Richard Holloway

DİNİN *kısa* TARİHİ

Açık, anlaşılır ve etkileyici bir kılavuz!

ALFA | ARAŞTIRMA

2. BASKI

DİNİN
kısa
TARİHİ

HOLLOWAY, YAHUDİLİK, İSLAM, HIRİSTİYANLIK, BUDİZM VE HİNDUİZMİN ÖTESİNE UZANARAK DİNİ İNANCIN NEREDEN GELDİĞİNİ, TARİH BOYUNCA DEVAM EDEN ANLAM ARAYIŞINI, SCİENTOLOGY VE YARATILIŞÇILIK İLE BUGÜNÜN İLGİ ÇEKEN KAVRAMLARINI, DİNDAR İNSANLAR VE LAİKLİK TARAFTARLARI ARASINDAKİ ÇATIŞMAYI VE ÇOK DAHA FAZLASINI İNCELİYOR. İNANCIN EBEDİ ÖNEMİNİ VE ESKİ ZAMANLARDAN GÜNÜMÜZE DEK SÜREN GÜCÜNÜ ANLAYAN FAKAT FARKLARI DA ORTAYA SEREN BİR REHBER...

"BU KONUDA YAZMAK İÇİN RİCHARD HOLLOWAY'DEN DAHA YETENEKLİ BİR İSİM SÖYLEMEK ÇOK ZOR."
-DIARMAID MACCULLOCH, *A HISTORY OF CHRISTIANITY*

"DİNLER HAKKINDA BİLDİĞİMİZDEN ÇOK DAHA FAZLASINI ÖĞRENECEĞİMİZ, ÇOK İYİ YAZILMIŞ BİR KİTAP...
-JOHN CHARMLEY, *TIMES*

RICHARD HOLLOWAY (26 Kasım 1933, İskoçya)

İskoç yazar, televizyoncu ve din adamı. 1986-2000 yılları arasında Edinburgh Piskoposu ve 1992-2000 yılları arasında İskoç Episkopal Kilisesi Başpiskoposu olarak görev yapmıştır. Birçok televizyon ve radyo programının sunuculuğunu yapmış ve 20'den fazla kitap yazmıştır. Kitaplarında genellikle etik konuları ele almış ve bunların modern dinlerle olan ilişkisini araştırmıştır. En çok bilinen eserleri şunlardır: *Leaving Alexandria: A Memoir of Faith and Doubt, Waiting for the Last Bus: Reflections on Life and Death, Godless Morality: Keeping Religion Out of Ethics.*

TUFAN GÖBEKÇİN

Üniversite hayatına Orta Doğu Teknik Üniversitesinde Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünde başlayan Tufan Göbekçin, ilk kitap çevirilerini de üniversite yıllarında yaptı. Sonrasında İstanbul Üniversitesinde sırasıyla Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölümü ile İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun oldu. Üniversite yıllarında tanıştığı çeviri dünyasından kopamayarak, çeşitli alanlarda 60'ın üzerinde kitabın çevirisini gerçekleştirdi.

Edebiyat, felsefe ve bilim kitaplarında çevirmen ve editör olarak görev yaptı. Tiyatro her zaman temel ilgi alanlarından biri oldu.

Dinin Kısa Tarihi
© 2016, ALFA Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

A Little History of Religion
© 2016, Richard Holloway
Bu kitabın ilk baskısı Yale University Press tarafından yapılmıştır.

Kitabın Türkçe yayın hakları AnatoliaLit Telif Hakları Ajansı aracılığıyla Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.'ne aittir.

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni M. Faruk Bayrak
Genel Müdür Vedat Bayrak
Yayın Yönetmeni Mustafa Küpüşoğlu
Kitap Editörü Elif Yeşilkaya
Kapak Tasarımı Füsun Turcan Elmasoğlu
Sayfa Tasarımı Zuhal Turan

ISBN 978-605-171-902-3
1. Basım: Ocak 2019
2. Basım: Ekim 2019

Baskı ve Cilt
Melisa Matbaacılık
Çiftehavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa-İstanbul
Tel: 0(212) 674 97 23 Faks: 0(212) 674 97 29
Sertifika no: 45099

Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Alemdar Mahallesi Ticarethane Sokak No: 15 34410 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 0(212) 511 53 03 (pbx) Faks: 0(212) 519 33 00
www.alfakitap.com - info@alfakitap.com
Sertifika no: 43949

Richard Holloway

DİNİN *kısa* TARİHİ

Açık, anlaşılır ve etkileyici bir kılavuz!

Çeviren
TUFAN GÖBEKÇİN

ALFA | ARAŞTIRMA

Nick ve Alice'e
Sevgiyle

İÇİNDEKİLER

1. Bölüm
Orada Kimse Var mı?, 9

2. Bölüm
Kapılar, 18

3. Bölüm
Çark, 25

4. Bölüm
Birden Çoğa, 33

5. Bölüm
Prens'ten Buddha'ya, 41

6. Bölüm
Asla Zarar Verme, 49

7. Bölüm
Gezgin, 58

8. Bölüm
Sazlıkların İçinde, 66

9. Bölüm
On Emir, 73

10. Bölüm
Peygamberler, 81

11. Bölüm
Son, 89

12. Bölüm
Heretik, 97

13. Bölüm
Son Savaş, 105

14. Bölüm
Dünyevi Dini, 114

15. Bölüm
Gidilecek Yol, 121

16. Bölüm
Çamurdan Yaratılan Ülke, 130

17. Bölüm
Dinlerin Kişiselleşmesi, 138

18. Bölüm
Din Değiştirme, 146

19. Bölüm
Mesih, 154

20. Bölüm
İsa'nın Roma'ya Gelişi, 162

21. Bölüm
Kilisenin Hükmetmeye Başlaması, 170

22. Bölüm
Son Peygamber, 179

23. Bölüm
Tanrı'nın İradesine Boyun Eğmek, 187

24. Bölüm
Mücadele, 196

25. Bölüm
Cehennem, 204

26. Bölüm
İsa'nın Vekili, 212

27. Bölüm
Protesto, 220

28. Bölüm
Büyük Bölünme, 228

29. Bölüm
Nanak'ın Reformu, 236

30. Bölüm
Orta Yol, 244

31. Bölüm
Canavarın Kellesini Uçurmak, 252

32. Bölüm
Dostlar, 261

33. Bölüm
Amerikan Yerlileri, 269

34. Bölüm
ABD Doğumlular, 278

35. Bölüm
Büyük Hayal Kırıklığı, 286

36. Bölüm
Mistikler ve Film Yıldızları, 294

37. Bölüm
Kapıları Açmak, 302

38. Bölüm
Öfkeli Din, 310

39. Bölüm
Kutsal Savaşlar, 318

40. Bölüm
Dinin Sonu mu?, 326

Dizin, 335

1. BÖLÜM

Orada Kimse Var mı?

Din nedir? Nereden kaynaklanır? İnsanın zihninden yani bizden kaynaklanır. Dünya üzerindeki diğer canlılar görünüşe göre bir dine ihtiyaç duymaz. Bilebildiğimiz kadarıyla bir din geliştirmediler. Tam da bu nedenle kendi hayatlarıyla daha barışıklar. İçgüdülerine göre hareket ediyorlar. Hiç düşünmeden kendilerini varoluşun akışına bırakıyorlar. İnsan bu şekilde yaşayabilme yeteneğini kaybetti. Beynimiz bizi özbilinçli kılacak şekilde gelişti. Kendi kendimize ilgi duyuyoruz. İster istemez bir şeyleri merak ediyoruz. *Düşünmeden* duramıyoruz.

Düşündüğümüz en büyük konu, evrenin kendisi ve nereden kaynaklandığıdır. Onu yaratan biri var mı? Bu olası yaratıcı için Tanrı (Yunanca *teos*) sözcüğünü kullanıyoruz. Tanrı'nın var olduğunu düşünen kişilere *teist*, orada kimsenin var olmadığını

ve evrende kendi kendimize var olduğumuzu düşünenlere ise *ateist* denir. Tanrı'yı ve Tanrı'nın bizden istediklerini inceleyen bilim dalına *teoloji* adı verilir. Kendimize sormadan duramadığımız bir diğer büyük soru, ölümden sonra ne olduğudur. Öldükten sonra her şey biter mi yoksa bizi başka bir şey mi bekler? Eğer başka bir şey varsa, neye benzer?

Din adını verdiğimiz şey, bu soruları yanıtlamaya dönük ilk girişimimizdi. Evreni yaratan birinin olup olmadığı sorusunun yanıtı basitti. Evren onu aşan bir güç tarafından yaratılmıştı. Bazılarının Tanrı adını verdiği bu yaratıcı güç, yarattığı evrenle ilgilenmeye ve gerektiğinde müdahalede bulunmaya devam ediyordu. Bireysel dinlerin hepsi, Tanrı adı verilen bu yaratıcı gücün neye benzediği ve bizden neler istediği konusunda farklı görüşlere sahiptir ama şu veya bu şekilde Tanrı'nın varlığı inancını paylaşır. Evrende yalnız olmadığımızı, bizim ötemizde başka gerçekliklerin ve başka boyutların olduğunu söylerler. Doğal dünyanın yani duyularımızla doğrudan algılayabildiğimiz dünyanın dışında oldukları için bunlara "doğaüstü" deriz.

Dinin en önemli inancı, bu dünyanın ötesinde Tanrı adını verdiğimiz bir gerçekliğin varlığına inanmaktır. Peki bu inancı başlatan şey neydi? Bu inanç ne zaman başladı? Çağlar önce başladı. Aslında insanların bu dünyanın ötesinde doğaüstü bir dünyanın varlığına inanmadığı bir dönem hiç yaşanmamış gibi görünür. İnsanlara öldükten sonra ne olduğu sorusu, bu inancı başlatan şey olabilir. Bütün canlılar ölür ama diğerlerinin aksine insanlar ölülerini oracıkta çürümeye bırakmaz. İzini sü-

rebildiğimiz kadar gerilere gittiğimizde, insanların cenaze törenleri düzenlediğini görürüz. Bu törenleri planlama şekilleri, insanların ilk inançları hakkında bazı şeyler anlatır.

Elbette bu diğer canlıların ölen arkadaşlarının yasını tutmadığı anlamına gelmez. Birçoklarının bunu yaptığını gösteren bolca kanıt vardır. Edinburgh şehrinde hayvanların sevgiyle bağlı oldukları birini kaybedince duyduğu büyük üzüntüyü simgeleyen Greyfriars Bobby adlı küçük köpeğin meşhur anıtı vardır. 1872 yılında ölen Bobby, hayatının son 14 yılını ölen sahibi John Gray'in mezarının yanında yatarak geçirmiştir. Bobby'nin arkadaşını özlediğine hiç şüphe yoktur ama Bobby'yi uygun bir cenaze töreniyle Greyfriars Kirkyard'da toprağa defneden John Gray'in ailesi olmuştur. Ölüleri defnetmek, insanın en ayırt edici eylemlerinden biridir. Peki, insanları ölüleri defnetmeye yönelten şey neydi?

Ölüler hakkında en dikkat çekici özellik, daha önce yaptıkları bir eylemi artık yapmamalarıdır: Ölüler nefes alıp vermezler. Nefes alıp verme eylemini fiziksel bedenin içinde ama ondan ayrı olan ve ona hayat veren bir şeyin var olduğu fikriyle ilişkilendirmek küçük bir adımdı. Bu hayat veren şeye Yunancada *psyche*, Latincede *spiritus* dendi. Her iki sözcük de nefes alıp vermek veya üflemek anlamına gelen fiillerden türetilmişti. Ruh veya tin, fiziksel bedene hayat veren ve onun nefes alıp vermesini sağlayan şeydi. Bedende bir süre kalıyordu. Beden ölünce ondan ayrılıyordu. Peki ama nereye gidiyordu? Bunun bir açıklaması, ruhların öte dün-

yaya, ruh âlemine, yaşadığımız dünyanın öteki tarafına gittiğiydi.

İlk cenaze törenleriyle ilgili keşfettiğimiz bulgular, bu görüşü destekler. Ancak atalarımız neler düşündükleri hakkında sadece sessiz izler bıraktı. Yazı henüz icat edilmemiş olduğu için düşüncelerini veya inançlarını bugün okuyabileceğimiz bir formda ifade etmemişlerdi. Yine de neler düşündükleri hakkında ipuçlarına sahibiz. Bunları incelemeye başlayalım. Bunun için milattan binlerce yıl öncesine gitmemiz gerekir. Başlamadan evvel *milattan önce* ifadesine de açıklık getirelim.

Küresel bir takvime veya geçmişte olan şeyleri tarihlendirme yöntemine sahip olmak mantıklıdır. Bugün kullandığımız takvim, dinin tarihimizde ne kadar etkili olduğunu gösterecek şekilde MS 6. yüzyılda Hıristiyanlık tarafından geliştirildi. Katolik Kilisesi uzun zamandır dünya üzerindeki en büyük güçlerden biriydi. Öylesine güçlüydü ki günümüzde bütün dünyanın takvimimi bile saptadı. Takvimin başlangıcı, dinin kurucusu İsa Mesih'in doğum günüydü. İsa'nın doğduğu yıl takvimin birinci yılıydı. Öncesinde olanlar için İsa'dan Önce, sonrasında olanlar içinse İsa'dan Sonra dendi. Bunlar için BC (*Before Christ*)* ve AD (*anno Domini*)** kısaltmaları kullanıldı.

Günümüzde BC ve AD yerine dini bir atıfta bulunmadan da çevrilebilecek BCE ve CE kısaltmaları kullanılıyor. BCE hem "Before the Christian Era" (Hıristiyanlık Çağından Önce) hem de "Before Common

* İsa'dan Önce –çn

** (Lat.) Rabbin Yılında –çn.

Era" (Ortak Çağdan Önce) ifadesinin kısaltmasıdır. CE de hem "Christian Era" (Hıristiyanlık Çağı) hem de "Common Era" (Ortak Çağ) olarak çevrilebilir. Bu kitapta İsa'nın doğumundan önce gerçekleşen olayları belirtmek için BCE kısaltmasını kullanacağım. Ancak İsa'nın doğumundan sonra gerçekleşen olayları belirtirken CE kısaltmasını sadece gerekli olduğunu düşündüğüm yerlerde kullanacağım. Dolayısıyla başında hiçbir kısaltma yer almayan bir tarih gördüğünüzde bunun Hıristiyanlık Çağında veya Ortak Çağda gerçekleştiğini bilebilirsiniz.*

Konumuza dönecek olursak, MÖ 130.000 yıl öncesine kadar atalarımızın ölüleri defnetme yöntemlerinde bir tür dini inancın bulunduğunun kanıtlarına ulaşabiliriz. Bulunan mezarlara yerleştirilmiş olan gıda, araçlar ve süsler, ölünün bir tür yolculuğa çıktığı ve bu yolculuğa hazırlanması gerektiği inancını yansıtır. Bir diğer uygulama, ölülerin bedenlerini kırmızı toprak boyasıyla boyamak da hayatın sürekliliği fikrini simgeleyebilir. Bu uygulama bilinen en eski mezarların birinde keşfedildi: İsrail'deki Qafzeh mağarasında defnedilen bir anne ve çocuğun bedeni kırmızıya boyanmıştı. Aynı uygulama, dünyanın diğer ucunda da karşımıza çıktı: Avustralya'da MÖ 42.000 yılında Mungo Gölü yakınlarında defnedilen bir beden de kırmızı toprak boyasıyla boyanmıştı. Ölüleri boyamak, insanlığın en parlak fikirlerinden birinin ortaya çıkışına işaret eder; sembolik düşünmenin bir işaretidir. Dinde

* Bu kitabın çevirisinde de dini bir atıfta bulunmadan kullanılabilen MÖ ve MS kısaltmaları kullanılacaktır –çn.

bunun örneklerine bolca rastlandığı için sembolleri kavramak önemlidir.

Birçok faydalı sözcük gibi *sembol* sözcüğü de Yunancadan gelir. Tıpkı kırılan bir tabağın parçalarını yapıştırmak gibi parçalara ayrılan şeyleri bir araya getirmek anlamına gelir. O halde bir sembol, yerine geçtiği veya temsil ettiği obje haline gelir. Parçalanan şeyleri birleştirme fikrini hâlâ taşısa da kırılan bir çömleğin parçalarını yapıştırmaktan çok daha karmaşık bir anlama bürünmüştür. Bir ulusal bayraktaki Yıldızlar ve Şeritler, güzel bir sembol örneğidir. Yıldızlar ve Şeritleri görünce aklımıza ABD gelir. Bunlar ABD'yi simgeler, *sembolize eder*.

Semboller, sözcüklerin ifade edebileceğinden daha derin bağlılıkları temsil ettikleri için insanlara kutsal gelmeye başlar. Bu nedenle insanlar sembollerine saygısızlık yapıldığını görmeye katlanamaz. Eski bir kumaş parçasını yakmak hiçbir tepki uyandırmazken, ulusunuzu simgeleyen bir kumaşın yakılması sizi öfkelendirebilir. Semboller dini olduğunda, belli bir dini cemaat için kutsal olduğunda daha da etkili olabilir. Bu sembollerin aşağılanması, ölümcül bir öfkeye yol açabilir. Sembol fikrini aklınızda tutun, çünkü bu kitapta tekrar tekrar karşınıza çıkacak. Ana fikir, bir şeyin başka bir şeyin yerine geçmesidir. Örneğin kırmızı toprak boyası, ölülerin başka bir âlemde yeni bir hayata gideceği inancını simgeler.

Sembolik düşünmenin bir diğer örneği, ölülerin nerede yattığını işaretlemenin önemli hale gelmesidir. Bu özellikle güçlü ve önemli figürlerin mezarları için geçerlidir. Bu kişiler bazen devasa kayaların

dibine, bazen özenle inşa edilmiş taş odacıklara gömüldüler. Dolmen adı verilen bu taş odalar genişçe bir kapağı destekleyen dik yerleştirilmiş iki taştan oluşuyordu. İnsanlığın ölüler için inşa ettiği anıtların en dramatiği, Mısır'da Giza'daki piramitlerdir. Piramitler birer anıt mezar olmanın dışında, kraliyet üyelerinin ruhlarının ölümsüzlüğe uğurlandığı bir kalkış noktası olarak da düşünülebilir.

Defin ayinleri zaman içinde daha ayrıntılı hale gelmekle kalmadı, aynı zamanda kimi yerlerde dehşet verici bir biçimde acımasızlaştı. Ölen kişinin konfor ve statüsünü öteki tarafta da sürdürmesini sağlamak için eşler ve hizmetkârlar kurban edildi. En başından itibaren dinin acımasız bir yanının olması dikkate değer bir husustur: Din bireylerin hayatlarına çok az önem vermiştir.

Bu ipuçlarını iyi okuduğumuzda atalarımızın ölümü, varoluşun farklı bir aşamasına –mevcut aşamanın bir versiyonu olarak hayal edilen aşamaya– adım atmak olarak gördüğü sonucuna varabiliriz. Atalarımızın dünyanın ötesinde ama onunla bağlantılı bir dünyaya inandığını ve ölümü bu iki dünya arasındaki kapı olarak gördüğünü fark ederiz.

Bu noktaya kadar, dini inançlar ilhama dayalı bir tahmin yürütme süreciyle edinilmiş gibi görünür. Atalarımız kendi kendilerine dünyanın nasıl meydana geldiğini sormuşlar ve dışarıda daha yüce bir güç tarafından yaratılmış olması gerektiği yanıtına ulaşmışlardı. Nefes alıp vermeyen ölülere bakınca ruhların bir süre kaldığı bedenleri terk edip başka bir yere gittiğine karar vermişlerdi.

Ancak din tarihinde öte dünyanın varlığını veya buradan ayrılan ruhların gittiği yeri *tahmin etmekle* yetinmeyen önemli bir grup vardır. Bu gruptakiler orayı ziyaret ettiğini veya oradan gelenler tarafından ziyaret edildiğini anlatır. Bizden nelerin talep edildiğini duymuşlardır. Gördükleri ve dinledikleri şeyleri başkalarına anlatmaları istenmiştir. Bu nedenle de aldıkları mesajı insanlara yayarlar. Onların sözüne inanan ve onların öğretilerine göre yaşamaya başlayan takipçiler kazanırlar. Bu gruptaki kişilere peygamber veya bilge deriz. Yeni dinler onların aracılığıyla doğmuştur.

Daha sonra başka bir şey gerçekleşir. Onların anlattığı hikâye, takipçileri tarafından ezberlenir. İlk başta dilden dile aktarılır. Zamanla kâğıda dökülür. Nihayetinde kutsal metinler adını verdiğimiz kitaplar haline gelir. *Kitabı Mukaddes!* Kitap! Dinin en etkili sembolü haline gelir. Somut bir kitap formunu alır. İnsanlar tarafından yazılmıştır. Tarihinin izini sürebiliriz. Ama kitaplardaki sözcükler aracılığıyla, öte dünyanın mesajı bu dünyaya aktarılır. Kitap, sonsuzlukla zamanı birbirine bağlayan bir köprü vazifesi üstlenir. İnsanla ilahi olanı birbirine bağlar. Derin bir huşuyla bakılması ve derinlemesine incelenmesi bu nedenledir. Alaya alınması veya imha edilmesinin, ona inananlar arasında nefret uyandırması da bu nedenledir.

Din tarihi bu peygamber ve bilgelerin hikâyesidir; onların başlattığı hareketleri ve onlar hakkında yazılan kutsal metinleri konu edinir. Ancak birçok tartışmaya ve anlaşmazlığa sahne olur. Şüpheciler bu peygamberlerden bazılarının var olup olmadı-

ğını bile sorgular. Onların gördüğü vizyonlarda ve duyduğu seslerde ifadesini bulan iddiaları şüpheyle karşılar. Bu anlaşılabilir bir şüphedir ama aynı zamanda asıl önemli noktayı kaçırmak demektir. Hiç tartışma götürmeyecek bir nokta vardır: Bu peygamber ve bilgeler kendileri hakkında anlatılan hikâyelerde var olur ve bu hikâyeler günümüzde milyarlarca insan için anlam taşımaya devam eder.

Bu kitapta dinlerin bize kendileri hakkında anlattıkları hikâyeleri okuyacağız. Her seferinde bu hikâyelerin gerçekten anlatıldığı gibi yaşanıp yaşanmadığını sorgulamayacağız. Ancak bu soruyu tamamen göz ardı etmek yanlış olacağı için bir sonraki bölümde bu peygamber ve bilgeler vizyonlar görürken ve sesler işitirken nelerin olduğunu ele alacağız. Bu peygamberlerden biri de Musa'ydı.

2. BÖLÜM

Kapılar

Kendinizi MÖ 1300 yılında bir sabah Mısır'daki Sina Çölünde bulduğunuzu varsayalım. Dikenli bir çalılığın önünde dizlerinin üstünde duran sakallı, yalınayak bir adamla karşılaşabilirdiniz. Çalılığı dikkatle dinlediğini, daha sonra onunla konuştuğunu ve daha sonra tekrar dinlediğini görebilirdiniz. En sonunda doğrulup kararlı adımlarla yanınızdan geçip gidebilirdi. Adı Musa'ydı: Din tarihinin en ünlü peygamberlerinden biri ve Museviliğin kurucusu. Daha sonra onun hakkında yazılan hikâye, Tanrı'nın o gün yanan bir çalı aracılığıyla Musa'yla konuştuğunu ve Mısır'daki köleleri Vaat Edilmiş Topraklar olan Filistin'e götürerek özgürlüğe kavuşturması için ona talimat verdiğini anlatır.

Bir gözlemci olarak, çalılığın kendi kendini tüketen bir ateşle yandığını değil kırmızı meyvelerle

ışıl ışıl parladığını görürsünüz. Musa çalılığı dikkatle dinlerken, onun verdiği yanıtlardan nelerin söylendiğini çıkarabilseniz de ona söylenenleri duyamazsınız. Bunların hiçbiri sizi şaşırtmaz. Küçük kızkardeşiniz de bebekleriyle konuşup canlandırmalar yapar. Küçük kuzeniniz kendisi için en az ebeveynleri kadar gerçek olan hayali bir arkadaşla konuşur. Görünmeyen dinleyicilerle hararetli biçimde konuşan akıl hastalarını da muhtemelen duymuşsunuzdur. Dolayısıyla başka hiç kimsenin duyamadığı sesleri duyan insanların olduğu fikrine alışkınsınız.

Bir an için Musa'yı bırakalım ve onunla konuşan görünmeyen konuşmacıyı düşünelim. Zaman ve mekânın dışında olup insanlarla doğrudan iletişim kurabilen görünmez bir gerçeklik fikrini aklınızda tutun. Bu düşünceyi kavradığınızda dinin ana fikrini de anlamış olacaksınız. Fiziksel duyularımızla erişebildiğimiz evrenin ötesinde bir güç vardır ve *bu güç onun mesajını diğer insanlara yayan özel kişilere kendini gösterir*. Şimdilik bu ifadeye ne katılıyoruz ne de karşı çıkıyoruz. Sadece bir saptama yapmaya çalışıyoruz. *Orada Tanrı adını verdiğimiz görünmez bir güç var ve onunla temas halindeyiz!* İddia budur. Bu tarihe göz attığımızda, farklı dinlerin bu iddianın farklı versiyonlarını ürettiğini ve bize bunu anlatmaya çalıştığını görürüz. Ancak çoğu din, o gücün orada olduğunu sorgusuz sualsiz kabul eder ve kendi inancının, o gücün varlığına verilebilecek en iyi yanıt olduğunu düşünür.

Şimdi Musa'ya dönelim ve çöldeki o karşılaşmayı onun cephesinden düşünelim. Siz çalının yan-

dığını göremiyorsunuz ve Tanrı'nın sesini işitemiyorsunuz. Peki Musa alevlerin sıcaklığını nasıl hissedebildi ve kendisine talimatlar veren sesi can kulağıyla dinleyip istenenleri nasıl yerine getirdi? Bunlar sadece kendi kafasının içinde mi olup bitmişti? Dışarıdan bakınca nelerin olup bittiğini görememeniz bundan mıydı? Belki de Musa'nın zihni, sizin kavrayış ve anlayışınızın ötesindeki bir başka zihinle temas kurmuş olabilir mi? Dinler peygamber ve bilgilerin zihinlerindeki deneyimlerle başlıyorsa ve bunları sadece bir düş olarak görüp aldırış etmemek yerine dinleyip değerlendirmek istiyorsanız, bazı insanların bizim göremediğimiz ve duyamadığımız gerçekliklere açık olup olamayacağını düşünmeniz gerekir.

Bunun olası bir açıklaması, zihinlerimizin iki farklı seviyede çalışmasıdır. Zemin kattaki binanın altında bir bodrum veya kiler vardır. Rüya gördüğümüzde aradaki farkı deneyimleriz. Gün içinde bilinçli zihin, zemin katta uyanık haldedir ve kendisinin planlı ve düzenli hayatını yaşar. Ancak geceleri ışıklar sönünce ve uykuya dalınca, kilerin kapısı açılır ve rüya gören zihnimiz, konuşulmamış arzular ve unutulmuş korkuların karmakarışık fragmanlarıyla dolar. Gözün görebildiği evrenin ötesinde bir şeyin olup olmadığı sorusunu bir an için kenara bırakacak olursak, en azından *kendimizde* normal, uyanık haldeki bilinçli yaşamlarımızın ötesinde bir şeyin olduğunu kabul edebiliriz. İnsan zihninde bilinçdışı adı verilen bir yeraltı katmanı vardır ve uyuduğumuz zaman bunun kapıları açılır. Bu kapıdan rüya adını verdiğimiz görüntüler ve sesler akın eder.

Din tarihinde, diğer insanların sadece rüyalarda yaşadığı türden karşılaşmaları uyanıkken yaşayan insanlar görürüz. Bu kişilere peygamber ve hayalci deriz; başka bir açıdan bakıldığında yaratıcı sanatçılar oldukları da düşünülebilir. Vizyonlarını resim veya romanlara dökmek yerine, mesajlar şeklinde formüle ederler ve milyonlarca kişiyi onların gördüğü ve işittiği şeye inanmaya ikna ederler. Musa, bu gizemli etkinliğin ünlü bir örneğidir. Bir yerlerden bir şeyle temas kurmuş ve bu karşılaşma nedeniyle Yahudi halkının tarihi sonsuza dek değişmiştir. Peki ama o şey neydi ve nereden geliyordu? Onun içinde miydi? Dışında mıydı? Yoksa aynı anda her ikisi birden mi?

Musa'nın Sina Çölünde yaşadıklarını örnek olarak alıp bilinçli zihnimizle bilinçdışı zihnimiz arasındaki kapı metaforunu kullandıktan sonra, dini deneyime üç farklı yaklaşım sunan bir anlayış öne sürmek istiyorum.

Bu tür bir olay yaşandığında, bilinçli zihin ile bilinçdışı zihin arasındaki kapı açılır. Sonrasında yaşananlar bir rüya gibidir. Peygamberler, kendilerinin dışından geldiğine inansa da bu aslında onların bilinçdışı zihinlerinden gelir. İşittikleri ses gerçektir. Onlarla konuşur. Ama bu onların kendi sesidir, kendi zihninin içinden gelir. Başkaları tarafından duyulamaması bu nedenledir.

Veyahut peygamberlik deneyiminde iki kapı açılmış olabilir. Bilinçdışı veya rüya gören zihin, doğaüstü dünyaya erişmiş olabilir. Orada başka bir gerçeklik varsa ya da zihinlerimizin ötesinde bir zihin varsa, bizimle temas kurmaya çalışması

ihtimal dışı değildir. Vahiy sırasında peygamberler öteki gerçeklikle karşılaşır ve karşılaştıkları zihin, onların zihnine konuşur. Peygamberler de kendilerine anlatılanları dünyaya aktarır.

Tek Kapı teorisi ile Çift Kapı teorisi arasında bir orta yol da vardır. Evet, insan bilinçdışında iki kapı olabilir. İnsan zihni, dışarıda olanla gerçek karşılaşmalar yaşayabilir. Ancak insanların başkalarının zihinlerini anlama noktasında ne kadar güvenilmez olduğunu biliriz. Bu nedenle de ilahi zihinle yaşadıkları karşılaşmalar hakkındaki iddialarına temkinli yaklaşmamız gerekir. İnsanın bilinçdışı zihninde iki kapı olabilir ama öteki dünyaya açılan kapı her zaman ardına kadar açık olmayabilir ve peygamberlerin gördükleri ve duydukları şeyler hakkında tam olarak emin olamayız.

Musa'nın çölde yaşadıklarını tekrar gözden geçirmek için kapı metaforunu kullanalım ve bundan yola çıkarak dine üç farklı yaklaşımı görelim. Tek Kapı yaklaşımını benimsersek, Musa bir sonraki bölümde daha ayrıntılı olarak göreceğimiz öyküde anlatıldığı gibi kendi halkını Mısır'daki esaretten kurtarıp özgürlüğe kavuşturmak için kendisine güç ve kararlılık veren bir rüya görmüştür. Bu deneyim sahicidir. Gerçekleşmiştir. Ancak tamamen Musa'nın bilinçdışı zihninden gelir. Çocukken çok sevdiğim eski sinemalar, bununla bir benzerlik taşır. O zaman filmler, makaraya sarılan selüloit film şeritlerine çekiliyordu. Sinemanın arkasında balkonun üst kısmında bir kabin yer alıyordu ve film şeritlerindeki görüntüler bu kabinden karşı taraftaki beyaz perdeye yansıtılıyordu. Oturduğumuz yerden

bakıldığında görüntüler önümüzdeydi ama aslında arkamızdaki makineden geliyordu. Dini de bu şekilde düşünebiliriz. Bilinçdışı zihnimizin korku ve özlemleri hayatın perdesine yansır. Din dışarıda ve kendi başına bir hayata sahipmiş gibi görünür. Halbuki kendi hayal gücümüzün derinliklerinden gelir. Yani tamamen insanın bir ürünüdür.

Tam bu noktada durup konuyu kapatabiliriz ya da bu açıklamanın büyük bir kısmını kabul edip Çift Kapı fikrine ilerleyebiliriz. Dini deneyimin insan cephesindeki detayları değiştirmeden, bunun da Tanrı'dan geldiğine inanmak olasıdır. Musa'nın duyduğu sesi duyamayabiliriz, çünkü Tanrı'nın zihni doğrudan doğruya Musa'nın zihniyle iletişim kurmuş olabilir. Bu, farklı bir gerçeklikle bizim göremediğimiz ve duyamadığımız gerçek bir karşılaşmadır. Olayı tam olarak kavrayamayız ama sonuçlarını görürüz.

Çift Kapı fikrine başka bir boyut daha katılabilir. İnsanların günlük hayattaki karşılaşmaları ne kadar kolay yanlış anlayabildiğini düşünecek olursak, Tanrı'yla karşılaşmalar hakkındaki iddialara temkinli yaklaşmak ve bunları şüpheci ve ılımlı biçimde değerlendirmek gerekir. Bir başka deyişle, eleştirel yeteneklerimizi dini iddialara uygulamamız ve onları sadece kendi öz-değerlendirmeleri temelinde düşünmememiz gerekir.

Bu yaklaşımların sonucunda inanmayan, gerçekten inanan veya eleştirel inanan biri olabilirsiniz. Bu konuları düşünürken yıllar ilerledikçe tutum değiştirdiğinizi fark edebilirsiniz. Birçok kişi bunu yaşar. Bu kitaptaki hikâyeleri yorumlamanın en iyi

yoluna kendiniz karar verin. Veyahut son sayfaya kadar bu meseleyi karara bağlamayabilirsiniz. Hatta "bilinemez" anlamına gelen Yunanca sözcükten hareketle *agnostisizm* adı verilen tutumu benimseyerek, karar vermemeyi bile tercih edebilirsiniz.

Bu noktaya kadar genel anlamda din hakkında düşündük. Artık tek tek dinlere bakmanın zamanı geldi. Ancak nereden başlamak ve hangi sıralamayı takip etmek gerektiği de önemli bir sorudur. Bilim veya felsefenin tarihinin aksine, dine katı bir kronolojik yaklaşım sergilenemez. Farklı şeyler farklı yerlerde aynı anda gerçekleşir. Bu nedenle süreklilik taşıyan bir gelişim çizgisi takip edemeyiz. Hem kronolojik hem de coğrafi olarak zikzaklar çizmemiz gerekir.

Bu yaklaşımın avantajı, insanlığın en başından beri kendi kendine sorduğu sorulara farklı dinlerin farklı yanıtlar verdiğini bize göstermesidir. Sorular aynıdır: "Orada biri var mı? Öldükten sonra bize ne olur?" Ama yanıtlar çok farklıdır. Din tarihini büyüleyici kılan şey de budur.

Neyse ki görünüşe göre yolculuğumuz için net bir başlangıç noktası vardır: Yaşayan dinlerin içinde en eskisi ve birçok bakımdan en karmaşığı olan Hinduizm. O halde yolculuğumuza Hindistan'dan başlayalım.

3. BÖLÜM

Çark

Geçmişe yolculuk yapıp insanlık tarihinde felaket etkisi yaratmış olayları değiştirmek, bilimkurguda popüler bir temadır. Bir öykünün başında, tren son sürat ilerlerken çılgın bir bombalı saldırgan da yolcular arasındadır. Treni tam da dev bir barajın üstünden geçerken havaya uçuracak ve bütün şehir sular altında kalacaktır. Neyse ki gizli servis, zamanda geriye doğru yolculuk yapmanın bir yolunu bulmuştur. Yeni icat edilen zaman makinesiyle trene bir gizli ajan gönderilir. Tren istasyondan ayrıldıktan sonra gizli ajanın bombacıyı bulup bombayı etkisiz hale getirmek için iki saati vardır. Tam zamanında başarılı olur ve şehir kurtulur. Çoğumuz bu şekilde geçmişe yolculuk yapabilmeyi dilerdik. Bu sayede başkalarını inciten ve bize mutsuzluk getiren bir mesajı silebilirdik veya bir dürtüyü sı-

nırlandırabilirdik. Ancak neden-sonuç yasası (olayların birbirini takip etmesi) işler ve eylemlerimizin sonuçlarını yaşarız.

Hindu dininde buna *karma* ya da eylem yasası denir. Hindu öğretisine göre, tin veya ruhunuz şu anda yaşadığınız hayata gelmeden önce geçmişte birçok yaşam sürmüştür. Bundan sonra da gelecekte birçok yaşam sürecektir. Bu hayatların her biri, daha önceki hayatınızda nasıl davrandığınıza göre belirlenir. Bu şekilde antikitenin derinliklerine kadar gerilere gidilir. Şu anda nasıl davrandığınız da çarkın bir sonraki dönüşünde ne tür bir yaşam süreceğinizi etkiler.

Hindistan'ın peygamber ve bilgeleri uzaklara dalıp insanların öldükten sonra başına ne geldiğini düşünce, dikkate değer bir yanıta ulaştı. İnsanlar ölmüyordu; ne tamamen yok oluyorlardı ne de ölümün ötesinde farklı bir tür yaşama gidiyorlardı. Hayır, karmalarına göre farklı bir yaşam formunda tekrar dünyaya geliyorlardı. Bir insan olarak geri gelmeyebilirlerdi. Bütün varoluş, dev bir geri dönüşüm fabrikası gibiydi. "Ölüm" yazan kapıdan giren hayatın niteliği, "Yeniden Doğum" yazan kapıdan çıkan hayatın statüsünü belirler. *Samsāra* yani "dolaşma" adındaki bu fabrikada ruhlar bir sonraki formuna bürünür. Bir hayatta gerçekleştirdiğimiz iyi veya kötü her eylem, bir sonraki görünümümüzün niteliğini etkiler. Samsāra döngüsünün içindekiler sadece insanlar değildir. Bütün dünya aynı ölüm ve yeniden doğum yasasına tabidir. Kendi varoluş döngüsünün sonunda, uykuya geçecek ve daha sonra vakti geldiğinde yeniden uyanacaktır.

Varoluş döngüsünün çarkı sürekli dönmeye devam eder.

Ancak karma, ruhların doğaüstü müfettişi tarafından geliştirilmiş bir cezalandırma yöntemi gibi düşünülmemişti. Karma da tıpkı yerçekimi gibi kişidışı bir yasaydı. Bir tek domino taşına dokunup diğerlerinin düşmesini izlemek gibi her şey birbirine yol açar; nedenler sonuçları doğurur. Ruh samsāra döngüsünde sekiz milyon kadar görünüme bürünebilir ve en sonunda *mokşa* aşamasına ulaşır; yani döngüden kurtulur ve okyanustaki bir yağmur damlası gibi sonsuzluğa karışır. Bu sonsuz varoluş döngüsünün dışına çıkıp kurtuluşa ermek, Hindu dininin nihai amacıdır.

Öldükten sonra bize nelerin olduğu hakkındaki bu açıklama için kullanılan teknik terim *reenkarnasyondur*. Dünya genelinde birçok cemaat bu inancı paylaşsa da hiçbir yerde Hintlerin dinindeki kadar yoğunluk kazanmamıştır. Bu inancı tanımlamak için kullandığım *karma* (eylem yasası), *samsāra* (ruhun dolaşması) ve *mokşa* (döngüden kurtulma) gibi bütün terimler, Sanskritçe adındaki kadim dilden gelir. Sanskritçe kuzeyden gelen barbar istilacılar tarafından Hindistan'a getirilmiştir. Hinduizmin başlangıcını da MÖ 2000 dolaylarındaki bu istilayla birlikte tarihlendirebiliriz.

Hindistan'ın kuzeyinde çok uzaklarda Orta Asya Stepleri adı verilen geniş otlaklar uzanıyordu. Sürüleriyle birlikte en iyi otlakları arayan göçebeler için ideal olan bir bozkır coğrafyasıydı. Tam olarak bilmediğimiz nedenlerden ötürü, MÖ ikinci binyılın başlarında daha iyi bir yaşam bulmak umuduyla

steplerden göç etmeye başladılar. Birçoğu güneyde Hindistan'a kadar indi. Aynı yurttan geldiklerini ifade etmek için kendilerine *Aryanlar* diyorlardı. Aryanlar hızlı savaş arabaları süren savaşçı bir halktı. Hindistan alt kıtasının kuzeybatı köşesindeki İndus Vadisine kadar dalga dalga geldiler.

Orada zaten gelişmiş bir uygarlık vardı. Sanat, mimari ve din sistemi ileri seviyedeydi. Bütün gelişmiş toplumların iyi yanları kadar, kötü yanlarına da sahiptiler. Aryan istilacılar bu coğrafyada da at koşturmuştu. İncelikten yoksun olsalar da enerji ve cesaret bakımından üstündüler. İstilacıları yerlilerden ayıran bir diğer faktör, daha açık tenli olmalarıydı. Ten rengindeki bu fark, yüzyıllar boyunca etkisini koruyarak bugüne kadar geldi ve Aryan sözcüğüne tatsız bir anlam yükledi. Ancak istilacılar Hindistan'a sadece açık ten renklerini getirmemişti. Tanrılarını ve *Veda*'lar adı verilen dikkat çekici ilk dini metinleri de beraberlerinde getirdiler.

Vedalar Aryanların Hindistan'a yerleştiği ve egemen olduğu MÖ 1200 ve 1000 yılları arasında yazıya döküldü. *Şruti* yani "duyulan şey" denilen Vedalar iki farklı ama birbiriyle bağlantılı anlamda anlaşıldı. İlk olarak geçmişte varoluşun anlamının kendilerine açıklanmasını bekleyen bilgeler, bu Vedaları duydu. Bilgeler ilk dinleyicilerdi; ötelerden gelen sesler bu Vedaları onlara söyledi. Bilgeler duydukları şeyleri kendi öğrencilerine tekrar tekrar söyledi ve dinletti. Vedaların içeriği böylece kuşaktan kuşağa aktarılarak yüzyıllar boyunca yaşatıldı. Hindu kutsal metinlerinin öğrenilmesinde yüksek sesle okumak hâlâ tercih edilen yöntemdir.

Bir Hindu tapınağında "İncil" veya "Kuran" gibi bir kitap bulamazsınız ama tapınakta düzenlenen seremonilerde onun sözlü muadilini duyabilirsiniz.

Veda "bilgi" anlamına gelir. İngilizcedeki *wit* [akıl, ince zekâ] ve *wisdom* [bilgelik] sözcükleri de aynı kökten gelir. Dört tane Veda vardır: *Rig Veda*, *Yajur Veda*, *Sama Veda* ve *Atharva Veda*. Vedaların her biri dört bölümden oluşur: *Samhita*'lar, *Brahmana*'lar, *Aranyaha*'lar ve *Upanişad*'lar. Bunları kısaca açıklayalım. Rig Veda Samhita, dört Vedanın en eskisidir. Tanrıları öven çok sayıda ilahiden oluşur. Dinde bu etkinliğe "tapınma" denir. Bunu güçlü hükümdarlar karşısındaki bir tür dalkavukluk gibi düşünebilirsiniz. Örneğin İngiltere Kraliçesine "Majesteleri" diye hitap edilir ve onu gören insanların eğilip reverans yapması beklenir. Rig Veda'dan bir örnek:

> Her şeyin Yaratıcısı, aşkın bilge, aşkın güç,
> Yaratıcı, Buyurucu, en yüce Simge...

Ana fikri anladınız. Aşırı övgü! Tıpkı dünyadaki hükümdarların hediyeler almaktan hoşlanması ve komplimanlar duyunca yumuşaması gibi, tanrılar için de aynı şey geçerliydi. İlahiler tanrılara yapılan dalkavukluksa, kurbanlar da onlara eşlik eden hediyelerdir. Üstelik bunların özenli seremonilerle sunulması gerekir. Bu seremonileri gerçekleştirmek için vasıflı profesyonellere ihtiyaç vardır. Hindu geleneğinde bu ayinleri gerçekleştiren din adamlarına *Brahman* adı verilir. Onlara yardım etmek için derlenen talimat kılavuzlarına ise *Brahmana* denir.

Dini kuralların yazılı olduğu bu tür kitapçıklar çoğu kişi için sıkıcı olsa da bazı dindarlar için saplantı derecesinde ilgi çekici olabilir. Gençliğimde rahiplik eğitimi alırken, farklı Hıristiyan geleneklerindeki ayin ve seremonileri anlatan kılavuzlar beni büyülüyordu. *Açıklamalı Roma Ayini Törenleri* adında kapı eşiği gibi büyük bir kitap ve İngiliz Kilisesinin *Ritüel Notları* adında ince bir kitapçığı vardı. Her ikisini de heyecan içinde okurken hoş kokulu tütsü dumanlarıyla kaplanmış büyük katedrallerde ağır ağır ilerleyen piskoposları gözümde canlandırırdım. Bu kitaplar, Katolik Hıristiyanlığın Brahmanalarıydı. Ancak ayin kıyafetleri giyip ayrıntılı ritüeller gerçekleştirmekten hoşlananlar yalnızca din görevlileri değildi. Birçok özel kulüp ve öğrenci birliği de insanların sembolizm ve seremoni ihtiyacını anımsatan kendilerine özgü gizli geleneklere sahiptir.

Benim gibi siz de bir dinin dışsal ritüellerinden çok içsel inançlarına ilgi duyuyorsanız, dikkatinizi Vedik evrimin son aşamasına çevirmelisiniz. Bu son aşama, yaklaşık üç yüzyıllık bir dönemde kaleme alınan ve MÖ 300 yılında tamamlanan *Upanişad*'lardır. Sözcük itibariyle "bir üstadın yanına oturmak" anlamında Upanişadlar, ilgiyi Hinduizmin uygulamalı veya seremonik yönünden felsefi ve teolojik yönlerine çeker. Bu bölümün başında incelediğimiz karma ve samsāra öğretisi ilk olarak Upinişadlarda karşımıza çıkar.

Bir sonraki bölümde bu özgün Hindu öğretilerinden bazılarının ortaya çıkışını ve nasıl açıkladığını ele alacağız. Ancak bu bölümü kapatırken,

dinin diğer büyük sorusuna Hinduların verdiği yanıtın ne olduğunu görelim. Ölümden sonra bize ne olduğu sorusuna verdikleri yanıtı zaten görmüştük. Upanişadların yanıtı, dikkate değer reenkarnasyon öğretisidir. Dinin her zaman sorduğu diğer soru, evrenin ötesindeki karanlıkta neyin var olduğudur. Diğer dinlerde genellikle bu soruları yanıtlayan ve adı dinle birlikte anılan peygamberler vardır. Hinduizm onlardan biri değildir. Dinin adını aldığı bir kurucu, ilham aldığı bir tek figür yoktur. Hinduizm, Hindistan'ın derin geçmişindeki isimsiz hayalcilerden gelir. Bu ilk hayalcilerin adlarını değilse de onların anlattıklarını koruyup saklamıştır.

Rig Veda, dinin "Orada ne var?" sorusuna verilen yanıtla başlar. Bunun için kendimizi Kuzey Hindistan'ın yıldızlı gökyüzünün altında, bir kamp ateşinin etrafında hayal edelim. Adı bilinmeyen bilgelerden birinin, dünyanın ve ötesinin başlangıcını nasıl anlattığına kulak verelim. Gecenin karanlığına gözlerini diker ve dini bir şarkı söyler gibi konuşur:

Ne var olmayan ne de var olan, hiçbir şey yoktu:
Ne hava vardı ne de onun ötesinde gökyüzü.
Bir Tek Şey, soluksuz, kendi doğasıyla soluk alıp veren:
Onun dışında en ufak bir şey yoktu.
Tanrılar bu dünyanın yaratılmasından sonra gelir. Kim bilebilir,
İlk olarak ne zaman var olduğunu?
O, bu yaratılışın ilkidir; bilinmez
Her şeyi onun yaratıp yaratmadığı.

Gökyüzünün en tepesinde bu dünyayı kontrol ederken gözleriyle,
Bilir bütün bunları, belki de bilmez.

Söylenen sözlerde şaşırtıcı noktalar vardır. "Tanrıların" var olduğu ama bunların "dünyanın yaratılmasından sonra geldiği" söylenir. Yani bizim gibi onlar da yaratılmıştır ve zamanın çarkının dönüşüne tabidir. Geri kalan her şey gibi onlar da gelir ve gider. Ancak hayalci, şekil değiştiren her şeyin ötesinde değişmeyen bir şeyin olduğunun ipucunu verir. Ondan "Bir Tek Şey" olarak söz eder. Tarih ve bütün yaratılanlar, büyük bir dağın –Bir Tek Şeyin– varlığını örten ve bulanıklaştıran bir sis perdesi gibidir. Peki o Bir Tek Şey nedir? Onun aracısı olan tanrılar kimlerdir?

4. BÖLÜM

Birden Çoğa

Bir gün en sevdiğiniz yazarın, eseri hakkında konuşmak için şehrinize geldiğini düşünün. Hemen konuşma yapacağı kitapçıya gidersiniz. Uzun süredir aşina olduğunuz karakterlerin en son maceralarıyla dolu yeni kitabını anlatır. Ona bütün bunların nereden geldiğini sorarsınız: "Karakterler gerçek mi? Bir yerde yaşıyor mu?" Gülümseyerek, "Sadece benim hayal gücümde yaşıyorlar" diye cevap verir. Hepsini o yaratmıştır. Hepsi onun kafasından çıkar. Dolayısıyla onlarla istediği her şeyi yapabilir.

Peki ya eve dönüş yolunda sizin gerçek olmayabileceğiniz hissine kapılırsanız? Ya başka birinin yaratısı iseniz? Başka birinin düşlediği bir senaryodaki karakterlerden biriyseniz? Bu, bir kitaptaki karakterin bağımsız bir hayata sahip olmadığını ve

yalnızca yazarın hayal gücünün bir ürünü olduğunu fark etmesi gibidir.

Hint bilgeler, vahiy etkisiyle bunun gibi bir fikre kapılmıştı. Kendileri gerçek değildi! Nihai olarak gerçek olan bir tek şey vardı: Sözlü ve yazılı olarak kendini birçok şekilde ifade eden *Brahman* adındaki Evrensel Ruh veya Tin. Somut gerçeklikte var olduğu görülen dünya üzerindeki her şey aslında birçok farklı kisve ve şekil altında Brahman'ın bir suretidir. Upanişadlara göre, Brahman "bütün varlıklarda saklıdır ... bütün varlıkların içindeki özdür, bütün işleri gözetler, bütün varlıklarda yaşar, tanıklık eder, algılar, bir tektir." Onlar Brahman'dadır, Brahman da onlardadır!

Upanişadlardan bir öykü, bu özdeşliği ünlü bir ifadeyle anlatır. Bir baba oğluna şöyle der: "İşte bu en ince özdür ... bütün dünya ruhunda bunu taşır. Bu Gerçekliktir ... ve ... Bu sensin, Şvetakedu." İnsanlar ayrı, bireysel bir varoluşa sahip olduklarını düşünebilir ama bu bir illüzyondur. Hepsi, Brahman'ın süregelen öyküsünde tekrar tekrar sahneye çıkan karakterlerdir. Bir sonraki bölümde üstlenecekleri rolleri karma belirler.

Sadece bireylerin rolleri belirlenmez, toplumun farklı sınıflar veya kastlar şeklinde nasıl örgütleneceğini de belirlenir. İnsan ruhu her yeniden doğuşunda kendini bu grupların birinde bulur ve ölüp yeniden doğana dek yaşamını o grubun içinde geçirmek zorundadır. Ayrı kastlar ve renkleri arasında net bir bağlantı olduğundan, İndus Vadisine dil ve dinlerini getiren Aryan istilacıların açık tenli olduğunu ve oraya vardıklarında karşılaştıkları

koyu tenli ırklara büyük olasılıkla tepeden baktığını anımsamamız gerekir. Hindistan'da Aryanlardan önce de kastlar arasında bir tür ayrım mevcuttu ama bu ayrım, Yüce Gerçekliğin emrettiği bir düzenleme olarak meşrulaştırılmış oldu. Ayrıca bu ayrımın kökeni bir kutsal metinle açıklandı.

Brahman bu dünyayı yaratma görevini, isim karışıklığına yol açacak bir biçimde *Brahma* adı verilen bir yaratıcı tanrıya verdi. Brahma ilk erkeği (*Manu*) ve ilk kadını (*Şatarupa*) yarattı. İnsanlık onlardan doğdu. Ama insanlar eşit yaratılmadı. Önem sıralamasına göre dört kast vardı: En üstte *Brahmanlar* yani rahipler ve öğretmenler; ardından *Kşatriyalar* yani krallar, aristokratlar ve savaşçılar; onların ardından *Vaisyalar* yani tacirler, tüccarlar ve zanaatkârlar; en altta ise *Sudralar* yani hizmetkârlar ve tarım işçileri. Brahmanlar açık tenliydi, Kşatriyalar kızıldı, Vaisyalar sarı tenliydi, Sudralar ise siyahtı. Bu dört kastın altında tuvaletleri boşaltan ve diğer kirli işleri yapan bir çalışan sınıf vardı. Bu işler yüzünden kalıcı olarak kirli oldukları düşünülüyordu. Onlara "dokunulmazlar" adı veriliyordu. Gölgelerinin bile değdiği her şeyi kirlettiğine inanılıyordu. Bu, katı ve acımasız bir sistemdi ama karma ve samsāra inancı bunun yol açtığı umutsuzluğu bir parça olsun gideriyordu. Karmanın onlar için belirlediği hayatları süren insanlar, iyi bir yaşam sürerek bir dahaki sefere daha iyi bir konumda olmayı umut edebiliyordu.

Ancak bütün kastları ve ayrımlarıyla ve binbir çeşit yaşam formuyla dünya, Brahman'ın kendini ifade etmesinin tek yolu değildi. Brahman milyon-

larca tanrı da yaratmıştı. Şekli Olmayan Bir Tek Şey, onlar aracılığıyla farklı şekillere bürünmüştü. Ama bu tanrılar hakkında düşünürken dikkatli olmamız gerekir. Hinduizm ilk bakışta *politeist* yani çoktanrılıdır. Bir başka deyişle birçok tanrıya inanılır. Öte yandan bütün bu tanrıların tek bir tanrının suretleri veya ifadeleri olduğuna inanıldığı için *monoteist* yani tektanrılı olarak da nitelendirilebilir. Yine de "tektanrı" ifadesi doğru olmayabilir. Hindu inancında "tanrılar" da dahil olmak üzere hayatın akışındaki bütün o değişen, hayali karakterlerin gerisinde Upanişadlarda dendiği gibi bir tek Yüce Gerçeklik, "Bir Tek Şey" vardır. Teknik bir terim kullanacak olursak bu inanç, tektanrıcılıktan çok "tekçilik" anlamına gelen daha çok *monizm* adıyla bilinir.

Herkes bu kadar büyük bir fikri rahatlıkla kavrayacak türden bir zihne sahip olmadığı için, insanlara bakıp odaklanabilecekleri tanrı imgeleri sunulmuştur. Tanrı imgeleri "Bir Tek Şeyin" sembolleridir. Sembollerin büyük bir fikri temsil eden ve bizi ona bağlayan bir obje olduğunu hatırlayın. Hinduizmde seçim yapılabilecek binlerce tanrı ve binlerce imge vardır. Bunların hepsi, ibadet eden kişinin düşüncelerini her şeyi yaratan Bir Tek Şeye yöneltmek için tasarlanmıştır.

Hindu tanrıların neye benzediğini görmek isterseniz, onları Hindu tapınaklarının birinde bulabilirsiniz. Kendimize en yakın Hindu tapınağına gittiğimizi düşünelim. Merdivenleri çıktıktan sonra tapınağın girişine ulaşırız. Ayakkabılarımızı çıkarıp tapınağa yalınayak gireriz. Ana salona geliriz ve en uçta yine merdivenlerle çıkılan bir yükseklikte

tanrı veya tanrılara tahsis edilmiş özel bir yer görürüz. Hindistan'daki büyük tapınaklar tanrılarla dolup taşar. Bizim seçtiğimiz tapınak, sadece üç tanrıya ev sahipliği yapıyor ama bunlar çok popüler ve önemli tanrılar.

Üç gözlü ve dört kollu dans eden bir adam heykeli var; başından Hindistan'ın en ünlü nehri Ganj akıyor. Diğeri koca göbekli ve fil başlı bir insan figürü. Ama en ilginç keşfimiz, dili çok uzaklara uzanan bir kadının resmi. Kadının dört kolu var ve birinde keskin bir kılıç, diğerinde kan damlayan kesik bir baş tutuyor.

Üç gözlü ve dört kollu dans eden figür, Yıkıcı Şiva'dır. Fil başlı tanrı, Şiva'yla tanrıça Parvati'den dünyaya gelen Ganeş'tir. Kesik başı tutan dört kollu kadınsa, Şiva'nın diğer eşlerinden biri olan Kali'dir. Ganeş'in başı fil başıdır, çünkü bir gün babası onu tanıyamamış ve başını uçurmuştur. Hatasını fark edince, oradan geçen ilk canlının başını ona takacağına söz verir. Bir fil çıkagelir. Böylesine bir çileye katlanan bir tanrı olarak Ganeş, ona inananların hayatta karşılarına çıkan zorlukların üstesinden gelmesine yardım eden popüler ve ulaşılabilir bir ilahtır.

Kali'nin öyküsü daha az teselli edicidir. Hinduizmin tanrıları ustaca şekil değiştirir ve ana tanrıçanın, Tanrı'nın dişil yönünün birçok formundan biridir. Kötülüğe karşı savaşlarının birinde, öldürmenin heyecanına kendini öylesine kaptırır ki önüne çıkan her şeyi katleder. Şiva onu durdurmak için ayaklarına kapanır. Kali bu hareket karşısında öylesine çok şaşırır ki dili dışarı doğru uzar. Kali ve

Ganeş renkli figürlerdir ama Şiva daha önemlidir. Hindu panteonundaki önde gelen üç tanrı içinde en unutulmaz olanıdır. Diğer ikisi daha önce gördüğümüz Yaratıcı Brahma ve Koruyucu Vişnu'dur.

Önde gelen üç tanrının Hindu dinindeki yerini kavramak için zaman hakkında düşünmenin iki farklı yolunu anlamamız gerekir. Batı düşüncesinde zaman bir hedefe fırlatılan ok gibi ilerler. Yani dümdüz bir çizgi gibidir: ⟶ Hint düşüncesinde zaman bir çark gibi döner; yani bir çember gibidir: ◯ Tıpkı karmanın bireyleri yeniden doğum döngüsüne sevk etmesi gibi, evren de benzer bir yasaya tabidir. Evren de kendi varlığının sonuna gelince boşluğun içinde kaybolur ve Bir Tek Şey zamanın çarkını yeniden döndürmeye başlar. Bunun üzerine Brahma başka bir evreni yaratır.

Brahma çarkın bir sonraki dönüşüne kadar görevini yerine getirmiş olur. Dinlenmeye geçip sahneyi Vişnu'ya bırakır. Vişnu genellikle bir otorite simgesi olarak elinde topuzla tasvir edilir. Sevgi dolu bir ebeveyn gibi dünyayı kucaklayan ve onu güvenli kılmak için çok çalışan tanrıdır. Vişnu rahatlatıcı ve güven vericidir, hatta biraz da sıkıcıdır. Şiva sıkıcı olmaktan çok uzaktır. İnsan doğasının savaşçı tarafını temsil eder. Brahma'nın başladığı ve Vişnu'nun devam ettirdiği şeyi sona erdiren yok edicidir. En dramatik eylemi, Ölüm Dansıdır. Bu dans sırasında çarkın bir sonraki dönüşüne kadar zaman ve dünyayı ayaklarının altına çiğneyerek yok eder.

Dindar Hindular bu tanrı imgelerine bakıp onların neleri temsil ettiğini düşündüğünde, büyük zaman çarkının dönüşünü anımsar. İnsanlar bu za-

man çarkında bir yaşamdan diğerine durmaksızın döner. Bu herkesin gelip gittiği, görünüp kaybolduğu, giriş yapıp çıktığı döner bir sahne gibidir. Bu döner sahnede göz kamaştırıcı ama yorucu bir gösteri sergilenir. Peki bu sahneden kurtulup emekliye ayrılmanın bir yolu var mıdır? Samsāra döngüsünden nihai bir biçimde çıkmak mümkün müdür?

Ruhun zamanın döner sahnesinden kurtulabilmek için uygulayabileceği disiplinler vardır. Ancak bunları anlamak için insanların içinde bulduğu vaziyeti hatırlamamız gerekir. İnsanların kendisi gerçek değildir; bir illüzyonun içine hapsolmuştur. Kurtuluş, bu illüzyondan çıkmayı başarmak ve nihayetinde benliğin yok olmasına izin vermektir. Basit bir biçimde ifade etmek gerekirse, bizi kurtuluşa yakınlaştıran disiplinleri iki farklı spiritüel uygulama türüne ayırabiliriz. Bunları dışsal yol ve içsel yol gibi düşünebiliriz. Birinde bir şeye odaklanırız, diğerinde hiçbir şeye odaklanmayız.

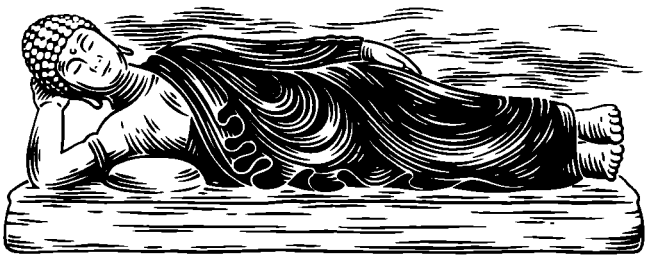
"Sevgi dolu teslimiyet" olarak da bilinen dışsal yolu izleyen kişiler, "Şekli Olmayan Bir Tek Şey" ile iletişim kurabilmek için bir tanrının şeklini veya imgesini kullanır. Tapınaktaki tanrılara armağanlar götürür ve sevgi dolu bir ihtimam gösterir. Bu ritüelleri gerçekleştirerek kendinden çıkıp Bir Tek Şeyle buluşur. Bu bir anlamda kendilerini unutmalarını sağlar. Aşama aşama onları bu illüzyona hapseden insan doğasının pençesinden kurtulurlar. Ama bu uzun bir iştir ve sürekli dönen çarktan nihai olarak kaçmak için sayısız hayat sürmek gerekebilir.

Kurtuluşa giden diğer yol, tam tersi yöndedir. Görünüşün ötesinde olana ulaşmak için imgeleri

kullanmaz. Meditasyon uygulamasıyla benlik illüzyonundan çıkmaya çalışır. Bu yolu seçenler sessizce oturup vücudun rahatsızlığını ve zihinde dolaşıp duran oyalayıcı şeyleri görmezden gelmeyi öğrenir. Bunu yaparak kendini benlik illüzyonundan arındırıp Gerçek'le bir olmayı amaçlar. Ancak meditasyon da kestirme bir yol değildir. Sağladığı birlik hissi gelip geçicidir. Boş zihin çok geçmeden yeniden bilindik arzularla ve oyalayıcı şeylerle dolar. İşte bu nedenle kendini unutma ve Bir Tek Şeyle bir olma arayışındaki bazı kişiler, bütün dünyevi bağlarını koparır ve kendini tamamen inkâr edip gezgin bir dilenci olarak hayatına devam eder ve gerçek olan Tek Şeyde kendini kaybetmek için onu bu hayata bağlayan bütün bedensel ihtiyaçları bastırır.

Hinduizm, zaman çarkından nihai kurtuluş vaadi sunar ama bu kurtuluşa erişmek sonsuz hayat sürmeyi gerektirebilir. Bunun düşüncesi bile sersemleticidir. MÖ 500 dolaylarında bu uzak hedefe ulaşmanın daha kısa bir yolunun olup olamayacağını düşünenler çıkmıştır. Bir sonraki bölümde din tarihindeki en etkileyici dehalardan birinin bu soruya verdiği yanıtı göreceğiz. Yanıtın sahibi Siddhartha Gautama'ydı ve bir prensti. Daha çok bilinen adıyla Buddha.

5. BÖLÜM

Prens'ten Buddha'ya

Hindistan'da Aryan istilacıların boy göstermesinden ve Hinduizm adını verdiğimiz karmaşık ve renkli dinin evrimleşmeye başlamasından 15 yüzyıl sonra, bir adam sonsuz reenkarnasyon öğretisine umutsuzluk içinde baktı. Ruhları samsāra döngüsüne hapseden şeyin ne olduğunu kendi kendine sordu. Bulacağı yanıttan yeni bir spiritüel hareket doğacaktı. MÖ 580 dolaylarında Kuzeydoğu Hindistan'da Himalaya Dağlarının eteklerinde Siddhartha Gautama adıyla dünyaya geldi. Bu onun hikâyesidir.

Siddhartha, hükümdar ve savaşçıların ait olduğu Kşatriya kastının bir üyesiydi. Babası Suddhodhana, Şakyaların kralıydı. Suddhodhana elli yaşındayken eşi Kraliçe Maya, Siddhartha'yı dünyaya getirdi. Dindar bir çocuk olan Siddhartha, Hinduiz-

min kutsal kitapları olan Vedaları çalıştı. Ayrıcalıklı bir prens olmasına karşın, öğretmenlerden herkes gibi kendisinin de birçok hayat boyunca devam eden uzun bir yolculukta olduğunu öğrendi. Buddha 16 yaşındayken Prenses Yosodhara'yla evlendi ve Rahula adında bir oğulları oldu. Siddhartha 29 yaşına dek ayrıcalıklı ve korunaklı bir hayat sürdü. Her ihtiyacı, hizmetkârlar ordusu tarafından karşılandı. Fakat bir dizi olay Siddhartha'nın hayatını sonsuza dek değiştirecekti. Bu olaylar "Dört Karşılaşma" adıyla bilinir.

İlk gün, Siddhartha avdan dönerken acı içinde yerde kıvranan bir adam gördü. Koruması Channa'ya bir deri bir kemik kalmış adamın nesi olduğunu sordu. "Hasta" yanıtını aldı. Neden hasta olduğunu sordu. "Prensim, hayat bu. Bütün insanlar hastalanır" dedi Channa. Prens düşünceli göründü ama hiçbir şey söylemedi.

Ertesi gün, sırtı yay gibi kavis çizen iki büklüm bir ihtiyarla karşılaştı. Başı sallanıyor, elleri titriyordu; iki değnek yardımıyla bile yürümekte zorlanıyordu. "Bu adam da mı hasta?" diye sordu Channa'ya. "Hayır" diye yanıt verdi Channa. "Adam ihtiyar. İhtiyarlıkta herkesin başına gelir." Siddhartha düşünceli göründü ama hiçbir şey söylemedi.

Üçüncü gün bir cenaze alayıyla karşılaştı. Bir ölü, Hindu geleneğine göre yakılacağı yere taşınıyordu. Geride bıraktığı karısı ve çocukları gözyaşı döküyordu. Siddhartha, Channa'ya neler olduğunu sordu. "Bütün faniler bunu yaşar" diye yanıtladı Channa. "İster prens ister fakir, ölüm hepimizi bulur." Siddhartha yine hiçbir şey söylemedi.

Siddhartha hastalık, ihtiyarlık ve ölümün acısına tanıklık etti. "Bütün bu acıların nedeni nedir?" diye düşündü. Vedaları incelemişti ama bunun hayatın yasası yani karma olduğunu söylemek dışında bir yanıt bulamamıştı. Sarayında oturmuş bu gizemleri düşünürken, penceresinden içeriye süzülen melodiyi duydu. Ama daha da büyük bir hüzün hissetti. Hazzın gelip geçici olduğunun farkına vardı. Haz rahatlama sağlıyordu ama yaklaşmakta olan ölümü yavaşlatmak adına hiçbir şey yapamıyordu.

Dördüncü günde alışılageldiği gibi Channa'yı da yanına alarak pazara gitti. İhtiyaçlarını karşılayan müşteriler ve pazarcıların arasında bir keşiş gördü. Kaba kumaştan keşiş cübbesinin içinde insanlardan yiyecek dileniyordu. Yaşlı ve yoksul olmasına rağmen yine de mutlu ve huzurlu görünüyordu. Channa'ya "Bu nasıl bir adam?" diye sordu. Channa, onun hiçbir şeye sahip olmamak ve malın mülkün tetiklediği kaygılardan uzak durmak için evini terk ettiğini açıkladı.

Siddhartha, düşüncelere dalmış bir halde saraydaki konforlu hayatına döndü. Ama bütün gece gözünü uyku tutmadı. Sıkıntılıydı. *Arzunun* insanın çektiği ıstırabın kaynağı olduğunu fark etmek onu derinden etkilemişti. Erkekler ve kadınlar asla kendi paylarına düşenden hoşnut değildi; asla huzur duymuyorlar, sürekli sahip olmadıkları şeyleri arzuluyorlardı. Ama arzuladıkları şeyi elde eder etmez onun yerini başka bir arzu alıyordu. Siddhartha bunu düşündükçe, arzulardan duyduğu tiksinti arttı. Bu, dünyaya gelen herkesi pençesine alan bir hastalıktı ve bunun cazibesinden kaçış yoktu. An-

cak Siddhartha arzudan tiksinti duysa da arzunun pençesindeki insanlara şefkatle doluydu. Onlara yardım etmeye karar verdi. Onları arzunun pençesinden kurtarmanın bir yolunu bulacaktı. Bu sayede acılarla dolu bu dünyaya tekrar gelmek zorunda kalmayacaklardı. Durmaksızın dönen yeniden doğum çarkından kurtulmasını sağlayacak aydınlanmayı arayacak ve bulduğu yolda başkalarına da rehberlik edecekti.

Bu kararı aldıktan sonra yatağında doğruldu. Eşi ve oğluna sessizce veda sözcükleri fısıldadıktan sonra, Channa'yı çağırdı ve atı Kanthaka'nın çektiği arabayla gecenin karanlığına karışarak uzaklaştılar. Ormanın sonuna ulaştıklarında, Siddhartha arabadan inip kılıcıyla uzun siyah saçını kesti. Channa'yı saraya geri gönderdi. Yeni bir hayata başladığının işareti olarak saçını göstermesini istedi. Pahalı kıyafetlerini verip karşılığında eski püskü bir cübbe aldı ve evsiz bir gezgin olarak yollara düştü. Prens Siddhartha Gautama 29 yaşındayken dilenci oldu. Hayatındaki bu an, Büyük Feragat olarak bilinir.

Altı yıl boyunca dolaşıp arzunun acılarından kurtulmanın ve aydınlanmaya ulaşmanın en iyi yolunu aradı. Karşılaştığı bilgeler ona iki yaklaşım önerdi. Bunlardan biri, zihni disipline etmek ve şiddetli arzuları yatıştırmak için tasarlanmış yoğun bir zihinsel egzersizdi. Siddhartha teknikleri öğrendi ve faydalı buldu. Ama bunlar, amaçladığı nihai kurtuluş ya da aydınlanmaya ulaşmasını sağlamadı. Bunun üzerine meditasyon ustalarının yanından ayrılıp tekrar yola koyuldu. Sonunda aşı-

rı sadelik yanlısı olan keşişler grubuyla karşılaştı. Siddhartha'ya bedenini ne kadar çok yadsırsa, zihninin o kadar netleşeceğini söylediler. Ruhunu özgür bırakmak istiyorsa, bedenini aç bırakmalıydı. Siddhartha, kendini inkâr etme programını uyguladı ve ölümün kıyısına kadar geldi. Bu dönemde yaşadıkları hakkında şunları söyler:

> Günde bir meyve yiyerek yaşarken, bir deri bir kemik kaldım ... kollarım, bacaklarım solmuş sarmaşıkların düğümlenmiş dalları gibiydi ... kupkuru kaburgalarım yıkılmış bir çatının kirişlerini andırıyordu... karnıma dokunmak istediğimde, belkemiğim elime geliyordu.

Kendi kendine düşüncelere daldı: Bu bedensel feragat teorisi doğru olsaydı, ölümün kıyısına kadar geldiğine göre şimdiye kadar çoktan aydınlanmaya ulaşmış olurdu. Öylesine zayıflamıştı ki yerinden kıpırdayamıyordu. Düşüp bayıldı. Arkadaşları onun çok yaşamayacağını düşündü ama Siddhartha toparlandı. Kendine geldikten sonra keşişlere bir karar aldığını söyledi. Altı yıllık meditasyon ve bedensel feragat, onu aradığı aydınlanmaya hiç yaklaştırmamıştı. Aç kalarak kendi kendine işkence etmeyi bırakacağını açıkladı. Bunu üzüntüyle karşılayan keşişlerden ayrıldı ve Siddhartha yoluna tek başına devam etti.

Bir yaban incirinin yanına vardı ve ağacın gölgesinde dinlenirken bir karar aldı. Kendi kendine "cildim, sinirlerim, kemiklerim eriyip bitse de kanım kuruyup gitse de aydınlanmaya ulaşana dek bura-

da oturacağım" dedi. Yedi gün sonra, arzudan kurtulma arzusunun da bir arzu olduğu olduğunu fark etti! Arzudan kurtulma arzusu, kendi aydınlanmasının önünde bir engeldi. Bu içgörünün anlamını idrak ettikçe, artık arzudan kurtulduğunun farkına vardı. "Cehaletin kaybolup bilginin yükseldiği; karanlığın yok olup aydınlığın doğduğu" esriklik haline geçti. Birdenbire "Artık yeniden doğmayacağını" anladı. "En yüksek hayatımı yaşadım; görevimi yaptım ve artık benim için daha fazlası yok." Samsāra ve yeniden doğum çarkı artık onun için dönmeyecekti. O zaman Aydınlanmış Kişi yani Buddha oldu. Bu, Kutsal Gece olarak bilinir.

Aydınlanma yollarını terk ederek hayal kırıklığına uğrattığı keşişleri aramaya koyuldu. Kuzey Hindistan'da Ganj Nehrinin kenarındaki Benares şehrinde yer alan Geyik Parkında onları buldu. Onları terk etmiş olmasına rağmen keşişler tarafından nazik bir biçimde karşılandı. Onların nazik eleştirilerini dinledi ve kendi kendini cezalandırdığı bir hayatı terk ederek aydınlanma olasılığını güçlendirdiğini açıkladı. "Çarkın Dönüşü" adıyla bilinen bu vaazında, aydınlanma arayışıyla evini terk ettiği zamandan beri zihninde dolaşıp duran soruyu tekrar sordu. Şiddetli arzularımızın bizi zincirlendiği samsāra çarkı nasıl durdurulabilir? Bu soruya verdiği yanıt ılımlılıktı: Uçlar arasında ılımlılık yolu tek çıkıştı. Buna Orta Yol adını verdi. "Ey keşişler, kaçınmak gereken iki aşırı uç var. Biri, hazlarla dolu bir yaşam ve onun ihtirasları; bu aşağılayıcıdır ... ve hiçbir fayda sağlamaz. Diğeriyse kişinin kendi kendine işkence ettiği bir yaşamdır;

bu acı vericidir ... ve hiçbir fayda sağlamaz. Bu aşırı uçlardan kaçınarak bizi Aydınlanmaya ulaştıracak Orta Yolda ilerleriz." Orta Yolun yön işaretleri Dört Yüce Gerçekti. Bütün hayat acılarla doludur. Acıların nedeni arzudur. Arzu ortadan kaldırılabilir. Arzuyu ortadan kaldırmak için 8 Aşamalı Yolu takip etmek gerekir.

Buddha pratik bir insandı, eylem insanıydı. Pratik insanın güçlü bir karakteristiği, listeleri sevmesidir. Yapılacak işler, hatırlanacak şeyler, pazardan alınacak ürünler için listeler hazırlar. Buddha acılara yol açan şiddetli arzuyu ortadan kaldırmak için ihtiyaç duyduğumuz şeyleri 8 aşama halinde sıraladı: Doğru inanç, doğru azim, doğru konuşma, doğru davranış, doğru uğraş, doğru çaba, doğru düşünme ve doğru konsantrasyon. Doğru inanç ve doğru azim, Orta Yolu bulup ilerlemektir. Daha sonra başkalarını hiç kötülememe veya onlara kaba saba bir dil kullanmama kararı gelir. Daha da önemlisi çalmak, öldürmek veya utanç verici herhangi bir şey yapmamak ve başkalarına zarar veren uğraşlardan uzak durmaktır.

Budizm inanç değil bir uygulamadır. İnanılacak bir şeyden çok yapılacak bir şeydir. Püf noktası, durmak bilmeden arzulayan zihni meditasyon aracılığıyla kontrol etmektir. Meditasyon yapanlar sessizce oturup kendi nefes alışverişine odaklanarak, bir sözcük veya çiçek üzerine düşünerek farklı bilinç seviyelerinden geçer ve arzuyu yok eden sükûnete ulaşır. Buddha 17. yüzyılda yaşamış olan Fransız düşünür Blaise Pascal'ın bir anlayışına hak verirdi: "Bütün insani kötülükler bir tek kaynaktan

gelir; insanın bir odada sessizce oturamamasından kaynaklanır."

Buddha'nın Orta Yol hakkındaki açıklamaları keşişleri ikna etti. Keşişler onun takipçileri haline geldi ve sangha yani Budist rahipler ve rahibeler topluluğu oluştu. Buddha'nın öğretisi hiçbir inancı empoze etmese de Hint dininin iki varsayımını temel alıyordu: Karma ve samsāra yani milyonlarca yeniden doğuma yol açan Eylem Yasası. Buddha'ya göre yeniden doğum çarkını durdurmanın en kolay yolu, keşiş olmak ve Aydınlanmaya götüren disiplinleri pratik etmekti. Ancak koşullarınız gereği bu imkânsızsa, yapabileceğiniz en iyi şey etik bir yaşam sürmek ve bir dahaki sefere rahip veya rahibelerin giydiği türden turuncu kıyafetlere bürünmeyi ummaktı.

Buddha, Benares şehrindeki vaazından sonra 45 yıl boyunca seyahat etti ve sangha'yı yani Budist rahipler ve rahibeler topluluğunu güçlendirmeye çalıştı. Ölümü yaklaşınca, takipçilerine bu ayrılığın önemli olmadığını ve öğretilerinin varlığını koruyacağını söyledi. Önemli olan öğretiydi. Buddha haline gelen prens, son yolculuğunu Benares şehrinin kuzeydoğusundaki bir kasabaya yaptı. Kendini hasta hissetti; iki ağacın arasına uzandı ve öldü. Seksen yaşındaydı. Siddhartha Gautama'nın kurduğu din, bütün Asya'ya yayıldı ve zamanla bir dünya dini haline geldi. Ancak bugün Budizme ilk kez ortaya çıktığı topraklarda nadiren rastlanıyor. Bu özelliğiyle kendi doğduğu toprakların dışına pek çıkmayan ve bir sonraki bölümün konusunu teşkil eden Caynacılıktan (Jainizm) farklıdır.

6. BÖLÜM

Asla Zarar Verme

Budizm gibi Caynacılık da Hinduizmin insanlık için yönelttiği soruya verilen bir yanıttır. Şimdiki varoluşumuz, daha önceki sayısız hayatımızın en sonuncusuysa ve karmamız bizi yeniden doğum çarkına hapsediyorsa, kendimizi nasıl özgürleştirebiliriz ve nirvānaya ulaşabiliriz. *Nirvāna*, "mum gibi sönmek" anlamına gelen Sanskritçe bir sözcüktür. Nirvāna, ruhun sonunda samsāradan kurtulmasıyla gerçekleşir. Buddha'nın yanıtı, aşırı uçlar arasındaki Orta Yolu bulmaktı. Caynacılık tam tersi yönde ilerledi. Akla hayale gelebilecek en aşırı yolu seçti; kendini tamamen inkâr etmeye yöneldi. Bu inancı benimseyenler için en büyük ideal, *sallekhana* eylemini gerçekleştirmek ve kendini açlıktan öldürmekti.

Jainizm sözcüğü de Sanskritçeden gelir ve "kazanmak" anlamına gelir. *Jain*'lerin onları kurtu-

luşa taşıyacak aydınlanmaya ulaşmak için kendi doğalarına karşı açtığı savaşa gönderme yapar. Caynacılık geleneğinde arzularına bu kadar hâkim olup aydınlanmaya ulaşan 24 *jina* veya "kazanan" vardır. Ruhların yeniden doğum nehrinin karşı kıyısına geçip kurtulmasına yardım ettikleri için *tirthankara* yani "geçit inşa eden" adıyla da bilinirler. Caynacılığın "kurucusu" olarak kabul edilen kişi tirthankaraların sonuncusudur. Adı Vardamana'ydı ama Mahavira ya da büyük kahraman olarak tanındı. Geleneğe göre, MÖ 599'da Doğu Hindistan'daki Ganj havzasında dünyaya geldi. Burası Buddha adını alan Siddhartha Gautama'nın da doğduğu yerdi.

Mahavira'yla Buddha arasındaki ortak noktalar, sadece coğrafya ve kronolojiden ibaret değildi. Mahavira da bir prensti. O da acı çekme ve acının nedenleri konusuna aklını takmıştı. O da aydınlanmayı aramak için ayrıcalıklı bir hayatı terk etmişti. Arzunun acının nedeni olduğu noktasında Buddha'yla hemfikirdi. İnsanlar sahip olmadıkları şeyleri arzuladıkları için mutsuzdur; arzuladıkları şeyleri elde eder etmez başka bir şeyi arzular. Arzu acıların nedeni olduğuna göre, bizi yalnızca arzuyu yok etmek kurtarabilir. Mahavira'nın arzuyu yok etmek için seçtiği yol, ne kadar radikal bir karakter olduğunu gösterir. Mahavira, yeniden doğum çarkından kurtulmanın tek yolunun kötülükten kaçınmak ve iyilik yapmak olduğunu söyledi. Buddha gibi o da listeler çıkarmaya meraklıydı. Kendi yöntemini Beş Emir olarak özetledi: Hiçbir canlıyı öldürme veya hiçbirine zarar verme. Çalma. Yalan söyleme. Na-

mussuz veya disiplinsiz bir yaşam sürme. Hiçbir şeye göz dikme veya şiddetli arzu duyma.

İlk bakışta bu kurallarda yeni bir şey yoktur. Daha birçok sistem aynı listeyi sunar. Caynacılığın ayırt edici özelliği, Mahavira'nın ilk emrine (diğer canlıları öldürme veya onlara zarar verme) kattığı derinliktir. *Ahimsa* yani şiddetten uzak durma, Mahavira'nın öğretisinin temel özelliğidir. Mahavira bunu mutlak ve evrensel kılar. Kurtuluşu arayanlar, sadece şiddetten mutlak bir biçimde uzak durarak onları yeniden doğum çarkına hapseden karmayı değiştirebilir.

Caynacı rahip ve rahibeleri *hiçbir şeyi* öldürmemeli, *hiçbir şeye* zarar vermemelidir! Yemek için hayvanları öldüremezler. Avcılık yapamazlar veya balık tutamazlar. Yanaklarını ısıran sivrisinekleri veyahut boyunlarını sokan arıları vurup öldüremezler. Evinde gördüğü bir örümceği veya istenmeyen bir başka böceği üstüne basıp ezemezler. Böcekleri evinde istemiyorsa, özenle yakalayıp hiç zarar vermeden çok saygılı bir biçimde kapının dışına bırakmaları gerekir. Yürüdükleri yol küçük canlılarla dolu olduğu için adımlarını dikkatlice atıp onlara da zarar vermemeye özen göstermeleri gerekir. Caynacılar ayaklarının altındaki hayatı ezip geçmediklerinden emin olabilmek için yumuşak bir süpürge yapıp önlerinde uzanan yolu nazikçe süpürür. Bazıları böceklerin ağzına kaçıp zarar görmesini önlemek adına maske bile takar. Caynaların her türlü yaşam formuna duyduğu saygı ve hürmet, kök sebzeleri de kapsar. Kök sebzeleri topraktan çıkarıp yemezler. Onlar da hayatı insanlar kadar kıymetli varlıklardır.

Peki ama et, balık ve sebze yemiyorlarsa Caynacılar nasıl hayatta kalır? Aslında bazıları hayatta kalmamayı tercih eder. Sallekhana veya açlık yoluyla intihar, en yüce Caynacı idealidir. Ruhta arzunun yok edilmesini ve ruhun karmadan nihai olarak özgürleşmesini işaret eder. Ancak intiharın Caynacılar arasında bile evrensel bir uygulama haline gelemediğini kolayca tahmin edebilirsiniz. Bütün dinlerin farklı yoğunluk seviyeleri vardır; en mutaassıpların kor alevinden, en ilgisiz olanların bir yanıp bir sönen ateşine kadar. Caynacılık tarihteki en sıcak dinlerden biri olsa da uygulayıcıları arasında farklı sıcaklık dereceleri mevcuttu. Çoğu açlıktan ölmeyi göze almasa da yaptıkları şey yeterince aşırı bir uçtu. Meyve yiyerek beslendiler ama yalnızca yere düşen meyveleri yediler. Caynacılar radikal frutaryendi. Besin kaynaklarını yalnızca rüzgârdan dolayı düşen meyvelerle sınırlandırarak diğer yaşam formlarına zarar vermeden yaşam sürdüler.

Caynacılık, bütün yaşam formlarının kutsallığına duyulan inancın dışında çok az dini teori yükünün altına girdi. Bu sistemde yüce bir tanrı veya yaratıcıya yer yoktu. Ayrıca kast sisteminin acımasızlığını da reddediyordu. Öte yandan kurtuluş yolu, evrenin eksiksiz bir haritasını çıkarmaktan geçiyordu. Caynacılar evrenin tam ortadan birbirine bağlanan iki dev küreden oluştuğuna inandı. Bunu gözünüzde canlandırmak için balonu şişirip ortasından büktüğünüzü hayal edin. Balon, attığınız düğümle birbirine bağlanan iki parçaya bölünür. Caynacılıkta ortadaki dünya bizim dünyamızdır. Ruhlar yeniden doğum çarkındaki zamanlarını bu-

rada geçirir. Caynacılara göre tıpkı çok fazla yemek yemenin vücudumuzu ağırlaştırması ve hareket etmemizi zorlaştırması gibi, kötü davranışlarımız ruhumuza yük yükler ve yeniden doğum çarkından kurtulmamızı zorlaştırır. Kötü hayatlar süren ruhlar, bir dahaki sefere daha düşük bir formda geri geldi; belki de bir yılan ya da kurbağa olarak, hatta bir havuç veya soğan olarak. Çok kötü hayatlar süren ruhlar öylesine ağırlaştı ki sırtlarına binen yükler onları evrenin altındaki kürede yer alan yedi cehenneme çekti. Bu cehennemlerde aşağıya doğru inildikçe, işkenceler daha korkunç hale geldi.

Aynı yasaya göre, günahtan arınan ruhlar yüklerini atarak hafifletti. Kendini bu uğurda çaba sarf etmeye adayan Caynacılar, aşırı çileciliği benimsedi. *Asketizm* [*çilecilik*] sözcüğü, çok sıkı idman yapıp sahada rakiplerini geride bırakan Yunan atletler için kullanılan bir sözcüktür. Caynacılığın en iyi atletleri olan jinalar da çok sıkı çalışıp ruhlarını hafifletti ve sonunda üstteki kürenin cennetlerinde gittikçe daha yukarılara süzülebildi. 27. cennete vardıklarında nirvānaya ulaştılar ve bütün mücadeleleri son buldu. Sonsuza kadar dingin bir mutluluk halinde kaldılar. En nihayetinde kurtuluş!

Caynacılığın bir diğer ilginç yanı, ağırlıklardan kurtulma mücadelesini fikirler dünyasına taşıma şeklidir. Yanlış eylemler kadar yanlış fikirler de ruha yük yükleyebilir. Hiç şüphesiz tarih, dini fikirler de dahil olmak üzere fikir anlaşmazlıklarının insanlar arasındaki şiddetin başlıca nedenlerinden biri olduğunu gösterir. Caynacılara göre *ahimsa* yani şiddetten uzak durma öğretisi, in-

sanların vücutları kadar fikirleri için de geçerlidir. Zihnin yaşamında bile Caynacılar hiçbir şeye zarar vermemeli ve şiddetten uzak durmalıydı. Hiç kimsenin gerçeğin bütününü göremeyeceğini kabul ederek, gerçeği görme ve deneyimlemenin farklı yollarına saygı duydular.

Bu saygı öğretisine *anekantavada* adını verdiler. Bu öğretiyi anlatmak için altı körün öyküsünü anlattılar: Filin vücudunun farklı parçalarına dokunarak onu tarif etmeleri istenir. Filin bacağına dokunan, onun bir sütun gibi olduğunu söyler. Kuyruğuna dokunan, onun bir halat gibi olduğunu söyler. Hortumuna dokunan, onun bir ağaç dalı gibi olduğunu söyler. Kulağına dokunan, onun bir yelpaze gibi olduğunu söyler. Ellerini filin karnında gezdiren, onun duvar gibi olduğunu söyler. Fildişine dokunansa, onun sert bir boru gibi olduğunu söyler. Öğretmenleri onlara bütün bu tariflerin doğru olduğunu ama filin tamamını değil sadece bir parçasını anlattığını açıklar. Bu öyküden çıkarılacak ders, insanların gerçekliği kavrayışının sınırlı oluşudur. İnsanlar tamamen kör olmayabilir ama gerçekliği sadece bir tek açıdan görebilir. Bütün resmi gördüklerini iddia edip herkesi aynı şekilde bakmaya zorlamadıkça bu bir sorun teşkil etmez.

Caynacılara göre bilgilerimizin sınırlı oluşu, düşkün varoluşumuzda içinde hapsolduğumuz gerçekdışılığın bir sonucuydu. Yalnızla aydınlanmış olanlar kusursuz bilgiye erişti. Caynacılığın diğer yönleri hakkında ne anlam çıkarırsak çıkaralım, spiritüel alçakgönüllülüğü teşvik etmesi

dinlerde nadir görülen bir durumdur. Dinler her şey hakkında son sözü söylediğini düşünmekten hoşlanır. Herkesin bir filin şeklini tahmin etmeye çalışan kör dilencilerden farksız olduğu düşüncesini reddederler.

Mahavira, Hindistan'ı dolaşarak mesajını yaydı ve havariler topladı. MÖ 427'de yetmiş yaşındayken kendini aç bırakarak öldüğü tarihe kadar 14.000 rahip ve 36.000 rahibeyi yanına toplamıştı. Rahipler ve rahibeler, Caynacılığın gerçek atletleriydi. Bu ömürlerinde kendilerini hafifletip nirvânaya ulaşmak için çok sıkı çalıştılar. Mahavira'nın şiddetten uzak durma ve bütün yaşam formlarına saygı gösterme konusundaki vaazlarını *Agamas* adlı kutsal kitapta derlediler.

Birçok din, yerleşip kök saldıktan sonra farklı mezheplere bölünür. Her mezhep asıl peygamber veya öğretmenin işaret ettiği gerçek versiyon olduğunu iddia eder. Caynacılık da istisna değildi. İki gruba bölündü ama gruplar arasındaki farklar çok küçük ve sevimli boyuttaydı. Kendilerine *Digambaralar* (göğü giyinenler) adını veren grup, rahip ve rahibelerin hiç kıyafet giymemesi gerektiğini savundu. *Svetambaralar* (beyaz giyinenler) ise beyaz cüppelerin giyilmesine izin verdi.

Caynacılık, bu rahip ve rahibelerin dışında Hindistan'da hâlâ milyonlarca sıradan takipçiye sahiptir. Rahip ve rahibeler bu ömürlerinde nirvânaya ulaşmak için çok çalışırken Caynacılığın diğer mensupları da toplumdaki konumlarının mümkün kıldığı ölçüde basit bir hayat sürer. Bir tek ömürlük mücadeleyle 27. cennete ulaşmayı

beklemezler. Ama şiddetten uzak, nezaketle dolu bir hayat sürerek bir dahaki sefere geldiklerinde rahip veya rahibe olmayı garantilemek isterler. Ve o hayattan sonra nihai olarak nirvânaya ulaşmayı umut ederler.

Caynacılık doğası gereği hiçbir zaman kitlesel bir din olamasa da etkili bir din oldu. Bize ilginç bir ayrım noktasını tanıttı. Aşırı uçlardaki pratikler sadece azınlık bir gruba cazip gelebilir ama çoğunluğun görüşünü etkileyebilir ve tutumlarını yumuşatabilir. Caynacıların bütün yaşam formlarının kutsallığı hakkındaki düşünceleri, çeşitli formlardaki vejetaryen harekete katkıda bulundu. *Ahimsa* yani şiddetten uzak durma öğretisi, siyasette önemli bir etki yarattı. 20. yüzyılın ilk yarısında Hindistan'da İngiliz egemenliğine karşı bağımsızlık mücadelesine önderlik eden hukuk adamı Mahatma Gandhi'yi ve 20. yüzyılın ikinci yarısında ABD'de Afro-Amerikalıların yurttaşlık hakları mücadelesine önderlik eden Hıristiyan din adamı Martin Luther King'i etkiledi.

Caynacılık, insanların çektiği acıların büyük bir kısmının arzudan kaynaklandığını ve yalnızca arzularımızı kontrol etmeyi öğrenerek mutlu ve hoşnut olabileceğimizi gözlerimizin önüne sermeye devam ediyor. Çıplak gezmeyi veya kendimizi açlıktan öldürmeyi çok azımız isteyecektir ama birilerinin bunları yaptığının düşüncesi, hepimizi biraz daha sade yaşamaya teşvik edebilir.

Bu kitabın başında farklı dinlerin ortaya çıkışının izlerini sürerken tamamen kronolojik bir rota izlemenin mümkün olmadığını belirtmiştim. Bunun

nedeni bu öyküde zaman kadar yerin de önemli olmasıdır. Aynı anda farklı yerlerde farklı şeyler gerçekleşir. Bu nedenle tarihte zikzaklar çizerek ilerlememiz gerekir. Bir sonraki bölümde zamanda geri gideceğiz. Aryanların Hindistan'ı istila etmesinden birkaç yüzyıl sonrasına döneceğiz. Din tarihindeki en önemli figürlerden birini –İbrahim adındaki gizemli karakteri– tanımak için yönümüzü Batıya çevireceğiz.

7. BÖLÜM

Gezgin

Ur. Sadece iki harften oluşan bir sözcük. Adı "u" ve "r" seslerinin bir araya gelmesinden oluşan şehirde, din tarihinin en önemli figürlerinden biri MÖ 1800 dolaylarında dünyaya geldi: Patriark İbrahim. Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar tarafından kurucu baba olarak kabul edilir. Bir dağ başında damla damla akan küçücük bir akıntının, binlerce kilometre ötede uçsuz bucaksız ovalarda gürül gürül akan üç büyük nehre dönüştüğünü hayal ederseniz bunu anlayabilirsiniz. Ur, Mezopotamya'nın güneydoğusunda Dicle ve Fırat nehirlerinin arasındaydı. (Adı Yunancada "iki nehrin arası" anlamına gelir.) Günümüzde Irak sınırları içerisinde yer alır.

Bize kadar ulaşan hikâyeye göre İbrahim, Terah'ın oğluydu. Nahor ve Haran adında iki kardeşi vardı. Yeni Ahit'te bu hikâye Yaratılış Kitabında

geçer. Ancak Eski Ahit'te onlar hakkında daha çok hikâye vardır. Çoban oldukları, Fırat Vadisinin yemyeşil otlaklarında koyunlarını otlattıkları anlatılır. Terah'ın kazançlı bir ek işi de vardı: Bölge insanının ibadet ettiği tanrıların heykel veya putlarını yapıyordu. Mezopotamyalıların başlıca dört tanrısı vardı: Gök tanrısı Anu, yeryüzü tanrıçası Ki, hava tanrısı Enlil ve su tanrısı Eki. Güneş ve ay da tanrılar olarak görülüyordu. Unutulmamalıdır ki, kadim dinlerde doğanın güçleri neredeyse kendiliğinden ilahi olarak kabul ediliyordu.

Hindistan'da yaşayan halk gibi Mezopotamya sakinleri de tanrılara ibadet ederken bir şeylere bakmak istiyordu ve Terah imalat atölyesinde bu ihtiyacı karşılamaktan memnundu. Günün birinde kendisi yokken, İbrahim işin başına geçtiğinde ihtiyar bir adam put satın almaya geldi. "Kaç yaşındasın?" diye sordu İbrahim. "Yetmiş" yanıtını verdi ihtiyar. "O halde tam bir ahmaksın" dedi İbrahim. "Yetmiş sene önce doğmuşsun ama daha dün bu dükkânın arkasındaki atölyede yapılan bir puta tapacaksın." İhtiyar adam bir an düşündü, siparişini iptal etti, parasını geri alıp dükkândan ayrıldı.

İbrahim'in kardeşleri olanları duyunca öfkelendi. İbrahim'in aşırı fikirleri nedeniyle aile işini tehlikeye attığını söyleyerek babalarını uyardı. Terah bunun üzerine İbrahim'in dükkâna ayak basmasını yasakladı. Onu putların sergilendiği bölümde en çok sevdikleri tanrılara armağanlar getiren müşterileri ağırlamakla görevlendirdi. Günün birinde tanrılardan birine yiyecek getiren bir kadın çıkageldi. İbrahim alışılagelmiş bir biçimde yiyecekleri

putun önüne koymak yerine kadınla alay etti. "Evet, bir ağzı var" dedi, "ama ne onun için hazırladığın yemekleri yiyebilir ne de sonrasında sana teşekkür edebilir. Elleri var ama önüne konan yiyeceklerden bir tek lokma bile alamaz. Güzelce oyulmuş ayakları olsa da sana doğru bir tek adım atamaz. Bana kalırsa bunu yapanlar da buna tapanlar da en az putun kendisi kadar ahmak ve faydasız."

Bu, iki nedenden ötürü tehlikeli bir konuşmaydı. Bir topluluğun yerleşik dinine meydan okumak, hiçbir zaman popüler bir şey olmamıştır. Ancak getirilen eleştirinin yerel ekonomiyi tehdit etmesi bunu daha da tehlikeli kılar. İbrahim birçok tanrıya tapılan bir toplumda yaşıyordu ve bu tanrıların putlarının üretimi kârlı bir iş sahasıydı. İbrahim başını derde sormuştu. Onun için en güvenli yol, uzaklara gitmekti. O tarihten itibaren bir gezgin olup ailesi ve sürüsüyle birlikte yollara düştü. Ama din tarihini değiştiren şey onun spiritüel yolculuğu oldu.

İbrahim'in hikâyesi çoktanrıcılıktan tektanrıcılığa geçişin, birçok tanrıya rahatça ibadet etmek yerine tek bir tanrıya katı bir biçimde bağlanmanın başlangıcına işaret eder. Bunu tetikleyen şey neydi? İbrahim neden babasının dükkânındaki zararsız heykellere o kadar öfke duymuştu? İbrahim'in zihninde olup bitenleri anlamak için hayal gücümüzü kullanmamız gerekir ama yaşananların bir kısmını gözümüzde canlandırmak zor değildir. İbrahim, babasının küçük putlar yapmasını izledi. Putların nasıl yapıldığını öğrendi. Onlara insanların diğer oyuncaklarından daha çok değer vermesi nasıl mümkün olabilirdi? Peki ama insanların ne kadar

ahmak olduğuna bakıp omuz silkmekle ve kendi yoluna gitmekle neden yetinmedi? Neden o kadar öfkelendi?

Bunun nedeni, zihninde onunla konuşan Tanrı'nın sesini duyan bir peygamber olmasıydı. Ses onu uyardı: O tanrılara tapmak, insanları oyalayan ve put yapanlara para kazandıran bir oyundan başka bir şey değildi. Korkunç ve tehlikeli bir yalana dayanıyordu. Yalnızca tek bir tanrı vardı! O tanrıların putları ve suretlerini sadece küçümsemekle kalmıyordu, onlardan nefret ediyordu. Çünkü kendi çocuklarının onu tanımasının önüne geçiyorlardı. Çocukları yabancılar tarafından çalınan bir baba gibi, evlatlarını geri kazanmak ve onları kaçıranları da cezalandırmak istiyordu.

Bu, insanlık tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır ve uzun uzadıya düşünmeye değer noktalardan biridir. Tarihimizde insanların birbirinden nefret etmekte ne kadar iyi olduğu açıkça görülür. Genellikle bizden bir bakıma farklı olan kişiler nefretimize hedef olur. Irk, sınıf, renk, cinsiyet, siyaset, hatta saç rengi bile bizi çirkin davranışlara yöneltebilir. Aslında dini nefret bu insan hastalığının büyük olasılıkla en ölümcül şeklidir, çünkü nefrete ilahi bir meşruiyet kazandırır. Görüşlerinden hoşlanmadığınız için insanlardan nefret etmek bir şeydir. Tanrı'nın da onlardan nefret ettiğini ve onların yok olmasını istediğini söylemek başka bir şeydir. Dolayısıyla yoğun dini inancın insan ilişkilerine tehlikeli bir unsur katabileceğini görmek önemlidir. İbrahim'in hikâyesindeki bir başka olay da bize bunu hatırlatır.

İbrahim'in kafasının içindeki ses, ona putlardan nefret etmesini söylemekle kalmadı. Babasının ülkesini terk edip başka bir ülkeye göç etmesini de emretti. Orada zamanla büyük bir halk haline geleceklerdi. Yaratılış Kitabı, İbrahim'in ailesi ve sürüsüyle birlikte yola koyulduğunu ve Fırat Nehri boyunca batıya ilerleyerek Kenan ülkesine ulaştığını anlatır. Günümüzde İsrail veya Filistin olarak bilinen Kenan ülkesi, günümüzde Akdeniz dediğimiz Büyük Denizin doğu kıyısında yer alıyordu. İbrahim deniz kıyısına değil iç kesimlere yerleşti. Ülkenin omurgasını oluşturan kalkerli dağlık arazilerde ailesi, sürüleriyle birlikte gelişip çoğaldı.

Bir gün İbrahim'in kafasının içindeki ses onunla tekrar konuştu. Oğlu İshak'ı bir dağa götürüp Tanrı'ya kurban olarak sunmasını istedi. İbrahim hayvanları öldürüp yakarak Tanrı'ya armağan olarak sunmaya alışkındı ama daha önce kendi çocuklarından birini öldürmesi için emir almamıştı. Fakat bu emri sorgulamaya cesaret edemedi. Ertesi sabah erkenden kalktı, eşeğinin sırtına odunları yerleştirdi, oğlunu ve iki genç adamı yanına alarak yola çıktı. Dağın eteğine ulaşınca, iki genç adama geride kalıp eşeğe göz kulak olmalarını söyledi. Odunları İshak'ın sırtına yükledi, bir meşale yaktı ve kuşağına keskin bir bıçak taktı. Baba oğul dağı tırmanmaya koyuldu. Ağır adımlarla dağı tırmanırken geriden gelen İshak, babasına sordu: Kurban için ateş ve bıçağın var baba, peki ya keseceğin hayvan nerede?" "Üzülme oğlum," diye yanıtladı İbrahim, "Tanrı bize ihtiyacımız olan şeyi sunacak."

Dağda kurbanın sunulacağı yere ulaştıklarında, İbrahim taşları düzenleyerek eğreti bir sunak hazırladı ve odunları sunağın üstüne yaydı. Daha sonra da korkudan titreyen oğlunu kolundan tuttu ve sunağa doğru yüzükoyun yatırıp bağladı. İshak'ın uzun saçlarını kavradı ve boğazını açığa çıkarmak için başını geriye doğru çekti. Kuşağından bıçağını çıkardı ve tam oğlunun boğazını kesmek üzereyken kafasının içindeki ses tekrar duyuldu.

"İbrahim, oğluna kıyma" dedi. "Benim emrimle onu öldürmeye hazır olman, bana karşı sadakatinin insani bağlarından daha güçlü olduğunu gösteriyor. Bu nedenle oğlunu bağışladım." Şiddetli bir biçimde sarsılan İbrahim bıçağı indirdi. Boynuzları çalılığa dolanmış bir koç gördü. Rahatlamanın vermiş olduğu taşkınlıkla koçun boğazını kesti ve oğlu yerine onu Tanrı'ya sundu. İshak'ın Moriah Dağındaki bu dehşet verici sahneden ne anlam çıkardığını bilemiyoruz ama tahmin etmesi güç değildir.

İlk dinlerin bazılarında insan kurban edildiğini biliyoruz. Bunun nasıl başladığını anlamak güç değildir. Tanrıları hiçbir şekilde anlaşmazlığa düşmemeniz gereken öngörülemez hükümdarlar gibi düşünürseniz, ilkel zihnin onların gözüne girebilmek adına en iyi hayvanların yanı sıra bazen insanları da kurban edebileceğini anlayabilirsiniz. İbrahim ve İshak'ın hikâyesinde bu acımasız tarihin uzak bir yankısı olabilir. Ancak bu hikâyeyi önemli bir metin olarak kabul eden geleneksel Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık bunu bu şekilde yorumlanmaz. Onların gözünde bu, Tanrı'nın iradesine her türlü dünyevi bağın ötesinde mutlak bir biçimde boyun

eğmeyi anlatır. Günümüzde Tanrı'nın kendisine oğlunu öldürmesini emrettiğini ileri süren birini –son anda acıyıp merhamet gösterse bile– akıl hastası olarak görecek olmamız, dinin bir bütün olarak delilik olduğu sonucuna alışmamızı gerektirmez. Yine de zamanın seyrinde hikâyeleri takip ederken bu iddialardan bazılarına bir soru işareti yerleştirmek akıllıca olacaktır. Burada farkına vardığımız tehlike, insanın zihninde konuşan Tanrı'nın sesine çok fazla otorite tanıma eğilimidir. İbrahim'in putlara duyduğu nefret, bu noktada iyi bir kılavuzdur.

İbrahim putları insanlar tarafından üretildiği için reddetmiş ve onlara kutsallık atfetmenin saçma olduğu sonucuna ulaşmıştır. Peki ama aynı mantıkla Tanrı hakkındaki *fikirlerimiz* de insan ürünü değil midir? Onları odun ve taştan ellerimizle şekillendirmesek bile, sözcüklerimiz ve fikirlerimizle zihnimizde şekillendiririz. Bu nedenle onlar hakkındaki iddialar konusunda ihtiyatlı davranmamız gerekir. Bu iddialardan bazılarının ne kadar tehlikeli olabileceğini şimdiden gördük. Tanrıların bizden çocuklarımızı kurban etmemizi isteyebilmesi, dinin insan topluluğunun düşmanı olabileceğini gösterir. Tanrı'nın İbrahim'i sınaması, hiç değilse insanların "yukarıdan" geldiğini düşündüğü bir emri uygulamak için hemen her şeyi göze alabileceğinin bir ispatıdır. Ve bazen din adına hemen her şey yapılmıştır.

İbrahim'in hikâyesinin din tarihinde bir dönüm noktası olduğunu söylemiştim. İnsanları çoktanrıcılıktan tektanrıcılığa ve tektanrı fikrine yönlendirdi. Ve dinlerin asla durağan olmadığını gösterdi.

Dinler sürekli evrimleşir ve değişir. Bir film gibidir. İbrahim'in bu kadar etkili bir figür olmasının nedeni budur. Sadece yeryüzünde değil, kendi zihninin içinde yollara düşmüş ve yönünü değiştirmiştir. Keskin bir dönüş yapma ve yön değiştirme yeteneği, bütün ilginç kişiliklerin ortak bir özelliğidir. Ayrıca din anlayışının da temel özelliklerinden biridir.

İbrahim bir gezgindi ve ölümünden sonra onun kurmuş olduğu toplum da daha iyi bir hayat arayan insanların her zaman yaptığı gibi göç etmeye devam etti. Hikâyeye göre İbrahim'in ölümünden birkaç kuşak sonra Kenan ülkesinde büyük bir kıtlık baş gösterdi ve İbrahim'in soyundan gelenler yeniden yollara düştü. Bu defa bir başka büyük nehri geçip Mısır'a ulaştılar. Onların tarihindeki yeni bölüm Mısır'da başladı. Ve bu bölümde yine Musa'yı karşımızda göreceğiz.

8. BÖLÜM

Sazlıkların İçinde

İbrahim'in kafasının içindeki sesin emriyle ölümle burun buruna gelen İshak, hayatta kaldı ve kendisi de baba oldu. İshak'ın oğlu Yakup da tıpkı büyükbabası gibi onunla konuşan Tanrı'nın sesini duydu. Tanrı'nın sesi ona Yakup adını kullanmamasını söyledi. "Tanrı hükmeder" anlamına gelen "İsrail" adını aldı. Onun on iki oğlu İsrailoğulları veya İsrailli olarak anıldı. İsrail adını alan Yakup, tıpkı büyükbabası İbrahim gibi gezgin bir çobandı. Su ve yeşil otlaklar bulabilmek için sürülerini oradan oraya dolaştırdı. İsrailoğulları yıllar ilerledikçe genişleyip bir kavim haline geldi ve diğer kavimlerin karşısına dikilip en iyi otlaklar ve en zengin su kaynakları için rekabet edebildi.

Ancak zamanla Kenan ülkesinde büyük bir kıtlık yaşandı. Otlaklar soldu, pınarlar kurudu. İsra-

iloğulları da insanların zamanın başlangıcından beri yaptığı gibi başka bir yerde şanslarını denemek istedi. Güneyde Mısır'a göç ettiler. Sürülerini Nil Nehrinin beslediği yemyeşil otlaklara getirdiler. Mısırlılar ilk başta onları sıcak karşıladı ve ülkenin kuzeydoğusundaki Goşen bölgesine yerleşmelerine izin verdi. Nil Nehrine yakın ve denizden de çok uzak olmayan bu bölgede İsrailoğulları zenginleşti ve sayıca çoğaldı. Ancak kendi içlerinde kapalı kaldılar. İbrahim'in putları hor görmesini anımsayarak, yerel dinden kendilerini uzak tuttular. Mısır'da çoktanrıcılığın canlı bir formu vardı. Köpek, kedi, timsal ve diğer hayvanlar şeklindeki tanrılara tapılıyordu.

Çoğunluğa karışmayı reddeden insanların çoğu zaman başına geldiği gibi, İsrailoğulları da Mısırlılar arasında gözden düştü. Sayıca kalabalıklaştıkları ve daha başarılı oldukları için bu hoşnutsuzluk nefrete dönüştü. Sonunda bu nefret, zulüm ve angarya boyutuna kadar ilerledi. Bu organize şiddet bile İsrailoğullarını bastırmaya yetmeyince, Mısırlı yetkililer planlı imha politikasını benimsedi. Yahudi kızların Mısırlı erkeklerle evlenmesini ve genel nüfusla karışmasını sağlamak için Firavun yeni doğan bütün erkek çocukların öldürülmesini emretti. Bir anne, yeni doğan oğlunun katledilmesine seyirci kalmaktansa onu uzaklara göndermeye karar verdi. Oğlunu sıkı örülmüş, su geçirmeyen bir sepetin içine yerleştirdi ve Nil Nehrinin kenarındaki sazlıklara bıraktı. Mısır kralı Firavun'un kızının tam o noktaya yıkanmak için geleceğini biliyordu. Plan işe yaradı. Kralın kızı, sazlıkların içindeki bebekle

karşılaştı. Çocuğu yanına alıp evlat edindi. Ona Mısır dilinde bir ad verdi: Musa.

Firavunların kraliyet sarayında ayrıcalıklı bir yaşam sürse de Musa, Mısırlı değil İsrailli olduğunun farkındaydı. Kaderinin onu evlat edinen zalimlerle değil, kölelerle birlikte yazıldığının gittikçe daha çok bilincine vardı. Onların neler yaşadığını merak etti. Günün birinde bu merakına yenik düşerek İsraillilerden oluşan bir grubun çalışmasını izlemeye gitti. Mısırlı ustabaşının, çalışanlardan birini dövdüğünü görünce öylesine çileden çıktı ki onu öldürüp kuma gömdü. Ertesi gün merakı onu tekrar aynı yere sürükledi. Ama bu kez iki İsrailinin dövüştüğünü görünce öfkeye kapıldı. Müdahale etmeye çalışınca, kavgayı başlatan İsrailli ona sataştı: "Dün Mısırlıyı ortadan kaldırdığın gibi bugün de beni öldürüp kuma gömeceksin galiba!" Her şeyin açığa çıktığını ve söylentilerin çok geçmeden saraya kadar ulaşıp kendisini tehlikeye atacağını anlayan Musa, çöle kaçtı ve orada bir çoban ailesinin verdiği barınağa yerleşti.

Onunla ilk karşılaştığımızda oradaydı; bir çalılığın önünde diz çökmüş, kendisiyle konuşan sese kulak vermişti. Bunlar duymak istemediği sözcüklerdi. Musa'yı üstlenmek istemediği tehlikeli bir göreve çağırıyordu. İbrahim'i Mezopotamyalıların taptığı tanrıları reddederek hayatını riske atmaya yönelten de aynı ses olmuştu. İbrahim'e oğlu İshak'ı kurban etmesini emreden de aynı sesti. Yakup'tan adını İsrail olarak değiştirmesini isteyen de oydu.

Bu, tanrılar hakkında düşünmenin yeni bir yoluydu. O zamana dek her kavmin ve halkın kendi tan-

rıları olmuştu. İnsanlığın kaderini ve hatta tarihin kendisini kontrol eden bir tektanrı fikri, yeni ve ürkütücüydü. Musa kendisiyle konuşan sese adını sorunca, daha da endişe verici bir yanıt aldı: "Benim." Bunun tam olarak ne anlama geldiğini çözmek zordu ama sesin bütün yaşama kaynaklık ettiğini, var olan her şeyin gerisindeki enerji ve anlam olduğunu ima ediyordu. Bu sesi duyanlar, onunla iletişim kurmanın başlarını tehlikeye sokabileceğini hissedebilirdi.

Ses onlara söz hakkı tanımamıştı. Ansızın ortaya çıkmış ve önüne geçilemez bir fikir olarak zihinlerine işlemişti. Onlara *bir tek* tanrının var olduğunu ve yalnızca bir tek tanrının *var olabileceğini* söylemişti. Diğer bütün tanrılar insan yapımıydı; ya insanın hayal gücüyle tasarlanmıştı ya da insan eliyle şekillendirilmişti. Bu sözde tanrılar yalandan ibaretti. Yalanlar insan ruhuna zarar verdiği için bir kenara bırakılmalıydı. Tek ve yegâne tanrı, bu gerçeği dünyaya ilan etmek için İsrail'in çocuklarını seçmişti. Bu sesi duyanların korkuya kapıldığına şüphe yoktur. Dünya tanrılarla doluydu, bu tanrılara coşkuyla tapan kalabalıklar vardı ve onlara hizmet etmek için iş kolları gelişmişti. İnsanların inançlarını aşağılamak yeterince kötüydü ama geçim kaynaklarını tehdit etmek daha da kötüydü.

Musa bu nedenle sesin taleplerine direnmeye çalıştı. Mısır'dan ve yöneticilerinden daha yeni kaçmıştı. Ancak kafasının içindeki ses, geri dönüp bir isyan örgütlemesini söylüyordu! Musa, İsrailoğullarına rehberlik edecekti. Halihazırda iyilik bilmez ve başa çıkılmaz bir kitle olduğunu bildiği İsrailoğullarını Mısır'dan başka bir ülkeye götürecekti. Vaat edilmiş

topraklara gitseler bile orada nasıl karşılanacaklarını kim bilebilirdi? Ne var ki ses ısrarcıydı ve Musa gönülsüz de olsa itaat etti. Kendisini iki imtihanın beklediği Mısır'a döndü. Asıl güçlük, İsrailoğullarını ikna etmekti: İbrahim, İshak ve Yakup'un tanrısı, Mısır'dan ayrılmalarını ve kuşaklar önce geldikleri yere geri dönmelerini istiyordu. Bu yeni ülkeye yapacakları yolculukta Musa onlara rehberlik edecekti. İsrailoğulları, Firavun'dan izin alabilirse Musa'nın peşinden gideceklerini homurdanarak da olsa kabul etti. Peki ama Musa bu izni nasıl alabilirdi?

Musa, Mısırlılardan ilk önce birkaç günlük bir izin almayı denedi: İsrailoğulları Goşen'in kuzeyindeki çölde Tanrı'ya ibadet etmeye gidecekti. Mısırlılar onların kibirli ve dışlayıcı dininden zaten rahatsızlık duyuyordu ve kıskanç tanrılarına hizmet etmek için tatil yapmalarına izin vermedi. Hikâyeye göre Musa'nın öncülüğünde uzun bir mücadele başladı; İsrailoğullarının tanrısı Mısırlılara birbiri ardına felaketler yaşattı. Bu, Musa'nın dünyaya geldiği tarihte İsrailoğullarının erkek çocuklarının Mısırlılar tarafından katledilmesinin dehşet verici bir yankısıyla doruk noktasına ulaştı.

Ses, Musa aracılığıyla bütün İsraillilere geceleyin evlerinde kalmalarını ve kapılarını kilitlemelerini emretti. Her aile bir koyun kurban edecek ve kurbanın kanını kapıya sürecekti. Böylece o evde Mısırlıların değil İsraillilerinin yaşadığı anlaşılacaktı. Tanrı o gece Mısır'dan geçecek ve her ailenin ilk doğan çocuğunun yanı sıra ilk doğan büyükbaş hayvanını öldürecekti. Kapısı kanla işaretli evlere dokunmayacaktı. Sabah olunca korkunç çığlık-

lar göğe yükseldi. O gece ölüm acısını yaşamayan bir tek Mısırlı aile bile kalmamıştı. Firavun bunun üzerine Musa'yı çağırıp "Sen kazandın. Halkını tanrılarına ibadet edebilmesi için birkaç günlüğüne çöle götür. Bizi kendi acılarımızla baş başa bırakın" dedi. Büyük kaçış başladı.

Musa, İsrailoğullarını Akdeniz kıyısına yakın Kızıldeniz olarak bilinen tehlikeli nehir ağzından geçirdi. İnsanlar ve hayvanlardan oluşan uzun kafile, dalgalar çekilmişken güven içinde karşı kıyıya geçti. Mısırlılar kandırıldıklarını anladığında iş işten geçmişti. İsrailoğulları kısa süreli bir hac yolculuğuna çıkmamıştı. Öyle olsaydı bütün sürülerini de yanlarına almazlardı. Açıkça bir daha geri dönmemek üzere kaçıyorlardı ve bir gün boyunca yürüyerek mesafeyi açmışlardı. Mısırlılar at arabalarına atlayarak onların peşine düştü. Kızıldeniz'e vardıklarında dalgalar yükselmeye başlamıştı. Akıntıya kapılıp hepsi boğuldu. İsrailoğulları bunu Tanrı'nın işi olarak gördü. Sonunda özgürlüklerine kavuştular.

Bu, Yahudilerin tarihindeki dönüm noktasıdır ve o zamandan beri dinsel bir törenle kutlanır. Hamursuz Bayramında "İlahi Yok Edicinin" İsrail'in çocuklarının üzerinden geçmesi ve İsrailoğullarının Mısır'daki esaretten kurtulup kendilerine vaat edilen topraklara göçmesi anılır. Bayramın arifesinde, Yahudi çocuklar anne babalarına neden o gün her zamankinden farklı bir yemek yediklerini sorar.

O gece neden normal ekmek yerine "matza" yani mayasız ekmek yerler? Bu, Mısır'dan kaçmadan önceki gece Yahudilerin ekmek mayalamak için vakitlerinin olmadığını ve ekmekleri fırından tam olarak

pişmeden çıkarmak zorunda kaldığını hatırlatır. Çocuklar o gece yemekte neden başka sebzeler değil de acı otlar yendiğini sorar. Bunların Mısır'daki esaret yıllarının ne kadar acı olduğunu anımsattığı söylenir. Otları bir kez tuzlu suya, bir kez de tatlı macuna batırmaları ise gözyaşlarının neşeye, acıların hazza dönüşmesini hatırlatır. Çocuklar o gece neden yaslanarak yemek yediklerini sorar. Mısır'da yalnızca özgür olanların sofrada yaslanarak yemek yiyebildiği, kölelerin ayakta dikilmek zorunda olduğu söylenir. Artık özgür olduklarına göre onlar da yana yaslanabilir!

Bu sorular, Yahudi çocuklar tarafından 3300 yıldan daha uzun süredir her Hamursuz Bayramında sorulmuştur. Aynı sorular sorulmuş, aynı yanıtlar verilmiştir. Artık özgür olduklarına göre yemek yerken yana yaslanabilirler! Bu hikâyenin dokunaklı yanı, kendi tarihlerinde sayısız kez aynı soruları sorup aynı yanıtları alan Yahudi çocukların yine esaret altında olmasıydı. Zaman içerisinde hikâyeye bunun gölgesi düştü. Özgürleşmek için atılan dev adım, tarih boyunca esaret ve zulümle yaşamış bir halkın kader anı olarak kutlandı.

Ancak bu hikâye, dinin nasıl işlediği hakkında önemli bir ders verir. Dini hikâyeler geçmişe bakabilir ama aslında gelecek için umut vermeyi amaçlar. Yahudiler bu hikâyeyi bu şekilde kullanır: Mısır'dan Çıkışı bir halk olarak Yahudilerin doğum günü kabul eder. Ancak onları bekleyen şey, havai fişekler ve şölenler eşliğinde kutlanan bir Bağımsızlık Günü kutlaması değildir. Daha iyi bir gelecek arayışıyla uzun ve zorlu bir yolculuk onları bekler.

9. BÖLÜM

On Emir

İsrailoğulları Mısır'daki esaretten kaçtı ama dertleri daha yeni başlıyordu. Mısır ordusunun Kızıldeniz'de boğulması cesaret vericiydi ve Musa onları çölde ilerlemeye ikna etmişti. Ancak Musa'nın Tanrı hakkında söylediklerini hiç anlamamışlardı. O dönemdeki genel bakış, tanrıların –bugünkü futbol takımları gibi– bol olduğu yönündeydi. Herkes kendisine en yakın tanrıyı destekliyordu ama diğer tanrıları da küçümsemiyordu. Tanrılar liginde birçok oyuncu vardı. İsrailoğulları, Musa'yla konuşan Tanrı'nın özel bir yanının olduğunu biliyordu. Ancak bu kendi tanrılarının tektanrı olduğu anlamına gelmiyordu; en iyi tanrı olduğu anlamına geliyordu, çünkü *onların tanrısıydı*!

Musa'nın bakışının hiç de öyle olmadığını anlamaları uzun sürmedi. Musa onları süt ve bal diyarı-

na götüreceğini söylemişti ama oraya ulaşmak için acelesi yokmuş gibiydi. Mısır'dan ayrıldıktan uzun süre sonra bir dağın eteğine geldiler. Musa onlara orada beklemelerini söyledi ve Tanrı'nın sesinden hangi yöne ilerlemeleri gerektiğini öğrenmek için dağın zirvesine tırmandı. Aradan o kadar zaman geçti ki İsrailoğulları sıkılıp huzursuzlanmaya başladı. Görevliler dini bir festival düzenleyerek onları oyalamaya karar verdi. İçlerindeki ustalar Mısır dininde Tanrı'nın sembollerinden biri olan altından bir buzağı yaptı. Heykeli bir platforma yerleştirdiler ve ona tapmaları için İsrailoğullarını çağırdılar. Belki de Mısır'ı özlemişlerdi. Veyahut çöldeki uzun yolculuğun ardından biraz mola vermeye ihtiyaçları vardı. Altın buzağı tapımı heyecanla karşılandı. Davullar çalındı ve İsrailoğulları rock konserlerindeki izleyiciler gibi kendinden geçmiş bir şekilde altın buzağının etrafında bağıra çağıra coşkuyla dans etti.

Musa birdenbire tam ortalarında belirdi. Çok öfkeliydi. Cümbüşü durdurdu ve herkesi sükûnete davet etti. Dağda onunla konuşan ses, İsrailoğullarının *derhal* uygulaması gereken On Emir listesini göndermişti.

Emirlerin çoğu, bir arada yaşamak isteyen her topluluk için akla uygundu. Öldürme. Çalma. Eşini aldatma. Yalan söyleme. Çalışanlar için bir tatil günü. Bunun gibi mantıklı emirlerdi. İlk Emir de çok mantıklıydı. Mısır'ın dışına çıkmalarını sağlayan tanrı, onların tektanrısı olacaktı ve onlar için başka hiçbir tanrı olmayacaktı. Bu da sorun değildi. Herkes kendi tarafındaki tanrıyı desteklemeliydi.

İsrailoğullarını şaşırtan şey İkinci Emir oldu. Sadece Tanrı'nın değil hiçbir şeyin resmini yapmamaları emredilmişti. Heykeller yasaktı! Resimler yasaktı! Bu yasaklar İsrailoğullarını şaşkına çevirdi. Avladıkları hayvanların ve taptıkları tanrıların resmini çizmek, insanlar için nefes alıp vermek kadar doğaldı. Eline bir parça tebeşir alan her çocuk bunun doğal olduğunu anlayabilirdi. Musa'yla konuşan sesin, sanatın her türüyle ilgili derin şüpheleri vardı. Ama asıl olarak insanlar onun varlığının gizemini anlamak için bu yollara başvurduğu zaman hiddetlendi. Tanrı'nın hiddetinin temelinde ne vardı?

Meseleyi anlamak için sembollerle ilgili tartışmamıza geri dönmek faydalı olacaktır. Sembollerin insanları daha büyük gerçekliklere bağladığını görmüştük: Renkli bir kumaş parçası, bütün ulusu temsil edebilir. Semboller insanlığın en faydalı icatları arasındadır; ulus fikri gibi büyük soyut konuları anlamanın kısa yoludur. Semboller yazı icat edildikten sonra daha da faydalı hale gelmiştir. Hemen her şey, elinizde tutabileceğiniz bir kitaptaki sözcüklere dökülebilir. Sözcükleri, temsil ettikleri şeylerle karıştırmak ve sanki aynılarmış gibi davranmak hatadır. Bir şey asla *onun olduğunu söylediğimiz şey değildir*. Su sözcüğünü içemezsiniz. Su sözcüğü suyun işaretidir, *suyun kendisi değildir*.

İşin kötüsü, inananlar çoğu zaman bu kural sanki dini sözcükler için geçerli değilmiş gibi davrandı. Tanrı için kullandıkları sözcüklerin Tanrı'nın kendisi olduğuna inandı. Onların gözünde

kitap, sayfalar üzerindeki mürekkep lekeleri değildi; kitabın kapaklarının arasında Tanrı'nın kendisi vardı. Tanrı için en iyi sözcük ve sembollere kimin sahip olduğuna dair birbirleriyle sık sık çatışmalarında şaşılacak bir yan yoktu. İkinci Emirde Tanrı bunların hiçbirinin amacına ulaşamadığını buyurdu. İster bir duvara çizilmiş resimler, ister bir kitaba basılmış sözcükler olsun hiçbir sanat Tanrı'nın gizemini aktarmanın yanına bile yaklaşamazdı.

İkinci Emir, Tanrı hakkında insanlar tarafından keşfedilen en önemli kavrayıştı. Asıl hedef, dindi. Bu, insanların altın bir buzağının etrafında dans etmesi türünden bir şey değildi. İkinci Emir, hiçbir dini sistemin Tanrı'nın gizemini yakalayamayacağı veya içeremeyeceği konusunda bizi uyarıyordu. Ancak göreceğimiz gibi tarihte bu iddia birçok kez dile getirilmeye devam etti. İkinci Emir, Tanrı adına konuştuğunu iddia eden organizasyonların Tanrı'nın en büyük rakipleri haline geleceği, en tehlikeli putlar olacağına dair erken bir uyarıydı. Fakat İsrailoğullarının bu mesajı anlaması uzun zaman alacaktı.

Çölde altın buzağının etrafındaki şölen sona erdikten sonra tekrar yola koyulmanın vakti gelmişti. Vaat Edilmiş Topraklar onları bekliyordu. Artık görüş alanının içindeydi. Tanrı'nın sesi Musa'ya o toprakları uzaktan görmek için dağa tırmanmasını söyledi. Ve Musa orada öldü. Vaat Edilmiş Toprakların fethi Musa'nın komutanı Yeşu öncülüğünde gerçekleşti. Ama bu hiç de kolay bir zafer olmadı. Oraya yerleştikten sonra bile topraklarını korumak

için bölgedeki bütün kabilelerle sürekli savaşmak zorunda kaldılar. Bu nedenle İsrailoğulları bu kesintisiz savaş halinde onları yönetecek bir krala ihtiyaç duydu. Diğer kabilelerin kralları olduğuna göre onların da bir kralı olmalıydı. İlk kral Saul, hükümdarlığının büyük bir kısmını Kenan ülkesinde İsrailoğullarının topraklarını güvence altına almak için savaşarak geçirdi.

İsrailoğullarının karşı karşıya geldiği kabilelerden biri Filistinlilerdi. Acımasız askerler arasında Golyat adındaki bir dev de vardı. Bir gün ordular karşılıklı dizildiğinde, Golyat öne çıkarak Saul'un ordusundan herhangi biriyle teke tek dövüşmek istediğini söyledi. İsrail tarafından hiç kimse gönüllü olmadı. Sonunda genç bir çoban çıkıp bu meydan okumayı kabul etti. Ancak alay konusu oldu. Onun gibi sıradan biri Golyat gibi usta bir katili nasıl alt edebilirdi? "Babamın koyunlarını kurtlardan nasıl koruyorsam öyle," dedi çocuk, "sapanımı kullanarak". Kendisine doğru kükreyerek yaklaşan devin karşısına dikildi. Golyat mızrağını fırlatmak için kolunu gerince, çoban çocuk sakince sapanına bir taş yerleştirdi ve sapanı bir kez çevirip taşı fırlattı. Taş Golyat'ın tam şakağına isabet etti ve devi yere serdi. Çocuk devin kendi kılıcıyla kafasını kesti. Saul'un ordusu o gün zafer kazandı ve İsrailoğulları yeni bir kahramana kavuştu. Adı Davud'du.

Saul savaşta ölünce Davud onun yerini aldı ve kral oldu. İsrailoğulları onu ideal kral olarak anacaktı. Otuz yıl hüküm sürdü; bu sürenin büyük bir kısmını savaşlarda geçirdi. Onun oğlu Süleyman,

İsrail'in ilk tapınağını inşa etti. Halk kurban olarak en güzel hayvanlarını ve tarlalarının en iyi ürünlerini burada Tanrı'ya sundu. Onu güzel kokulu tütsülere boğarak onurlandırdılar. Mısır'daki esaret günleri çok gerilerde kalmıştı. Artık gezgin kabilelerden oluşan gevşek bir ittifak değildiler. Zengin bir halktılar. Kendi kralları vardı. Güzel bir tapınakları vardı. Sonunda başarmışlardı. Ancak tanrıları aynı fikirde değildi!

Musa'ya konuşan ses yeniden konuşmaya başladı. Kuşaklar boyunca sessiz kalmıştı ama yeni peygamberler kuşağının zihninde gürleyerek ses verdi. İsrailoğullarının onu dönüştürdüğü şeyden ne kadar nefret ettiğini anlattı. İsrailoğullarının kurtarıcısı, o topraklardaki eski tanrılarından biri gibi açgözlü bir puta dönüşmüştü. Onun istediği şey bu değildi. O yoksullar için adalet istiyordu. Dul ve yetimlerin malına mülküne el konmasını değil korunup kollanmasını istiyordu. Her şeyden önemlisi de İsrailoğullarının çöldeki hayatın basitliğine geri dönüp o zamanki gibi birbirine sahip çıkmasını istiyordu. Ancak İsrailoğullarının Tanrı'nın onlara anlatmaya çalıştığı şeyi sonunda anlayabilmeleri için yabancı bir toprakta bir başka esaret döneminden geçmesi gerekecekti.

Bağımsız bir krallık olarak hiçbir zaman çok güvende olmadılar. Bölgedeki kabilelere karşı savaşları kazanıp Kenan ülkesine hâkim olduktan sonra bile sürekli tehdit altındaydılar. Vaat Edilmiş Topraklar, büyük güçler arasında kuzeyden güneye doğru uzanan bir koridordu. Güneyde geçmişten bildikleri Mısır vardı. Orada bir tarihe sahiptiler.

Ancak kuzeyde Mezopotamya'daki Asur İmparatorluğu onların özgürlüğü üzerinde en büyük etkiye sahipti. Mısır'dan çıkıp özgürlüklerini kazandıktan yüz yıl sonra İsrailoğulları yeniden esaret altına girdi. Asurlular tarafından yenilgiye uğratıldılar ve bir krallık olarak baskı altına alındılar. 10.000'den fazlası yerinden yurdundan edildi ve Babil'e sürgüne gönderildi. Kenan ülkesindeki zaferleri onların Tanrı hakkındaki fikirlerini nasıl değiştirdiyse, Babil'de çektikleri eziyet de fikirlerinin değişmesine yol açtı.

İlk başta tanrılarını sonsuza kadar kaybettiklerini düşündüler. Tanrıları Süleyman'ın Kudüs'te onun için inşa ettiği tapınakta kalmıştı. Bunu hatırladıkça Babil'de nehir kıyısında gözyaşı döktüler. Yabancı bir ülkede Tanrı'nın şarkısını nasıl söyleyebilirlerdi? Ancak duydukları üzüntü, onlara Tanrı hakkında yeni bir anlayış kazandırdı. Tanrı bir tapınağa hapsolmuş put değildi. Sadece Kenan ülkesinin sınırlarına bile sığmazdı. Tanrı her yerdeydi! Tanrı, Kudüs'te olduğu gibi Babil'de de onların yanındaydı. Mısır'da da yanlarında olmuştu! Aslında Tanrı tıpkı peygamberlerin söylediği gibi her zaman ve her yerde onlarlaydı. Peygamberlerin onlara söylemiş olduklarını geç de olsa anlamışlardı! Şimdi bu gecikmeyi telafi etme zamanıydı.

Geçmişte Tanrı'nın eylemleri hakkında onlara anlatılan öyküleri derlemeye başladılar: İbrahim, İshak, Yakup ve Musa'ya konuşan ses hakkındaki öyküler; Mısır'dan kaçış ve Kenan ülkesine yerleşme hakkındaki öyküler; ister esarette ister özgür

olsunlar, ister çok sevdikleri nehirler ve tepelerin yanında kendi ülkelerinde ister nehirleri ve dilleri onlara yabancı olan topraklarda olsunlar her zaman onların yanında yer alacak tek gerçek tanrıyla sözleşme veya ahit yapmaya çağrılmaları hakkındaki öyküler... Babil'deki sürgün yıllarında kendi tarihlerinin anlamı hakkında kafa yorarken bu düşünceler ortaya çıktı. Tanrı gönderdiği peygamberler aracılığıyla onlarla tekrar konuşmaya başladı. Ve bu defa onu dinlediler.

10. BÖLÜM

Peygamberler

Peygamberler *kâhin* değil, *elçidir*. Geleceği öngörmekten çok, Tanrı'dan duyduklarını duyurur veya yayarlar. İbrahim, Mezopotamyalıların putlarıyla alay eden Tanrı'nın sesini duydu. Musa onu İsrailoğullarının kurtarıcısı olmaya çağıran sesi duydu; Mısır'dan kurtulup Vaat Edilmiş Topraklara ulaşmalarına öncülük etti. İsrailoğulları Kenan ülkesine yerleştikten sonra krallar tarafından yönetilirken de Tanrı'nın sesi susmadı. Karanlıktan sıyrılan ve Tanrı'nın kutsal dağda Musa'ya bildirdiği yasaya uyulmadığı için iktidardakilere meydan okuyan sıradan insanlar onun sesini duymaya devam etti. Peygamberler, mesajlarını yaymak için öyküleri kullanan inandırıcı konuşmacılardı. Krallar bile onlara kulak verdi. Az önce anlatıldığı gibi Golyat isimli devi bir sapan ve taşla yere se-

ren İsrail'in en büyük kralı Davud'a bir peygamberin nasıl meydan okuduğunu anlatan öyküye göz atalım.

Davud yaklaşık olarak MÖ 1000'de İsrail tahtına çıktı. Siyon Dağı adındaki korunaklı tepede başkentini kurdu. Kudüs (veya "Barış Şehri") adındaki bu güzel şehir, günümüzde de milyonlarca kişinin gözünde kutsal olmayı sürdürür. Davud büyük bir savaşçı ve karizmatik bir lider olsa da kusursuz biri olmaktan çok uzaktı. Günlerden bir gün Nathan adındaki peygamber, yapılan bir zulmü anlatmak için çıkageldi. Kırlarda binlerce koyun ve ineğe sahip, hiçbir şeye ihtiyacı olmayan zengin bir adam vardı. Kiracılarından biri, kızı gibi sevdiği küçük dişi koyunu dışında hiçbir şeyi olmayan bir yoksuldu. Zengin adam, evine beklenmedik bir misafir gelince kendi koyunlarından birini kesmek yerine yoksul adamın kuzusunu alıp pişirmişti.

Kral Davud bu anlatılanları duyunca ayağa fırlayıp "Kim bu canavar?" diye sordu. "Bizzat sensin" diye yanıt verdi Nathan. Davud'un ordusu seferdeyken sadık askerlerinden biri olan Uriah'ın karısı Bathsheba'yla birlikte olduğunu biliyordu. Davud bu suçunu örtmek için Uriah'ın savaşta öldürülmesini tertilemişti. Daha sonra da Bathsheba'yla sessiz sedasız evlenmişti. Nathan'ın meydan okuması üzerine suçunu kabul edip hatasını telafi etmeye çalıştı. Peygamberler insanların hayatlarına yön vermekte öykülerin gücünü biliyordu. Ancak bütün öyküler Tanrı'nın hoşnutsuzluğunu anlatmak için tasarlanmadı. Bazen eleştirinin yanı sıra teselli ve umut sundular. İşte o öykülerden biri.

Davud'un ölümünden yaklaşık 400 yıl sonra, İsrailoğulları Babil'deki sürgün yıllarında çok sevdikleri Kudüs'ü umutsuzluk içinde yâd ederken Ezekiel [Zülkifl] adındaki bir sürgün onlara Tanrı'dan bir mesaj getirdi. Ezekiel ilk başta onları geçmişleri hakkında azarladı. Tanrı onları Mısır'daki esaretten diğer halklar gibi olmaları için kurtarmamıştı. Diğer halklar zengin ve başarılı olup dünya sahnesinde ön planda olmak istiyordu. Amaçladıkları noktaya gelmeleri için tanrılarını kullanıyorlardı. Onlar için din, politikanın bir kolundan ibaretti.

İsrail'in tanrısı, siyasetçiler tarafından iktidar oyunlarında kullanılacak bir put değildi. İsrailoğulları da diğer halklar gibi bir halk değildi. Kutsal bir halktı ve dünyadaki yegâne amacı Tanrı'ya hizmet etmekti. Halbuki bölgedeki iktidar oyunlarına saplanıp kalmışlardı. Tanrı da onları Babil'e sürgüne göndererek cezalandırmıştı.

Ezekiel'in İsrailoğullarının günahlarından dolayı sürgün edildiklerini söylemesi, din tarihinde bir başka ilginç fikri gündeme getirdi. İsrail halkı yaşadıkları bölgedeki iktidar mücadelelerinde ne zaman mağdur olsa da peygamberler çekilen acılardan dolayı onları boyunduruk altına alan orduları değil Tanrı'ya sadakatsiz olan İsrail halkını sorumlu tutuyordu. Bunun sonucunda başınıza kötü bir şey gelirse bunun kötü talih değil, günahlarınızın bedeli olduğu fikri doğdu. İsrail halkının başına kötü şeyler gelmeye devam ettiği için peygamberler tarafından sürekli olarak günahkâr olmakla suçlandılar. Ancak Tanrı'nın azarlamayı bırakıp teselli sunduğu zamanlar da oldu. Bu tür teselli mesajla-

rının en etkileyici olanlarından biri Ezekiel aracılığıyla geldi.

Ezekiel, sadece sesler duymadı vizyonlar da gördü. Bu vizyonların biri, esaret altındaki İsrail için bir umut mesajı içeriyordu. Ezekiel bir tepede durmuş, kuru kemiklerle dolu uçsuz bucaksız bir vadiye bakıyordu. Ses ondan kemiklere kehaneti söylemesini istedi: İçlerine soluk girecek, çevreleri etle kaplanacak ve tekrar canlanacaklardı. Ezekiel kendisinden isteneni yaptı. Birdenbire bütün kemikler takırdayarak bir araya toplandı ve vadi insan iskeletleriyle doldu. Çıplak iskeletler kas, et ve deriyle kaplandı. Vadi bir uçtan bir uca ölü bedenlerle doluydu. Sonunda soluk da üflendi ve bedenler ayağa kalktı. Coşkulu askerlerden oluşan kalabalık bir ordu gibi vadiye yayılmışlardı. Ses, Ezekiel'e bu kemiklerin İsrailoğulları olduğunu söyledi. İsrailoğulları hayatlarının sona erdiğini düşünüyordu. Ölüp Babil'e defnedilmiş gibiydiler. Ancak Tanrı çok geçmeden onları hayata döndürecek ve İsrail topraklarına geri getirecekti.

Tam da öyle oldu. MÖ 539'da Persliler, Asurluları yenilgiye uğrattı ve Pers kralı Kyros, sürgündekileri İsrail'e geri gönderdi. Onlara Asurlular tarafından enkaz haline getirilen tapınağı yeniden inşa edip dini geleneklerini canlandırmalarını söyledi. Sonraki iki yüzyılda İsrailoğulları kendi dini usullerine göre yaşamaya bırakıldı. Nihayetinde kendi adlarının anlamına göre yaşamaya başladılar: "Tanrı hükmeder." Kendilerini insan liderler tarafından yönetilen herhangi bir halk değil, Tanrı tarafından yönetilen dini bir cemaat olarak gördüler. Bu, *teo-*

krasi yani dine dayalı yönetimdi. Tanrı'nın onların arasındaki varlığını simgeleyen, onların varoluşunun tam merkezinde olduğunu gösteren tapınağı yeniden inşa etmeye giriştiler. Tapınak MÖ 515'te tamamlandı ve ibadete açıldı.

İsrail'de artık bir kral olmadığı için tapınağın en yüksek rahibi ülkedeki en önemli kişi haline geldi: Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi kabul edildi. Bu uzun konsolidasyon sürecinde İbrahim'den beri İsrailoğullarının tarihinin parçası olan peygamberler son buldu! İsrailoğullarına sürekli olarak Tanrı'nın yeni sözlerini ulaştıran peygamberlerin yerini kitaplar aldı. Tanrı'nın rehberliğinde İsrailoğullarının tarihini anlatan öyküleri ve Tanrı tarafından bundan böyle uygulanması istenen yasaları derlediler.

Bunların en önemlisi, Kitabı Mukaddes'in Tora veya Tevrat adı verilen ilk beş kitabıydı. Eski metinler papirüs rulolara yazıldığı için bunlar "beş rulo" adıyla da bilinir. Sürgünden dönüşün ardından İsrailoğullarının Tanrı'yla çok eskilere dayanan ilişkisinin öyküsü bu barış döneminde yazıya döküldü. O zamana dek "Sesin halkı" iken artık "Kutsal Kitabın halkı" olmuşlardı.

İlk başlarda İsrailoğullarının dini deneysel bir özelliğe sahipti. Hatta buna serbest din bile denilebilirdi. Profesyonel din adamları değil, Tanrı'nın sesini doğrudan duyan yetenekli amatörler dine yön veriyordu. Bütün dinler bu şekilde başlamıştı: Din, peygamber veya bilge dediğimiz özel yeteneklere sahip kişilerin sesler işitip vizyonlar görmesiyle başlar. Bu özel yetenekli kişiler duyduklarını ve

gördüklerini başkalarına anlatır. Vizyonları görmeyen ve sesleri işitmeyen insanlar, bu anlatılanlara inanır. Ve dini yapılar gelişmeye başlar.

Bu yapılar daha karmaşık hale geldikçe, yeni bir liderlik türüne ihtiyaç duyulur. Amatörlükten profesyonelliğe geçiş başlar. Derlenen kutsal öyküleri yorumlamak için öğretmenlere ihtiyaç vardır. Kitaplarda anlatılan olayları kutlamak için düzenlenen törenleri yönetmek için rahiplere ihtiyaç vardır. Bütün bu etkinlikleri gerçekleştirebilmek için tapınaklara ihtiyaç vardır. Bu uzun liste tamamlandıktan sonra dünyadaki dinlere tam teşekküllü bir din daha eklenmiş olur.

Ancak bu yolda bir şeylerin yitip gittiği hissi kalır. Dinlerin ilk yıllarına her zaman özlem ve pişmanlıkla bakması bu nedenledir. İlk başlardaki tutku geçtikten sonra birlikte yaşamaktan sıkılan çiftler gibi, dinler de her şeyin su gibi aktığı günlere özlemle bakar. Bütün dinler tam da bu nedenle ilk yıllarına uzun uzadıya dönüp bakar ve en baştaki ateşli aşkı yeniden alevlendirmek ister. Ama bu çok zordur; çünkü ilahi âşığın sesi kesilmiştir ve geriye sadece mektupları kalmıştır.

Peki ama dinin yönetimindekiler, kendileri tarafından yürütülen sistemin bozulmaması için Tanrı'nın çağrılarına kulaklarını tıkıyor olabilir mi? Bu tarihin göstereceği gibi, organize dinde bu gerilim hiçbir zaman gündemden düşmez. İsrail, Babil'deki sürgünden dönüşün ardından parçalarını birleştirmeye başladı. Dört bir yana saçılmış kemikler yeniden bir araya toplandı. Bin yıldır aradığı barışa kavuştukları iki yüz yıllık bir dönem yaşandı. Bu

dönemde İsrail halkın dinine müdahale etmemeyi tercih eden lidere sahip imparatorlukların egemenliğinde kaldı. Ancak bu çok fazla devam edemezdi.

MÖ 333'te Yunan imparator Büyük İskender, dünyanın büyük bir kısmına egemen oldu ve İsrail'de yeni bir değişim döngüsü başladı. İskender, İsrailoğullarının kendi dinlerini sürdürmesine izin verdi ve her şeyi olduğu gibi bıraktı. Ancak İskender ölünce günümüzde Afganistan, İran, Irak, Suriye, Lübnan ve Filistin olarak bilinen topraklarda tarzı çok farklı olan liderler başa geçti. Bu liderler, halklarına kendi dinlerini empoze etmeye çalıştı. İsrail'in son derece kıskanç tanrısıyla çatışmaları sadece an meselesiydi. Kavgayı başlatan kral, IV. Antiokhos oldu. Yunan soyundan gelen ve bölgede daha büyük bir oyuncu olma emellerine ulaşamayan Antiokhos, Yahudi tebaasını aşırı sahiplenici tanrılarından uzaklaştırmaya karar verdi. Onlara Yunan dini ve kültürünün inceliğini empoze etmeye çalıştı.

MÖ 167'de Kudüs'teki tapınağı Yunan tanrısı Zeus'un adına yeniden düzenledi ve bütün İsrail'e haberciler göndererek Yahudileri Zeus'a adaklar adamaya çağırdı. Bunlardan biri Kudüs'ün dışındaki Modin köyüne vardığında, Mattathias adındaki ihtiyar rahibi yanına çağırdı. Kralın fermanına uyup kurban kesmesini istedi; aksi halde bunun bedelini hayatıyla ödeyeceğini söyledi. Mattathias bıçağı bu amaçla hazırlanan kurbanlık kuzuya değil, kralın görevlisine saplayarak onu kurban etti.

Mattathias ve oğulları, zorba krala karşı üç yıllık bir savaş başlattı. Ona karşı üç savaş kazandılar ve

kirletilen tapınaklarını yeniden ele geçirdiler. MÖ 14 Aralık 164'te tapınağı temizleyip restore etmeye ve yeniden ibadete hazır hale getirmeye başladılar. Bu işlemler sekiz gün sürdü. Bu sekiz gün, Yahudiler tarafından günümüzde Hanukah ya da Işık Bayramı olarak kutlanır. Hanukah boyunca *menora* adı verilen dokuz kollu şamdanlarda her gün bir mum yakarak Kudüs'teki tapınağın Antiokhos'un saygısızlığının ardından restore edilmesini anarlar.

Antiokhos 163'te ölünce İsrail'de hayat daha kolay hale geldi. MÖ 63'te Roma egemenliğine kadar, yüz yıllık kırılgan bir bağımsızlık dönemi yaşandı. Ve son oyun başladı.

11. BÖLÜM

Son

İyi insanların başına kötü şeyler gelebilir. Hıristiyan İncilindeki son kitap, bu kötülükleri Mahşerin Dört Atlısı adı altında dörde ayırır: Savaş, Kıtlık, Hastalık ve Ölüm. Bu dört kötülük, tarih boyunca en başından beri dörtnala koşmuştur ve yavaşlayacaklarına dair hiçbir işaret yoktur. Bunlarla başa çıkmak herkes için zordur ama dini inanca sahip kişiler için özel bir problemdir. Tanrı'ya inanmıyorsanız, varoluşun nihai bir anlamının olduğunu düşünmüyorsanız, acılar başa çıkmanız gereken nahoş bir gerçeklikten ibarettir. Ama Tanrı'ya inanıyorsanız yanıtlamanız gereken zorlu sorular vardır. Tanrı dünyada bu kadar çok acıya neden göz yumuyor? Neden çoğu zaman iyiler acı çekerken, kötülerin yaptıkları yanlarına kâr kalıyor? Bütün dinlerin bu sorulara yanıtı vardır. Musevilikte bu

soru erkenden yanıtını bulmuştu: İsrailoğulları acı çekiyorsa, günahlarından dolayı cezalandırıldıkları için acı çekiyordu.

Bu bölümde özel olarak bireylerin değil İsrail *halkının* çektiği ıstırapları düşüneceğiz. Bunun çok açık bir nedeni vardır. Tek Gerçek Tanrı, İsrailoğullarını kendisinin seçilmiş kavmi olarak nitelendirdi. Tanrı ve İsrailoğulları arasındaki sözleşme, bir tür evlilik olarak görüldü. Peki bu sevgi ilişkisi neden bu kadar külfetli hale geldi? Neden bu kadar çok acı çekmelerine yol açtı? Ezekiel peygamber, Tanrı'nın özel halkı olarak kendilerini diğer halkların ve tanrılarının yolundan ayırmaları gerektiğini anlayamadıkları için acı çektiklerini söyledi. Diğer halkların ve tanrılarının yollarını kopya etmişlerdi. Onların siyasetlerine bulaşmışlardı. Hatta gerçek Tanrı'ya sanki adalet ve kutsiyet yerine dalkavukluk ve kurban isteyen bir putmuş gibi davranmışlardı. Bu nedenle kendilerini Babil'de sürgünde bulmuşlardı. Ancak özgürlüklerine kavuşup Kudüs'e döndükten sonra gerekli dersi çıkarmışlardı.

İsrail'e yeniden yerleştikten sonra dini saflığı, hayatlarının amacı ve anlamı olarak kabul eden bir halk oldular. Tevrat'taki talimatları dikkatle uyguladılar. Her gün Tanrı'yı bilinçlerinin en önünde tutan ayinler gerçekleştirdiler. Neleri yiyebileceklerinden, nelere dokunabileceklerine ve kimlerle ilişki kurabileceklerine kadar hayatlarının her yönü Tanrı'ya hizmet için şekillendi. İsrail, teokrasi haline geldi. Bu tanrı-devletin bütün varoluş amacı dindi. Sonunda tanrılarıyla ve kendileriyle huzur içinde yaşamayı öğrendiler.

Antiokhos bu huzuru bozdu ve acılar yeni baştan başladı. Ancak bu kez bir fark vardı. Acı çekmelerine neden olan şey Tanrı'ya *sadakatleriydi*. Dolayısıyla acıların bir ceza olduğuna dair eski açıklama artık geçerli değildi. Yeni bir açıklamanın bulunması gerekliydi. Antiokhos'un zulmü altında başka bir öykü ortaya çıktı. Bu, Museviliğe yeni bir unsur kattı. Bu sadece Museviliğin kendi tarihinde değil daha sonra gelecek olan Hıristiyanlık ve Müslümanlığın tarihinde de çeşitli sonuçlar doğuracaktı.

İsrail'in tarihindeki ana oyuncular olan peygamberlerin *geleceği* haber vermediğini görmüştük. Peygamberler, Tanrı'nın İsrail'in *geçmişi* hakkındaki öfkesini açıklamıştı. Kral Antiokhos'a karşı mücadele sırasında ölümün ötesini, tarihin ötesini gördüğünü ileri süren ve Tanrı'nın acı çeken hizmetkârları için nasıl bir gelecek hazırladığını haber veren yeni bir karakter ortaya çıktı. Eski peygamberlerin aksine, sesin kendisine söylemiş olduklarını duyurmak için sahnenin ortasında boy göstermedi. Bir casus gibi gölgeler arasında kaldı ve dinleyip gördüklerini yazıya döktü. Yine tıpkı yabancı topraklardan rapor gönderen bir casus gibi, mesajlarını sadece kendi tarafındakilerin okuyabilmesi için kodlama yaptı. Tanrı'dan alınan gizli istihbaratın bu şekilde aktarılmasına *apokaliptik* yöntem (vahiy) adı verilir. Bu ürkütücü Yunanca sözcüğün basit bir anlamı vardır: Gizli olan şeyleri açığa çıkarmak. Sahnede neler olup bittiğini göstermek için tiyatro perdesini çekmek gibidir. Apokaliptik yazarları, düşmana karşı son kavgada Tanrı'nın planlarına uygun hareket eden ajanlar gibi

düşünmek en iyisidir. Halkı saldırıya hazırlamak için gönderilirler.

İlk apokaliptik ajan, Daniel adını kullandı. Mesajını yalnızca Yahudi okurların anlayabileceği kısa bir kitapta verdi. Kitap Babil'de yüzyıllar önce sürgün zamanında geçiyordu ama aslında Antiokhos'un bu kitabın kaleme alındığı dönemde gerçekleştirdiği zulümlerin üstü kapalı bir anlatımıydı. Altı öykü ve iki düşten oluşan kitaptaki en ünlü öykünün kahramanı Daniel'in kendisiydi. Yahudilere, zalimin zulmünü atlatacaklarına dair güvence vermek için kaleme alınmıştı.

Öyküde Babil'e sürülen Yahudilerden biri olan Daniel, Pers İmparatorluğunda resmi bir göreve getirilir. Hem tanrısına duyduğu sadakatiyle hem de idareci olarak maharetiyle Yahudilerin Judea'ya dönmelerine izin veren kral Kyros'un oğlu Darius'un takdirini kazanır. Ancak Daniel'in itibarı, diğer yetkilileri kıskandırır. Ona bir tuzak hazırlarlar. Kral Darius'a imparatorluk genelinde bir ay boyunca Darius'tan başka hiçbir tanrıya dua edilmemesi için bir yasa çıkarmasını tavsiye ederek dalkavukluk ederler. Yasayı çiğneyen herkes aslanlarla dolu bir çukura atılacaktır. Darius yasayı çıkarır ve dalkavuklar sinsice ellerini ovuşturur. Daniel'in ne olursa olsun İsrail'in tanrısına dua edeceğini bilirler.

Daniel'in evine gizlice sokulurlar ve onu dua ederken bulurlar. Bu durumu anlattıklarında Darius kendisinin tuzağa düştüğünü fark edip üzülür ama yasayı imzaladığı için bu ikilemden hiçbir çıkış yolu yoktur. Üzülerek de olsa Daniel'i aslanlarla dolu çukura cezasını çekmeye gönderir. Ama Daniel

aslanlarla geçirdiği geceyi kılına bile zarar gelmeden atlatır. Daniel'in okurları, bu öykünün üç yüz yıl önce Babil'de geçen bir olay hakkında olmadığını biliyordu. Öykü, Tanrı'ya sadık oldukları için Antiokhos zulmüne uğradıkları günler hakkındaydı. Daniel, aslanlarla dolu bir çukura atılsalar bile sağlam dururlarsa Tanrı'nın onları kurtaracağını anlatıyordu. Kitap onların direncini güçlendirmeyi amaçlıyordu.

Daniel'in tek amacı bu değildi. Acı çeken İsrail halkına teselli sunmanın yanı sıra onları düşmana karşı Tanrı'nın nihai savaşına hazırlamak istemişti. Zamanı sonsuz bir döngü olarak gören ve ruhun bu döngüden kurtulup mutlu hiçliğe kaçmak için mücadele ettiğini düşünen Hint bilgelerin aksine, Yahudi düşünürlere göre zaman Tanrı tarafından fırlatılan bir oktu ve hedefine varınca duracaktı. Daniel bunun vaktinin neredeyse geldiğini düşünmüştü. Zamanın akışı son bulduğunda İsrailoğullarının çektiği acılar son bulacaktı. Bunun ardından bütün ölüler mezarlarından kalkıp yaratıcılarını görecek ve onun yargısına tabi olacaktı. Daniel, ölümden sonraki hayat ve her şeyin Tanrı'nın yasasına göre değerlendirileceği hesap günü inancını İsrail'e ilk kez getirmiş oldu.

Bu noktaya kadar İsrailoğulları tarihlerinde ölümden sonraki hayata çok az ilgi göstermişti. İnsanların zamanda Tanrı'yla karşı karşıya geldiği ama ölünce insanların zamanının sona erdiği düşünülmüştü. Yaşam sahnesinden ayrılan ruhlar, *Sheol* adı verilen karanlık yeraltı dünyasına gidiyordu. Sheol, Tanrı'nın bile hatırlanmadığı bir unutma ye-

riydi. Daniel'in kitabı bütün bunları değiştirdi. Tarihin sonunda Tanrı'nın ortaya çıkacağını anlattı: "Toprağın tozuna karışmış uyuyanlar uyanacaktı, bazılarını sonsuz bir hayat bekliyordu, bazılarını ise utanç ve sonsuz aşağılama."

Ölülerin yeniden dirilmesi, Musevilikte yeni bir fikir değildi ve her zaman tartışmalı olmuştu. Yahudi öğretmenler arasında buna inanan ve inanmayanların görüş ayrılığına düştüğü bir dönem yaşandı. Ancak bu fikir zaman içinde ivme kazandı. Daniel bireylerin ölünce tek tek dirileceğine değil, *genel bir dirilişe* inandı. Tanrı tarihi sonlandırana dek herkes mezarında uyuyacaktı. Sonunda herkes onun yargısıyla yüzleşmek için aynı anda dirilecekti. Ve Daniel bekleyecek çok fazla zaman olacağını düşünmemişti.

Daniel'in büyük bir fikri daha vardı. Tanrı onlara sonun yaklaştığını göstermek için *Mesih* adında çok özel bir gizli ajan gönderecekti. Mesih onları nihai saldırı için hazırlayacaktı. Mesih "kutsal yağ sürülmüş kişi" anlamına gelir. Geçmişte Yahudiler kendilerini yönetmesi için bir kral tayin ettiklerinde onun Tanrı'nın hizmetkârı olduğuna dair bir işaret olarak başına yağ sürmüştü. Daniel, İsrail halkına zamanın ve çekilen acıların çok yakında son bulacağını söylüyordu. Sonun yaklaştığının işareti de Mesih'in gelişi olacaktı. Ancak Mesih dış uzaydan gelmeyecekti. Gökyüzünden yere inmeyecekti. Kendi aralarında yaşayan biri olacaktı. Günün birinde ortaya çıkacaktı, kimliği deşifre olacaktı. Belki de halihazırda buradaydı – bu nedenle gözünüzü dört açın! Böylelikle Daniel, İsrail halkına bir süre sonra acılarının sona

ereceğini ve Tanrı'nın onların gözdeki gözyaşlarını sileceğini söyleyerek umut aşıladı. Halk gözünü dört açıp Mesih'i beklemeye başladı. Ama Mesih hiçbir zaman gelmedi. İşler daha da kötüye gitti.

Romalılar MÖ 63'te Filistin'i ele geçirince yaşananlar, Antiokhos'un zulmünü çok gerilerde bıraktı. 150 yıllık kesintisiz huzursuzluk dönemi, en nihayetinde son bulana kadar zaman zaman açık savaşlara sahne oldu. Kudüs'teki tapınak yine paratoner gibiydi. Tapınak, Yahudilerin gözünde kendi hayatlarından daha eşsizdi. Bin yılı aşkın bir süre önce onları Mısır'dan çıkmaya çağıran Tanrı'nın sembolüydü. Ancak Yahudilerin tanrılarına duyduğu şiddetli tutku, yeni hükümdarları olan Romalıları şaşkına çevirmişti. Romalıların gözünde tanrılar çok sıradandı. Mantıklı kişiler onları çok fazla ciddiye almazdı. Yahudileri kendi hayatlarını hiç sayacak derece adanmışlığa sürükleyen bu tanrı da neyin nesiydi?

Söylenceye göre, Romalı komutan Pompey, MÖ 63'te Kudüs'ü fethedince tapınağa gidip Yahudilerin tanrısını görmek ister. Tapınak, kutsallık düzeyi artan bir dizi yapı şeklinde inşa edilmişti. Pompey, Kutsalların Kutsalı adı verilen alana gelinceye dek ilerledi. Burası yalnızca Yüksek Rahibin girmesine izin verilen tapınağın en kutsal kısmıydı. Pompey çok saygılı bir biçimde Kutsalların Kutsalına adım attı. İsrail'in tanrısını görmeyi bekliyordu ama bomboştu. Hiçbir şey yoktu!

Yahudiler, yüzyıllardır onlara sık sık kendini duyuran sesi kesinlikle *hiçbir şeyin* temsil edemeyeceğini biliyordu. İkinci Emir, ruhlarına derinlemesine işlemişti. Bu muhteşem tapınağı, keskiyle

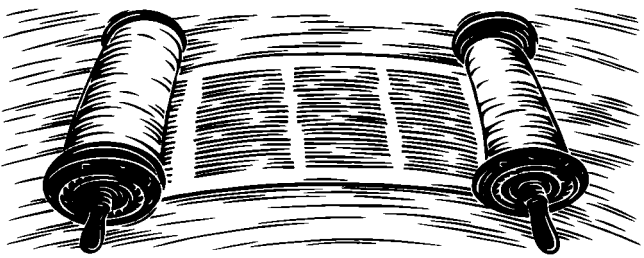
yontulmuş taşlarıyla ve birbirinden güzel bölümleriyle inşa etmişlerdi. Tapınağı çok sevmişlerdi ve tarihleri boyunca kaybedilmesinin yasını tutmuşlardı. Ancak tapınağın kalbinde hiçbir şey yoktu! Bu dinin tanrısının simgesi boş bir odaydı. Pompey bu muammanın şaşkınlığıyla geri döndü.

Sonraki yüzyılda Romalıların şaşkınlığı hiddete dönüştü. Romalılar bu inatçı halkın ve tanımlanması zor tanrısının yollarına ayak uydurmayı olanaksız bulmuştu. Onları tamamen safdışı bırakmaya karar verdiler. MS 70 yılında Titus adındaki bir komutanın liderliğinde Kudüs'ü yerle bir ettiler ve Pompey'in 140 yıl önceki ziyaretinden beri çok daha genişlemiş ve güzelleşmiş olan tapınağı yıktılar. Sonunda bitti, diye düşündü Titus. Onları yok ettim.

Ama yok olmadılar. Yine uzun bir sürgünde dünyanın dört bir köşesine dağıldılar. Yahudiler kendileri için en önemli olan şey hariç her şeylerini kaybetmişti: Sadece tanrıları kalmıştı. Hiçbir taş yapının onların tanrısını içine alamayacağını biliyorlardı. Tanrı'yı sözcüklerden oluşan bir kitaba sığdırabileceklerini düşünenlere de şüpheyle yaklaştılar. Bu yeni sürgüne göğüs gerdiler ve Mesih'in gelmesini beklediler. Tanrı'yı insani özelliklerle tanımlamaya dönük her türlü girişime karşı çıkma geleneğini geliştirdiler.

Önemli ve rahatsız edici yeni bir karakter sahneye çıktı: Heretik. Heretikler tuhaf sorular soran ve çoğunluğun düşüncesine meydan okuyan rahatsız edici kişilerdir. Bize öğretecekleri çok şey vardır. Bunların en ünlülerinden biri, Eski Ahit'in tam ortasındadır.

12. BÖLÜM

Heretik

Amerikan başkanı John F. Kennedy dünyayı daha tehlikeli bir hale getirdiğini düşündüğü için nükleer bombaların sayısını azaltmak istediğinde, yoğun bir muhalefetle karşılaşmıştı. En şiddetli eleştiriler, Amerika ne kadar çok bombaya sahip olursa dünyanın o kadar güvenli hale geleceğine inanan bir nükleer fizikçiye aitti. Kennedy, bu eleştiriler hakkındaki görüşü sorulduğunda, herhangi bir konuda kesin bir kanıya sahip kişilerin –özellikle de o konunun uzmanı olan kişilerse– açık görüşlü kişileri kaçınılmaz olarak sarsacağını söyledi. Dar görüşlü olmanın avantajı buydu.

Dar görüşlü biri için hayattaki tek mücadele, görüşlerini geri kalan herkese empoze etme mücadelesidir. Bu türden bir kesinlik için Yunanca gerçek veya doğru inanç anlamına gelen ***ortodoksluk*** teri-

mi kullanılır. Nükleer bombalar konusundaki ortodoks görüşe karşı çıkan Başkan Kennedy gibi bir kişi, *heretiktir*. Savunduğu görüşlere de *heretiklik* adı verilir. Heretiklik [*heresy*] sözcüğünün kökeninde de parti çizgisine karşı çıkan kişi anlamına gelen bir başka Yunanca sözcük vardır. Ortodokslar ve heretikler, insan hayatının her alanında karşımıza çıksa da din alanında bilhassa güçlüdür. Onları işbaşında görmek, dinlerin kendi içinde neden sürekli ve bazen de şiddetli anlaşmazlıklara sahne olduğunu anlamamıza yardım eder.

Birçok din heretiklik olarak başlar. İbrahim'in babasının dükkânındaki tanrılarla alay etmesi gibi, peygamberler hâkim görüşe meydan okuyan bir iç sese yanıt verir. Bunun ardından genellikle bir kopuş yaşanır. Heretik ayrılıp yeni bir din başlatır veya eski dinin rakip bir kolunu kurar. Bazen heretikler tartışmayı kazanır ve görüşleri yeni ortodoksluk haline gelir. Dar görüşlüler ya kendini kapalı tutmaya devam eder (bu durumda yeni ilham başka bir yere gider) ya da yeni anlayışın özümsemesine yetecek kadar kendini açabilir.

Diğer tektanrılı dinlerin taraftarlarına kıyasla Yahudiler bu süreçle daha iyi başa çıkabilmiştir. En başından beri tartışma ve anlaşmazlık, Yahudilerin hayatında merkeziydi. Elbette bütün dinler tartışır ama birçoğu tartışmayı mümkün olabildiğince çabuk sonlandırır ve dışlanmak istemiyorsa herkesin kabul etmek zorunda olduğu sınırları empoze eder. Dinler her şeyin derli toplu durmasından hoşlanır. Ancak Yahudi dini hiçbir zaman öyle olmadı. Dindeki hiçbir şey tartışmasız değildi. Zihnini demir

bir kasaya kilitleyip anahtarını fırlatıp atmaktansa tartışmak daha iyiydi. Museviliğin kutsal kitabının tam ortasında o günün ortodoks görüşüne karşı çıkan Eyüp [Job] adında bir heretikle karşılaşırız.

Eyüp'ün öyküsü, uzunca bir süredir masal formunda anlatılıyordu. Ancak Babil'deki sürgün sırasında bilinmeyen bir şair bu öykü üzerinde çalıştı ve öyküyü acı çekme problemine yaklaşmanın bir yolu olarak kullandı. Yahudilerin bu problemin yanıtını bulma ihtiyacı büyük olasılıkla diğer kavimlerin duyduğu ihtiyaçtan daha derindi. Diğer kavimler ve halklar, büyük imparatorlukların eliyle tarih sahnesinden silinmişti ama en azından acıları son bulmuştu. Yahudiler için ıstırabın sonu yokmuş gibiydi. MS 70 yılında bir kavim olarak varlıkları son buldu ve artık kendilerinin diyebilecekleri bir yer kalmadı. Onların kaderinde artık göçebe gibi yaşamak ve gittikleri her yerde reddedilmek vardı. Hiçbir yerde uzun süreliğine güvende değildiler. Bavulları her zaman hazırdı. Bir sonraki kaçış ve bir sonraki sürgün için hazırlıklıydılar.

Topraklarını ve tapınaklarını kaybetmişlerdi ama kitapları yanlarındaydı. Kitap onlar için spiritüel bir yuva haline geldi. Kovuldukları zaman bavullarına sığdırabilecekleri bir yuva. Onların elinden alınsa bile kitabın özü hafızalarına kazınmıştı. Hepsi Tevrat'tan birkaç dizeyi ezbere biliyordu. Buna İbranicede *duymak* veya *işitmek* anlamına gelen "Shema" adını verdiler. "Dinle, ey İsrail! Tanrımız Rab tek Rabdir. Tanrımız Rabbi bütün yüreğinizle, bütün canınızla, bütün gücünüzle seveceksiniz." Kadim bir Yahudi geleneğine göre, Daniel bu

dizeleri aslanlarla dolu çukurda okumuş ve en ufak bir yara almadan çukurdan çıkabilmişti. Daniel'in öyküsü çok büyük tehlike altındayken İsrail halkına cesaret vermişti. Peki ama İsrail halkı artık aslanların pençesinde can verirken nasıl cesaret toplayabilirdi? İsrail'deki hayat neden acılarla doluydu?

Eyüp'ün Kitabı bu soruya verilen yanıttı. Eyüp, halkının yüzyıllardır sorduğu sorunun net bir yanıtına sahip değildi. Bunun yerine, İsrail halkının günahlarından dolayı Tanrı tarafından cezalandırıldığını savunan ortodoks görüşü yok etti. Bu din tarihinde önemli bir andır. Bir düşüncenin yanlış olduğunu görür görmez anlayabilen basit bir insanı takdim eder. İnandığı din, bunun yanlış olamayacağını söyler; çünkü Tanrı doğru olduğunu söylemiştir. Peki Tanrı'nın öyle demiş olması, yanlışı doğru kılabilir mi? Hayır, yanlış yanlıştır. Tanrı ne söylerse söylesin veya rahipler Tanrı'nın bildirdikleri hakkında ne söylerse söylesin, durum değişmez. Onların açıklamasının yanlış olduğunu bilirim ve gökyüzü başıma yıkılsa bile onun yanlış olduğunu söylemeye devam ederim. Eyüp, Kitabı Mukaddes'in ortasında böyle bir figür olarak dikilir ve bir heretik olarak onun kendi öğretisine meydan okur.

Eyüp'ün Kitabı başlarken, onun müthiş bir servete sahip iyi ve hakkaniyetli biri olduğu söylenir. Canından çok sevdiği yedi oğlu ve üç kızı vardır. Yedi bin koyun, üç bin deve, beş yüz çift öküz, beş yüz dişi eşek ve sayısız hizmetkâr ve mülke sahiptir. Kendi zamanı ve coğrafyasına göre zenginliğinin haddi hesabı yoktur.

Ancak birkaç güç içinde her şeyini kaybeder. Hayvanları çalınır, hizmetkârları ve çocukları öldürülür, kendisi korkunç bir cilt hastalığına yakalanır. Bir çöp yığınının yanına oturup kırık bir çömlek parçasıyla cildini kazırcasına kaşımaya başlar. Acısı çok büyüktür. Karısı ona Tanrı'ya lanet okuyup hayatına son vermesini söyler. Ama Eyüp bu kadar acıya rağmen şu yanıtı verir: "Annemin rahminden çıplak doğdum, geriye de çıplak döneceğim; Rab verdi, Rab aldı; Rabbin adı kutsal olsun."

Bir sonraki sahnede Eyüp üç arkadaşı tarafından ziyaret edilir. Teselli etmek için geldiklerini söyleseler de aslında Eyüp'ü sorguya çekmek için gelmişlerdir. Her şeye bir yanıtı olan türden iman sahipleridir. Eyüp'ü dalga dalga kuşatan kayıplar için bile bir yanıtları vardır. Temanlı Elifaz, Şuahlı Bildat ve Naamalı Sofar, ıstırap çeken arkadaşlarının önünde bir araya gelir ve sorgulama başlar. Aynı şeyleri tekrar tekrar söylerler ve her seferinde öfkenin dozu artar. Eyüp'ün içinde bulunduğu duruma resmi bir açıklama getiren ilk kişi Elifaz olur.

"Masumlar asla perişan olmaz," der Elifaz, "kötülerse ektiklerini biçer. Bu kadar acı çektiğine göre bize anlatmalısın. Sırtına bunca bedbahtlığın binmesine neden olacak ne yaptın?" Eyüp bu suçlamanın mantığını kabul etmeyi reddeder. Tanrı'nın ona bu kadar yüklenmesinin nedeni her ne olursa olsun, Eyüp'ün günah işleyerek kendi başını yaktığı söylenemez. Eyüp erdemli biri olarak bunları hak edecek hiçbir şey yapmadığını bilir.

Eyüp'ün arkadaşları ona açık görüşlü yaklaşmaz. Resmi teorinin yanlış olabileceği akıllarının

ucundan geçmez. Bu olasılığı düşünmek bile, düzgün dini evrenlerini dağıtıverir. Şüpheye düşmektense, sınırlara sadık kalmak yeğdir. Ama Eyüp öyküsüne sadık kalır. Ailesini ve servetini silip süpüren bu yıkımı hak edecek hiçbir şey yapmadığını bildiğine göre bu öğretinin yanlış olması gerekir.

Eyüp kendisini olağanüstü bir durumun içinde bulan sıradan bir adamdır. Ona yöneltilen suçlamalara boyun eğmek yerine acımasız bir teoriye meydan okuma cesaretini gösterir. Bu hayatta masumiyetini kanıtlaması olanaksız olsa bile –çünkü negatif bir şeyi kanıtlamak her zaman olanaksızdır– öldükten sonra Tanrı'nın onun adını aklayacağına inanır: "Oysa ben kurtarıcımın yaşadığını, sonunda yeryüzüne geleceğini biliyorum. Derim yok olduktan sonra, yeni bedenimle Tanrı'yı göreceğim. O'nu kendim göreceğim, kendi gözlerimle, başkası değil."*

Ancak Eyüp'ün aklanmak için ölümü beklemesi gerekmez. Tanrı kendini gösterir ve Eyüp'ü suçlu çıkarmaya çalışanları şiddetle eleştirir: "Rab ... Temanlı Elifaz'a: 'Sana ve iki dostuna karşı öfkem alevlendi' dedi, 'Çünkü kulum Eyüp gibi hakkımda doğruyu konuşmadınız.'" Mevcut sınırlara sadık kalan ortodoks öğretmenler değil, heretik olan kişi Tanrı'nın onayını alır.

Ancak öyküde Tanrı'nın kendisine bile ortodoks öğretiye karşı çıkma şansı tanınmaz! Tanrının Eyüp'ün sapkınlığını onaylamasından üzüntü

* Eyüp 19:25-27. Bu ve bundan sonraki alıntılar https://incil.info/ adresinde verilen Kitab-ı Mukaddes'ten alınmıştır –çn.

duyan daha sonraki bir yazar, metne mutlu bir son ekler. Tanrı, Eyüp'e daha önce sahip olduklarının iki katını verir. Böylece bu hayattaki eylemlerinden dolayı iyilerin ödüllendirilip kötülerin cezalandırıldığı yönündeki eski teori yeniden canlandırılır. Bu öykünün yaratıcılığı, sapkınlık ve ortodoksluğu karşı karşıya getirmesidir. Öyküyü okuyup kendi kararımızı kendimiz verebiliriz.

Bu öyküyü değerlendirirken, İkinci Emirde putların reddedildiğini hatırlamakta fayda vardır. İkinci Emir, İsrailoğullarını Tanrı'yı dini pazara sürmek için küçük hoş paketlere sarıp sarmalama fikrine karşı uyarır. Ancak organize dinin genellikle yaptığı şey budur. Tanrı'yı kendi ortodoks anlayışına göre paketler ve başkalarına da bunu dayatmaya çalışır. Eyüp'ü teselli etmeye gelenlerin yaptığı şey budur. Umutsuzluk içindeyken onun yanında yer almak ve başına gelen şeyler karşısındaki şaşkınlığını paylaşmak yerine, bütün bunlarda Tanrı'nın elinin nasıl etkili olduğunu anlatırlar ve onun da bu açıklamayı kabul etmesi için ısrar ederler. Çok gelişmiş dini Ortodokslar bunu yapmaya bayılır. İnsanlara tam olarak ne düşünmeleri gerektiğini söylerler; olayların ne anlama geldiğini ve Tanrı'nın nasıl rol oynadığını açıklarlar. Bazı dinlerin bize sunduğu ardı arkası gelmeyen açıklamalara maruz kalmak, uzun bir otobüs yolculuğunda yanınıza oturup bütün gece boyunca kendi saplantıları hakkında konuşmak isteyen birini dinlemek gibidir.

Temanlı Elifaz, Şuahlı Bildat ve Naamalı Sofar, her şeyi kasete kaydettiklerini düşünen ve karşılaştıkları herkese o kaseti dinletmeye bayılan klasik

bağnazlardır. Eyüp'ün Kitabı, ana fikrini anlatmak için canımızı çok sıkmak pahasına bu bağnazların sözlerini uzun uzadıya anlatmaktan çekinmez. Verdiği mesaj şudur: Tanrı'nın ne olduğunu veya neler yaptığını bildiğinizden o kadar emin olmayın.

Yahudiler, bu tür belirsizliklerle yaşamaya diğer inanç sahiplerinin çoğundan daha alışkındır. Kendi tanrılarını başka halklara dayatmaya çalışmazlar. Tanrı'yla tartışmakla fazla meşgul oldukları için buna vakitleri de yoktur. Ve tartışmaya hâlâ devam ederler.

Şimdi onları Tanrı'yla olan uzun tartışmalarına devam ettirmeleri için rahat bırakıp başka bir dine geçelim: Zerdüştlük bizi yaklaşık olarak MÖ 600'de Buddha'nın zamanındaki Pers ülkesine geri götürür. Ama önce Hindistan'da bir mola vermemiz gerekecek.

13. BÖLÜM

Son Savaş

Hindistan'ın batı kıyısındaki Bombay şehrinin güneyinde kalan Malabar Tepesinde ağaçların üzerinden gizemli bir taş kule yükselir. Turistler dürbünle baktıklarında bu gizemli kule gözlerine ilişebilir. Kuleyi ziyaret etmek için tepeye tırmanmalarına izin verilmez. Ancak kulenin fotoğrafını çekmek için dron kullansalar, alçak surlarla çevrili düz bir çatısının olduğunu ve çatının eşmerkezli üç halkadan oluştuğunu görebilirlerdi. Kamera çatıda leş yiyen kuşları işbaşındayken yakalayabilirdi. İç içe üç halkanın ilki erkeklerin, ikincisi kadınların, üçüncüsüne ise çocukların cansız bedenleri için ayrılmıştı.

Bu görüntülerden ölülere saygısızca muamele edildiği anlamını çıkarmamak gerekir. Bilakis bu derin bir saygı ifadesidir. Hindistan'daki en küçük dini cemaat olan Parsilerin kadim defin ayinidir.

Parsiler cansız bedenlerin temiz olmadığına inanır. Buna göre ölüleri gömmek toprağı, yakmaksa onları yutan ateşi kirletecektir. Dünyanın temiz kalmasına yardımcı olan leş yiyen hayvanlara da iyi davranmak gerekir. Parsiler, Sessizlik Kulelerini bu inançla inşa etmişti. Ölüler güneşin kurutucu sıcağında kargaların ve akbabaların keskin gagalarına teslim edilir. Cansız bedenlerin etlerinin sıyrılması çok zaman almaz. İskeletler beyazlayıp dağılmaya bırakılır. Sonunda kulenin merkezindeki kemik kuyusunda toplanır. Orada yavaş yavaş toza dönüşür. Filtrelerden geçirilir* ve sonunda denizle buluşur. Böylece insanın ölünce kaybettiği bedeni, onunla beslenen hayvanlar için yaşamsal bir armağan haline gelir. Her şey doğaya döner. Hiçbir şey boşa harcanmaz.

Sessizlik Kulelerini inşa eden Parsiler yüzyıllardır Hindistan'da olmalarına rağmen adlarından da anlaşılabileceği gibi aslen Pers ülkesinden gelmişlerdi. Hindistan'ın kuzeybatısındaki İran, Yunanlar tarafından Pers ülkesi olarak anılıyordu. Parsiler, MÖ 6. yüzyılda yaklaşık olarak İsrail halkının Babil'deki sürgün günlerinde İran'da ortaya çıkan Zerdüştlük dinini benimser. Günümüzde Hindistan'daki Parsiler dışında dünyada bu inancı paylaşan çok fazla kişi kalmamış olsa da Zerdüştlük, Musevilik de dahil birçok inanç üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Musevilik de dünyadaki en kalabalık dinler olan Hıristiyanlık ve Müslümanlığı doğurduğuna göre, Zerdüştlüğün kurucusu Zerdüşt (Zoroaster) tarihteki en etkili dini figürlerden biri olarak ni-

* Kömür ve kum filtreler kullanılır –çn.

telendirebiliriz. Sadece birkaç yazılı kaydın tutulduğu bir dönemde kesin tarihler verebilmek hiçbir şekilde mümkün değilse de Zerdüşt'ün MÖ 628'de doğduğu ve 551'de rakip bir rahip tarafından öldürüldüğü söylenebilir.

Bir rahip olan Zerdüşt'ün başka bir rahip tarafından öldürülmesi, bize dinin en güçlü karakteristiklerinden birini anımsatır: Din şiddetli anlaşmazlıklara sahne olabilir. Bunun nedeni, dinin nihai kaynağını araştıramayacak olmamızdır. Uzaklardaki bir adanın yüzölçümü hakkındaki anlaşmazlığı giderınek için ölçüm yapabiliriz. Dinin kaynağıysa dünya dışında, aşkın bir gerçekliktedir. Onun gizemini çözdüğünü ileri süren peygamberler tarafından sırları açıklanır. Peygamberler duydukları sesin neler söylediğini dünyaya duyurur ve yeni bir din doğar. Ancak her yeni din, eski bir dine yönelik saldırı gibi görüldüğü için eski dinin rahipleri hiç de şaşırtıcı olmayan bir biçimde yeni dinin peygamberlerine karşı cephe alır. Din tarihindeki en önemli figürlerden birinin, peygamberlerin vizyonlarından dolayı her zaman acı çektiğini ve hayatını kaybettiğini söylemesi tam da bu nedenledir. Zerdüşt, eski dinin rahibiyken yeni dinin peygamberi haline gelmişti ve başının belaya girmesi kaçınılmazdı.

Anlaşılması en kolay dini çekişme, çoktanrıcılarla tektanrıcılar arasındadır; yani evrenin tanrılarla dolu olduğuna inananlar yalnızca tek bir tanrı olduğuna inananlar arasında. İbrahim ilk tektanrıcıydı ve Zerdüşt'ün onun yanında yer almaya hakkı vardı. Fakat Zerdüşt'ün gördükleri ve duydukları İbrahim'e açıklanan her şeyden çok daha karmaşıktı.

Bunun nedeni birçok dini vizyoner gibi Zerdüşt'ün de bir problemi saplantı haline getirmesiydi.

Tektanrıcılık, rekabet halindeki bir sürü tanrıyı ortadan kaldırsa da kendine özgü güçlükler barındırır. Gördüğümüz gibi İsrail halkının yaşadığı güçlük, acı çekme problemiydi. Tanrı'nın onları seçmesi neden sürekli acı ve üzüntü getirmişti? Zerdüşt'ün güçlüğü daha derin ve evrenseldi. Acı çeken insanlar, iyilerin başına kötü şeyler gelmesinin nedenini sorgular. Zerdüşt daha derinlere inip iyilik ve kötülüğün ilk başta dünyaya nasıl geldiğini bulmak istemişti. İnsanlar için hayat, hayatta kalma mücadelesiydi. Bu mücadele sadece doğa şartlarına karşı değil, kendi türüne karşıydı. İnsanların birçoğu acımasızdı ve kendi türündekilere çektirdiği acılara kayıtsızdı. Bunca kötülük nereden geliyordu? Peki bunlara katlananların acıları telafi edilecek miydi, bu acıları yaşatanlar cezalandırılacak mıydı?

Pers ülkesinde çoktanrılı bir dinin rahibi olan Zerdüşt'ü huzurlu hayatından çekip çıkaran sorular bunlar olmuştu. Kendisinden önce ruhsal arayışlara giren birçok kişi gibi Zerdüşt kötülüğün doğasını düşünmek için yıllarını tek başına meditasyonla geçirdi. Sonunda çözüm belirdi. Bir dizi vizyon görerek iyilik ve kötülük arasındaki mücadelenin insanlık tarihinden daha eski olduğunu anladı. Bu mücadelenin kökeni Tanrı'nın kalbindedir! Zerdüşt'ün Bilgelik Tanrısı (Ahura Mazda) adını verdiği yüce bir tanrı vardı. Ancak Zerdüşt bu tektanrının hayatındaki karmaşıklığı keşfetti. Başlangıçta Bilgelik Tanrısı ayrı yumurta ikizinin babası oldu.

İkisine de kendi yolunu seçme şansı tanıdı. Biri iyiliği, diğeri kötülüğü seçti. Biri doğruluğu, diğeri yalanı seçti. Böylece dünya ve dünyadaki her birey, iyilik ve kötülük arasındaki dramatik mücadelenin arenasına dönüştü. Bilgelik Tanrısı'nın oğulları birbirlerine üstünlük sağlamaya ve bizi kendi taraflarına çekmeye çalıştı. Onlar gibi bizim de hangi tarafta olduğumuza karar vermemiz gerekir.

Zerdüşt'ün iyilik ve kötülük arasındaki mücadeleyi Tanrı'nın hayatına kadar gerilere götürmesi, uğraştığı problemi aslında çözmemişti. Bilgelik Tanrısı'nın ilk başta kötülüğü neden yarattığının ve çocuklarını neden onun eline terk ettiğinin eksiksiz bir açıklamasını gerektirecekti. Ancak Zerdüşt, hepimizin kendini içinde bulduğu koşulu çok etkili biçimde dramatize etti. Parlak bir romancı gibi insan hayatını bir dizi savaş olarak betimledi. Ahlaki mücadelelerimiz, savaş terimleriyle anlatılmaya uygundur. Bağımlılıklarımızla *savaşırız.* Baştan çıkarıcı şeylere *direniriz.* "Kötülük ruhu" kavramı bile anlam ifade edebilir. İnsan zihnini bir virüs gibi etkileyebilen ve korkunç eylemlere sürükleyen fikirler vardır. Irkçılık en açık örnektir ve örnekler çoğaltılabilir.

Ancak Zerdüşt insan deneyimine ayna tutan bir drama yazarından fazlasıydı. Daniel gibi o da tarihin ötesinde dünyanın öyküsünün Tanrı tarafından bir sonuca taşınacağı zamanı gören bir apokaliptikti. İyi kitaplar, yarım kalmış işlerin tamamlandığı ve tatmin edici bir çözümün elde edildiği son bölüme ihtiyaç duyar. Tarihi döngü olarak değil de ok gibi gören, yani sonsuz biçimde dönen bir döngü

değil başlangıcı, ortası ve sonu olan bir öykü olarak düşünen dinlerde bu dürtü güçlüdür.

Zerdüşt, iyilik ve kötülük arasındaki çekişmenin sonsuza kadar süreceğini düşünmedi. Son bir hesaplaşma yaşanacağına inandı. Bilgelik Tanrısı'nın iyilik ve kötülüğü yaratması, bize kendi kaderimizi seçme özgürlüğü sunmak ve bu seçimi yapmak için zaman tanımak için tasarlanmıştı. Ve Bilgelik Tanrısı yaptığımız seçimlere kayıtsız değildi. Kötülüğü seçenlerin trajedisi, eylemlerinin sonuçlarını görmek için yeterince ileriye bakmamalarıydı. Her seçim, kişinin karakterinin oluşmasına katkıda bulunan bir etkendi ve sonunda ortaya çıkan kişi türüne göre değerlendirilecekti. Ölümden sonra her ruh, Cinvat Köprüsü adındaki sırat köprüsünden geçecek ve kendisi için hazırladığı kaderi yaşayacaktı. Köprü bir ustura kadar dardı. Karşı tarafında cennet uzanıyordu ama altında cehennem vardı. Kötülüklerden dolayı ağırlaşan ruhlar köprüden kayıp cehenneme düşecek, iyiliklerle hafifleyen ruhlarsa köprüyü dans ederek kolayca geçip cennete ulaşacaktı.

Zerdüşt'ün sona dair vizyonundaki en dramatik öğe bu değildi. Ruhların cennete uzanan köprüden kayıp düşmesine yol açan kötülüğün neden var olduğu problemi çözüme kavuşturulmalıydı. Zerdüşt'ün çözümü, "yaratılışın son dönemeci" adını verdiği noktada gerçekleşecekti. Bilgelik Tanrısı kötü ikizi yani kötülük prensibini sonunda yok edecekti. Dünya yenilenecek ve en nihayetinde iyilik ve adalet hüküm sürecekti. *Saoshyant* (veya fayda sağlayacak kişi) denilen kurtarıcı ortaya çıkacaktı.

Onun aracılığıyla kötülük nihai olarak mağlup edilecek ve dünya yenilenecekti.

Zerdüşt'ün öğretisi canlı ve ürkütücü olmasının dışında çok etkiliydi. Dünya dinine birçok yeni tema kattı. Bireysel olarak dirilip cennette mutluluğa kavuşma ya da cehennemde işkencelere maruz kalma fikri ilk kez burada karşımıza çıkar. Ayrıca zamanın sonunda büyük bir savaşın gerçekleşmesi, Tanrı'nın kötülüğü yok etmek için bir kurtarıcı göndermesi, doğruluk ve adaletin hâkim olduğu bir dünyanın kurulması fikriyle de ilk kez burada karşılaşırız. Daniel'in acılar çeken İsrail halkını teselli etmek maksadıyla aynı fikirleri gündeme getirdiğini görmüştük. Bu fikirler Yahudiler tarafından Pers ülkesindeki sürgün günlerinde benimsenmiş olabilir. Bu bize dinlerin birbirlerinden tamamen soyutlanmadığını ve birçok açıdan karşılıklı olarak etkilendiğini hatırlatır.

Zerdüşt, muhalefetle karşılaştı ama aynı zamanda takdir edilip başarıya da ulaştı. Öğretileri *Avesta* adı verilen kutsal metinlerde derlendi. Ve sapkınlığın ortodoksluğa dönüşme süreci başladı. Zerdüştlüğe inananlar, görüntülere asla itimat etmedi ama Bilgelik Tanrısı için kendi sembolleri vardı: Ateş. Tapınaklarında kutsal ateşi sürekli yanar halde tuttular. Bu nedenle yanlış bir biçimde ateşe taptıkları düşünüldü. Ateş onlar için kesinlikle kutsaldı ama yalnızca Bilgelik Tanrısı'nın sonsuz hayatının bir simgesiydi.

Zerdüştlüğü benimseyenlere şu öğütlendi: Öldükten sonra cansız bedenleri Sessizlik Kulelerinin çatısında gökyüzünün kuşlarına armağan olarak

sunulurken, sürmüş oldukları hayattaki iyi düşünceler, iyi sözler ve iyi eylemler onların ruhlarının Cinvat Köprüsünden geçişini kolaylaştıracaktı. Sessizlik Kuleleri bir zamanlar ülkenin ana dini olan Zerdüştlüğü anımsatan abideler olarak İran'ın tepelerde hâlâ karşımıza çıkabilir. Ancak Zerdüştlük de yerini aldığı eski inançla aynı yasaya tabi oldu ve zamanla onun da sonu yaklaştı. Doğduğu topraklar olan İran'da yüzyıllarca varlığını korudu ama 1300 yıl önce Müslümanlık adındaki iddialı yeni dine yerini bıraktı. Zerdüştlüğü benimseyenlerin uzun yolculuğu bu dönemde başladı. Kutsal ateşlerini bir kez daha özgürce yakabildikleri Hindistan'a yerleştiler. Sessizlik Kulelerini inşa ettiler. İyi düşüncelere kafa yordular, iyi sözler konuştular ve iyi eylemler gerçekleştirdiler. Sayıca çok az kalsalar da hâlâ varlar.

Yeni bir bölüme başlamadan önce, şimdiye kadar öğrendiklerimizden bazı sonuçlar çıkarmak için geriye dönüp bakmak istiyorum. Caynacıların körler ve fil hakkında anlattığı kıssa iyi bir başlangıç noktasıdır. Verdiği mesaj, insanların sınırlı vizyonları nedeniyle nihai hakikatin kusursuz bilgisine ulaşamayacağı ve bu nedenle de ileri sürdükleri dini iddialarda mütevazı olmaları gerektiğidir.

Peygamberler ve dini bilgeler, bu uyarıya rağmen inançlarından nadiren şüphe eder. İnsanlar ve nihai hakikatin arasındaki perdenin ötesinde neyin olduğunu "gördüklerini" ve "duyduklarını" ileri sürerler. Yaşadıkları deneyimler hakkında ileri sürdükleri iddialara nasıl yaklaşacağımıza karar

vermek zorunda olduğumuzu anımsatmak için bu ifadelerde tırnak işaretini özellikle kullanıyorum. Çünkü hepsi farklı şeyler görmüştür veya aynı şeyi farklı farklı görmüştür!

Hindu bilgeler, karma ve yeniden doğum çarkının işleyişini ve zamanın kendisinin sonsuz bir döngü oluşturduğunu gördü. Bu fikirler Hindu dininin temel öğretileri haline geldi.

Yahudi peygamberler, zamanı gelince tarihi sonlandırmak için mesihini gönderecek olan Tek Gerçek Tanrı'yı gördü. Bu umut birçok inançlı Yahudiye bugüne kadar güç verdi.

Zerdüşt, zamanın sonunda iyilik ve kötülük arasında nihai bir çatışma yaşanacağını ve iyiliğin zafer kazanacağını gördü.

Her biri farklı yorumlar getirse de bu dinlerin kurucuları, burada olanlardan çok tarihin diğer tarafında gördüklerine ilgi duydu.

Ama bir sonraki durağımız olan Çin'e gittiğimizde, bilgelerin gelecekte onları neyin beklediğini düşünmekten çok bu hayatı en iyi şekilde yaşamaya ilgi duyduğunu göreceğiz. Şimdi dünyadaki en eski ve en uzun ticaret yollarından biri olan İpek Yolunu takip ederek doğuya ilerleyelim. Bu yol bizi Çin'e ve Konfüçyüsçülük adındaki ilginç hayat görüşüne çıkaracak.

14. BÖLÜM

Dünyevi Dini

Hindistan'ın kuzey sınırı boyunca ilerleyerek Çin'e uzanan İpek Yolu, yaklaşık olarak MÖ 206'da hayatına başladı. İpek Yolunu ilk kullananlar, Çin'in en önemli ihracat ürünü ipeği Hindistan halklarına satmak için imparator tarafından batıya gönderilen tüccarlardı. İpek Yolunun uzunluğu zamanla 6500 kilometreye kadar çıktı ve Akdeniz kıyılarında Avrupa'ya kadar dayandı. At sırtındaki sürücü kafileleri, bu yolu kullanarak batıya ipek ve diğer ürünleri götürdü ve doğuya dönerken yün ve tekstil ürünleri getirdi. Ancak bu ünlü yolda taşınanlar sadece ipek ve diğer ürünler değildi. Bunların yanı sıra fikir alışverişleri gerçekleşti ve dinler ithal edildi. Budizm, Hint tüccarlar tarafından Çin'e getirildi ve üç ana Çin dininden biri haline geldi.

Ancak Çin'in dine yaklaşımı kendine özgüydü. Bunu tarif etmek için kullanılabilecek en iyi sözcük *pragmatik* olabilir. Gayet açık bir anlama sahip olan bu Yunanca sözcük, "eylem" veya "edim" anlamındaki sözcükten türetilmiştir ve "pratik" sözcüğünün kökeninde de bu vardır. Teori yerine pratik, doğru inanmaktan ziyade doğru yapmak anlamına gelir.

Erken dönem Çin çoktanrıcılığı bile pratik ve gerçekçiydi. Çin'in tanrıları doğanın güçlerinin veya havanın değişken koşullarının temsilleriydi. Çinliler seremonilerinde tanrıları, elverişli koşullar sağlamaya ve onlara zarar verebilecek her şeyi uzaklaştırmaya çağırıyordu. En yüce tanrı olan Gökyüzündeki Tanrıların Tanrısı, tarlaları sulayan yağmuru gönderip yaşam veriyordu. Ama yağmur yağdığında seller de yaşanabiliyordu. Sellerin sorumlusu olan tanrı Gong Gong'du. Sellerin yaşandığı bölgelerde bazen kuraklık da baş gösterebiliyordu. Kuraklığın tanrıçası Ba'ydı. İnsanlar için yaşamsal gıdalardan daha önemli ne vardı? Tahıl tanrısı Hou Ji, tarlalarda yetişen tahılların önemini takdir etti.

Bütün bu güçleri dengede tutmak mantıklıydı. Bu pratik bir şeydi. Din bir şeylere inanmak değil, bir şeyler yapmaktı. İnsan topluluğuna iyi şeyler sağlamak için doğanın kuvvetlerini yönetmenin makul bir yoluydu.

Çinliler doğanın tanrılarını yönetmeye çalışmanın yanı sıra uzak durulması gereken birçok kötü ruha da sahiptir: İblisler, periler, vampirler, cüceler, cüce cinler ve ejderhalar. Çinliler bunları ürkütüp

kaçırmak için havai fişeği icat etti ve bugün de göz alıcı havai fişek gösterilerine bayılırlar.

Çinliler bu doğaüstü güçlere yanıt vermenin pratik yolunu geliştirmiş olsa da çoktanrıcılıklarında özgün olan çok az şey vardı. Tanrıları, insan ırkının derin geçmişinin ortak imgelemiydi. Kendini içinde bulduğu evrene şaşkınlıkla bakan zihinler tarafından düşlenmişti. MÖ 5 ve 6. yüzyıllara geldiğimizde Çin'in hayata pratik yaklaşımının yeni bir netlik ve doğrultu kazandığını görürüz. Budistler ve Caynacıların Hindistan'ın dinine başkaldırdığı ve Yahudi sürgünlerin Babil'de kendi tanrılarının doğasını yeniden düşündüğü dönemlerde, Çinli düşünürlerin arasında farklı bir ruh haliyle karşılaşırız. Çinli bilgiler yaratıcı zihinlerini öteki dünyaya değil *bu dünyaya* odaklamıştı. Bu bilgelerin en önemlisi de Konfüçyüs dediğimiz adamdı.

Konfüçyüs adı, o dönemde Çin'in bölündüğü devletlerden birinin düşünceli bir yetkilisi olan Kong Qiu'ya verilen "Kong Fuzi" ya da Üstat veya Filozof Kong adının bir versiyonudur. Hayatını sadece genel hatlarıyla bilsek de yazılarında en büyük etkisini ölümünden uzun süre sonra yaratan bilge ve cömert bir zihinle karşılaşırız. Konfüçyüs MÖ 551'de Çin'deki kaos döneminde dünyaya geldi. Rakip devletlerin liderleri birbirleriyle sürekli savaş halindeydi. 21. yüzyıldaki siyasetçiler ve düşünürlerin bugün insanlığı ilgilendiren problemlere yanıtlar bulmaya çalışması gibi, o dönemin bilgeleri de Çin'in yaşadığı zorluklara çözümler sunmuştu. Bu çözümler günümüzde siyasetçilerden duyduğumuz çözümlerden farklıydı: Şiddete karşı

şiddet, ateşe karşı ateş. Düşmana onun bize indirdiği darbeden daha ağır darbeler indir. Daha büyük silahlar ve daha ölümcül bombalar üret. Kötülerle uğraşmak için daha sert liderler bul. Tarih boyunca siyasi stratejiler genellikle en son Hollywood filmlerinin senaryolarını aratmadı.

Konfüçyüs'ün çizgisi farklıydı. Askeri liderlere, halkın refahını amaç edinmeleri gerektiğini söyledi. Bu amaca ulaşmak için ahlak konusunda eğitimli olan ve insanlar arasındaki anlaşmazlıkları şiddete başvurmadan çözüme kavuşturmakta usta olan yardımcılar seçmeleri gerekiyordu. Liderler, Konfüçyüs'ün bilgeliğine kulak verdi ve saygı gösterdi; onaylayıcı bir biçimde mırıldandı. Ancak hiç kimse onun fikirlerini uygulamaya hazır değildi. Konfüçyüs bilgelik dışında sabır sahibiydi. Hayatının geri kalanını görüşlerini öğrencilerine anlatarak geçirdi ve günün birinde aydınlanmış bir hükümdarın bunları uygulamasını umut etti. MÖ 479'da öldü ama öğrencileri onun öğretilerini yazıya döktüğü için Konfüçyüs'ün görüşleri kitaplarda yaşadı. Bu görüşlerin vakti gelecekti. Yaklaşık olarak MÖ 100'de onun fikirlerini uygulayan bir imparator çıktı. Konfüçyüs'ün görüşleri 1912'de imparatorluk sistemi devrilene kadar Çin'in egemen felsefesi haline geldi. Günümüzdeki Komünist Çin'de bile Konfüçyüsçü prensipler hâlâ bir ağırlığa sahiptir.

Konfüçyüs'ün temel fikri, kendini topluma ve toplumun kısıtlamalarına karşı konumlandıran birey kültünün veya katı bireyselciliğin tam tersidir. Konfüçyüs'e göre doğduğumuz andan itibaren bir ilişkiler ağı içinde oluruz ve bu olmadan hayatta

kalamayız. Topluluğun yararına olan, bireyin de yararınadır; bu bazen bireyin özel arzularının inkârı anlamına gelse bile böyledir. Hayat ilişkiseldir. Toplum, hepimizin üyesi olduğu bir bedendir. Bireysel uzuvlar, kendilerini ondan ayırırsa hayatta kalamaz.

Şefkat bütün bunları bir arada tutan tutkaldır. Şefkat, *birlikte acı çekmek* anlamına gelir. Şefkatli insanlar, olayları başkalarının bakış açısından görmek için onların deneyimini hissetmeye çalışır. Konfüçyüs, Altın Kural olarak bilinen ilkenin ilk ifadelerinden birini ortaya koyar: "Kendine nasıl davranılmasını istiyorsan başkalarına da öyle davran" ya da "Kendine yapılmasını istemediğin şeyleri başkalarına yapma."

Konfüçyüs'ün başkalarına karşı anlayış ve sempati ruhunu ifade etmek için *ren* sözcüğünü kullandı. Çinlilerin pragmatizm prensibine uygun olarak, *ren* terimini de teorik olarak anlamaktan çok pratikte görmek daha iyidir. Birinin hayatını kurtarmak için kendi hayatınızı feda ederseniz, *ren* uygularsınız. Uğruna aylarca para biriktirdiğim küçük bir cihazı satın almak için mağazaya giderken cebimdeki parayı yolda karşılaştığım evsiz bir sığınmacıya verirsem, *ren* uygularım. *Ren* insanın sahip olabileceği en soylu davranıştır. Başkalarını kendinin önüne koymak demektir. Konfüçyüs siyasetçiler ve liderlerde bu ruhun bulunmasını istemişti. Onların kendi hırsları yerine halkın iyiliğine odaklanmasını bekledi. Sıradan yurttaşların da zor zamanlarda iyi bir yönetim sergilemeye çalışan liderleri değerlendirirken aynı cömertlik ruhuyla hareket etmesini umdu.

Konfüçyüsçülük, insanlar arasındaki anlaşmazlık ve çatışmaların yönetilmesi konusunda şefkatin yanı sıra sabır ve anlayışı öğretir. Bu, pratikte neredeyse stilize edilmiş bir nezaketle ilişkilendirilir. Nezaket ve sabır, insan ilişkilerinin karmaşıklığının ve bu ilişkileri yönetmek için gerekli özenin farkında olan bir zihnin işaretleridir. Günümüze kadar insanlar arasındaki etkileşimlerde nezaket, sabırlı doğulu zihinde aceleci batılı zihne oranla daha çok mevcutmuş gibi görünür.

Peki ama Konfüçyüsçülük dinden ziyade felsefe olarak daha iyi anlaşılmaz mı? Bu iki terim arasındaki farkı tanımlamak, karar vermemize yardımcı olacaktır. Yunanca kökenli *felsefe* [*philosophy*] sözcüğü, bütün formlarıyla bilgeliğin sevilmesi anlamına gelir. Ahlak felsefesi olarak bildiğimiz form, bu dünyada yaşamanın en iyi veya en bilge yolunu inceler. Din ise daha çok bu dünyanın *ötesinde* nelerin olduğuyla ilgilenir. Hayatımız sona erdikten sonra bizi neyin beklediğine ilgi duyar.

Konfüçyüsçülük bu sorularla ilgilenmez. Enerjisini erdemler kazanmaya veya öteki hayatta cezalardan kurtulmaya değil, bu dünyadaki hayatı insan topluluğunun iyiliğine yönetmeye odaklar. Hayat ölümden sonra başımıza gelebileceklerin bir girişi olarak değil, kendi başına iyi yaşanmalıdır.

Bununla birlikte Konfüçyüsçülük onu dini alana yaklaştıran bir tarafa da sahiptir: Ölüme yaklaşımı ve atalara derin saygısı. Ancak bunlar da insanların toplumda birbirine bağlandığını öngören felsefenin bir uzantısı olarak anlaşılabilir. Ölüm bile aramızdaki bağları koparamaz. Konfüçyüsçü toplumlarda

ölülerin arkasında yas tutulması ve hatıralarının sürekli canlı tutulması bu nedenledir. Ölümlerin ardından tutulan yas süresi farklılık gösterir. Ancak ölen kişinin çocukları için iki yıldan uzun sürebilir. Bu süre boyunca çalışmazlar, sevişmezler, en basit yiyecekler dışında hiçbir şey yemezler, güzel kıyafetler giymezler veya genel olarak keyif yapmazlar.

Ancak Konfüçyüs için atalara duyulan derin saygı, kayıplar için yas tutmaktan ötesindeydi. Ölüler yok olmuyordu. Onlarla temasımız da kopmuyordu. Buradaki sahneyi terk edip başka bir yere gitmiş olsalar da hayatlarımızdaki varlıkları sürüyordu. Görüşümüzden çıkmış olmaları, zihnimizden çıkmış oldukları anlamına gelmiyordu. En çok sevilen Konfüçyüsçü bahar bayramı Qingming yani "mezar süpürme" günüydü. Aileler atalarının mezarlarını ziyaret edip onlarla tekrar bir araya gelip iletişim kuruyordu. Ölüler de dahil herkese karşı nezaket ve saygı, Konfüçyüsçülüğün alameti farikasıydı.

Konfüçyüsçülük Çin'de hiçbir zaman tek başına etkili olmadı. Hayat hakkında birbirinin yerini alabilecek üç yaklaşımdan biriydi. Diğer ikisi Taoizm ve Budizmdi. Bir sonraki bölümde Taoizmi ele alacağız ve MS 1. yüzyılda Çin'e en nihayetinde ulaştığı zaman nasıl bir seyir izlediğini görmek için Budizme bir kez daha bakacağız.

15. BÖLÜM

Gidilecek Yol

Konfüçyüsçülük, anlaşılması kolay olsa da ciddi bir meseledir; yani çok eğlenceli değildir. Bir diğer Çin geleneği olan Taoizm içinse durum tam tersidir: Taoizmi anlamak zordur ama bir kez anladıktan sonra eğlenceli olabilir. Diğer dinlerin bilgeleri gibi Taoizmin kurucuları da bir şey keşfetmişti ama onları farklı kılan şey, bu keşfi yaptıkları yerdi. Hindu bilgeler, kurtuluşa giden yolun bu dünyayı ve bu dünyadaki hayatlarımızı illüzyon olarak görmekten geçtiğini söylemişti. Yahudi peygamberler Tanrı'nın günün birinde dünyanın sonunu getireceğini ve dünyanın sakinlerinin eylemlerini yargılayacağını ileri sürmüştü. Her iki dinde de dünya ve insanların dünyadaki yeri, çözüme kavuşturulması gereken problemlerdi. Bu soruların yanıtlarını bulmak için dışarıya yöneldiler.

Taoistler farklıydı. Onların baktığı yer dünyaydı. Gördükleri şeyden hoşlandılar. Dünyanın birliği ve birbirine bağlılığı, bütün parçalarının birleşme şekli onları etkiledi. İnsan hariç! İnsanlar evrenle uyumlu değildi; öz farkındalıklı zihinleri onları doğal ritimlerden ayırmıştı. Huzur doğayla uyumu yeniden sağlamakta ve onun ritmine göre yaşamaktadır. Bazıları için bunu hayata geçirmeyi zorlaştıran şey, Taoistlerin bunu ifade etme şekliydi. Taoistler insanları evrenin *Tao*'suna göre yaşamaya davet etti ama Tao'nun ne olduğunu açıklamadı. İnsanların Tao'yu zaten bilmediği sürece, onu asla öğrenemeyeceğini söyleyerek bunu daha da zorlaştırdı. Tao'yu bilenlerin onun hakkında hiç konuşmadığını, Tao hakkında konuşanlarınsa onu bilmediğini söyleyerek meseleyi içinden çıkılmaz bir hale getirdi. Bunları okurken Tao'nun ne olduğunu bulmak için kafa yoruyor olabilirsiniz. Her rasyonel kişi gibi her şeyi açıklamak istersiniz. Nelerin olup bittiğini anlamak istersiniz. Zihniniz bunu talep eder. Taoistlerin size içtenlikle gülümseyip hiçbir şey söylememesi sinir katsayınızı artırabilir!

Hayatta bir şeyi başarmak için amansızca çalıştığınızda aslında onu olanaksız hale getirdiğiniz zamanları hatırlayın. Mücadeleyi bıraktığınız zaman onun kendiliğinden gerçekleştiğini görürsünüz. Yüzme havuzunda yüzmeyi öğrenmeye başladığınız anlar iyi bir örnektir. Veyahut dengenizi bulduğunuz ve gerçekten de yolda bisikletinizle ilerlediğinizi fark ettiğiniz yaz akşamını hatırlayın. *Denge* anahtardır. Yalnızca ona zaten sahip olanlar ne olduğunu bilebilir. Bunu bisiklet sürmenin

Tao'su olarak nitelendirebiliriz. Taoizm yaşam tarzımızda ve sadece insanlarla değil bütün evrenle ilişkimizde aynı dengeyi bulmamızı ister.

Bu hayat yaklaşımının gerisindeki kişi, Konfüçyüs'le aynı dönemde yaşayan ama ondan daha yaşlı olan Laozi veya Lao Tse'dir. Yaklaşık olarak MÖ 600'de dünyaya gelen Lao Tse'nin Çin imparatorlarının birinin kütüphanesinde çalıştığı söylenir. Lao Tse, hayata yaklaşımını açıklamak için din veya felsefe tarihindeki en kısa ve en saygın metinlerden birini yazdı. *Lao Tzu* veya "Yolun Kitabı" adındaki bu kitapta "denge" ve "bütünleyicilik" en önemli fikirlerdi. Lao Tse, doğadaki her şeyin bütünleyici bir karşıtı olduğunu düşündü. Bu karşıtlara Yang ve Yin adını verdi. Her Yin'in Yang'ı, her Yang'ın bir Yin'i vardı. Taoistler bu ayrımı netleştirmek için kavisli bir çizgiyle iki eşit parçaya ayrılan bir çember çizer. Çemberin biri beyaz diğeri siyah olan iki parçası, kendisinin karşıtı olan bir nokta içerir; yani beyaz tarafında siyah bir nokta, siyah tarafında beyaz bir nokta vardır. Bu, karşıt olanda kendimizi bulmamızı tavsiye eder: Siyahta beyazı, beyazda siyahı; erilde dişili, dişilde erili; düşmanda dostu, dostta düşmanı; sizin dininizde kendi dinimi, kendi dinimde sizin dininizi... Kendimizi başkalarının yerine koymamızı isteyen Konfüçyüsçülükten çok farklı değildir. Ancak Lao Tse buna eğlenceli bir vurgu katar. Çeşitliliği hoş görmemizi istemez. Ondan *keyif almamızı* ister. Dünya güzel müzik dinlemek için bir arada çalınan yüzlerce farklı enstrümandan oluşan bir organizmadır. Denge, zamanlama ve uyum Tao'nun alameti farikasıdır.

Lao Tse, insanların başkalarını kontrol etme ihtiyacı içerisindeyken dengeyi nasıl kaybettiklerini fark etti. İnsanlar başkalarının kendi ritmine göre yaşamasına izin vermek yerine sürekli müdahale eder. Bulaşık makinesinin nasıl doldurulması gerektiğinden ülkenin nasıl yönetilmesi gerektiğine kadar her şeyi yapmanın tek yolunun kendi bildiği yol olduğunu düşünen kişi, bunun en güzel örneğidir. Bu tür insanlar, sürekli sinir harbi içindedir; çünkü gerçeklik onların dayattığı kalıba uymaz. Lao Tse onlara gevşemelerini ve bir bitkinin hayatından ders çıkarmalarını söyler. Bitkilere neleri nasıl yapacağını söylemenize gerek yoktur. Bitkiler kendi doğasını takip eder. İnsanlar neden aynısını yapamaz? Neden müdahalelerde bulunmayı kesip her şeyi akışına bırakamaz? Lao Tse hayata yaklaşımını *wu-wet* yani yapmayarak yapmak, her şeyin olmasına izin vermek, her şeyin gerçekleşmesine izin vermek olarak tanımladı. Kurallar ve düzenlemelerden hoşlanmadı. İnsanların farklılıkları kucaklamak yerine herkesi hayat çemberinde kendi bulunduğu noktaya çekmeye çalışan zorlayıcı önderlerin yolundan gitmedi.

Bu hayat yaklaşımını benimseyenler için *anarşist* tanımı kullanılır. Yunanca kökenli bu sözcük, devlete karşı olan kişi anlamına gelir. Ancak Taoistler devlete mutlak biçimde karşı olmaktan ziyade devlette denge ve orantı talep eder. Toplumda kanun koyucuların egemen rolüne ihtiyatla yaklaşır ve onların herkesi aynı kalıba sokmaya çalışmasından hoşlanmaz. Anarşistlerin tam tersi görüşü savunanlar *yasacılardır*. Yasacılar, insan doğasını

kontrol etmenin tek yolunun yasalar olduğuna inanır. Bir şey toplum için problem haline mi geldi? Yasakla! Men et! Yasacılar her zaman bunu ister.

Bir bütün olarak toplumun iyiliği için insan doğasını kontrol etmek isteyen Konfüçyüs'ün aksine, Lao Tse toplumda bireye mümkün olabildiğince özgürlük tanımak ister. Rakip yaklaşımlar –yine Yin ve Yang– için söylenecek çok şey vardır. Ancak tarihin büyük önderleri oldukları ve dur durak bilmedikleri için dinde ve toplumda genellikle yasacılar üstünlüğü ele geçirir ve kendi iradelerini diğerlerine empoze eder. Gerekirse üstünlüğü sağlamak için savaşmayı bile göze alırlar. Lao Tse insan uyumunu yok eden savaştan nefret eder. Belki de insanlar ona kulak vermiş olsaydı, dünyada daha çok eğlence ve daha az savaş olurdu.

Açıkça dini nitelik taşıyan fikirlerini kabul etmeden de Taoizmden çok şey öğrenebilirsiniz ama yine de o fikirlerin varlığını yadsımak yanlış olur. Taoizm, Lao Tse MÖ 524'te öldükten sonra da gelişmeye devam etti. Tao'yu öğretmenin yanı sıra birçok tanrıya sahipti. Hiyerarşide en yüksekte yer alan göksel ilahların dünyayı kendiliğinden yarattığına inanıldı. Bu en yüksekteki tanrıların gökyüzünde bir sarayı vardı ve ikinci dereceden tanrılar onlara hizmet ediyordu. Evrenle birlikte anılan tanrıların yanı sıra insanlar da tanrı veya *ölümsüz* olabiliyordu. İnsanlar ölümsüzlüğe kavuşmak için kusurlarından arınmak zorundaydı. Bunun için de yeniden doğum döngüsünden kurtulmayı amaçlayan Buddha'nın programında olduğu gibi meditasyon yapmak ve arzuları bastırmak gerekiyordu.

Aradaki fark, Taoistlerin evrene inanmasıydı. Taoistlere göre ruhun zaferi bir yağmur damlası gibi nirvāna denizine karışıp gitmek değildi, tanrı olarak kişisel ölümsüzlüğe ulaşmaktı. Taoizmi diğer dinlerden ayıran bir diğer özellik, kadınlara verdiği yerdi. Taoizm, dişi tanrılara sahip olmanın dışında kendi tarihinde önemli rol oynayan kadın rahip ve âlimlere de sahipti. Kendi felsefesine uygun bir biçimde, eril Yang prensibinin yanı sıra dişil Yin prensibine de uydu.

Konfüçyüsçülük ve Taoizm, Çin'e özgüyken üçüncü din olan Budizm, Hindistan'dan alınmıştı. Buddha'nın yaban incirinin altında yaşadığı aydınlanma anının ardından, öğretisi Hindistan, Güneydoğu Asya, Çin, Kore, Japonya ve ötesine yayıldı. Yayıldıkça da Buddha'nın sözlerinin farklı yorumlarına dayalı çeşitli kollara ayrıldı. *Theravada Budizmi* orijinal hareketin katılığına sadık kaldı. Buna göre kurtuluşa giden en kestirme yol keşiş olmaktı. Bu yaklaşım "küçük araç" olarak nitelendirilir; yetenekli bireyleri aydınlanmaya ulaştıran bir yarış arabası gibidir. *Mahayana* ya da "büyük araç" yaklaşımı ise bu yolculuk için acelesi olmayan sıradan insanlar için bir otobüse benzetilir.

Bu yaklaşımların arasındaki tek fark hız değildi. Dinde imgelerden hoşlananlar ve nefret edenler arasındaki büyük ayrışmayı daha önce görmüştük. Buddha imgeleri reddetmişti ama popüler dinde insanlar saygılarını gösterirken bir şeylere bakmaktan hoşlanır. Budistler için Buddha'nın kendisinden daha iyi bir imge olabilir mi? Mahayana geleneğinde çoğu zaman son derece güzel olan Buddha hey-

kelleri Budist tapınakların belirleyici objesi haline geldi. MÖ 1 ve 2. yüzyılda Budizmin bu şekli İpek Yolu üzerinden Çin'e ulaştı. Orada kök saldı ve Çin dinini değiştirdi. Aynı zamanda kendisi de değişti.

Çinliler dine yaklaşımlarında pragmatik olmayı sürdürdü. Farklı geleneklerin en iyi parçalarını harmanlamaktan geri durmadılar. Bir tek inanca sıkı sıkıya bağlı kalmadılar. Budizm ve Taoizm buluştuğunda, her ikisi de değişime uğradı. Bunun bir sonucu olarak *Zen Budizmi* doğdu. (Zen sözcüğü Çincede meditasyon anlamına gelir.) Tao'ya ulaşmanın ne kadar zor olduğunu hatırlayın. Zen bu muzip yaklaşımı ödünç aldı.

Bütün şiddetli arzularımı bastırıp huzura nasıl ulaşabilirim? Öğret bana. Kutsal kitaplar bu durumumu nasıl açıklıyor? Bundan kurtulabilmemin yolu nedir? Anlat bana.

Nefes ver... Nefes al... Nefes ver... Nefes al...

Ne?

Sessizce otur, çok sessiz... Nefeslerini say; Nefes ver... Nefes al... Nefes ver...

Size problemlerimi anlattım. Çözüm olarak bana nefes egzersizi mi yaptırıyorsun? Başka bir şey olmalı. Anlayabileceğim bir şeye ihtiyacım var.

Pekâlâ. Şu papatyaya uzun uzun bak.

NE?

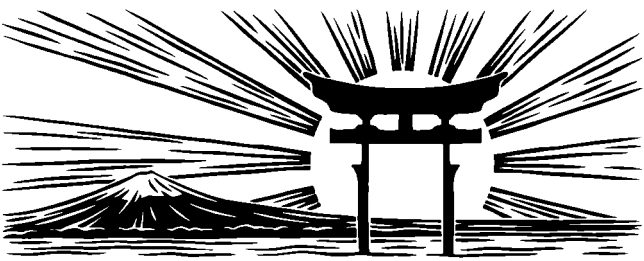
Zen, Taoizmin oyunbazlığına sahiptir ve rasyonelliğin egemen olduğu kültürler bundan çok şey öğrenebilir.

Budizmde ortaya çıkan üçüncü kol, dünyanın en gizemli ülkelerinden birinde önemli bir etki yarattı. *Tantrik Budizm*, aydınlanma arayışında bir öğretmenin yoğun desteğini sundu ve Tibet'te Budizmin bu türü kök saldı. Çin'in güneybatısında Himalaya Dağlarının diğer tarafında yer alan Tibet, dünyada en zor ulaşılan bölgelerden biridir. Yüksek dağlar ve uçsuz bucaksız platolarla kaplı olduğu için Dünyanın Çatısı olarak nitelendirilir. Tibet'in uzaklığı, bütün ülkeyi kocaman bir manastıra dönüştüren bir Budizm türünü teşvik etti. Lamalar adı verilen öğretmen keşişlerin liderliğinde Tibet, Budist spiritüelliğin disiplinlerine odaklanan bir ülke haline geldi.

Tibetli lamalar, Budizmin geleneklerinden birini kendine özgü bir biçimde kullandı. Bir keşiş aydınlanmaya ulaştıktan sonra, nirvāna biletinden feragat edebilir ve başkalarının da kurtuluşu bulmasına yardım etmek için "yaşayan Buddha" olarak dünyaya geri gelmeye gönüllü olabilir. Tibet geleneğinde yüksek seviyedeki lamalardan bazılarına kendi reenkarnasyonlarını seçme imkânı tanındı ama halef olarak seçtikleri kişiyi aramak gerekliydi. Lamanın ölümünden sonra onun yerini dolduracak kişiyi bulmak yıllar alabiliyordu. Birçok testten başarıyla geçebilen kişi lamanın reenkarnasyonu ilan edilip bir manastıra yerleştiriliyordu. Günümüzde en çok bilinen halefiyet, 1950'lerde Çin tarafından işgal edilen Tibet'ten kaçtıktan sonra Batıda

gülümseyen yüzüyle çok tanınan Dalai Lama'nın ait olduğu zincirdir. Kendisi ilk Dalai Lama'nın 13. reenkarnasyondur ve sonuncusu olabilir. Bu, Tibet'te Budizmin vaktinin dolduğu anlamına gelmez. Din onu bastırmaya çalışan zalimlerden daha uzun yaşamayı başarır. Nice çekiç eskiten bir örstür. Ancak Budizmin son durağı Çin değildi. Doğuya doğru ilerlemeye devam etti ve Japonya'ya ulaştı. Orada bir sonraki bölümde ele alacağımız din olan Şinto'yla karşılaştı.

16. BÖLÜM

Çamurdan Yaratılan Ülke

Bir önceki bölümde Tibet hakkında konuşurken, uzak ve ulaşılması zor bir yer olduğunu söylemiştim. Ama dikkatsizce konuşmuşum. Körler ve fil hakkında anlatılan kıssa, kendi durduğumuz yerden bakıp dünya hakkında varsayımlar üretmeye karşı bizi uyarır. Bana göre Tibet uzaktır. Tibetli birine göreyse orası yurt, İskoçya uzaktır. Aynı hatayı Japonya konusunda da yapmak üzereydim. Japonya denizin ortasında ve Çin'in çok uzaklarındaydı. En yakın komşusu olan Çinliler bile orayı MS 600 yılına kadar ziyaret etmemişti. Bu nedenle Japonya'nın dünyanın geri kalanından kopuk olduğunu düşünmek mümkündür. Peki ama neden dünyanın Japonya'dan kopuk olduğunu düşünmeyelim? Japonya halkı uzunca bir süre kopuk oldukları dünyanın varlığından habersizdi. Dünyanın

Japonya'dan ibaret olduğunu düşünmüştü. Japonya onların sadece dünyası değil, aynı zamanda diniydi; onu o kadar çok seviyorlardı! Dolayısıyla Japonya'nın dinini anlamak için Japonların kendi ülkeleri hakkında neler hissettiğini anlamaya çalışmalıyız.

Japonya sözcüğü, yanlış bir telaffuzdan kaynaklanır. Avrupalı birinin, bu ülkenin Çince adını telaffuz etmeye çalışması sonucu ortaya çıktı. Çinliler, Japonya'ya yükselen güneşin ülkesi veya Nippon diyordu. Doğuya doğru baktıklarında Pasifik Okyanusunun göz alıcı boşluğu dışında hiçbir şey görünmüyordu. Halbuki güneş her gün Japonya takımadasını oluşturan 6852 adasının üzerinde yükseliyordu. Japonların yaratılış öyküsünde güneşin büyük bir rol oynamasında şaşılacak bir taraf yoktu. Bütün dinler, dünyanın nasıl ortaya çıktığına dair kendi yaratılış öykülerine sahiptir. Bunlardan birkaçına göz atalım ve Japonya'ya geri dönmeden önce kimi sonuçlar çıkaralım.

Hindistan'da birçok yaratılış öyküsü vardı. Bunlardan birine göre, zaman var olmadan ve dünya oluşmadan önce Puruşa adında dev bir varlık vardı. Puruşa patladı ve Hindu kast sisteminin en ince detaylarına kadar her şey onun etrafa saçılan parçalarından vücut buldu.

İbrahim'in doğduğu topraklarda, Mezopotamya'da insanlar başlangıçta iki büyük dev olduğuna inandı: Apsu [veya Tatlı Su] ve Tiamat [veya Tuzlu Su]. Apsu'yla Tiamat birlikte olup diğer tanrıları ve deniz canavarlarını doğurdu. Denizin bazen taşarak kuru arazileri sularla kaplaması gibi, dişi olan

taraf Tiamat da her şeyin kontrolünü ele geçirmek istedi. Buna karşı çıkan kendi ailesi tarafından yenilgiye uğratıldı. Tiamat'ın cesedi ikiye bölündü; gökyüzü ve yeryüzü oluştu. Gökyüzü tanrılara ayrıldı. Onlara hizmet etmeleri için insanlar yaratıldı ve hizmetkârlara ayrılan yeryüzüne yerleştirildi.

Mısır da benzer öykülere sahipti ve su yine önemli bir rol oynuyordu. Başlangıçta sadece su vardı. Sonra sel suları geri çekilircesine, yüzeyde bir tepe belirdi. Bir anlatıya göre Güneş Tanrısı Ra sahneye çıkıp diğer tanrıları yarattı ve dünyayı kurdu. Bir diğer versiyona göre ilk önce yaratıcı tanrı Ptah ortaya çıktı ve her şeyi yarattı.

Kuzeye ilerleyip İskandinavya'ya geldiğimizde aynı su teması karşımıza çıkar. Başlangıçta hiçliğin boşluğu vardı. Bu boşluk suyla doldu. Sonra su buz tuttu. Daha sonra buz eridi. Eriyen sulardan Ymir adındaki dev ortaya çıktı. Onun koltukaltlarından bir erkek ve bir kadın çıktı. Bütün bunlar olup biterken bir inek buzu yaladı ve incelen yerden başka bir dev daha ortaya çıktı. Tanrı Odin bu devin soyundan geldi. Bu tanrıların hayatlarında sıkça yaşandığı gibi, kızılca kıyamet koptu. Odin ve kardeşleri Ymir'i öldürdü ve onun bedeninden dünyayı, kafatasından gökyüzünü ve kanından denizleri yarattı. Kemiklerinden dağlar oluştu ve saçlarından ağaçlar boy verdi. Daha birçok detay olsa da genel resmin gözünüzde canlandığını düşünüyorum.

Bütün bu kargaşanın ardından, MÖ 900'lü yıllara ait olan Eski Ahit'teki yaratılış öyküsüne dönmek rahatlatıcıdır. Tekvin bölümünde yaratılış öyküsünün iki versiyonu vardır. Her ikisi de kesinlikle

tektanrılıdır ve her ikisinde de deniz başroldedir. "Derin" sular karanlıklarla kaplıydı ve suların üzerinde hareket eden Tanrı her şeyi buradan yarattı. Altı günde işini tamamladı ve yedinci gün dinlendi. Yedinci gün hiçbir şey yapmamanın kendisi de yaratıcı bir eylemdi. Şabat günü herkes için tatil ilan edildi.

Japonların yaratılış öyküsü, Tekvin'le aynı döneme denk gelir ve deniz yine önemli bir role sahiptir. Başlangıçta sadece deniz vardı. Sonra Tanrı Izagani ve Tanrıça Izanami uzunca bir mızrakla denizin dibindeki çamuru karıştırdı ve o çamurdan Japonya'nın adalarını oluşturdu. Kutsal çift daha sonra üç çocuk doğurdu: Güneş Tanrıçası ve kardeşleri Ay Tanrısı ve Fırtına Tanrısı. Güneş Tanrıçası da kendi çocuklarını dünyaya getirdi ve torunu da Nippon ülkesinin ilk imparatoru oldu.

Bu öyküler hakkında biraz düşünmek faydalıdır; çünkü dinin nasıl işlediği hakkında bize çok şey anlatılar. Bunlar doğru mudur yoksa yanlış mı? Amaçlarının ne olduğuna göre değişir. Peygamber Nathan'ın Kral Davud'a anlattığı öyküyü hatırlayın. Doğru muydu yoksa yanlış mı? Olgulara dayanmadığı için yanlıştı. Ortada yoksul birinin koyununu çalan zengin biri yoktu. Ancak ahlaki açıdan doğruydu. Davud'u neler yaptığını düşünmeye sevk etmek için kurgulanmıştı ve işe yaramıştı. Öyküde bilimin gerçeği değil, sanatın gerçeği vardı. Bilim olgularla, işleyişle ilgilenir. Sanat ise bize kendi hayatlarımızın gerçeğini göstermekle ilgilenir. İşte bu nedenle bir öykü "Evet, burada anlatılan benim hikâyem!" diye haykırmanızı sağlayabilir. Din bir

bilim değil sanattır. Yaratılış öyküsü için sorulması gereken soru, onun doğru olup olmadığı değildir; ne anlama geldiği ve bize ne anlatmaya çalıştığıdır. Birçok dindar kişi bu ayrımı hiçbir zaman kavramaz. Göreceğimiz gibi bunlardan bazıları, İncil'deki yaratılış öyküsünün bir sanat eseri değil bilimsel bir eser olduğunu kanıtlamaya çalışırken gülünç duruma düşer.

Burada sözünü ettiğimiz yaratılış öykülerinin hiçbiri, olgusal açıdan doğru değildir ama hepsi bir anlam taşır. Aynı fikirde olmasanız bile İncil'deki yaratılış öyküsü en kolay anlaşılabilecek olandır. Evren kendi başına ortaya çıkmadı; Tanrı tarafından yaratıldı. Mezopotamya ve İskandinavya'daki ilk çatışma öyküleri, dünyada süregelen şiddet ve acımasızlığı yansıtır.

Bu öyküler insan zihninden çıkmadır. Asıl soru, oraya Tanrı tarafından mı yerleştirildiği yoksa tamamen insanlar tarafından mı kurgulandığıdır. Bu soruya verdiğiniz yanıt ne olursa olsun öyküler kendi başına ilgi çekicidir. Bu öykülerin bazı parçaları çok uzak geçmişten anılar olarak aktarılmış olabilir: Her şeyi değiştiren bir patlama ve her canlıyı doğuran bir deniz. Modern bilimin yaratılış öyküsü, evrenin başlangıcını yaklaşık 14 milyar yıl önceki Büyük Patlamaya kadar gerilere götürür. Gezegenimizde yaşamın nasıl başladığı hakkındaki en iyi tahminler, bunu üç buçuk milyar yıl öncesine dayandırır. Genç dünyayı kaplayan sular, patlayan yanardağların etkisiyle kimyasal maddelerle dolu bir çorba gibiydi. Bu kimyasal maddelerin etkileşimlerinden ilk yaşam formları ortaya çıktı. Milyar-

larca yıl sonra biz yavaşça sahneye çıktık. Dünyanın kendi tarihine ilişkin anıları, bir şeylerin anlamını bulmak için zamanı penceresinden bakan sanatçıların zihinlerine sızmış olabilir mi? Bana imkânsız gelmiyor. Çünkü bütün evren çok tuhaf ve hemen her şey hayal edilebilir.

Japonların yaratılış öyküsünde öne çıkan nokta, tanrıların denizin dibindeki çamuru karıştırıp dünyayı değil Japonya'yı yaratmış olmasıdır! Veyahut sadece Japonya'dan ibaret olan bir dünya yaratmasıdır. Japonlar güzel adalarına duydukları sevgiyi bu şekilde ifade etmişti. Ada halkları ister istemez kendi içine kapanır. Kara sınırlarından akan trafiğe daha az açıktırlar ve dini dürtüleri, komşu ülkelerin tanrılarından nadiren etkilenir. Erken dönem Japon dini hakkında bildiklerimiz bunu teyit eder. Japonya'nın 1945'te II. Dünya Savaşının sonuna kadar hiç fethedilmediğini anımsarsak, Japonların ne adalarına tutkuyla bağlı olması ne de ülkelerinin eşsiz olduğuna inanması şaşırtıcı gelir. Çok uzak geçmişte, büyük olasılıkla başka hiçbir şeyin var olmadığını düşünmüşlerdi.

Tanrılar, Japonya'yı yaratarak kendi seçkin mekânını veya meskenini de yaratmıştı. Diğer dinlere göre tanrılar yeryüzünü *ziyaret* edebilse de asıl yaşadıkları yer çok yukarılarda, cennetteydi. Japonların gözündeyse yaşadıkları güzel ada bu özel yerin ta kendisiydi. Cennet ve dünya birdi. Cennet dünyadaydı, dünya da cennette. Bazı dinler, insan bedenini ölümsüz ruhun fiziksel olarak ikamet ettiği yer olarak gördü. Japonlar kendi ülkelerini de aynı şekilde düşündü. Japonya'nın adaları, doğada

her yerde bulunan *kami* adlı kutsal ruhların maddi tezahürüydü. Bu kutsal ruhlar hayvanlarda, Japonya'nın dağlarında, en güzel ve kutsal olan Fuji Dağında, bitkilerde ve nehirlerde, kısacası her yerdeydi.

Bunun Japonların dini olduğunu söylesem de bu ifade tam olarak doğru değildir. Farklı bir şeye işaret eder; Japonların zihinlerinde taşıdığı bir inancı anlatır. Bu, benlik duygunuzu bir din olarak tanımlamak –kim *olduğunuzdan* ziyade kendiniz hakkında düşündüğünüz veya *inandığınız* bir şey olarak nitelendirmek– kadar yanlıştır. Japonlar kendilerini büyük bir varoluş ağının içinde deneyimlemişti. Ülkeyi, kendilerini ve her şeye can veren ruhları içine alan bu büyük varoluş ağı, onların inandığı bir şey değildi; onların varoluş şekliydi.

Bu hayat yaklaşımına verilen teknik ad, *animizm* yani canlıcılıktır. Bu yaklaşım *Gaia* adı verilen modern teoriden çok farklı değildir. Gaia teorisine göre gezegenimiz bizim tarafımızdan yağmalanacak ve sömürülecek bir şey değildir; ailemiz ve arkadaşlarımıza yaklaştığımız gibi sevgiyle yaklaşıp özen göstermemiz gereken canlı bir organizmadır. Bu, doğanın da insanlar gibi ruh ve anlamla dolu olduğu anlamına gelir. Japonlar bunu yüreklerinde hissetmişti. Dini bir buyruk doğrultusunda doğayı bu şekilde *sevmek zorunda* oldukları söylenmemişti. Dünyanın bu şekilde olduğuna *inanmak zorunda* oldukları da söylenmemişti. Dünyanın doğasını keşfetmelerini özel günler belirleyerek kutlamadılar. Bunun hakkında hiçbir *inançları* yoktu. Sadece ülkenin ruhuna sevgi beslediler. Bu sevgiyi

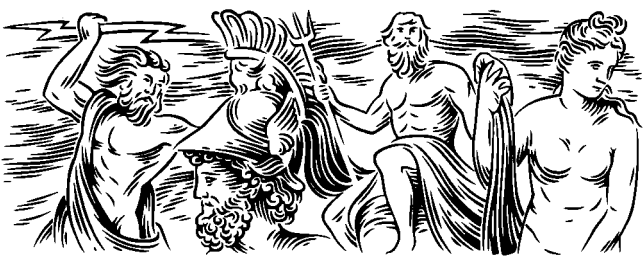
güzel yerlere güzel mabetler kurarak ifade ettiler. Her mabede iki dikey, iki yatay sütundan oluşan ayırt edici bir kapı yaptılar. Günümüzde Japonya'da sayıları yüz bini geçen bu mabetler hâlâ sevgiyle muhafaza edilir.

Çinliler yaklaşık 600 yılında adaya gelene kadar, Japonların dünyaya bakışının bir adı bile yoktu. Çinliler adayı fethetmek veya dinlerini yaymak için gelmese de beraberlerinde Konfüçyüsçülük, Taoizm ve Budizmi de getirdi. Bunların üçü de Japonya'da kendine yer buldu. Bunun nedeni belki de Çinlilerin karşılaştıkları inanç ve pratikleri sınıflandırmaktan hoşlanmasıydı. Belki de Japonlar ruhlarla dolu ülkelerine hissettikleri sevgiyi kendi aralarında kök salmaya başlayan yeni dinlerden ayırt etmek için buna isim koyma ihtiyacı hissetti. Tanrılar anlamına gelen *shin* sözcüğüyle Taoistlerin yol anlamında kullandığı *to* sözcüğünü birleştirerek *Shinto* adını kullandılar. Shin'in Tao'su yani tanrıların yolu deseler de aslında sadece "sevgi" sözcüğünü de kullansalar da olabilirdi.

Shinto'ya hayranlık duymak için tanrıların Nippon Adasını ilksel çamurdan yarattığına inanmanıza gerek yoktur. Dünyaya daha derinlemesine bakmayı esas alır. Derinlerde gördüklerini unutulmaz güzellikteki tablolarda ifade eder. Genellikle de dünyaya beslediği sevgiyi ifade etmek *haiku* adı verilen üç dizeli şiirleri kullanır:

Yaz mevsimi bir nehri geçmek
Ne kadar güzel
Sandaletlerim elimde!

17. BÖLÜM

Dinlerin Kişiselleşmesi

Din insanlık tarihinde birçok amaca hizmet etti. Modern bilim yaratılışı açıklamadan önce dini vizyonerler kendi açıklamalarını sundu. Bunlardan bazılarını gözden geçirdik. Ancak din dünyanın *nasıl* yaratıldığının yanı sıra *neden* bu şekilde düzenlendiğini de açıklamaya çalıştı. İnsanların neden gezegendeki egemen tür olduğu ve istediği gibi hareket edebildiği sorulunca, İncil her şeyin Tanrı tarafından bu şekilde düzenlendiğini söyledi. Tanrı yeryüzünün sorumluluğunu bize yükledi ve onu fethedip kontrol etmemizi istedi. İnsanlığın ten rengine göre hiyerarşik gruplara ayrılmasının nedeni sorulunca, Hindu kutsal metinler evrenin gerisindeki zekânın belli bir amaç doğrultusunda bu düzenlemeyi yaptığını söyledi. Bu amaç Karma'ydı.

Sorulara verilen yanıtlar, her şeyin bu şekilde düzenlendiğini ve buna alışmak gerektiğini söylemekle kalmaz. Dünyanın bu şekilde düzenlenmiş olmasına ilahi bir onay da verir. Tanrı'nın her şeyi bu şekilde planladığını söyler. Dinin insanları ne kadar sefil olursa olsun kendi kaderine razı olmaya ikna ederken çok iyi iş çıkarmasının nedeni budur. Özellikle de bir sonraki hayatta veya bu hayatın daha sonraki evrelerinde her şeyin daha iyi olacağı umudunu aşılar.

Din insanların toplum tarafından empoze edilen kural ve düzenlemeleri kabul etmesini sağlarken de iyi iş çıkarır. İnsanların birbiriyle uyum içinde yaşamasını istiyorsanız, üzerinde anlaşmaya varılmış göreneklere ihtiyacınız vardır. Buna *ahlak* denir. Yalan söyleme. Çalma. Öldürme. Her akıllı toplum, bu gibi yasaklarla kendi kendini korur. Din bu kuralların insanlar tarafından uydurulmadığını, ilahi bir buyruk olduğunu söyleyerek ek bir vurgu yapar. On Emiri kırlarda dolaşan İsrailoğulları üretmedi. Bu emirler Tanrı tarafından verildi. Sonuçta dinin tarihteki önemli bir rolü de ahlakın koruyucusu olmasıdır.

Artık dine daha özel bir yön veren gelişmeyi gözden geçirmeliyiz. Grup etkinliği olan ve *insan topluluğunu* kontrol etmeyi sağlayan din, *bireylere* kişisel *kurtuluş* da sunmaya başladı. İngilizcede kurtuluş anlamına gelen "*salvation*" sözcüğü, Latincedeki sağlık sözcüğünden gelir. Bu, insanların sık sık hastalandığı ve kaygı duyduğu bir dönemi anımsatır. İnsanlar bu hayatta kendini iyi hissetmez, mutlu olmaz ve kendiyle barışık kalmaz. Ken-

dilerini gelecekte neyin beklediği hakkında endişelenir. Din daha kişisel bir doğrultuya yöneldiğinde, sorunlu hayatlara huzur getirebilir. İnananlar bu deneyimi ölüp dirilmek, kör olup tekrar görmeye başlamak ya da felç geçirip tekrar yürümeye başlamak şeklinde tarif eder. Bu gelişmeyi tetikleyen şey, görünüşe göre farklı dinlerin birbiriyle ilk kez buluşmasıdır.

Hiç ihtimal vermeseniz bile bu gelişmeye en çok ivme kazandıran, Romalı askerler oldu. Romalılar yaklaşık olarak MÖ 30'da Pers ve Yunan imparatorluklarını ele geçirdi. Siyasi olarak Romalılar zafer kazanan taraftı ama ele geçirdikleri ülkelerin kültüründen o kadar çok etkilendiler ki sonunda kimin gerçek kazanan olduğunu söylemek bazen güçleşti. Romalılar, Yunan ve Pers kültüründe keşfettikleri mitlerin büyüsüne kapıldı ve bunları benimseyerek dinin geleceğinde önemli bir etki yarattı.

Çinlilerin Budizmi kendilerine göre uyarlaması gibi Romalılar da Yunan mitlerini uyarladı. Romalılar pratik insanlardı, girişimciydi. Bu eski mitleri alıp bugün "rol canlandırma" adını verebileceğimiz bir forma dönüştürdüler. Öykülerdeki rolleri canlandırarak kendi hayatlarını da değiştirdiler. Yunan dininden aldıkları mitlere inanmadılar ama o mitleri kendileri için önemli duygusal veya psikolojik deneyimlere dönüştürdüler.

Bununla birlikte Yunanların, Yahudilerin Museviliği ve Perslerin Zerdüştlüğü gibi bir dine *sahip olduğunu* düşünmek yanlıştır. Yunanların inancı daha çok Japonların Shinto inancına benzer. Bu inançlar çoktanrılıydı ama tanrılar dağlar, denizler

ve gökyüzünde parlayan güneş kadar manzaranın bir parçasıydı. Tanrılar tıpkı hava koşulları gibi kendi üzerlerine düşeni yapıyordu ve tıpkı hava gibi yumuşak ve tehditkâr olabiliyordu. Bu onların varoluş şekliydi. En yüce tanrı, gökyüzü tanrısı Zeus'tu. İki kardeşi vardı: Denizlerin tanrısı Poseidon ve ölülerin diyarı yeraltının tanrısı Hades. Bazıları doğanın ritimleriyle ilişkilendirilen yüzlerce tanrı daha vardı. Ancak ilahi maceralarla dolu bu muazzam kütüphanede yer alan öykülerden biri, Roma İmparatorluğunda önemli bir kültün temelini oluşturdu ve büyük bir etki yarattı.

Öykü bir doğa miti olarak başlamıştı ama Romalılar onu alıp bir "gizem dinine" dönüştürdü. Gizem dini dediğimiz inançlar, takipçilerinde derin duygusal deneyimler uyandıran gizli ayin ve pratiklerden oluşur. Yunanların öyküsünde yeraltı tanrısı Hades, kasvetli yuvasını paylaşmak için kendine bir eş arar. Meyve, ekin ve bitkilerin tanrıçası Demeter'in kızı Persephone'yi kaçırır. Demeter kızını kaybedince öylesine yıkılır ki derin bir yas sürecine girer ve vazifelerini ihmal eder. Sonuç olarak ekinler bozulur, ağaçlar meyve vermez ve insanlık kıtlık ve ölüm tehdidiyle karşı karşıya kalır. Zeus bu durumu düzeltmek için devreye girer ve iki tarafa da istediklerinin yarısını vererek anlaşmazlığı çözer. Persephone yılın yarısını yeryüzünde, diğer yarısını sıkıcı kocasıyla birlikte yeraltında yaşamak zorunda kalır. Yaz mevsimi sona erince Hades'in yanına iner. Demeter onun yokluğunda yine yas tutar. Kış dünyayı kasıp kavurur ve bütün bitkiler ölür. Yaprakları dökülür. Ağaçlar çıplak, tarlalar çorak hale

gelir. Ancak ilkbaharda Persephone yeniden yeryüzüne çıkar. Annesi onun dönüşünü kutlar ve her şey hayata döner.

Bu, doğanın işleyişini anlatmak için kurgulanmış bir mitin insan hayatının iniş-çıkışlarını ifade etmek için de kullanılabileceğini gösteren güzel bir örnektir. İnsan varoluşunun da kendine özgü kayıp-telafi, başarısızlık-başarı, ölüm-yeniden doğum ritimleri vardır. Ölüp yeniden doğan bir tanrı fikri, insan ruhundaki derin bir ihtiyaca yanıt verir. Bu öykü ve onun anlamını açığa çıkarmak için tasarlanmış ritüeller, Roma İmparatorluğunda en önemli gizem dinlerinden biri olarak karşımıza çıkar. *Gizem* [*mystery*] sözcüğü sessiz kalmak, ağzını kapalı tutmak anlamına gelen Yunanca sözcüğe dayanır; çünkü kültün üyelerinden katıldıkları ayin ve seremoniler hakkında gizlilik yemini etmesi beklenir.

Kült, MÖ 1400'lerde Atina yakınlarındaki Eleusis'te ortaya çıkmıştı. Tanrıça Demeter'in bir armağanı olarak yeryüzünün meyvelerle dolmasını kutlamak için düzenlenen şölenlerle başlamıştı. Roma İmparatorluğu'nda Eleusis kültü adıyla ritüelleştirildi ve Tanrı'nın ölüp dirilmesinin gizemini kavrayan *bireyin* yaşadığı spiritüel deneyim vurgu kazandı. Külte kabul edilen kişi, tanrıçayla bir bağ kurdu ve onun öldüğü kışı, yeniden doğduğu ilkbaharı deneyimledi. Bunun için de aşağıya inip karanlık bir yerde kapalı kalma ve ardından gün ışığına çıkıp yeni hayata gözlerini açma deneyimi yaşatan seremoniler düzenlendi. Ritüeller duygulara hitap ediyordu. Bu, *öğrenilen* değil *hissedilen* bir şeydi.

Bunu hissedenler değişime uğradı. Bütün bunların insan zihninde gerçekleştiğini unutmayın. Zihnin ne kadar garip bir yer olduğunu biliyoruz; cennet ve cehennemi, yükseklik ve derinliği, karanlık ve ışığı aynı anda içerir. Eleusis kültünün rahipleri insan zihni konusunda uzmandı. Kurtuluşun güneşli çayırlarına uzanan yolda taraftarlarına her an rehberlik etmeyi biliyorlardı.

Bununla birlikte Roma İmparatorluğunun gizem dinlerinde yeni bir kariyere kavuşanlar, sadece Demeter ve Persephone gibi Yunan tanrılar değildi. Perslerin eski bir Zerdüşti tanrısı olan Mithras da başka bir Roma kültünün merkezi haline geldi. Bir mağarada doğan Mithras, güneş tanrısıydı. Kutsal bir boğayı öldürüp boğanın kanından dünyayı ve canlıları yaratmıştı. Romalı askerler bu Mithras öyküsüyle doğudaki askeri maceralar sırasında karşılaştı. Öyküdeki kan ve kılıç teması hoşlarına gitti. Mithras'ın tek başına boğayı öldürürken sergilediği cesareti takdir ettiler. Kendilerinin de çok iyi becerdiği öldürme ve kanını akıtma eylemlerinin, başkaları için yeni ve daha iyi bir hayat sunabileceği fikrini beğendiler. Bu nedenle de miti kendi amaçları doğrultusunda uyarladılar. Mithras miti, Romalıların en çok sevdiği gizem kültü haline geldi.

Mitraizm, Eleusis kültünden daha kanlıydı ama temaları çok farklı değildi. O da ölümü yeni hayata açılan kapı olarak kutluyordu. Onun da ayinleri gizlice düzenleniyordu ve güçlü bir duygusal etki yaratıyordu. Onlar da *öğrenilmiyordu, hissediliyordu.* Mağaralar ve oyuklar, ürkütücü yerlerdi ve bu nedenle buralara gitmek kültün takipçilerinde

tedirgin edici bir etki yaratmıştır. Romalı askerler her gün ölümle burun buruna oldukları için kurbanın ölümünü ve ondan akan hayatı dramatize eden bir kült, onların ilgisini uyandırmış olmalıdır. Mitraizm sadece erkeklere özgü bir işti. Bu da Roma ordusu gibi maço bir topluluğa cazip görünmesinin bir başka nedeniydi. Gizli ayinler düzenleyen ve özel diller kullanan gizli topluluklar, üyelerinin kendilerini özel, diğerlerinden üstün hissetmesini sağlar. Bu belirli türden kişilere kapısını açan özel bir kulübün üyesi olmak gibidir. Mitraizm bütün bunlara fazlasıyla sahipti.

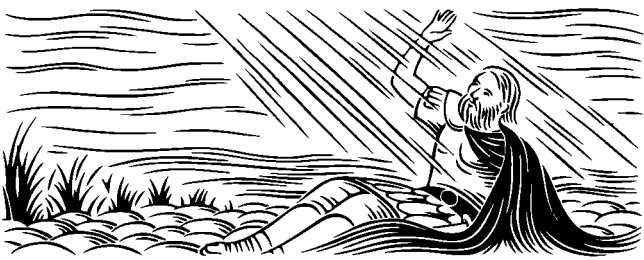
Roma İmparatorluğunda bu gizem kültlerinin ortaya çıkışı, din tarihinde bir dönüm noktasıydı. Bundan önce din esasen ortak bir kimliğe bağlanan bir grup etkinliğiydi. Yahudiler kendi dinlerine doğuştan sahip olduklarına ve Tanrı tarafından özel bir kavim olarak seçildiklerine inanıyordu. Yahudilerin ahlaki ciddiyeti, dışarıda sıklıkla sempati uyandırsa da Yahudi olmayanlar veya yabancılar doğuştan gelen özelliklerini değiştiremez. Hinduizm de doğuştan gelen bir dindi; kişinin hangi kastın üyesi olacağına kadar her şey bellidir. Şimdiye kadar Budizm bu kuralın tek istisnasıdır. Grubun yazgısına meydan okur ve bireylere kendine özgü bir biçimde kurtuluş olanağı sunar. Budizm bu dönem itibariyle Asya'da *evrensel* bir din haline gelme yolunda ilerliyordu; yani her yerde ve her zaman herkese hitap eden bir din olacaktı.

İlginç olan şu ki bireylere özel olarak destek sunan dinler yayılıp evrensel hale gelme potansiyeli taşır; çünkü dünya, kurtuluşu arayan bireylerle do-

ludur. Gizem kültleri bu eğilimin geçerli olduğunu göstermişti. Bireyler bu kültlere katılmak için *gönüllü oldu*. Dinin bir grup kimliği olduğu görüşü değişmeye başladı. Bunun yerini kişisel dönüşüm fikri aldı. Kültlerin takipçilerine "kurtuluş" adı verilen duygusal deneyimi yaşatmak için kullandığı yöntemler, daha sonra ortaya çıkacak dinler tarafından kopyalanacaktı. Ölüp yeniden doğan bir tanrı fikri, insan doğasındaki bir şeye hitap etti; özellikle de insanlara kendi mezarlarından kalkmanın bir yolunu sunması, bu fikrin cazibesini artırdı.

Bu eğilimlerin din tarihinde en yüksek ifadesine kavuşması birkaç yüzyıl aldı. Ancak dünyanın en kalabalık ve güçlü dinin ortaya çıkması için uygun zemin oluştu. Hıristiyanlık en başarılı olduğu dönemde kendini *Katolik* olarak adlandırdı. Yunancadan gelen bu sözcük *evrensel* anlamına gelir. Hıristiyanlığın temel inancı, tanrısının ölüp yeniden doğmasıydı. Bundan sonraki bölümlerde, 1. yüzyılda küçük bir Yahudi grubu olarak başlayan oluşumun gerçek anlamdaki ilk evrensel dine –Katolik Kilisesine– nasıl dönüştüğünü ve bu sıfatı nasıl hak ettiğini göreceğiz.

18. BÖLÜM

Din Değiştirme

Din değiştiren kişi, din dramasındaki bir diğer standart tiplemedir. Yönünü değiştirip tam tersi istikamete döner. Birçok insanın görüşleri zamanla değişir ama bu normalde aşamalı bir süreçtir ve yavaş yavaş gerçekleşir. *Din değiştirme* nadiren böyledir. Din değiştirenler göz açıp kapayıncaya kadar değişir. Bir anda U dönüşü yaparlar. Her şey öylesine ani gerçekleşir ki bunun yeniden doğmak gibi olduğunu söylerler.

Yeniden doğuş benzetmesi uygundur; çünkü doğum ne kadar çabuk olursa olsun, bebeğin gelişiminin zaman aldığını anımsatır. Dönüşüm *anı* da ne kadar ani olursa olsun bu aslında çoğu zaman yıllardır devam eden bir sürecin doruk noktasıdır. Din değiştirenler, bölünmüş ruhlardır; kendilerine cazip geldiğini kabul edemedikleri bir şeye karşı dire-

nirler. Teslim olmaları halinde bu onların hayatını hiç istemedikleri bir yöne çevirecektir. Bu nedenle aslında kendilerini teslim etmek istedikleri şeyin ta kendisine karşı bazen kelimenin gerçek anlamıyla savaşırlar.

Hıristiyanlığı benimsedikten sonra başına gelenlerden dolayı hayatı altüst olanlar içinde en ünlü örnek, Hıristiyan olduktan sonra Paul adını alan Yahudi Saul'du. Din değiştirmesi o kadar çok yankı uyandırdı ki bu değişimin gerçekleştiği yer, ani fikir değişikliklerini anlatmak için kullanılan bir deyime konu oldu. Hayatın tam ters istikamete döndüğü bir anı anlatmak istediğimizde *Damascus [Şam] yolu* deneyiminden söz ederiz. Çünkü Saul en sonunda Şam yolundayken kendini Hıristiyanlığa teslim etmiş ve daha önce yıllar boyunca zulmettiği inancı benimsemişti.

Saul'un tam olarak ne zaman doğduğunu bilmiyoruz ama miladi takvimin başlarında, MS 2'de dünyaya geldiği tahmin edilir. Ölüm tarihi de tam olarak net değildir ama güvenilir bir gelenek, 62-65 yılları arasında Roma'da inançlarından dolayı şehit edildiğini anlatır. Saul'un Roma İmparatorluğu'nun Kilikya eyaletinde, günümüzde Türkiye'nin güneybatısında yer alan Tarsus'ta doğduğunu biliyoruz. Yahudi olduğu ve babasından Roma vatandaşlığını miras aldığı anlatılır. Paul büyük olasılıkla Roma dilindeki adıydı. Çadırcılık yapan Saul, akıcı bir biçimde Yunanca konuşup yazabilen eğitimli bir adamdı. Kiliselere gönderdiği mektuplar, bugün sahip olduğumuz en eski Hıristiyan belgeleridir. Eğitiminin bir bölümünü Kudüs'te Gamaliel

adındaki önemli bir öğretmenden aldığı anlaşılır. Saul onun Ferisi olduğundan söz eder.

Bir ve bütün olduklarını ne kadar iddia ederlerse etsinler, bütün dinler inançlarını farklı –üstelik bazen çok farklı– biçimlerde sürdüren farklı grupların oluşturduğu koalisyonlardır. Saul'un zamanında Musevilik de farklı değildi. Dindeki en yaygın ayrışma, muhafazakârlar ve ilericiler arasındadır. Dinlerinin Tanrı'nın sesini duyan ve onun talimatlarını insanlığa aktaran peygamberlerden geldiğini bilen muhafazakârlar, inancı ilk baştaki vahiylerle sınırlandırır. Ama ilericiler yeni gelişmeleri ve daha sonraki vahiy iddialarını kabul etmek ister. 1. yüzyılda Musevilikte bu karşıt eğilimler, muhafazakâr *Sadukiler* ve Saul'un da aralarında bulunduğu ilerici *Ferisiler* tarafından temsil ediliyordu.

Aralarındaki en büyük fark, ahirete duyulan inançtı. Bu konu Museviliğin ilk dönemlerinde gündeme gelmemişti. İbrahim, sadece tek bir tanrı olduğunu keşfetmişti. Musa, Yahudilerin Tanrı'nın seçilmiş kavmi olduğunu ve onun yasalarını korumakla görevlendirildiğini keşfetmişti. Sadukiler, Museviliğin bu özüne sadık kaldı. Yahudilerin Babil'de sürgündeyken benimsediği söylenen bazı görüşlere itimat etmedi. Ölülerin dirilmesi ve dirilenlere ödül veya ceza verilmesi inancı bunun başında geliyordu. Babil etkisi olarak reddettikleri bir diğer konu, meleklere duyulan inançtı. Meleklerin Tanrı'yla insanlar arasında aracılık yaptığı ileri sürülmüştü. Bedensiz akıllar veya zihinler olarak tarif edilen melekler, Tanrı tarafından yeryüzündeki çocuklarına mesajlar iletmek için kul-

lanılmıştı. Sadukilere göre bu da gereksiz bir dış etkiydi. Tanrı'nın sözünü iletmek için habercilere ihtiyacı yoktu. Her yerdeydi ve herkese kendi nefesinden bile yakındı.

Ferisilerin bakışı farklıydı. Tanrı'nın çocuklarına kendi varlığının gizemlerini ve dünya hakkındaki niyetlerini öğretmeyi bıraktığını kabul etmeyen ilericilerdi. Tanrı'nın insanlara açıklamak istediği bütün bilgiler neden yüzyıllar önce bitmiş olsundu? Yaşayan bir tanrı değil miydi? İnsanlara yeni hakikatler öğretmek için yeni peygamberler görevlendiremez miydi? Peygamber Daniel, Tanrı'nın İsrail'le ilgili olarak melek Mikail'i görevlendirdiğini söylememiş miydi? Görülmemiş bir zulmün ardından kurtulacaklarını ve sonunda ölülerin uyanacağını, bazılarını sonsuz bir hayatın, bazılarını sonsuz utancın beklediğini haber vermemiş miydi? Roma egemenliğinde yaşanan zulüm, Daniel'in anlattıklarına uymuyor muydu? Hepsi Daniel'in müjdelediği sonun gerçekleşmesini ve bunu gerçekleştirecek kişi olan Mesih'in gelmesini umut içinde beklemiyor muydu?

Bu, İsrail'de dini ve siyasi karmaşanın hâkim olduğu bir dönemdi. Kudüs, mesih çağını başlatacak kişiyi arayan gruplarla doluydu. Ancak halk tarafından mesih ilan edilecek kişileri üç büyük tehlike bekliyordu. İsrail en ufak bir isyan kıpırtısına karşı tetikte olan hoşgörüsüz Romalı görevliler tarafından yönetiliyordu. Onların gözünde Mesih, Roma egemenliğine karşı başlatılacak isyana verilen süslü bir isimden ibaretti. Ve asilerle başa çıkmayı iyi biliyorlardı.

Tapınağın idaresini elinde bulunduran rahipler de mesih ilan edilecek kişiler için bir tehlikeydi. Romalıların gözünde siyasi isyancılar konumundayken, rahiplerin gözünde onlara meydan okuyan birer kâfir olacaklardı. Tanrı'nın iradesinin ne yönde olduğunu söyleme yetkisi sadece rahiplerin elindeydi. Ve bu yetkiyi ellerinden almak isteyen kâfirlerle başa çıkmayı iyi biliyorlardı.

Romalılar İsrail'i dört bölgeye ayırmış ve başına da Herod'u getirmişti. Kraliyet ailesinin üyeleri, mesih ilan edilecek kişiler için üçüncü tehlike kaynağıydı. Romalılar tarafından kendilerine tanınan nüfuza sıkı sıkı sarılan kraliyet ailesinin gözünde mesih bir tehditti. Ve kendi yaşam tarzlarını tehdit eden kişilerle başa çıkmayı iyi biliyorlardı.

Mesih ilan edilen İsa, bir Hamursuz Bayramında Romalılar tarafından asi olduğu gerekçesiyle idam edildi. Onu kâfir olmakla suçlayan yüksek rahibin onayını ve onu bir baş belası olarak gören Celile bölgesinin yöneticisi Herod Antipas'ın desteğini de almışlardı. Ancak İsa Mesih adındaki kişinin çarmıha gerilmesi onlar için dertlerin son bulduğu anlamına gelmiyordu. Saul işte tam bu noktada öyküye dahil oldu.

İsa'nın takipçileri, ölümünün ardından sessizliğe bürünmediler. Bilakis daha cesur davrandılar. İsa'nın İsrail'i yaklaşan sona hazırlamak için Tanrı tarafından gönderilen Mesih olduğunu gösteren kanıtlara sahiptiler. Ölümünün ardından farklı yerlerde farklı şekillerde karşılarına çıkmıştı ve kendisi nihai olarak geri dönünceye dek bir arada kalıp beklemelerini istemişti. Bu baş belasından sonsuza

dek kurtulduklarını düşünen rahipler öfkeden deliye döndü. Tapınağın özel güvenlik biriminin başına Ferisi Saul'u getirdiler. Saul'un görevi "Hıristiyanları" daha fazla sorun yaratmadan yakalayıp ele geçirmekti. Saul bu göreve dört elle sarıldı ve hemen işe koyuldu.

Saul'un o döneme ait bir tasvirine sahibiz. Ufak tefek, kel ve çarpık bacaklı bir adamdı. Fiziksel olarak etkileyici biri olmadığını kendisi de kabul etmişti. Ancak onda farklı bir şey vardı. Gözünden anlaşılıyordu. Tutkuya, yoğunluğa, bir araştırmacının bakışlarına sahipti. Bitmek tükenmek bilmeyen bir enerjiyle doluydu. Ve tartışabiliyordu! Artık bir Hıristiyan avcısıydı. Ama onun Ferisi olduğunu hatırlayın. Sadukiler ölülerin dirilebileceğine inanmadığı için Hıristiyanların iddialarını saçma bulmuştu. Sadukilerin mantığı gayet netti: Hiçbir insan öldükten sonra dirilemez; İsa da bir insandı ve bu nedenle öldükten sonra dirilmedi.

Ferisiler aynı mantığı paylaşmıyordu. Tanrı'nın nihai karar gününde ölüleri dirilteceğine inanıyordu. Ancak İsa'yı şimdiden diriltmiş olduğuna inanmamışlardı. Saul da onlardan biriydi. İsa'nın dirildiğine inanan kâfirlerin peşine bu nedenle düşmüştü. Ancak içinde ufak da olsa bir şüphe var mıydı? O kadar hiddetli olmasının nedeni bu muydu? Hıristiyan avlamak için bütün ülkeyi karış karış dolaşırken aslında kendinden mi kaçıyordu?

Gerçekten de ülkeyi uçtan uca dolaştı. Kudüs'ün yüzlerce kilometre kuzeyindeki Şam'da İsa'nın takipçilerinin olduğunu işitti. Bir sonraki durakları neresi olacaktı? Yüksek rahipten onları avlamak

için yetki aldı. Şam'a giderken yolda büyük bir ışık gözlerini aldı ve kendini yerde buldu. Derken bir ses duydu: "Neden bana zulmediyorsun?" diye sordu ses. Saul, "Sen kimsin?" diye haykırdı. "Ben senin zulmettiğin İsa'yım" yanıtını aldı. Ses, ayağa kalkıp Şam'a gitmesini ve orada neler yapması gerektiğini açıklayacağını söyledi. Saul ayaklarının üzerinde doğrulduğunda kördü. Saul'un körlüğünü batıl bir yalan olarak görmeyin. İnsan zihninin neler yapabileceğini hatırlayın. Bir deyiş vardır: Hiç kimse görmek istemeyenler kadar kör değildir. Saul'un körlüğü, artık doğru olduğunu bildiği şeyi uzunca bir süre reddetmiş olduğunun bir göstergesiydi. Yardımcıları onu Şam'a getirdi ve bir odaya yerleştirdi. Kör ve kafası karmakarışık olan Saul, hiçbir şey yemeden içmeden üç gün geçirdi ve nelerin olacağını öğrenmek istedi.

İsa'nın orada yaşayan müritlerinden biri olan Ananias [Hananya] Doğru Sokak olarak geçen sokağa gidip Saul'la ilgilendi. Saul yeniden görebilmeye başladı ve derhal tehlikeli bir işe girişti. Bölgedeki sinagoga gidip ibadet eden kalabalığa İsa'nın Tanrı'nın Oğlu olduğunu açıkladı. İsa, herkesin beklediği Mesih'ti. Saul bunu biliyordu ve bildiklerini paylaştı. İsa ona görünmüştü.

Bunun İsa'nın müritleri üzerindeki etkisini hayal edin. Onlara zulmeden kişi artık onlardan biri olduğunu iddia ediyordu. Bu bir tuzak mıydı? Saul, grubun üyelerini tespit edip yakalatmak için aralarına sızmış olabilir miydi? Din değiştiren Saul hakkında kaygıları vardı.

Saul daha sonra ne yapacağından emin değildi. Kendine özgü bir karar verdi. Kilise liderlerine

inançları hakkında sorular sormak ve kiliseye kabul edilmeye çalışmak yerine, kendi başına Arabistan'ın yolunu tuttu ve başına gelenler için dua etti. Hıristiyanlık inancı hakkında hiç kimsenin talimatlarına ihtiyaç duymadı. İsa, Şam yolunda karşısına çıkarak ona ihtiyaç duyduğu her şeyi sunmuştu. İsa'nın dirilişi mesajdı. Bunu kavrarsanız, önemli olan her şeyi kavramış olurdunuz.

Paul adını alan Saul tam üç yıl sonra Kudüs'e dönerek İsa hareketinin liderleriyle buluştu. Daha doğrusu, kendi ifadesiyle hareketin *diğer* liderleriyle bir araya geldi. Çünkü kendisinin de bir havari olduğunu iddia ediyordu; yani İsa tarafından onun mesajını yaymak için gönderilenlerden biriydi. Ve buna alışsalar iyi olurdu.

Diğer havarilerin gözünde Paul'un iddiaları şaşırtıcıydı. Sonradan ortaya çıkan Paul, İsa'yı hiç tanımamasına ve dünyevi hayatı hakkında hiçbir şey bilmemesine rağmen onun yeniden dirildiğine tanıklık ediyordu. Diğer havariler, onları şaşkına çevirse de İsa'yı bizzat tanımıştı. Onun gibi konuşan hiç kimseyi dinlememişlerdi. Mesih olabilir miydi? Bunu ortaya çıkarmak için onun peşinden gitmişlerdi. Ancak sonuç pek de onların beklediği gibi olmamıştı.

Peki ama İsa adındaki bu kişi kimdi? Başına neler gelmişti?

19. BÖLÜM

Mesih

İsa Mesih [Jesus Christ] hakkında bilinmesi gereken ilk şey adının nereden geldiğidir. Christ onun soyadı değildir. Bir unvandır. Christos, İbranicede Mesih anlamına gelen sözcüğün Yunanca çevirisidir. Ancak bu konuda bir fikir birliği olmadığı gibi, İsa'nın adı bile ihtilaf kaynağıydı. Bu ihtilaf, ölümüne kadar İsa'nın peşini bırakmadı. Romalılar onu çarmıha gerdiğinde oyunu sürdürdü. Çarmıhta başının üstüne "YAHUDİLERİN KRALI!" gibi alaycı bir ifade yazdılar. İsa onlar için sadece bir şaka konusuydu; dünyayı değiştirmeye çalışan çılgın Yahudilerden biriydi.

İnsanlar en başından beri onun hakkında tartışmalara tutuştular: Nereden gelmişti, anne babası kimdi, kim olduğunu düşünüyordu ve ölümünün ardından ona ne olmuştu... Bu tartışmalar hâlâ

sürüyor. İsa hakkında milyarlarca sözcük yazıldı. Bunların en eskileri, Yahudi İncili'nden veya Eski Ahit'ten ayırt etmek için Hıristiyan İncili veya Yeni Ahit olarak adlandırılan kaynaklardır. Bu ayrım, ilk müritlerinin İsa'yı nasıl gördüğüne dair bir ipucudur. İsa onların gözünde yeni bir din başlatmak için gelmemişti. Yahudilerin eski dinlerini tamamlamak için gelmişti. Tanrı, İbrahim ve Musa'yı ilk ahit veya antlaşmayı yapmak için görevlendirmişti. Şimdi de İsa'yı yeni bir antlaşma yapmak ve mesih çağında onu tamama erdirmek için görevlendiriyordu.

İsa'nın hayatı hakkında bilgi edinmek için Yeni Ahit'e bakmamız gerekir. Ne yazık ki Yeni Ahit'in derlenme şekli yanıltıcıdır. "Müjde" anlamına gelen "Gospel" adındaki dört kitapla başlar. Sıralama şu şekildedir: Matta, Markos, Luka ve Yuhanna'ya göre "Müjdeler". Bunların ardından "Elçilerin İşleri" adındaki kitap ve çoğu bir önceki bölümde tanıdığımız Paul'un kaleme almış olduğu mektuplar gelir. Peki ama bir önceki bölüme neden Yeni Ahit'in en başında yer alan Matta'yla başlamadım?

Çünkü ilk metin o değildi. İlk veya en eski olduğunu bildiğimiz metin, Paul'un yaklaşık 55 yılında –yani İsa'nın ölümünden 25 yıl sonra– Yunan şehri Korint'teki Hıristiyanlara yazmış olduğu bir mektuptu. Bu metinde İsa'nın *hayatına* hiç değinilmez; İsa öldükten sonra yaşananlar anlatılır. İsa öldükten sonra Tanrı'nın yanında yeni bir hayata kavuşmuştu ve dünyada kalanlarla temas kurabiliyordu. Paul, İsa'nın öldükten sonra göründüğü yüzlerce kişiyi sıralar ve Şam yolunda yaşadığı deneyimini anlatır.

Yeni Ahit'in İsa hakkında bize anlattığı ilk şey, ölümünün onu tarih sahnesinden silmediğidir. Birçok kişiye görünmesi, ölümün onun için bir son olmadığını kanıtlamıştı. Bu, Tanrı'nın vaat edilmiş yeni çağının başlangıcıydı. Tanrı'nın dünyada kuracağı yeni düzenin ilk adımıydı. Ölüm, İsa'nın müritleri için de bir son değildi. Onlar da öldükten sonra yeni bir hayata kavuşacaktı. Ama belki de ölmeleri bile gerekmeyecekti. İsa'nın dirilmesi, Tanrı'nın sonunda harekete geçtiğinin göstergesiydi. İsa'nın tarif ettiği kusursuz krallık, yeryüzünde kurulmak üzereydi. Her şey değişecekti. Ölüm bile!

Paul'un 55 yılında Korintlilere yazdığı bu mektup, İsa hakkında sahip olduğumuz ilk enstantanedir ve yalnızca ölümünden sonra gerçekleşenleri anlatır. İsa'nın hayatı hakkında bilgi edinmek için daha sonra yazılan "Müjdeler" adlı kitaplara bakmalıyız. Bunların ilki 60'lı yılların sonunda veya 70'li yılların başında Markos tarafından kaleme alındı. Matta ve Luka'nın Müjdeleri 80 ve 90 yılları arasında onu takip etti. Son olarak Yuhanna'nın Müjdesi yaklaşık 100 yılında en arkadan geldi. Bu tarihler dikkate değerdir. Bir peygamberin yaşadığı dönemden ne kadar uzaklaşılırsa, öykü o kadar çok süslenip güzelleştirilir. İsa'nın hayatı için de tam olarak böyle oldu. İsa'nın nasıl veya nerede doğduğuna ve tam olarak nasıl dirildiğine dair tartışmalara girmek istemiyorum. Beytüllahim'de dünyaya gelirken veya Kudüs'te dirilirken kaç meleğin hazır bulunduğunu da tartışmak istemiyorum. İsa hakkında en çok genel kabul gören olgulara sadık kalmak istiyorum. Bunlar da yeterince zorludur.

Markos bizi doğrudan doğruya apokaliptik tiyatro sahnesine taşır. Çekirge ve yaban balı yiyerek beslenen ve deve tüyünden giysiler giyen vahşi bir adam çölde ortaya çıkar ve vaaz vermeye başlar. Günahlarından pişmanlık duyup yeni bir başlangıç yapmak isteyen insanları Şeria [Ürdün] Nehrinin sularında vaftiz ettiği için Vaftizci Yahya adıyla tanınır. Vaftiz olanlar eski hayatlarını nehrin sularında bırakıp yeni hayatlara adım atar. Yahya Mesih olduğunu iddia etmez. Ancak Mesih'in yolunu hazırlamak için geldiğini söyler. Markos daha sonra Yahya tarafından Şeria Nehrinde vaftiz edilmek için Celile'nin Nasıra kentinden çıkıp gelen birini anlatır. Bu, tarihte İsa'yla ilk karşılaştığımız sahnedir. İsa otuz yaşındadır. Öyküsü asıl olarak bu noktadan sonra başlar.

Yahya, İsa'yı birkaç uzun saniye boyunca suyun altında tuttuktan sonra çekip çıkardı. İsa'nın ışıktan gözleri kamaştı ve Tanrı'nın ona "sevgili oğlum" diye seslendiğini duydu. İsa'nın Mesih olduğunu o anda mı öğrendiğini net olarak bilmesek de görevi kesinlikle o an başlamıştı. Peygamberlerin neler yaptığını tekrar hatırlayın. Tanrı'nın onlarla konuştuğunu duyarlar ve kendisine söylenenleri başkalarına anlatırlar. Bu nedenle de Tanrı hakkında bilinmesi gereken her şeyi zaten bildiğini düşünenlerle anlaşmazlığa düşerler. Din âlimlerinin Celile'den gelen taşralı bir gençten ders alması beklenemezdi. İsa ve Museviliğin resmi yetkileri arasındaki üç anlaşmazlık noktası, İsa'yı ölüme sürükleyen güçler hakkında bilmemiz gereken her şeyi anlatır.

İlk anlaşmazlık, Markos'un kitabında yer alır. Markos, İsa'nın vaftiz edildikten sonra yoksullara ve hastalara yardım eli uzatmaya başladığını anlatır. Resmi bakış açısına göre bu ıstıraplar, günahlardan kaynaklanan cezalardı. Bu bakış açısı ve bunca ıstırabın varlığı, İsa'yı öfkelendirdi. Istırapların nedeni Tanrı dünyayı bu şekilde düzenlemiş olması değildi. Istıraplar, dinde ve siyasette söz sahibi olanların dünyayı yönetme şeklinden kaynaklanıyordu. Tanrı'nın onların dünyaya yaptıklarından hoşnut değildi. Kendisi yeryüzüne inince krallığının nasıl olacağını göstermek için İsa'yı göndermişti. Bu, yoksullar için iyi haberdi. Tanrı'nın çocukları, yasacıların getirdiği kısıtlamalardan kurtulacaktı.

İsa'nın yetkililerle yaşadığı ilk aleni anlaşmazlık, Şabat gününün tatil tayin edilmesiyle ilgilidir. İsa bir grup müridiyle ekinler arasından geçiyordu. Beraberindekiler yürürken başakları koparıp çiğnemeye başladı. Ferisiler ekin topladıkları için onları Şabat gününde çalışmakla itham etti. İsa'nın yanıtı devrimci nitelikteydi. "İnsan Şabat günü için değil, Şabat günü insan için yaratıldı" dedi. Toplumda kurallar ve düzenlemelere ihtiyaç duyarız ama bunlar bizim efendimiz değil hizmetkârımızdır. Çok katı bir biçimde uygularsak, kurallar ve düzenlemeler aslında hizmet etmek için tasarlandıkları insanlardan daha önemli hale gelir. Taoistlerin altı yüzyıl önce keşfettiği bu olgu, yasacılığın ne kadar inatçı olduğunu gözler önüne serer. İsa'nın meydan okuduğu şey de buydu. İnsanlık yasalara değil yasalar insanlığa tabi olmalıydı. Yasacıların ondan nefret

edeceğine şüphe yoktu. Bu, İsa'ya getirilen ilk suçlamaydı. Ama sonuncu olmayacaktı.

İkinci görüş ayrılığı –Dağdaki Vaaz– Matta'nın kitabında anlatılır ve daha tehlikelidir. İsa, gücü elinde bulunduranların dünyayı yönetme şekline meydan okumuştu. Hâkim anlayışa göre, insanlar kontrol altında tutulması gereken düzensiz bir kalabalıktı. Yüz verirsen astarını isterlerdi. Bu nedenle onları sert bir biçimde ve sıkça sindirmek şarttı. Çeneye yumruk, enseye tekme onların anlayacağı tek dildi. Oysa tıpkı On Emiri açıklayan Musa gibi dağa çıkan İsa, Tanrı'nın krallığı yeryüzünde egemen olduğunda nelerin yaşanacağını anlattı.

Eğer birisi yanağınıza tokat atarsa, öbür yanağınızı çevirin ki ona da tokat atabilsin. Eğer birisi ceketinizi alırsa, ona paltonuzu da vermeyi teklif edin. Düşmanlarınızdan nefret etmeyin, onları sevin. Size kötülük yapanlara iyilikle karşılık verin. Ve bağışlayın, bağışlayın, bağışlayın ... sonsuz bir şekilde. Göklerde böyleydi ve artık yeryüzünde de böyle olmalıydı. İsa'nın burada açıkladığı Göklerin Krallığının anahtarı, vaftiz edilirken kendisine söylenen "Sen benim sevgili oğlumsun" sözüydü. Tanrı ne hükümdar, ne patron, ne gardiyan, ne de eli kırbaçlı bir idareciydi. Tanrı *babaydı*! Bu konuşma da devrimci nitelikteydi. Hiç şüphe yok ki resmi yetkililerin gözü onun üzerindeydi. Bu, ikinci suçlamaydı ve İsa'nın dosyası gitgide kabardı.

Üçüncü görüş ayrılığı Luka'nın kitabında anlatılır. İsa hiçbir zaman insanlara ne düşünmeleri gerektiğini söyleyen vaazlar vermemişti. İsrail'in peygamberleri gibi, insanları düşünmeye sevk eden

öyküler anlatmıştı. Dostane bir dinleyicisi, Yahudi yasasındaki en önemli emirleri tekrar etmesini istedi. İsa en önemli emrin Tanrı'yı "bütün yüreğinle, bütün canınla ve bütün gücünle sevmek olduğunu" söyledi. İlk emir buydu. İkincisi "komşunu da kendin kadar sevmekti". Dinleyici, "Doğru ama benim komşum kim?" diye sordu. İsa yanıt olarak İyi Samariyeli öyküsünü anlattı.

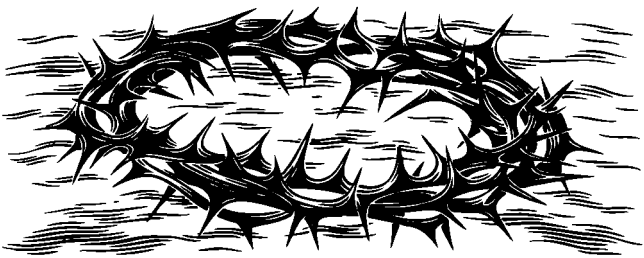
Adamın biri tehlikeli ve ıssız bir yolda haydutların eline düşer. Haydutlar onu soyup döverler, yarı ölü bırakıp giderler. Tam o sırada bir rahiple yardımcısı yoldan geçer. Yardım etmek isteyen iyi yürekli insanlar olmalarına karşın dini inançları bunun önünde bir engel teşkil eder. Yolun kenarındaki adamın ölmüş olabileceğini düşünürler. Dini inançlarına göre ölüye dokunmak onları kirletecektir. Ayrıca yaralı adam Yahudilerin iletişim kurmasına izin verilmeyen bir ırktan olma ihtimali de vardır. Bu durumda ona dokunmak ellerini kirletecektir. Yolun öbür yanından geçip giderler ve adamı orada bırakırlar. Daha sonra bir Samiriyeli çıkagelir. Samiriyeliler, Yahudilerin iletişim kurmasının yasak olduğu ırklardan biridir. Adamın dininde de aynı yasaklar vardır. Ancak yaralıyı gören Samiriyelinin şefkati, dini inançlarından ağır basar. Yardım edip adamın hayatını kurtarır. İsa'ya göre, komşu sizinle aynı dinden olan kişi demek değildir. Komşu yardımınıza ihtiyaç duyan herkestir. Tanrı babamızsa ve hepimiz onun çocuklarıysak, *herkes* benim komşumdur, kız ve erkek kardeşimdir.

Bu öykünün ana fikrini gözden kaçırmak kolaydır. İsa'nın Şabat günüyle ilgili sözlerinin hedefinde

yasa vardı. Dağdaki Vaazın hedefi, kuvvet politikasıydı. İyi Samiriyeli öyküsündeyse *din* hedefti. İsa, Tanrı'yı temsil ettiğini iddia eden kurumun, kendi kurallarını Tanrı'nın sevgisinden üstün tutması durumunda kolaylıkla Tanrı'nın en büyük düşmanı haline gelebileceğini söylüyordu. Hiç şüphe yok ki rahipler bundan hoşlanmadı ve İsa'ya karşı harekete geçti. Bu, üçüncü suçlamaydı ve İsa'nın hakkındaki dosya tamamlandı. İsa'nın bu suçlamalarla karşı karşıya kalması artık an meselesiydi.

İsa, müritlerine bir dua öğretti. Kısacık bir dua olmasına karşın onun öğrettiği her şeyi birkaç satırda özetliyordu. "Göklerdeki Babamız, adın kutsal kılınsın," diye başlıyordu. "Egemenliğin gelsin. Gökte olduğu gibi, yeryüzünde de senin istediğin olsun." Bu dua o kadar uzun süredir dillerdedir ki günümüzde Hıristiyanlar için bile etkisini yitirmiştir. Ancak yeryüzünde Tanrı'ya hizmet ettiğini düşünen bir rahip olduğunuzu ya da karmaşa içindeki bir ülkeyi kontrol altında tutmaya çalışan siyasi bir lider olduğunuzu hayal edin. Bu sözler nasıl bir etkiye sahip olurdu? İsa'nın sözleri bir meydan okumaydı. Bir insanı canından etmeye yetecek kadar.

20. BÖLÜM

İsa'nın Roma'ya Gelişi

Gece yarısı İsa için geldiler. Bunlar gizli polislerin her zaman tercih ettiği saatlerdir. Şehir sessizliğe büründüğü, insanların enerjisi en düşük olduğu zaman darbelerini indirirler. Havarilerden birinin işbirliği yapması sonucunda İsa'yı bir bahçede yakaladılar.

İsa, sembolik davranışlar konusunda ustaydı. Spiritüel özgürlük hareketini başlatırken, Yahudilerin Kenan ülkesine girişini tekrar canlandırdı. Kutsal Kitap, Mısır'dan kaçan Yahudilerin Vaat Edilmiş Topraklara gitmek için 12 gruba ayrıldığını anlatır. Bu gruplar İsrail'in 12 kabilesi adıyla bilinir. İsa çok farklı olan mücadelesini yürütürken müritlerinin arasından 12 kişiyi yardımcı olarak seçti. Onlara *havari* adını verdi [Yunanca haberci anlamına gelen *apostle* sözcüğünü kullandı]. Havariler çok

yakında Tanrı'nın krallığının yeryüzüne egemen olacağını müjdeleyecekti.

Ancak havariler etkili bir grup değildi. En ünlü olanları Petrus ve Yahuda'ydı ve tam bir fiyasko oldukları anlaşılacaktı. Petrus sevecen ama zayıf biriydi. Yakalandıktan sonra İsa'yı yüz üstü bıraktı. Ancak İsa'nın saklandığı yeri gösteren Yahuda'ydı. Bunu neden yaptığını tam olarak bilmiyoruz. Rahipler bu işbirliğinden ötürü ona otuz gümüş parçası verdi. Ama bunu para için yapmış olması pek ihtimal dahilinde değildi. Belki de İsa onun beklediği türden bir mesih olmadığı için hayal kırıklığına kapılmıştı. İsa, İsrail'de yoksullar ve zulüm altındaki insanlar arasında muazzam bir kitleye sahipti ama Romalılara karşı hiç kılıç çekmemişti. Vaat edilmiş krallığı egemen kılmak için kendi kitlesini silahlanmaya çağırabilir miydi? Yahuda'nın amacı İsa'nın bu tür bir çağrı yapmasını mı sağlamaktı? Bilmiyoruz. Belki de kendisi de bilmiyordu. Matta'nın anlattığına göre Yahuda, İsa'nın Getsemani Bahçesinde yakalandıktan sonra mahkûm edildiğini öğrenince büyük bir pişmanlık duydu ve sonunda kendini astı. Yaptığı hatayı telafi etmeye çalışsa da iş işten çoktan geçmişti. İsa artık Romalı askerlerin elindeydi.

Romalı askerler de sembolik davranışların ustasıydı. Yetkililer İsa'yı çarmıha gererek idam etmeye karar verdikten sonra, askerler onu mor renkli eski püskü bir kaftana sardı ve başına da dikenli bir taç taktı. İdam edileceği yere götürürlerken "Selam, ey Yahudilerin Kralı!" diyerek onunla alay ettiler. Çarmıha gerilerek yavaş yavaş ölmek, Ro-

ma'nın uyguladığı acımasız bir cezaydı. Kurbanlar ölmeden önce günlerce asılı kalabiliyordu. Spartaküs MÖ 73'te Roma'ya karşı ayaklandığında, kölelerin isyanı gaddarca bastırılmıştı. Romalı general Crassus, Roma'ya giden anayolların birinde altı bin asiyi çarmıha gerdirmiş ve aylarca asılı tutmuştu. İsa'nın ölümü daha çabuk oldu. Çarmıhta sadece altı saat kaldı. Bunun nedeni büyük olasılıkla İsa'yı çok şiddetli kırbaçlamalarıydı. Çarmıha çivilediklerı an yarı ölü haldeydi.

İsa çarmıha geriliyken neler düşünmüştü? Tanrı'nın ona söylediğini düşündüğü şeyler konusunda yanılmış mıydı? Yoksa ölümünü Tanrı'nın planının bir parçası olarak mı kabul etmişti? Her ikisini de iddia edenler çıktı. Bir teoriye göre, İsa otoriteye karşı mücadelesinde en tehlikeli an geldiğinde Tanrı'nın devreye gireceğine inanmıştı. Bu, Yahuda'nın İsa'nnın elini güçlendirmeye çalıştığını ileri süren teoriden farklı değildir. İsa'nın yapmaya çalıştığı şey de Tanrı'nın elini güçlendirmek miydi? Tanrı'nın krallığının yeryüzünde şimdiye kadar görülmüş hiçbir şeye benzemediğini ilan ederek ve bu uğurda ölümü göze alarak Tanrı'nın tarih sahnesinde yerini alacağını ve her şeyin akışını değiştireceğini mi düşünmüştü? Eğer beklentisi bu yöndeyse, gerçekleşmedi. Romalılardan kurtuluş yoktu. Tanrı birdenbire tarih sahnesinde belirip acılara son vermedi. Ortada sadece çarmıh vardı ve İsa o çarmıhta ölecekti. Peki, ne başarmıştı? Hiç! Markos'un anlattığına göre, İsa son nefesini vermeden önce umutsuzluk içinde "Tanrım, Tanrım, beni neden terk ettin?" diye bağırdı.

Diğer İncil yazarları, İsa'nın çarmıha gerilmesine farklı bir vurgu katar. Onlara göre İsa hiçbir zaman kontrolünü kaybetmez. Ölümü en başından beri Tanrı'nın planının bir parçasıdır. İsa da bunun bilincindedir. Yuhanna'nın Müjdesi kaleme alındıktan sonra resmi öykünün parçası haline gelir. Yuhanna'nın anlattığına göre İsa'nın son sözleri umutsuz bir haykırış değil, zafer çığlığıdır: "Tamamlandı!"

Anlaşıldığı kadarıyla İsa'nın takipçilerinden hiçbiri daha sonra yaşanacakları tahmin edememişti. İsa yakalanınca az sayıdaki sadık kadın dışında hepsi kaçışmıştı. Sıranın onlara geleceğinden korkmuşlardı. Güneş doğana kadar kapılarının çalmasını bekleyerek umutsuz saatler geçirmişlerdi. Ama bu hiçbir zaman olmadı. Olanlar onları şaşırtacaktı. Tam olarak nasıl olduğunu bilemeseler de karşılarında gördükleri kişi İsa'ydı. Paul, Korintlilere yazdığı mektupta İsa'nın göründüğü insanların eksiksiz listesini sunar. En son olarak da İsa'nın kendisine göründüğünü açıklar. Böylece Şam yolunda gerçekleşen olaya kadar ilerleriz. Bu, havarileri şaşırtan bir sonraki sürpriz olur.

İsa'nın görünmesi, Petrus ve diğer havarileri cesaretlendirmişti. İsa yakalandıktan sonra dağılan havariler yeniden bir araya toplandı ve Petrus daha çok cesaret sergiledi. Geleceğin nasıl şekilleneceğini bilemeseler de Yahudilere bütün yaşananları anlatmaya koyuldular. İsa'nın vaat edilmiş Mesih olduğuna duydukları inancı gittikçe daha cesur bir biçimde dillendirdiler. İncil'de lanetli kişilerin kaderi olduğu söylenen bir ölüm cezasına çarptı-

rılmış olsa da İsa'nın öldükten sonra insanlara görünmesi bunun kanıtıydı.

Ancak yaklaştığına inandıkları yeni krallık için tarih belli miydi? Çok fazla gecikmeyeceğini düşündüler. Hepsinin ömrü bunu görmeye yetecekti. Bu kez bir hata olamazdı. İsa geri döndüğünde, ölümünden sonra yaptığı gibi insanlara gizlice görünmeyecekti. Bir dahaki sefere krallığının bütün ihtişamıyla görünecekti. Paul bunu en iyi ifade eden kişi oldu. İsa'nın öldükten sonra dirilmesinin, yakında gerçekleşecek büyük hasadın ilk destesi olduğunu söyledi.

İsa'nın ilk müritleri Paul hakkında nasıl bir tutum sergilemeleri gerektiğini hâlâ bilmiyordu. Saul eskiden onlara en çok zulmeden kişiyken, şimdi Paul adıyla en büyük baş belası haline gelmişti. İlk konuşmanın şokunu atlattıktan sonra onun kendisini havari olarak nitelendirmesine izin vermişlerdi; ne de olsa Şam yolunda İsa tarafından "görevlendirilmişti" ama Paul başa çıkılması zor biriydi. İsa gibi müritlerinin hepsi de Yahudiydi ve her şeyin olduğu gibi kalmasını istiyordu. İsa'nın dönüşü nasıl ve ne zaman olursa olsun kesinlikle Tanrı'nın kutsal şehri Kudüs'te olacaktı. Bu nedenle oldukları yerde sabırla beklemek istiyorlardı. İsa'nın Mesih olduğunu ve çok geçmeden geri geleceğini insanlara duyurmaya devam edeceklerdi ama bu duyuruyu sadece Yahudiler arasında, kendi insanları arasında yapacaklardı.

"Hayır!" diye gürledi Paul. Tanrı eski anlaşmayı yırtıp atmış ve yeni bir anlaşma yapmıştı. Eskisi amacına hizmet etmişti ve görkemli bir amaca sahipti. Ama artık miadı dolmuştu. Bu çocukken

okula gitmek gibiydi. Çocukken çok önemlidir ama büyüyünce sona erer. Onun yerini başka bir şey alır. Yeni antlaşma sadece Yahudiler için değildi. Herkes içindi. Bütün dünya içindi!

Kudüs'te sürü gibi bir araya toplanıp hiçbir şey yapmadan İsa'nın dönüşünü bekleyemezlerdi. Bütün dünya bundan haberdar olmalıydı. İnsanların İsa'nın yolundan gitmesi için Yahudi olmasına gerek yoktu. Elbette Yahudiler olarak kendi geleneklerine sadık kalacaklardı. Bu onların mirasıydı. Yahudi olmayanlara İsa'nın yolundan gitmek isterlerse sünnet olmaları gerektiği tabii ki söylenmeyecekti. Çünkü sünnet yüzyıllardır Tanrı'nın seçilmiş kavmi olduklarının bir işareti olarak Yahudi çocuklarına uygulanıyordu. Geçmişte öyleydi. Şimdi de öyle kalacaktı. Artık ihtiyaç duyulan şey sünnet derisini değil, kalbin derisini kesmekti. *Spiritüel* sünnet! Yahudi olmayanlar eski yaşam tarzlarını bırakıp İsa'nın ruhuna uygun yaşamaya başlamalıydı. Üstelik bu mesajı yaymak için çok fazla vakit yoktu. Paul'a göre İsa, Havarilerin düşündüğünden çok daha çabuk geri dönecekti. İnsanlar onun mesajını duymadan ölüp gidiyordu. Acele etmek lazımdı. Kaybedecek bir an bile yoktu.

Paul, karşı yöndeki bütün görüşleri etkisiz hale getirine dek konuşmaya devam etti. Yine de havarilerin tam olarak pes ettikleri söylenemez. Birlikte uzlaşmaya vardılar. İsa'nın ilk baştaki takipçileri Kudüs'te kalıp onun gelişini bekleyecekti. Bütün Yahudi gelenek ve göreneklerine sadık kalacaklardı.

Her şeyi dört dörtlük muhafaza edeceklerdi. Ama Paul Yahudi olmayanlara gidip İsa'yı anlatabilirdi.

Din değiştirenlerin Museviliğin geleneklerini takip etmesine gerek yoktu. Ve Paul yollara düştü. Akdeniz'in doğu kıyısındaki Roma eyaletlerini dolaştı. Yahudi olmayan birçok kişiyi İsa'ya inanmaya ikna etti ve gittiği her yerde kiliseler kurdu.

Hıristiyanlığın asıl kurucusunun İsa değil, Paul olduğunun söylenmesi bu nedenledir. O olmasaydı, İsa'nın hareketi Museviliğin içindeki başarısız mesih tarikatlarından biri olarak yok olup gidecekti. Hıristiyanlığı tarih sahnesine çıkaran Paul oldu. Ama bunu yaparken İsa'yı da yanına aldı. Vaazlarında hep İsa vardı: Şam yolunda karşısına çıkan İsa; Tanrı'nın dünyaya duyduğu sevgiyi müjdeleyen İsa; yakında geri gelecek olan İsa.

İsa'nın yakında geri geleceği, bu nedenle de kaybedecek vakit olmadığı söylense de İsa geri gelmedi. Ancak bugüne kadar geri dönmemesine rağmen, bu beklenti hiçbir zaman kaybolmadı. Ve bu inanç, Hıristiyanlığın resmi öğretisinin bir parçasıdır: İsa'nın "hem yaşayanları hem de ölüleri yargılamak için bütün görkemiyle geri geleceği" bugüne kadar dillerden düşürülmedi.

Paul, diğer havarilerin gönülsüzce de olsa saygısını kazandı. Misyonunu geliştirmeye ve yeni kiliseler kurmaya teşvik edildi. Museviliğin yerel yetkilileri için işler tersine dönmüştü. Hıristiyanlar karşısındaki en etkili adamlarını kaybetmişlerdi. Düşmanlarını etkisiz hale getirmekle görevlendirdikleri Paul, taraf değiştirip onlara katılmıştı. Artık Paul düşmandı. Paul Şam yoluna çıktığında hangi duyguları besliyorsa, onlar da aynı duygularla Paul'un peşine düştüler. Paul sürekli yakalanıp ceza-

landırıldı. Resmi olarak beş kez 39 kırbaç cezası aldı. Üç kez sopalarla dövüldü. Bir kez taşlandı. Sonunda dayanamayıp Romalı yetkililere başvurdu. Ne de olsa Roma vatandaşıydı. İsa'nın müjdesini paylaşmakla itham ediliyordu. Romalılardan bu itham hakkında adil bir yargılama talep etti.

Romalı yetkililer sonunda bir vatandaş olarak Paul'un talebini meşru buldu. Onu yargılanmak üzere Roma'ya götürdüler. Roma'da zindana koydular ama bu da Paul'un İsa'ya duyduğu inancı yaymasına engel olmadı. Paul zindanda bile insanları kendi inancına döndürmek için elinden geleni yapan biriydi. Etkileyici bakışlara sahip, çarpık bacaklı, ufak tefek adamın Roma İmparatorluğu'nun başkentine getirilmesiyle birlikte Hıristiyanlık sessiz sedasız ve hiç fark ettirmeden Roma'ya ulaştı.

Sessizce yaklaşan olaylar, dünyayı birçok kez değiştirmiştir. Bu da onlardan biriydi. Ve tarihin akışını değiştirecekti.

21. BÖLÜM

Kilisenin Hükmetmeye Başlaması

Paul gitmeden önce de Roma'da büyük olasılıkla Hıristiyanlar vardı. İmparatorluğun kara ve deniz yolları, askeri harekâtlar kadar fikir alışverişini de teşvik etmişti. Roma dünyasının başkentinde Hıristiyanlar kendilerini çoktan kabul ettirmiş olmalıydı. Ancak çok fazla dikkat çekmemişlerdi. Paul, ilk Hıristiyanları hor görülmüş ve önemsiz kişiler olarak tarif etmişti: İsrail'de İsa'nın peşinden giden hırpalanmış kimselerden farkları yoktu. Aralarında köleler de vardı. Köleler, efendilerinin malıydı; atlar veya ahırlar gibi alınıp satılıyordu. Kölelik evrensel bir olguydu. Kitabı Mukaddes bile bunu sorgusuz sualsiz kabul ediyordu. Tıpkı suyun ıslaklığı veya kumun kuruluğu gibi doğal karşılanıyordu. Paul'un Roma'da tutsakken Hıristiyanlığa döndürdüğü kişilerden biri, efendisini soyup şehre

kaçan Onesimus adındaki bir kaçak köleydi. Paul onu çok sevse de kölelikten kurtarmaya çalışmadı. Kaybedilmiş bir cüzdan gibi sahibi Philemon'un yanına geri gönderdi. Artık bir Hıristiyan olduğu için Onesimus'a nazik davranmasını rica etti.

Paul, Hıristiyanlığın evrensel sevgi mesajına aykırı olmasına rağmen köleliğe neden meydan okumadı? Philemon'a kölesine nazik davranmasını rica etmektense, neden onu kölesini serbest bırakmaya ikna etmedi? Büyük olasılıkla dünyanın düzeninin çok fazla devam etmesini beklemiyordu. İsa çok geçmeden geri dönüp Tanrının krallığının adalet ve sevgisini egemen kılacağına göre, yok olmak üzere olan bir sistemi düzeltmeye ne gerek vardı? Bir evi yıkmak üzereyseniz, tesisat problemini çözmekle vakit kaybetmezsiniz. İlk Hıristiyanlar kendilerini dünyada evindeymiş gibi hissetmiyordu. Dünyanın sonunun geleceğine dair umutları, Romalıları şüphelendiriyordu. Hıristiyanların insanlıktan nefret ettiği izlenimi uyandırıyordu. Ancak Hıristiyanların Romalı yetkililerin öfkesine hedef olmaya başlaması, başka bir nedenden kaynaklandı.

Tütsü, aromatik otlar karıştırılmış ağaç reçinesidir ve yakıldığı zaman hoş kokulu bir duman çıkarır. Antik dinde tanrılara tütsü yakmak, popüler bir ibadet şekliydi. Büyük olasılıkla tütsülerden yayılan dumanın kokusunun yukarıdaki Tanrı'nın hoşuna gideceği ve böylece onun onayının alınabileceği düşünülmüştü. Romalılar, tebaalarının imparatorun heykelinin altındaki bölmeye tıpkı bir tanrıya ibadet edermiş gibi birkaç tütsü bırakmasını şart koşmuştu. Bu bir bayrağı selamlamak ya

da milli marş sırasında ayağa kalmak gibi bir sadakat testi haline gelmişti. İmparatorun bir tanrı olduğuna inanıp inanmadıkları şüpheli olsa da bu pratik kesinlikle bunu ima ediyordu. Hıristiyanlar için çok fazlaydı. İmparatora sadık olsalar da ona sanki bir tanrıymış gibi tütsüler yakamayacaklarını söylediler.

Yetkiler bunun üzerine harekete geçti. Hıristiyanların imparator için tütsü yakmayı reddetmesi, dünyanın sonunu getirmeyi planladıklarına dair dedikodularla birleşince daha sonraki birkaç yüzyıla damgasını vuracak zulümleri tetikledi. Bunların ilki Neron imparatorken 64 yılında başladı. Roma'da korkunç bir yangın çıktı. İmparatorun bu yangını sarayını genişletmek için çıkardığı dedikoduları çıktı. Şehir yanarken balkonundan manzaraya bakıp keman çaldığı söylendi.

Neron nasıl bir tehditle karşı karşıya olduğunu anlayınca suçu Hıristiyanlara attı. Herkes onların imparatordan nefret ettiğini ve dünyanın sonunun gelmesini istediğini biliyordu. Suçlu, bulunmuştu. Çirkin bir zulüm başladı. Neron'un kimi Hıristiyanları yağa buladığı ve saray bahçelerindeki mumlar gibi ateşe verdiği anlatılır. Bunu kesin olarak bilemiyoruz ama muhtemelen Kiliseye uygulanan ilk resmi zulüm sırasında Paul başı kesilerek öldürüldü. Geleneğe göre, Petrus da o tarihlerde Roma'daydı ve o da idam edildi. Petrus'un İsa yakalandığında efendisini yalnız bıraktığı için baş aşağı çarmıha gerilmek istediği anlatılır.

Zulümler, Hıristiyanlığın yayılmasını yavaşlatmak dışında hiçbir işe yaramadı. Tam tersi çıktı.

Otorite onaylamadığı bir şeyi bastırmaya çalışırken bu durum sıkça yaşanır. Zulüm gören Hıristiyanlar, azizlerinin kanının Kilisenin tohumu olduğunu ileri sürdü. Sonraki iki buçuk yüzyıl boyunca Kilise imparatorluk genelinde gelişti. Konumuza devam etmeden önce *Kilise* [*Church*] sözcüğünün iki anlama geldiğine dikkat etmek gerekir. Meclis veya insan topluluğu anlamına gelen Yunanca sözcüğe dayanır. Dolayısıyla Hıristiyan Kilisesi, İsa'nın yolundan giden kişiler anlamına gelir. Kaçınılmaz olarak bu kişilerin bir araya geldiği binalar kilise adıyla anılır. Bu iki anlamı birbirinden ayırmanın en iyi yolu insanlar veya topluluk anlamındaki Kiliseyi büyük harfle, bir araya gelinen binayı kastetmek için kullanılan kiliseyi ise küçük harfle yazmaktır.

İlk Hıristiyanlar zalimlerin elinden kaçmadıkları zamanlarda, kendi inançları hakkında birbirleriyle bolca tartıştı. Daha önce gördüğümüz gibi Kilisenin ilk tartışması, Yahudi olmayıp da Hıristiyanlığı benimseyenlerin Yahudi yasasına uygun hareket etmek zorunda olup olmadığı hakkındaydı. O tartışmayı Paul kazanmıştı ve Kilisenin Museviliğin dışına doğru genişlemesine zemin hazırlamıştı. Bu tartışma, sonraki daha karmaşık konuların habercisiydi. Bir sonraki büyük tartışma, İsa'nın kim olduğu hakkındaydı. Onun bir insan olduğunu, Nasıra'dan geldiğini, Kudüs'te öldüğünü biliyorlardı. Tanrı'nın ona "Sevgili oğlum" diye hitap ettiğini biliyorlardı. Peki ama nasıl oluyor da aynı anda hem bir insan hem de Tanrı'nın oğluydu? Paul, Tanrı'nın onu *evlat edindiğini* söyleyerek meseleyi çözdü. Ancak bu durumda İsa'nın Tanrı'nın oğlu *olmadı-*

ğı bir süreç vardı. Bu ifade tarzı hoşlarına gitmedi. Başka bir ifade kullanmayı tercih ettiler. İsa her zaman Tanrı'nın Oğlu olmuştu ama yaklaşık olarak MÖ 4 yılında çocuklarını kurtarmak için gizlice dünyaya gelmişti. Tanrı'nın yanına dönmeden önce 33 yıl insan hayatı yaşamıştı. Yani tamamen Tanrı, tamamen insandı. Peki ama bunlar nasıl gerçekleşmişti? Bunu yüzyıllar boyunca tartıştılar ve rakip kamplara ve hiziplere bölündüler.

Elbette kendi aralarında İsa'nın ilahiliği hakkında tartışmaktan çok daha fazlasını yaptılar. Yoksullara yardım eli uzattılar. Roma İmparatorluğunun idari sistemini kopyalayarak etkin biçimde organize oldular. *Diocese* [piskoposluk bölgesi] adı verilen coğrafi birimler oluşturarak bunların başına piskopos veya yönetici tayin ettiler. Piskoposların altında görev yapan rahipler yerel cemaatlerle ilgilendi. *Diyakoz* adı verilen sosyal yardım görevlileri yoksul ve muhtaçlarla ilgilendi. Bu etkili bir örgütlenmeydi ve sorunsuz biçimde işledi. Çok geçmeden Roma gibi büyük şehirlerdeki piskoposlar, imparatorluk yetkililerinin gözünde bile önemli figürler haline geldi. Zaman zaman zulümler devam etse de bunlar Kiliseyi güçlendirmek dışında hiçbir işe yaramadı. Son zulüm, gecenin son pençesiydi. Bunun hemen ardından yeni ve şaşırtıcı bir şafak sökecekti.

Hıristiyan Kilisesi tek çatı altında merkezi olarak örgütlenirken, Roma İmparatorluğu tam tersi yönde ilerliyordu; parçalara bölünüyordu. Roma orduları imparatorluğu kapılarına kadar dayanan istilacılara karşı savunmaktan çok kendi araların-

da savaşıyordu. Ancak zaman zaman güçlü liderler çıkıp imparatorluğun çöküşünü engellemeye çalışıyordu. Diocletianus en güçlü liderlerden biriydi. 284 yılında imparator oldu. İmparatorluğu birleştirmeye çalışırken Kiliseye yönelik son ve en acımasız zulmü başlattı. Çünkü kiliseyi müttefik olarak değil, kendi davasının rakibi olarak görmüştü. Terör 303 yılında başladı ve korkunç boyutlara ulaştı. Ancak daha önceki zulümlerden daha başarılı olamadı. 10 yıl içinde durum tersine döndü ve Kiliseyle imparatorluk anlaştı.

Diocletianus 305 yılında hasta düşünce, imparatorluk görevini bıraktı. Çok geçmeden imparatorluğun liderliğinin talipleri, birbiriyle savaşmaya başladı. Rakip talipler arasındaki en kurnaz ve yetenekli olan Konstantin'di. 312 yılında kimin imparator olacağını belirleyecek olan savaş Roma'nın yakınlarında patlak vermek üzereyken, çadırında uyuyan Konstantin çarpıcı bir rüya gördü. Rüyasında hemen önünde Hıristiyanların haç simgesi parıldamıştı ve buyurgan bir ses "Bu işaret seni zafere ulaştıracak!" demişti.

Konstantin ertesi sabah haç armalarıyla süslenmiş bayraklar diktirdi ve bu bayraklarla muharebe meydanına çıkıp rakibini yendi. Ertesi yıl, Hıristiyanlara sıkıntı veren yasayı yürürlükten kaldırdı ve imparatorluk genelinde sınırsız din özgürlüğü tanıdı. 315 yılında Hıristiyanlar tarafından lanetlenen çarmıha gerilme cezasını kaldırdı. 324 yılına gelindiğinde diğer dinlere hoşgörüyle yaklaşmaya devam etmekle birlikte Hıristiyanlığı imparatorluğun resmi dini ilan etti. Yirmi yıl içinde zulüm altında-

ki dışlanmış bir inanç olmaktan çıkıp imparatorun gözde dini haline gelmek, çok çarpıcı bir değişimdi.

Ancak Konstantin'in İsa'ya inanmasını spiritüel bir dönüşüm olarak görmek saflık olacaktır. Konstantin, Hıristiyanlığın imparatorluğu bir arada tutacak tutkal olabileceğine karar veren kurnaz bir politikacıydı: Evrensel bir Kilise, evrensel imparatorluğunu tescilleyecekti. Ne var ki Kilisenin İsa Mesih'in Tanrı ve insan doğasının en iyi şekilde nasıl tanımlanabileceği dair anlaşmazlığa düşülmesi ve bunun sonucunda ayrışma yaşanması, Konstantin açısından rahatsızlık vericiydi. Anlaşmazlığın çözümü öylesine küçük bir detaya indirgendi ki bir tek harfle ifade edildi: Yunanca i harfi olan *iota*. Tartışmalara son vermeyi aklına koyan Konstantin, 325 yılında piskoposlar ve teologlara çağrı yaparak günümüzde Türkiye sınırları içinde yer alan İznik [Nicaea] şehrinde büyük bir konsil topladı. Hepsini bir odaya kilitledi ve sorunu çözüme kavuşturana dek dışarı çıkmalarına izin vermedi. *İota* eklenecek miydi yoksa çıkarılacak mıydı? Sonunda tartışmanın konusu olan sözcükten "i" harfini çıkarmaya karar verdiler. Sorun çözüldü ve İsa'nın hem tamamen Tanrı hem de tamamen insan olarak ikili doğası sonunda tanımlanmış oldu.*

* Burada değinilen tartışma, İsa'nın Tanrı'yla aynı özden mi geldiği, yoksa benzer özden mi geldiği üzerinedir. Aynı özden geldiğini savunanlar "homoousious" terimini kullanırken, buna karşı çıkanlar "homoiousios" terimini tercih eder. İznik Konsilinde bu terimdeki "i" harfinin çıkarılmasıyla birlikte İsa tam bir insan olduğu kadar tam bir Tanrı olarak da kabul edilmiştir –çn.

Konstantin sonuçtan öylesine mutlu oldu ki piskoposları resmi bir ziyafete davet etti. Korumalarına sarayın girişinde kılıçlarını çekerek sıraya dizilmelerini emretti. Piskoposlar ağırbaşlı bir biçimde içeri girdi. Ziyafet salonunun etrafında zarifçe düzenlenmiş sedirlerde güzel bir akşam yemeği yediler. Piskoposlardan biri bu manzara karşısında öylesine etkilenmişti ki bunu İsa'nın Krallığının nihayet yeryüzüne inmesinin bir resmi olarak nitelendirdi. Ancak bu İsa'nın kendisinin onaylayacağı bir resim değildi. İsa'yı çarmıha gönderen güç, şimdi de onu kendi amaçları doğrultusunda kullanmaya karar vermişti.

Bu olay tarihçiler tarafından Kilisenin ona zulmedenler karşısındaki nihai zaferi olarak görüldü ve kilisenin Avrupa tarihindeki uzun egemenliğinin başlangıcı kabul edildi. Kilise artık bütün Roma'ya yayıldığı için Katolik (veya evrensel) Kilise adını aldı. İmparatorluk güç kaybederken, Kilise gücüne güç kattı. Sonunda yeryüzündeki en güçlü kurum haline geldi ve krallar onun otoritesine boyun eğdi. Siyasi iktidar dünyasıyla ortaklığı, Hıristiyanlık veya Hıristiyan Âlemi adıyla anıldı. Hıristiyanlık öylesine güçlü hale geldi ki onu kaplayan görkem bulutlarının arasında Celile'den gelip her şeyi başlatan taşralı gencin kanayan suretini görebilmek neredeyse imkânsızdı. Ama yine de tamamen imkânsız değildi. İsa'nın başında bu kez gerçek bir taç vardı ve bedeni mor renkli gerçek bir kaftana sarılıydı. Ama kiliseye ibadet etmeye gelen Hıristiyanlar Yeni Ahit'ten diğer İsa tasvirlerini duymaya devam etti. İsa söz vermiş olduğu

gibi geri gelmedi. Ama onun hiçbir zaman gerçek anlamda gitmediğini düşünenler Kilisede hiçbir zaman eksik olmadı.

Hıristiyanlığın öyküsü henüz bitmedi. En güçlü olduğu yıllara henüz gelmedik. Ancak bunu birkaç bölüm sonraya bırakıp kendini İbrahim'e kadar dayandıran bir diğer dinin yükselişini inceleyelim: İslam.

22. BÖLÜM

Son Peygamber

Üç din İbrahim'i atası kabul eder. Bu iddia iki farklı şekilde anlaşılabilir. Bir tür spiritüel soyağacı olarak görülebilir. İbrahim tektanrıcılığı Yahudilere ve onlar aracılığıyla Hıristiyanlara aktardı. Daha sonra 7. yüzyılda İslam bu iki din tarafından zayıflatıldığı anlaşılan tektanrıcılığı güçlendirmek istedi. Ancak İbrahim'in soyu, fiziksel bir anlamda da anlaşılabilir. İbrahim'in oğlu İshak, İsrail'in babasıydı. Yahudiler ve Hıristiyanlar kökenlerini ona dayandırır. Ancak İbrahim'in bir oğlu daha vardı. Ve hikâye buradan başlar.

İbrahim'in iki karısı vardı: Sara ve Mısırlı hizmetçisi Hacer. Sara, Hacer'i kıskanıyordu. İbrahim'in Hacer'den doğma İsmail'i vârisi ilan etmesinden korkuyordu. Bu nedenle kocasını her ikisini de sürgüne göndermeye ikna etti. Hacer küçük

oğlunu alıp yollara düştü. Kızıldeniz'e çok uzak olmayan çölde bir kayanın üstüne oturup gözyaşı döktü. Üzgün ve mutsuzdu. Ancak İsmail üzgün ve mutsuz değildi. Öfkeliydi, çok öfkeliydi. İslami geleneğe göre, bir hışımla kumları tekmelemeye başladı. Öylesine sert bir tekme attı ki çöllerdeki vahalarda bulunan bir pınar ortaya çıktı. İbrahim oğlunun yarattığı vahayı duydu. Gözden çıkarmış olduğu eşi ve çocuğunu ziyaret etti ve hayatlarını kurtaran pınarın yanı başında bir tapınak inşa etti. Tapınağa kutsal bir siyah taş dikti. Bunda da başka bir hikâye gizliydi.

Eski Ahit'in başlangıcında yer alan Tekvin kitabında ilk insanın adının Âdem, eşinin adını Havva olduğu söylenir. Âdem ile Havva hiçbir şeyin eksik olmadığı Aden bahçesinde yaşıyordu. Bu harikulade bahçede türlü türlü meyve ağaçlarından sadece biri onlara yasaktı. Bu ağaç İyi ile Kötüyü Bilme Ağacıydı. Âdem ile Havva hiç değişmeyen çocuksu bir yaşam sürüyordu. Her ihtiyaçları Tanrı tarafından karşılanıyordu. Ebeveynler bazen çocuklarının hep küçük kalmasını ister. Ancak çocuklar büyümek için sabırsızlanır ve iyiyle kötünün bilgisini kendi başına keşfetmek ister. Âdem ile Havva'yı yasak meyveyi yemeye iten dürtü de buydu. Zihinleri birdenbire hayatın artık kolay olmayacağının bilgisiyle doldu.

Âdem ile Havva masumiyetini kaybedince Tanrı onları dünyaya gönderdi. Yetişkinliğin bütün karmaşıklıklarıyla dolu bir hayat süreceklerdi. Ancak İslamın anlattığına göre, Tanrı bahçeden bir şeyi hatıra olarak almalarına izin verdi. Bu onlara hem sonsuza dek geride bıraktıkları hem de sonsuza dek

yanlarından ayırmayacakları şeyi anımsatacaktı. Aden bahçesini kaybetmişlerdi ama Tanrı'yı kaybetmemişlerdi. Aden bahçesinin kapıları kapansa da Tanrı onlarla olacaktı. Âdem ile Havva cennetten indirildiği söylenen siyah bir taşı yanlarına aldı. İbrahim bu taşı miras almıştı. Kâbe'de bu taşı dikti. İsmail'in keşfettiği vahadaki tapınak buydu. Efsanevi Siyah Taşın dikildiği Kâbe'nin çevresinde bir şehir kuruldu. Bu şehrin adı Mekke'ydi.

Günümüzde Suudi Arabistan'ın sınırları içinde Mekke, Arabistan yarımadasında Kızıldeniz'in doğu kıyısının ortalarında yer alır. Burası dünyanın en gizemli ve büyüleyici yerlerinden biridir. Yaklaşık 1900 kilometre uzunluğundaki, 2100 kilometre genişliğindeki bu büyük yarımadanın batısı Kızıldeniz, güneyi Umman Denizi, doğusu Basra Körfeziyle çevrilidir. Uçsuz bucaksız çöllerle kaplı iç bölgelerde göçebe kabileler yaşıyordu. Bedevi adı verilen bu göçebeler, yiğit ve son derece bağımsız savaşçılardı. Tekvin, İsmail'i tasvir ederken bunu teyit eder: "Yaban eşeğine benzer bir adam... O herkese, herkes de ona karşı çıkacak." Rakip Bedevi kabileler kuyular ve vahalar için kavgaya tutuşup çatışsalar da hepsi Kutsal Mekke şehrine saygı duyuyordu ve Âdem tarafından getirilen Siyah Taşı öpüp, İsmail tarafından keşfedilen pınardan su içmek için hacca gidiyordu. Ataları İbrahim tutkulu bir tektanrıcı olsa da onlar için aynı şeyi söylemek mümkün değildi. En Yüce Tanrı olarak Allah'a ibaret etmelerine rağmen, putları da seviyorlardı ve yılın her günü için bir putları vardı. Siyah Taşı öpüp Kutsal Pınarın sularından içmek için gelen ve Kâbe'nin çev-

resindeki dükkânlardan putlar satın alan hacılar, tüccarlar için iyi bir geçim kaynağıydı.

Eski İbrani kaynaklara göre, İbrahim dini ticarete dönüştürmenin ne kadar kolay olduğunu öğrenmişti. Aile dükkânında satmak için putlar yapan babasını izlemişti. Putların yoksulları soyup soğana çevirmek için kurulmuş bir düzen olduğunu söylemişti. Mekke şehrinde olup bitenler, yani ruhsal rahatlama arayışıyla gelen hacıların tüccarlar tarafından sömürülmesi İbrahim'in nefretini kazanırdı. Hangi yüzyıl veya hangi mezhep olursa olsun, kutsal şehirlerde bu her zaman yaşanmıştır. Kolay yoldan zengin olmak isteyenler, ihtiyaç sahiplerine ruhsal avuntular sunma işine her zaman girişebilir. İsa da din adamlarının ailelerinin yoksulların sırtından servet kazandığı Kudüs'te gördüklerinden hiç hoşnut olmamıştı. Bu nedenle Tapınakta "para bozanların masalarını" devirdi ve onlara Tanrı'nın Evini "haydut inine" çevirdiklerini söyledi. 570* yılında Mekke şehrinde doğan biri de İbrahim tektanrıcılığının, hemşerisi olan tüccarlar ve işportacılar tarafından yozlaştırılmasına İsa kadar kızmıştı. Adı Muhammed'di.

Muhammed'in kolay bir hayatı olmamıştı. Babası o daha doğmadan ölmüştü. Altı yaşındayken annesini de kaybetmişti. Küçük öksüz ve yetim, büyükbabası tarafından büyütüldü ve daha sonra

* Hz. Muhammed'in doğumuyla ilgili tarih hesaplamalarında farklılıklar söz konusudur. Hz. Muhammed'in doğumu İslam kültüründe ağırlıklı olarak 571 olarak bilinse dahi, Batılı kaynaklar bu tarihi "yaklaşık 570" şeklinde tayin eder –ed.n.

başarılı bir ticaret adamı olan amcası Ebu Talib tarafından evlat edinildi. Genç Muhammed, amcası tarafından ticaret kervanlarında çalıştırıldı. Malların develerle taşındığı bu ticaret kervanları, Arabistan ekonomisinin önemli bir unsuruydu. Kuzeyde Suriye, batıda Mısır ve Filistin, doğuda İran'a kadar giden kervanlar parfüm ve baharat taşıyordu. Bunun karşılığında ipek ve keten alınıyordu. Ardından uzun bir eve dönüş yolculuğu başlıyordu. İşaya [Yeşaya] peygamber, Arabistan'ın güneyindeki Saba'dan altın ve tütsü taşıyan bir sürü devenin Kudüs'e geldiğini anlatır. Muhammed de bu tür bir işe çırak olarak yerleştirilmişti.

Hızlı öğrenen biriydi. Yetkinliği ve güvenilirliği nam salınca, Hatice adındaki zengin bir dul onu Suriye'ye giden bir kervanının başına getirdi. Muhammed'le Hatice 595 yılında evlendi. O tarihte Muhammed 25, Hatice 40 yaşındaydı. Dördü kız, ikisi oğlan olmak üzere altı çocukları oldu; iki oğulları da bebekken öldü. Adından en çok söz edilen kız çocukları Fatma, Ali'yle evlendi ve Muhammed'in torunları olan Hasan ve Hüseyin'i dünyaya getirdi. Muhammed başarılı bir tüccardı ama dürüstlük ve adaletiyle nam salması, insanların ticari anlaşmazlıklar ve aile içi kavgalarda yardımına başvurduğu türden bir lider haline gelmesini sağladı. Ne var ki Muhammed sadece bunun için burada değildi.

Bir anlam ve amaç arayışı içinde sürekli olarak bu dünyayı ve ötesini araştıran özel insanlardan biriydi. Bu özel insanlar, insan toplumunu karakterize eden çirkinlik ve adaletsizlikten rahatsızlık duyarlar. Dinin hayat mücadelesindeki insanları

kendilerinin ötesindeki spiritüel gerçekliklerle tanıştırmasına saygı beslerler. Ama aynı zamanda iktidar sahiplerinin dini kendi çıkarları doğrultusunda manipüle etmesinin, dinin yardım etmeyi amaçladığı insanların iyiliğine aykırı şekilde kullanmasının ne kadar kolay olduğunu da bilirler.

Mekke'de Kâbe'de tanık olduğu curcunadan rahatsızlık duyan Muhammed yaklaşık 40 yaşındayken tek başına dua ve tefekkür etmek için Mekke'nin dışındaki bir mağaraya gitmeye başladı. İlk kez vizyon gördüğü, ilk kez ses duyduğu yer orasıydı. Bu vizyonlar ve sesler, hayatı boyunca devam etti. Bunların doğrudan Tanrı'dan gelmediğinin farkındaydı. Melek Cebrail'in aracılığıyla geliyorlardı. Cebrail'in ilk sözleri şunlar oldu: "Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı bir 'alak'dan yarattı."* Muhammed ne yapacağını bilemedi. Onu doğru yoldan saptırmaya çalışan kötücül bir ruhun sesini mi duymuştu? Yoksa aklını mı yitiriyordu? Vizyonlar gören, sesler duyan kişiler hakkında her zaman öyle denmez mi? Muhammed kafa karışıklığı ve tereddütle doldu. Ancak ses harikulade bir güzellik ve büyüleyicilik taşıyan sözcüklerle ona hitap etmeyi sürdürdü. Ve Muhammed, sesin onu peygamber olmaya çağırdığına ikna oldu.

Peygamberlerin en önemli özelliği, duydukları şeyleri kendilerine saklamamalarıdır. Onlar dünya-

* Alak Suresi, 1-2. Ayet. Bu ve bundan sonraki alıntılar Diyanet İşleri Başkanlığının Kuran-ı Kerim Mealinden alınmıştır. Alak sözcüğü kimi yerde "embriyo" kimi yerde "aşılanmış yumurta" ya da "kan pıhtısı" olarak karşılanmıştır –ed.n.

yı uyarmak için gönderilirler. Tanrı'nın onlara söylediği sözlere kulak vermeleri için insanları ikna etmeye çalışırlar. Muhammed birkaç yıl boyunca Melek Cebrail aracılığıyla gelen vahiyleri dinledi, bu vahiyleri ezberledi ve ezbere okuyabilecek hale geldi. Eşi Hatice'nin sıcak desteği ve teşvikiyle, 613 yılında Mekkeli erkek ve kadınlara vaazlar vermeye başladı. Mesajında yeni olan hiçbir şey yoktu ve kendisi de hiçbir zaman bunu iddia etmedi. Muhammed'in mesajı, unutulup gitmiş olan bir şeyin hatırlatmasıydı. İbrahim peygamberin mesajının aynısıydı: Putlar sahtedir ve Tanrı'dan başka ilah yoktur.

Muhammed'in mesajı, tapınağı idare eden ve putlar satan tüccarlar tarafından soyup soğana çevrilen yoksullar için bilhassa cazipti. Çok geçmeden Mekke'de "kendini Tanrı'ya teslim eden" kişiler çoğaldı. (Müslüman sözcüğü "kendini Tanrı'ya teslim eden kişi" anlamına gelir.) "Allah'tan başka ilah yoktur ve Muhammed onun elçisidir" mesajı ilk başta sorun teşkil etmemişti. Dinler çok yaygındır ve spiritüel piyasada yeni dinlere her zaman yer vardır. Ancak yeni inanç, mevcut yapının kâr ve ayrıcalıklarını tehdit etmeye başlarsa oyun değişir. Burada da aynısı yaşandı. Muhammed, Kâbe'nin yanındaki put pazarından servet edinenleri ve kutsal pınarın sularından içmek isteyen hacıların sırtından para kazananları ifşa etti. Sonuç kaçınılmazdı. Mekke'de Müslümanlara zulmedilmeye başlandı.

Neyse ki Yesrib'den gelip Muhammed'in vaazlarını dinleyen ziyaretçiler, onu ve takipçilerini kendi şehirlerine davet etti. Şehirlerinin bir lidere

ihtiyacı olduğunu biliyorlardı ve tam da aradıkları kişiyi bulmuşlardı. Müslümanlar Mekke'den yaklaşık 320 kilometre uzaklıktaki Yesrib şehrine gizlice göç etti. Muhammed, kuzeni Ali ve arkadaşı Ebu Bekir, Mekke'den son ayrılanlar oldu. 622 yılının Eylül ayında geceleyin Mekke'yi terk etmeleri, *Hicret* veya göç adıyla anıldı. Müslüman takviminin ilk yılı bu tarihten başlar. Göç ettikleri Yesrib şehrine daha sonradan yeni bir ad verildi: Medine veya Peygamber Şehri.

Göç, sorunları çözmedi ve sonraki on yıl boyunca Mekke ile Medine arasında savaşlar yaşandı. Sonunda 630 yılında Muhammed kalabalık bir orduyla doğduğu şehir olan Mekke'ye yürüdü. Oyunun artık sona erdiğini anlayan Mekkeliler teslim oldu ve Peygamber şehre girdi. Şehir sakinlerinden intikam alınmadı ama Muhammed onları Müslüman olmaya teşvik etti ve Kâbe'deki putları kaldırdı. Daha sonra Medine'ye döndü.

Artık ölümü yaklaşmıştı. 632 yılında Mekke'ye hacca gitti ve Veda Hutbesini verdi. Muhammed'in Siyah Taş ve Kutsal Pınarın bulunduğu Kâbe'ye yaptığı bu veda ziyareti kurumsallaştı. *Hac*, Müslümanların yerine getirmesi gereken İslamın Beş Şartından biri oldu. Haccın hemen ardından Peygamberin sağlığı kötüye gitti. Ateşi çıkarak hasta düştü ve 8 Haziran 632'de hayatını kaybetti. Ancak günümüzde dünyanın en büyük ikinci dini olan ve tarihe kendi damgasını vurmaya devam eden inancı miras bıraktı. Daha sonraki bölümlerde İslamın teoloji ve pratiğinin zenginliğini keşfedeceğiz.

23. BÖLÜM

Tanrı'nın İradesine Boyun Eğmek

*İslam*ın inanç ve pratiklerini incelemeye başlamadan önce, yakın akrabaları olan Musevilik ve Hıristiyanlıktan farkını anlamalıyız. İslam sözcüğü Arapçada Müslüman sözcüğünün köküdür ve "Tanrı'nın iradesine boyun eğmek" anlamına gelir. Tektanrılı dinin ilk prensibi, Tanrı'nın gerçekliğidir. Bir adım daha ileriye gidersek, tektanrıcılıkta *yegâne* gerçekliğin Tanrı olduğunu söyleyebiliriz.

Evreni düşünün: Milyonlarca galaksi ve belki de göremediğimiz milyonlarca evren var. Onların orada olmadığı bir dönem vardı. Tektanrıcılığa göre, orada olan Tanrı'ydı. Bir romandaki karakterlerin yazarın zihni aracılığıyla hayat bulması gibi, var olan her şey Tanrı'dan geldi. Hinduizmi incelerken insanları roman karakterlerine benzetme fikrini kullanmıştım. Şimdi tektanrıcılığı incelerken de

bu benzetmeyi kullanmak istiyorum; ama bu kez farklı bir vurgu katacağım. Hinduizmdeki vurguda romandaki karakterler gerçek bir varoluşa sahip olmadıklarını keşfeder. Roman karakterleri bir illüzyondur. İbrahimi dinlerde ise karakterler vardır ve yazarın kim olduğunu yani onları kimin yarattığını bulmak ister.

Unutmayın, bunların hiçbirine inanmak zorunda değilsiniz. Ancak dini anlamak istiyorsanız, en azından bu bölümü okurken dini düşünce tarzını bilmeniz gerekir. Tektanrılı dinler, yazarla temas kurmaya çalışan roman karakterleri gibidir. Bunu düşünmek bile kafa karıştırıcı değil mi? Evren kitabındaki bazı karakterler, bizi birinin yarattığını ve yaratıcımızla temas kurmaya çalışmanın gayet doğal olduğunu söyler. Bazıları da bunun saçmalık olduğunu söyleyerek karşılık verir. Yazarın olmadığını, sadece kitabın kendisinin var olduğunu savunur. Buna göre evren veya siz ona ne adını veriyorsanız, kendiliğinden oluşmuştur. Kendi kendini yazmıştır. Hayali bir yazarla temas kurmaya çalışmanın bir anlamı yoktur.

Ancak temas kurmaya çalışanların gözünde bu süreç diğer yaratıcı etkinliklerden farksızdır. Peygamberler veya bilgeler, bekleyip dinler ve uzaklara bakar. Kendilerini açarlar ki varlıklarının kaynağı onlara kendini göstersin. Bunun gerçekliği, zihinlerinde oluşur. Bu bir karakterin yazarın zihninde kendi kendini fark etmesi gibidir ama buradaki karakter yazarın farkına varır. Karanlık odada basılan bir fotoğraf gibi Tanrı'nın resmi yavaş yavaş ortaya çıkar. Teologlar bu etkinliğe vahiy adını verir. Ge-

nellikle kendi inançlarının sağladığı Tanrı resminin, önceki versiyonlardan daha gelişkin olduğunu ileri sürerler. Musevilik, çoktanrıcılıktan daha iyi bir resimdir. Hıristiyanlık, Musevilikten daha iyi tanımlanmıştır. Ancak İslam kendisinden önceki her inancı aşarak kusursuz portreyi sunduğunu ileri sürer. İslam incelememize kaldığımız yerden devam edelim ve onu Musevilik ve Hıristiyanlıktan en çok farklı kılan özelliğini görelim: Kuran.

Kuran, İslamın İncil'i gibi düşünülemez. Üç büyük fark vardır. Öncelikle İncil yüzyıllar boyunca birçok farklı yazar ve editör tarafından yavaş yavaş birleştirilmiştir. İkinci olarak İncil bir tek kitap değil, bir kütüphanedir. Üçüncü olaraksa Tanrı'nın vahiylerini *içermesine* karşın İncil *insanın* eseridir yani insanların elinden çıkmadır. İslam, Kuran'ı açıklarken bunların hiçbirini kabul etmez. Kuran sadece *bir tek* kişiye hayatı boyunca aralıksız olarak gelen vahiy akışından oluşur. Bir insan *aracılığıyla* ulaşsa da insanın eseri değildir. Muhammed bir binaya elektrik ileten kablo gibi, Kuran'ı iletmiştir ama enerjinin kaynağı Tanrı'nın kendisidir. Kuran, Tanrı'nın dünyevi formdaki zihnidir yani Tanrı'nın dünya üzerindeki varlığıdır. Aslında İsa Mesih'in kendisi Hıristiyanlar için neyse, Kuran da Müslümanlar için odur. Hıristiyanlar, İsa'nın Tanrı'nın yeryüzünde vücut bulmuş hali olduğuna inanır. Hıristiyanların gözünde İsa, Tanrı'nın insan formunda dünyanın karşısına çıkmasıdır. Müslümanlar için de Kuran aynıdır. Yanlarındaki Tanrı'dır. Kuran sözcüğü "okuma, nakletme" anlamına gelir. Kuran melek Cebrail tarafından Peygamber'in kulağına okun-

muştur. Peygamber de onu takipçilerine okumuştur. Daha sonra Peygamber'in ölümünden sonra yazıya dökülmüştür. Dindar Müslümanlar hâlâ Kuran'ı ezberler ve günün başlangıcından sonuna kadar *sure* adı verilen 114 bölümünü ezbere okuyabilirler.

Muhammed, Yahudilerle başlayan ve Hıristiyanlarla gelişen şeyin kendi vekâleti altında tamama erdiğine inanmıştı. Kuran onu peygamberlerin "sonuncusu" olarak niteledi. Başka peygamber gelmeyecekti. Peygamberler zinciri son bulmuştu. Mühürlenmişti. Ve İslam bunun kusursuz bir toplamıydı. Muhammed, Yahudilerin ve Hıristiyanların bunu kabul etmemesi karşısında hayal kırıklığı hissetmişti ama onların reaksiyonlarında olağandışı bir yan yoktu. Eski bir dinin koruyucuları, kendi günlerinin dolduğunu ve yeni dine yol vermeleri gerektiğini kabul etmekte her zaman isteksizdir. Muhammed, Medineli Yahudileri ve Hıristiyanları onların düşmanı olmadığına ikna edebileceğini ummuştu. Tam tersine kendini onların beklediği son, tamama ermesi olarak görmüştü. Kuran'da dendiği gibi, "O, sana Kitab'ı hak ve kendisinden öncekileri doğrulayıcı olarak indirdi. O, daha önce Tevrat'ı ve İncil'i insanlar için birer hidayet olarak indirmişti."* Muhammed'in takipçilerine ibadet ederken Kudüs'e doğru dönmelerini söylemesi bu nedenleydi. Ancak Yahudiler ve Hıristiyanlar onu peygamber olarak kabul etmedikten sonra, kıble Kudüs yerine Mekke oldu.

Muhammed, onlar tarafından reddedilmesini trajik olsa da tutarlı buldu. Yahudiler, Tanrı'nın onlara gönderdiği peygamberleri her zaman red-

* Âl-i İmrân Suresi, 3. Ayet –çn.

detmişti. Son olarak İsa peygamberi reddetmişlerdi. Hıristiyanlar bile bir tanrıya dönüştürdükleri İsa'yı reddetmiş sayılırdı. Tanrı'nın birliğine tutkuyla inanan Muhammed, Tanrı'yı bir oğul sahibi yapmakla kalmayıp gökyüzünde Tanrı'nın yanına iki ilah daha yerleştirdikleri için Hıristiyanlara öfke duydu. Bunun nedeni, Hıristiyanların Tanrı hakkında kutsal üçlü yani Teslis teorisini geliştirmiş olmasıydı. Bu teoriye göre Tek Tanrı üç farklı şekilde kendini ifade eder: Dünyanın başlangıcında Yaratılıştaki Baba; dünyadaki yaşamı sırasında İsa Mesih'te vücut bulan Oğul ve zamanın sonuna dek tarih boyunca insanlığa rehberlik edecek olan Kutsal Ruh. Peygamber bu ayrıntılı teolojik mühendislik çalışmasına *Lâ ilâhe illallah, Muhammedün resûlullah* diyerek karşı çıktı.

İslama inananlar, inançlarının bir parçası olarak beş temel görevi yerine getirmelidir. Bunlar bazen İslamın Beş Şartı olarak adlandırılır. İlk şart, bir önceki paragrafın sonunda yer alan *kelimei şahadeti* içtenlikle söylemektir: "Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed Allah'ın elçisidir." Tektanrıcılığın bu ifadesi, Müslümanlar tarafından inancını ortaya koymak ve İslama dönenler tarafından bunu teyit etmek için kullanılır.

İslamın ikinci şartı, günde beş kez Mekke'ye dönerek Tek Tanrı'ya ibaret etmektir. *Namaz* adı verilen bu ibadet sabah, öğlen, ikindi, akşam ve yatsı vaktinde gerçekleştirilir. Dünya üzerindeki en unutulmaz seslerden biri, caminin minaresindeki yüksek balkondan inanç sahiplerini ibadete çağıran ***müezzinin*** sesidir. Müezzin sırayla pusuladaki

dört yöne dönerek seslenir: "Allah en büyüktür. Şahitlik ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur. Şahitlik ederim ki Muhammed onun elçisidir. Haydi namaza. Haydi kurtuluşa. Allah en büyüktür. Allah'tan başka ilah yoktur." Günümüzde bu ibadet çağrısı büyük olasılıkla modern şehirlerin hengâmesine karışan hışırtılı bir ses kaydıdır. Ancak sessiz bir Afrika köyünde gün ağarırken duyulan müezzin sesi duygu yüklüdür.

Üçüncü şart, *zekât* yani sadaka dağıtmaktır. Bütün zenginlik Tanrı'nın cömertliğinden geldiği için dindar Müslümanlar zaten Tanrı'nın olanı Tanrı'ya geri sunmak için zekât verir. Bu hem yoksul ve muhtaçlara yardım eli uzatmak hem de İslamın misyonuna katkıda bulunmak anlamına gelir. İslam bütün dünyayı inanç ve hayatın iç içe geçtiği *ümmet* adı verilen tek bir toplum çatısı altında birleştirmeyi amaçlayan yayılmacı bir dindir. Ümmette dinin bitip toplumun başladığı veya toplumun bitin dinin başladığı bir nokta yoktur. Bunlar tek bir bütün olacaktır.

Dördüncü şart, İslami takvimin dokuzuncu ayı olan *Ramazan* boyunca oruç tutmaktır. Oruç, otuz gün boyunca güneşin doğuşundan güneşin batışına kadar tutulur. Hiçbir şey yenmez veya içilmez. Ancak sadece yemeyi ve içmeyi bırakmaktan ibaret değildir. Ramazanın sonuna doğru camilerde inançlıların bilgi ve maneviyatını artırmayı amaçlayan özel programlar düzenlenir. Ramazanın 27. gününde Mekke'nin dışındaki mağarada Muhammed'e ilk kez vahiy gelmesini simgeleyen Kadir Gecesi kutlanır. Ramazan ayı orucu sonlandıran

Ramazan Bayramıyla doruğa ulaşır. Bayramda aile üyeleri birbirini ziyaret eder ve hediyeler alıp verir.

Beşinci şart, daha önce de sözünü ettiğimiz gibi Mekke'ye hacca gitmektir. Mekke'ye gitmek, günde beş vakit namaz kılmak veya Ramazan ayında oruç tutmaktan daha zorlu olduğu için Müslümanların bunu hayatları boyunca bir kez yapmaları beklenir. Hacılar, İbrahim'in Kâbe'sini ziyaret eder. Günümüzde Mekke'deki Büyük Caminin içinde yer alan küp şeklindeki bu büyük yapının etrafında saatin tersi yönünde yedi kez döner. Daha sonra Safa ve Merve adındaki iki küçük tepeye tırmanırlar. Hacılar, çöl sıcağında oğluna su arayan Hacer'in sıkıntısını temsil etmek için bu iki tepenin arasında ya koşar ya da koşar adım yürür. İsmail hışımla tekme attığında ortaya çıkan pınar buradadır. Haccın bir diğer dramatik öğesi, dünyadaki bütün kötülüğü temsil eden üç sütuna taş fırlatmaktır. Hac deneyimi Müslümanlar için öylesine yoğun ve belirleyicidir ki hacca giden erkek ve kadınlar kendi adlarının önüne bir unvan olarak *Hacı* sözcüğünü ekler.

Beş şartın kesinliği, İslamı basit ve kolay anlaşılır bir din kılar. Ancak bu şartların uygulanması çok duygusal iki karakteristiğe sahiptir. Bunların ilki, Muhammed peygambere duyulan saygıdır. Bu saygı, ibadet sınırlarına yaklaşsa da asla o sınırlara erişmez. Allah'tan başka tanrı yoktur ama *Muhammed Allah'ın elçisidir*. Muhammed'e ibadet edilemez. Muhammed bir tanrı değildir. Ancak kendisine öylesine büyük bir saygı beslenir ki adı anıldığın-

da *Sallâllâhu Aleyhi ve Sellem** denir. Müslümanlar işte bu nedenle peygamberlerinin inanmayanlar tarafından alaya alınması veya yerilmesi karşısında şoke olur ve öfkelenir.

Ancak Müslümanların Allah'a adanmışlığı, Allah'ın elçisine duydukları seviyeden çok daha yüksek bir seviyededir. İslami tektanrıcılık, şiddetli ve tutkuludur. Kuran tekrar tekrar Allah'ın Birliğini vurgulamanın dışında Allah'ın güzelliğini kutlarken şiirsel bir hal alır. İslam'da en dokunaklı geleneklerden biri de Allah'ın Kuran'a yayılmış açıklayıcı sıfatlarının Esmaül Hüsna** adında bir liste haline getirilmesidir. Bunlardan birkaçına bakalım:

> En güzel isimler onundur...
> Rahim, merhamet edenlerin en merhametlisi...
> Rahmân, bütün mahlukata rızık verip merhamet eden...
> Rakîb, bütün varlıklar üzerine gözcü olan...
> Afüvv, affı ve rahmeti çok olan...

Kuran'da güzellik ve ferahlık vardır. Ama hepsi bundan ibaret değildir. Hatta 13. surede, dünyanın Allah'la ilişkisinde tesellinin yanı sıra tehlikelerin de olduğuna dair uyarılar vardır. İşte iki Güzel İsim daha:

> Dâr, elem ve zarar verecek şeyler yaratan, hüsrana uğratan...

---

* Salât ve selam üzerine olsun –çn.

** Allah'ın 99 ismi bu şekilde ifade edilir. "Güzel İsimler" manasındadır –ed.n.

Müntakim, suçluları adaletiyle cezalandırıp intikam olan...

Kuran Allah'ın güzelliğini terennüm ederken, günahkârlar ve inanmayanlara olan hiddetini de gür bir eda ile ortaya koyar. Şimdi de Allah'ın bu yanını ve bunun birçok insan için sonuçlarını inceleyelim.

24. BÖLÜM

Mücadele

Muhammed hem bir peygamber hem de İslam karşıtlarına karşı savaşlarda ordularını komuta eden bir savaşçıydı. Üstlendiği bu rollerde hiçbir çelişki görmedi. Şüphesiz ki takipçilerinin birçoğu bu amaçları gütmüş olsa bile Muhammed'in savaşları macera veya yağma amaçlı değildi. Savaş, Muhammed'in manevi amacı için bir araçtı. Onu – veya amacına ulaşmak için şiddete başvuran tarihteki diğer dini liderlerin herhangi birini– anlamak için zihnine girmeye çalışmalıyız.

Kavranması gereken ilk nokta, Peygamber gibi vizyonerlerin gözünde dünya üzerindeki hayatın kendi içinde bir amaç olmadığıdır. Dünya üzerindeki hayatın kendisi keyif alınacak bir şey değildir. Müezzinin çağrısı gibi kısa ve keskindir. Bir giriş sahnesidir; ölümden sonra bizi bekleyen asıl oyu-

nun açılışıdır ve asıl gösteri ölümden sonra başlayacaktır. Dünya üzerinde bulunma amacımız, öteki tarafta bizi bekleyen sonsuz hayatı nasıl geçireceğimizi belirlemektir.

Birkaç dakikalık çok yoğun bir çileye katlanırsanız, bir milyar dolar alacağınıza dair çok sağlam bir güvence sunulduğunu hayal edin. Bu meblağ banka hesabınıza çoktan yatmış ve siz bu teklifi kabul ettiğiniz takdirde hemen aktif hale gelecek. Ne yanıt verirdiniz? Sizi bekleyen zenginliğe ulaşmak için birkaç dakikalık bir ıstıraba katlanır mıydınız? Muhtemelen bunu göze alırdınız.

Dine sıkça damgasını vuran şiddetin temelinde bu mantık vardır. Bu bize acı çektirmek için değil hayatlarımızı kurtarmak için neşterini kullanan cerrahın acımasızlığı gibidir. Bazı inananlar, onları öteki tarafta bekleyen saadet uğruna şehit olmayı göze alır. Bazıları ise saldırılar karşısında inancını korumak için dostlarını ve yabancıları acı ve ölüme mahkûm eder. Beğenseniz de beğenmeseniz de din tarihinin değişmez bir özelliği olarak kutsal savaşlar ve acımasız tasfiyeler bu mantığa dayanır.

Kutsal savaş konusunda Müslümanlar kadar usta olan çok az inanç grubu vardı. İnançlarını önce komşuları arasında, daha sonra dünyanın dört bir yanına yaymak için savaştılar. Müslümanlık, Muhammed'in ölümünden yüz yıl sonra kuzeyde Suriye'ye, batıda Mısır'a egemen oldu. Mısır'dan Kuzey Afrika'ya doğru yayıldı. Zamanla Filistin'i ve İran'ın geniş bölgelerini egemenliği altına aldı. Hindistan ve Çin'e ulaştı. Sınırlı da olsa Hıristiyanların ve Musevilerin etkinliğine hoşgörüyle yaklaş-

tığı İspanya'yı fethetti. Katolik Avrupa'yı bütünüyle ele geçirebilecekmiş gibi göründüğü bir noktaya kadar ilerledi ama sonunda geri püskürtüldü. Kendi adıma savaşların ve fetihleri anlatmaktan çok, bunların teolojik olarak nasıl temellendirildiğine ilgi duyuyorum. Ve bu gerekçelerden biri günümüzde dünyada yüksek sesle dile getiriliyor: *Cihat* veya din uğruna yapılan savaş fikri.

Cihat bazı Müslümanlar tarafından İslamın gayri resmi Altıncı Şartı olarak görülür. Aslında beş şartı yerine getirmek için sarf edilen kararlı çabanın kendisi cihat olarak kabul edilir. Cihat sözcüğü mücadele veya çaba anlamına gelir. Bu mücadele, inancı koruyup adil bir toplum inşa etmek için ya da İslamı düşmanlarına karşı savunmak için olabilir. Cihat yüzyıllar boyunca her iki anlamda da uygulandı. Şiddet içeren yönüyle bazen Müslümanlar tarafından Müslümanlara karşı bile kullanıldı. Aynı dinin savunucuları arasında şiddetli çatışmalar, tarihte yaygındır. Muhammed'in ölümünün hemen ardından genç İslam toplumunun içinde çatışmalar baş gösterdi. Bu çatışmaların aldığı hal, dinlerin kendilerini nasıl organize ettiği ve hangi konularda ayrıştığı hakkında çok şey anlatır.

Peygamber'in halefinin kim olacağı ve bu atamanın hangi prensibe göre yapılacağı, tartışma konusuydu. Sonunda Muhammed'in dostu ve sadık çalışma arkadaşı Ebu Bekir ilk *halife* veya Peygamber'in halefi olarak seçildi. Problemler, Muhammed'in kuzeni ve damadı (Fatma'nın eşi) Ali'nin dördüncü halife olarak seçilmesiyle birlikte başladı. Bu atama herkesin desteğini almadı. Müslüman-

lar arasında bugüne kadar devam eden bir ayrışmaya neden oldu. Peygamberin akrabası Ali yerine üçüncü halifenin kuzeni Muaviye'nin halife olmasını isteyen bir kesim vardı. Çıkan çatışmalarda Ali öldürüldü ve Muaviye kontrolü ele geçirdi. Ali yanlıları, oğlu Hüseyin'in halife olması için baskı yaptı ama 680 yılında Hüseyin de öldürüldü.

Çatışmalar, Müslümanlıkta bir bölünme yaşanmasıyla sonuçlandı. Bunun için teknik bir terim olarak *ayrışma* (*schism*) ifadesi kullanılır. Bu, din tarihi öğrencilerinin terimler sözlüğüne dahil edebileceği kullanışlı bir terimdir. Ayrışma diğer birçok faydalı terim gibi Yunanca kökenlidir; kesmek veya kırpmak anlamına gelir. Ayrışma yaşayan grup, ana akımdan ayrılır ve kendi hizip veya mezhebini kurur. Bu tür ayrışmaların ardında genellikle dini bir anlaşmazlık varır. En yaygın anlaşmazlık konularından biri, ruhani liderlerin nasıl tayin edileceğidir. Hıristiyanlıkta on iki havarinin asıl halefinin kim olduğu konusundaki ihtilaflar da tıpkı Müslümanlıkta olduğu gibi bugüne kadar devam eden bir ayrışmaya yol açmıştır.

Müslümanlıktaki ayrışma sonucunda kendilerine Sünni ve Şii adını veren iki grup ortaya çıktı. Sünniler daha geniş olan gruptu ve Şiiler onlarla bağlantılarını keserek kendi mezheplerini kurdu. Sünni, Peygamber'in halefini veya halifeyi *seçmek* için ilk baştaki yöntemi benimseyen kişi anlamına gelir. Şii ise Peygamber'in halefinin bir *imam* veya Muhammed'in soyundan gelen bir kişi olması gerektiğine inanan Ali taraftarı anlamına gelir. Bu ilk ayrışmanın ardından her iki tarafta da sayısız

hizbin ortaya çıkması, özellikle yetkiyi kimin elinde bulunduracağına dair tartışmalarda çoğu dinin ne kadar kırılgan olduğunu bizlere hatırlatır.

Dini cemaatlerde liderlik mücadeleleri, başkalarına hükmetme arzusundan kaynaklanan insani zafiyetin örnekleri göz ardı edilebilir. Bunlar dinin dünyevi tarafını vurgular. Üzücü de olsa kaçınılmazdır. Öte yandan vahye dayanan din, bizi Tanrı'nın zihnine ve cennetteki hayata taşıdığını ileri sürer. Aynı ayrışma ve bölünmenin oraya da yansıyacağını görmek rahatsız edicidir. Ölümden sonraki hayat da ölümden öncekine çok benzerdir. Unutmayın ki Kuran dünyevi varlığımız son bulduğunda bizi öteki tarafta neyin beklediğini gösterme iddiasındadır. Bahsedilen olasılıklardan ikisi, bazılarımızın kaygıyla yutkunmasına yol açar.

Kuran herkesin öteki taraftaki nihai kaderinin şimdiden belli olduğunu söyler. Biletler kesilmiştir. Aslında bizler daha doğmadan kesilir. Buna *kader* öğretisi denir. Hıristiyanlık da dahil olmak üzere diğer dini geleneklerde de bulunur. Ancak bu öğreti, bariz adaletsizliği ve acımasızlığı yüzünden her yerde tartışma konusudur. Bunu ilk önce kendi içinde ele alalım. Birçok dine göre dünyadaki hayat, ölümden sonraki hayat için bir hazırlıktır. İyi bir hayat sürersek ve inancımızın gereklerini –örneğin İslamın Beş Şartını– yerine getirirsek, Tanrı tarafından ödüllendiririliriz ve cennete kabul ediliriz. Ancak kader öğretisine bir başka açıdan bakacak olursak, Tanrı herkesin kâğıdını daha sınava girmeden işaretlemiştir. O halde Tanrı yolumuzu değiştirmemiz ve daha sıkı çalışmamız için niçin peygamberlerini

gönderip bizi uyardı? Kaderimiz önceden belirlendiyse, çaba sarf etmek ve cihat uğruna her türlü fedakârlığı göze almak niyeydi? Karakterlerinin kaderini garip bir şekilde yazıp bazılarına mutluluk ve başarı, bazılarınaysa mutsuzluk ve başarısızlık dağıtan mutlak yazar tekrar karşımıza çıkar.

Muhammed'e konuşan ses, bunu Kuran'da şu şekilde ifade eder: "Onların boyunlarına demir halkalar geçirdik, o halkalar çenelerine dayanmıştır... onların önlerine bir set, arkalarına da bir set çekip gözlerini perdeledik. Artık göremezler. Onları uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, inanmazlar."* Her şeyin önceden belirlediğini netleştirmek için İslamda bunu teyit eden başka kutsal metinler de vardır.

Müslümanlar, Kuran'ın dışında *sünnet* veya "Peygamber'in yolu" olarak adlandırılan bir külliyata sahiptir. Kuran Muhammed'in Melek Cebrail'den duyduklarıysa, sünnet de Muhammed'in yakın arkadaşlarının ailesinin doğrudan kendisinden duyduklarıdır. Bunlar Hadislerin yanı sıra Muhammed'in öğreti ve sohbetlerinin anlatımlarından oluşur. Kaderin en net tanımı, bu Hadislerin birinde karşımıza çıkar: "Sizden kimse yok ki, şu anda cennet veya cehennemdeki yeri yazılmamış olsun! ... Herkes kendisi için yaratılmış olana erecektir."** Peki bu kader öğretisi, Allah'ın bağışlamaya her zaman hazır olma, "merhametlilerin en merhametlisi" ve çok şefkatli olma gibi nitelikleriyle nasıl örtüşebilir?

---

* Yâsîn Suresi, 8-10. Ayet –çn.

** Tirmizi, Kader 8 –çn.

Hiçbir şekilde örtüşmez. 7. yüzyılda ilk kez kaleme alınmaya başlar başlamaz, bu öğretinin İslam âlimleri tarafından tartışılması da bu nedenledir. Âlimlerin söylediği gibi, Allah adilse kader öğretisi onun doğasıyla çelişir. İslamın Beş Şartına uyulması gibi dini çabaların mantığı, insanların özgür iradeye sahip olduğunu ima eder. Dinlemek, tövbe etmek ve kurtuluş yolunda ilerlemek için özgür iradeye sahip değillerse, Allah neden insanlara peygamberler göndermiş olsundu? Tartışmalar sürüp gitti.

Bu konudaki anlaşmazlık, Kuran yorumunun ilk bakışta göründüğünden daha az açık olduğunu bizlere hatırlatır. Din öğrencileri için bir diğer sıkıntı kaynağına işaret eder. Bütün dinlerde Kuran gibi kutsal metinleri göründüğü gibi kabul eden *literalistler** vardır. Öte yandan metinleri harfiyen yorumlayanlardan genellikle daha çok bilgi sahibi olan din âlimleri, okumalarda daha incelikli davranır. Metinleri harfiyen yorumlayanların yüzeysel olarak yorumladığı şeyleri çoğu zaman bir metafor olarak değerlendirirler. Dini metinlerin tarihi, bu rakip okullar arasındaki uzun tartışmaların öyküsüdür. Tartışılan konular hayatlarımızı doğrudan ilgilendirmediği için genellikle önemsenmez. Ancak bazen sıradan insanların hayatlarında büyük bir korku ve kaygı kaynağı olabileceği için önemlidir. Kader fikri yeterince endişe verici olsa da hiçbir şey Cennet ve Cehennemin varlığı öğretisiyle karşılaştırılamaz.

---

* Metinleri harfi harfine yorumlayanlar –çn.

Kuran'da Cennet ve Cehennemden söz edilen birçok sure yer alır. Bunların en ünlüsü olan 56. Surede kıyamet gerçekleştikten sonraki cennet tasvir edilir. Buna göre Cennet, erkeklerin özel olarak keyif alması için tasarlanmış gibi görünen bir Haz Bahçesidir. İçince insanın başını döndürmeyen veya sarhoş olmasına yol açmayan şarap pınarları sürekli akar. Dünyada katlanılan ıstıraplar karşılığında yeni gelenlere ödül olarak iri gözlü güzel huriler verilir. Daha da cazibi, Cennette boş konuşmalara yer yoktur. Sadece "Selam!", "Selam!" sözü işitilir. "Ahiret mutluluğuna erenleri" böyle bir hayat bekler. "Kötülüğe batanları" ise çok farklı bir hayat bekler: "Onlar iliklere işleyen bir ateş ve bir kaynar su içindedirler. Ne serin ne de yararlı olan zifiri bir gölge içinde!"*

Cennet ve Cehennem, erdemin mükâfatı veya kötülüğün cezası hakkında konuşurken kullanılan birer metafor olarak yorumlanabilir. Aynı zamanda kelimesi kelimesine de düşünülebilir. Cehennem eğer mevcutsa, Tanrı çocuklarından bazılarını sonsuza dek katlanılmaz acılara terk edecektir. Cehennemin başka dinlerde de karşımıza çıktığını görmüştük. Bu nedenle Kuran'la ilgili incelememizi burada noktalayalım. Bir sonraki bölümde insanlığın en kasvetli icadını düşüneceğiz; kaynar sular ve zifiri dumanla kaplı diyarı ziyaret edeceğiz. Cehenneme bir göz atacağız.

---

* Vakıa Suresi, 17-44. Ayetler –çn.

25. BÖLÜM

Cehennem

Cehennem nedir? Pişmanlık duymayan günahkârların ölünce gönderildikleri yerdir. Hıristiyanlık ve Müslümanlıkta ortaya çıkan Cehennem anlayışına göre, hiçbir kaçışı olmayan bir yerdir. Cehenneme düşerseniz, sonsuza dek orada kalırsınız. Bütün mesele budur.

Peki cehennem nerededir? İnsanın zihnindedir. Daha doğrusu zihnin farklı din dünyalarını yaratan kısmındadır. Bunu anlamak için dini hayal gücünün nasıl işlediğini hatırlamamız gerekir. Dini hayal gücü iki seviyede işler. Düşünme veya merak etme bunun bir seviyesidir. İnsanlar hayat hakkında düşünmeden ve hayatın ne anlama geldiğini merak etmeden duramaz. İnsanlık tarihinin en başından beri ölülerin başına ne geldiği merak edildi ve ahiretin varlığı üzerine tahminlerde bulunuldu. Ayrıca

insanlar arasındaki korkunç eşitsizlik hakkında da kafa yoruldu ve bu hayatta eşitsizliği çözmek zor olduğuna göre, evrende adalet diye bir şey varsa ahirette eşitsizliğin çözüleceği sonuca varıldı. Elbette bütün bu sonuçlara ulaşılırken ahiret hakkında gerçek bir bilgi yoktu. Bunlar bir tahmindi veya sadece hayal ürünüydü. Ancak insan zihninin esinlerinden doğal olarak ortaya çıkmıştı. Teologların buna *doğal din* demesinin nedeni budur.

Daha sonra dini hayal gücünün ikinci seviyesi devreye girdi: İnsan zihninin vizyonlar gören ve sesler işiten kısmı, ahiret hakkında doğrudan bilgiler aldığını ileri sürdü. Teolojinin bu bölümüne *vahye dayalı din* denmesinin nedeni budur. Doğal din ölüm perdesinin arkasında nelerin olduğunu *merak ederken*, vahye dayalı din onu gördüğünü *iddia eder*. Burada ilgi çekici nokta, sorular her yerde aynıyken, yanıtların dinden dine değişmesidir. En büyük fark Hint dini ile Hıristiyanlık ve Müslümanlık arasındadır.

Hint bilgilere göre ruh ölümden sonra kalıcı bir halin içine girmez. Başka bir hayata yeniden doğar. Yeni hayatının statüsü, bir öncekinde artırdığı veya azalttığı erdeme göre belirlenir. Hindu geleneğinde cennetler ve cehennemler vardır ama bunlar nihai birer duraktan ziyade geçiş kamplarıdır. Sistemden kaçmak için milyonlarca hayat sürmek gerekebilir ama herkesin bu sistemden çıkma umudu her zaman vardır. Nihai hedef, nirvānaya ulaşarak kaybolup gitmektir.

Daha batıda yaşayanların beklentisi, yeniden doğum çarkından nihai olarak kurtulma umudu de-

ğildir; ölümden sonra devam eden hayatının farklı versiyonlarını temel alır. *Hell* [cehennem] sözcüğünün ilk ortaya çıkışı, bunun ne anlama geldiğine dair bir ipucu sunar. İngiltere'nin eski dili olan Anglo-Sakson dilinde *hell* sözcüğü, göçen ruhların gittiği yer olan yeraltı dünyasını anlatır. Eski Ahit'te bunun için *sheol* sözcüğü kullanılıyordu. Ancak burası ürkütücü bir yer değildi. Bunaltıcı bir yerdi. "Cehennem kadar sıkıcı" deyimindeki gibi sıkıcıydı. Korkunç bir hastalığa yakalanıp hiçbir zaman iyileşemeyen insanlar gibi, yeraltı dünyasındaki ölüler de hiçbir zaman gelmeyecek bir şeyi bekleyen hayaletler gibi dolanıp duruyordu.

Ancak din tarihinde hiçbir şey statik değildir ve ahiret hakkında bile değişiklikler yaşanır. İsrailoğullarının Babil'deki sürgün yıllarında Pers inançları Museviliğe sızdı. Bunlardan biri de ruhların öldükten sonra yeraltındaki kasvetli bir nekahet merkezinin kalıcı sakinleri olmadığıydı. Ruhlar öldükten sonra ya cennetin mutluluğuna kavuşuyordu ya da cehennem azabına mahkûm oluyordu. Ahiretin bu versiyonu Musevilikte hiçbir zaman tam olarak kabul görmedi ama 1. yüzyılda bazı destekçiler buldu ve İsa da bunlardan biriydi. İsa cehennem hakkında çok şey söylemese de cehennemin varlığını kanıksamış görünür. Cehennem hakkında söylediği sözler bu kavrama yeni ve dehşet verici bir anlam yükler.

İsa, çocuklara hor gözle bakan ve zarar veren kişilerin "hiç sönmeyen ateşi" [*Gehenna*] boylayacağını söyler. Bazı eski İbranice metinlerde Gehenna, mahşer gününden sonra günahkârların cezalandı-

rılacağı yer olarak geçer. Daha sonraki bir geleneğe göre, Gehenna Kudüs'te çöplerin yakıldığı ve sürekli çöp boşaltıldığı için ateşin hiç sönmediği atık alanının adıydı. İsa'nın bunu hiç bitmeyen bir ceza için metafor olarak mı kullandığı bilinemez ama hiç sönmeyen ateş cehennemin standart bir özelliği haline gelir. Altı yüzyıl sonra Kuran'ın yazıldığı dönemde sonsuz azapla cezalandırılanlar, cehenneme yaklaşırken çıkardığı korkunç uğultuyu işittiği ve cehennemin kapısındaki bekçilerin onlara "Size bir uyarıcı gelmemiş miydi?"* diye sorduğu aktarılır.

Kuran'da cehennem Hıristiyan kaynaklara göre çok daha detaylı olarak tasvir edildi. Bu kadar detaylı tasvirler sunulurken verilmek istenen mesaj açıktı: Peygamber'in uyarılarına kulak asmazlarsa insanlar sadece cehennem ateşinde yanmakla kalmayacaktı, çektikleri azap daha da artsın diye başlarından aşağıya kaynar sular dökülecekti. Peygamber'in dönemine kadar cehennemin idarecileri üstlerine düşeni yapmıştı. Verimli ve ürkütücü şekilde etkili bir sistemi işletmeyi gerçekten iyi biliyordu. İnsanları dine yönlendirmek için ürkütmek, her zaman etkili bir taktik olmuştu. Hıristiyanlığın Müslümanlıkla rekabetinde karşılaştığı dezavantaj, Kuran'ın İncil'den çok daha ürkütücü olmasıydı. Hıristiyanlık elini güçlendirmesi gerektiğine karar verdi. Kilisenin kutsal kitabı ürkütücülük açısından Kuran'ı geride bırakamazdı ama Müslümanların elinde olmayan bir silaha sahipti.

Müslümanlığın aksine Katolik Kilisesi, On Emirin ikicisinde geçen resim yasağını hiçbir zaman

* Mülk Suresi, 8. Ayet –çn.

çok fazla dert etmemişti. Sanatın bütün formlarının Tanrı'yı yüceltmek ve Hıristiyanlığın mesajını yaymak için kullanılabileceğine inandı. Katolik Kilisesi eşi benzeri görülmemiş bir şekilde sanatçıların en büyük hamisi haline geldi. İnancı kutlamak ve açığa vurmak için müzik ve mimariyi kullandı. Ama tüm sanat formları arasında en çok resimden hoşlandı. Müslümanlar cehennemi yalnızca sözcüklerle tasvir ederken, Hıristiyanlar onu *resmedebildi*. Ve herkes bilir ki bir resim binlerce sözcükten kıymetlidir. Kilise cehennem mesajını net ve yüksek sesle vermek için cehennemden manzaralarını kilise duvarlarına korkutucu detaylarıyla resmettirdi. Buna bir örnek verelim.

İngiltere'nin Salisbury kentinde Thomas Becket'in adını taşıyan 15. yüzyıla ait bir kilise vardır. Becket, 29 Aralık 1170 tarihinde Kral II. Henry'nin emriyle katedralde öldürülen Canterbury Başpiskoposuydu. Salisbury'de Becket'in adı verilen kilise, ışığın yumuşak bir biçimde içeri süzüldüğü görkemli bir eski binadır. Ancak ortadaki koridorda ilerken koro kemerinin duvarında sizi ortaçağa ait bir "kıyamet" resmi karşılar. Anglo-Sakson dilinde *Doom* sözcüğü, Kıyamet Günü veya Mahşer Günü anlamına gelir. O gün ölüler mezarlarından kalkacak ve Tanrı'nın onların hayatları hakkında verdiği hükmü dinleyecektir. Mahşer tabloları, insanları ürkütmeyi amaçlıyordu ve Salisbury'deki bunun çok etkili bir örneğiydi.

1475 yılına ait tablo, İsa'yı hüküm verirken gösterir. Sağ tarafında Cennete gönderilen erdemliler vardır ve ve melekler tarafından karşılanır. Sol

tarafındaysa Cehenneme gönderilen günahkârlar vardır ve iblisler onları ejderhanın ateşler saçan ağzına çeker. Bu tabloya ilk kez bakan kişiler, tasvir edilenleri birebir anlamış olabilir. Buna göre evren üç katlı pasta gibidir: Cennet en üstte, Dünya ortada ve Cehennem de aşağıdadır. Öldükten sonra Cennete çıkarsınız veya Cehenneme düşersiniz. Cehennem Dünyanın çekirdeğindedir. Yanardağlar lav püskürttüğünde "Cehennemin ağzını açtığına" ve günahkârlara yerin altında onları neyin beklediğine ilişkin bir işaret verildiğine inanılır.

Hıristiyanlık, Cehennemi kilise duvarlarında resmetmekle yetinmedi. Vaizler de Cehennemin dehşetini anlatmak için hayal güçlerini kullandı. James Joyce, *Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi* adlı eserinde küçükken duyduğu bir vaazı anlatır. Vaiz, ergenlik çağındaki dinleyicilerine cehennemde yanan sülfürlü kükürdün, Gehenna'nın alevleri gibi sonsuza dek yanmak üzere tasarladığını söyler. Yeryüzündeki ateş, diye haykırır, her şeyi yakıp kül eder. Ateş ne kadar harlıysa yanma süresi de o kadar kısadır. Halbuki cehennemin ateşi yaktığı şeyi yok etmez ve *acısı asla dinmez*!

Cehennemdeki sonsuz azap düşüncesi, ona inanmayanların bile yutkunmasına neden olur. Bu kadar korkunç bir fikir insanın aklına hayaline nasıl gelebilir! İnsanlar yüzyıllar boyunca birbirlerine korkunç şeyler yaptı. Ancak cezaların en acımasızı bile, bir noktada son bulmak zorundaydı; en nihayetinde kurbanın ölümüyle sonlanıyordu. Cehennemin korkunçluğu, acının hiç son bulmamasıydı. Mahkûmlar hiçbir gelecek umudu olmadan

sonsuza dek o azap anlarını yaşayacaktı. Salisbury kilisesindeki cehennem tablosunun ressamı, Latince bir mottoya da yer vermişti: *Nulla in redemptio*, yani kurtuluş yok! Meçhul ressamın bu sözleri Salisbury'deki Aziz Thomas Kilisesinin duvarlarına yazmasından yüzyıl önce, İtalyan şair Dante *Inferno* adını verdiği meşhur bir şiir kaleme almıştı. Dante'nin Cehenneminin kapılarındaysa şu uyarı yazılıdır: Bu kapıdan giren herkes, bütün umutlarını kapının dışında bıraksın.

Verilen mesaj aynıdır. Cehennemin sonu yoktur. Hiçbir umuda yer yoktur. Bu bir insanın karşı karşıya kalabileceği en korkunç olasılıktır. Katolik Kilisesinin çıkardığı en büyük teolog olan –ve merhametli bir adam olduğu anlatılan– Aziz Thomas Aquinas'ın Cennetin cazibesini artırmak için yaptığı ekleme dikkate değerdir. Cennetin balkonundan aşağıdaki cehennem azabının izlenebileceğini söyler: "Azizlerin mutluluğunu daha da artırmak için ... lanetlilerin nasıl cezalandırıldığını eksiksiz bir biçimde görebilmeleri sağlanır." Dolayısıyla cehennem lanetliler için azapken, kurtulanlar için mutluluktur.

Buraya kadar, çok dehşet verici. Ancak din daha aşırı öğretilerinin farkına varıp gerekli düzeltmeleri yapabilir. Kuran'daki yazgı öğretisinin Allah'ın merhametiyle uyuşmadığını ileri süren Müslüman âlimler çıkmıştır. Katolik Kilisesinde de cehennemle ilgili bir yaklaşım geliştirilmiştir: Ölünce Cennete girmeye yetecek kadar iyi olmayan, Cehenneme gönderilmeyi hak edecek kadar da kötü olmayan kişiler için belki de bir ara yol olamaz mıydı? Gü-

nahkârların Cennete girmeyi hak etmek için yoğun bir biçimde hazırlık yapabileceği bir eğitim merkezi olsa, fena olmaz mıydı?

Bu ihtiyaç kabul edildi ve 12. yüzyılda bu tür bir yer resmi olarak kuruldu. Adına "Araf" dendi. Cehennemden farkı, bir çıkış yolunun bulunmasıydı. Aziz Thomas Aquinas buranın işleyişi hakkındaki en büyük otoriteydi. İnsanların günahlarının bedelini ödemeden ölmeleri halinde, arafta ikinci bir şansa kavuşacaklarını açıkladı. Arafın iyi yanı, umudun olmasıydı. Elbette acı da vardı ama bu acıya katlananlar hiçbir şeyin sonsuza kadar sürmeyeceğini ve zamanı gelince Cennetin kapılarının onlara açılacağını biliyordu.

Arafın kurulması, ölüm korkusunu biraz hafifleten bir merhamet gösterisiydi. Ancak Kilise kendi iyiliğini bile yozlaştırmanın bir yolunu buldu. Araf para kazanmanın bir aracına dönüştü. Öylesine kötüye kullanıldı ki Katolik Kilisesinde ayrışmaya yol açtı. Bir sonraki bölümde bunun nasıl gerçekleştiğini ele alacağız.

26. BÖLÜM

İsa'nın Vekili

Hıristiyanlığın 4. yüzyılda Konstantin tarafından Roma İmparatorluğu'nun resmi dini olarak kabul edilmesinden sonraki bin yılda, Kilise artık İsa'nın dönüşünü bekleyen zulüm altındaki bir mezhep olmaktan çıkıp yeryüzündeki en büyük ve en güçlü kurum haline geldi. Hem ruhani hem de dünyevi kudretiyle, yeryüzü ve gökyüzünü birleştirme iddiasında bulundu. Erdemleri kadar kusurlarıyla da ön plana çıkan muhteşem bir kurum olarak, hükümdarların gururunu kırarak ve ordulara komuta ederek dünyayı hükmetti. İzinden gittiğini ileri sürdüğü peygamberin çarmıha gerilişinin üzerinden uzun yıllar geçmişti. Yine de İsa arka planda tedirgin edici varlığını korudu ve etkisini hiçbir zaman kaybetmedi.

13 ve 14. yüzyılda gücü zirveye ulaşan Katolik Kilisesi, dinlerin ayakta kalmak için çıkarması ge-

reken en önemli dersi çıkardı. Gördüğümüz gibi, dinler doğası gereği kolayca parçalanır. Paramparça olmaları için çok fazla şeye gerek yoktur. Bir kişinin ölümü bunun için yeterli olabilir. Bir tek sözcüğün bir tek harfi üzerindeki tartışmalar bile buna yetebilir. Katolik Kilisesi, bu tür parçalanmalardan uzak durmanın en iyi yolunun ne olduğuna karar verdi: Bütün gücünü bir tek kişide toplayacaktı ve onun otoritesini pekiştirecek yapılar inşa edecekti.

Geniş kilise örgütlenmesinin alt kademeleri, kendini görevine adamış rahiplere emanet edildi. Katolik rahiplerin evlenmesine ve ruhani rolleriyle rekabet edebilecek türden insani bağlılıklar geliştirmesine izin verilmedi. Onların ailesi Kilise olmalıydı. Bu kişisel fedakârlığın karşılığında, yüksek bir prestije ve özel, kutsal bir statüye kavuştular. Bu statü *apostolik zincir* adı verilen ruhani mekanizmayla dağıtıldı. Katolik din adamları Müslümanlığın Şii versiyonundaki imamlar gibiydi ama otoritelerinin kaynağı insani değil, ilahiydi. Mekanizma bu şekilde işledi.

İsa, misyonunu yerine getirmek için on iki havariden yardım almıştı. Ellerini onların başına koyarak onları görevlendirmişti. Havariler de aynı yöntemi kullanarak kendi otoritelerini başkalarına dağıtmıştı. Katolik Kilisesi bu apostolik zincirin hiçbir zaman kırılmadığını iddia etti. Bu tarih boyunca hiç kırılmamış büyük bir zincirdi. Bu zincirin kırılması veya farklı bir zincir oluşturulması durumunda İsa'nın otoritesi kaybedilirdi. Katolik piskoposlar, papazlar ve yardımcı papazlar sıradan insanlardan ayrılan özel bir kast haline geldi. Bir

din adamını incitme veya aşağılamak özel bir suçtu. Kutsal şeylere saygısızlıktı, Tanrı'ya karşı işlenen bir suçtu. Uygunca cezalandırıldı.

Bu elit kastın yaratılması Katolik Kilisesinin birliğini sağlamak için ne kadar önemliyse, mutlak otoritenin bir tek figürde toplanması da bir o kadar önemliydi. Roma Piskoposu bu sistemdeki kilit nokta oldu. Bu süreç tamamlandığında Roma Piskoposu dünya üzerindeki en güçlü adamdı. Sadece dünyadaki hayat için değil, ölümden sonraki hayat için de söz sahibiydi. Bir kişiyi kolayca zindana attırabildiği gibi, aynı kolaylıkla Cennetten de men edebilirdi. Roma Piskoposunun gücü sınır tanımazdı ama bu zirveye ulaşmak yüzyıllar almıştı. Bunu daha iyi anlamak için 4. yüzyılda İmparator Konstantin'e geri dönmemiz gerekir.

Roma İmparatorluğunun yönetim merkezinin her zaman Roma olduğunu düşünmek yanlıştır. Yıllar 330'u gösterdiğinde, Konstantin imparatorluğun merkezini doğuya taşımaya karar verdi. Kendi adıyla anılan "Konstantinopolis" şehrini kurdu. Günümüzde bu şehri Türkiye'de İstanbul adıyla biliyoruz. Bu muhteşem şehrin kurulması, bir dizi değişikliği de beraberinde getirdi. Konstantinopolis imparatorluktaki en önemli şehir haline geldi ve şehrin piskoposu da şehrin görkeminden kendi payına düşeni aldı. Roma ve Konstantinopolis gibi şehirlerin piskoposları, daha az önemli yerlerin piskoposları üzerinde otoriteye sahip güçlü figürler haline geldi.

İmparatorluğun doğusundaki şehirlerde önde gelen piskoposlar kendilerini *patriark* (Yunanca

baba anlamına gelen sözcükten türetilmiştir) olarak adlandırmaya başladı. İmparatorluğun batısındaki şehirlerindeyse *papa* (Latince baba anlamına gelen sözcükten türetilmiştir) olarak adlandırdı. Farklı diller kullanmalarının ötesinde daha somut anlaşmazlıklar da baş gösterdi. Teoride hâlâ bir tek Kilise vardı ama fiilen ayrışma başlamıştı. Tarihteki birçok tartışmada olduğu gibi, temel ayrılık noktası kimin söz sahibi olacağıydı. Havariler yeryüzünde cennetin krallığı kurulduğunda içlerinden kimin lider olacağını tartışırken, İsa onları terslemişti. Konstantinopolis Piskoposu ile Roma Piskoposu arasında da benzer bir tartışma yaşandı. Hangisi büyüktü: Doğudaki partiark mı, Batıdaki papa mı? Hakemlik yapmak için İsa da ortalıkta yoktu.

Ruhani güç Roma'ya kaymıştı. İmparatorun artık Roma'da bulunmaması, papanın eski başkentte rakipsiz otorite kaynağı olması anlamına geliyordu. Konstantinopolis şehrindeki patriark her zaman imparatorun gölgesindeydi ve onun soluğunu ensesinde hissediyordu. 1054'te içten içe süregelen rekabet Büyük Ayrışma adıyla bilinen bölünmeye yol açtı. Hıristiyanlığın iki versiyonu ortaya çıktı: Doğuda Ortodoks Kilisesi ve Batıda papanın liderliğinde Katolik Kilisesi. Bu ayrışma günümüze kadar sürdü. Her iki tarafın da kendi tarzı ve kültürü oluştu. Ortodoks din adamları genellikle sakal bırakır; Katolik din adamları genellikle sakal bırakmaz. Ortodoks papazlar evlenebilir; Katolik papazlar evlenemez. Bu yüzeysel farkların ötesinde, Roma'daki papalığın üstlendiği otoritenin kaynağı hakkında temel bir anlaşmazlık mevcuttur.

İlk bakışta, bunun sıradan bir iktidar kavgası olduğu düşünülebilir. Ne de olsa iktidar en çok bağımlılık yaratan ilaçtır ve insanlar iktidarı ele geçirmek ve korumak için her şeyi göze alabilir. Ancak dini iktidar mücadelelerinde taraflar daima hırslarını kutsal bir kisveye büründürmeye özen gösterir. Mesele asla politik değildir, Tanrı'ya itaat etmekle ilgilidir. Müslümanlıkta Şiiler ile Sünniler arasındaki mücadelede bunu görürüz. Şiiler iktidar mücadelesini Peygamber'in soyundan gelmekle ilgili ruhani bir teoriye dayandırmıştı. Roma'daki papa da benzer bir kart oynadı. İddiasına göre, mesele sadece Roma'nın tarihsel olarak İmparatorluğun en önemli şehri olması değildi. Bunun çok daha ötesi söz konusuydu. Bizzat İsa tarafından böyle olması planlanmıştı! Şimdi bu argümana bakalım.

İsa on iki havarisini topladığında, Petrus'u en yüksek konuma getirmişti. Diğerlerinin Petrus'un konumunu sorgulamaması için ona bir isim bile takmıştı. Petrus'un İbrani dilindeki asıl adı Simon'du. Ancak İsa onu "kaya" olarak nitelendirmişti. Kaya sözcüğünün Yunancadaki karşılığı *Petros*, Latincedeki karşılığıysa *Petra* idi. İsa o zamana kadar "Simon" adıyla çağrılan Petrus'un bundan sonra "Simon *Petrus*" yani "Kaya Simon" olarak anılacağını söylemişti. İsa'nın cemaatinin temeli bu kaya üzerine inşa edilecekti. Üstelik hepsi bu kadar da değildi.

Petrus'un nerede öldüğünü hatırlıyor musunuz? MS 65 yılında Hıristiyanların uğradığı ilk zulüm sırasında Roma'da ölmüştü. Petrus öldürüldüğü sırada Roma'da olduğuna göre, kendisi Roma'nın

ilk piskoposu olmalıydı. Havarilerin başı olduğuna göre de onun peşi sıra Roma Piskoposu olan kişiler Petrus'un statüsünü miras almıştı. Dolayısıyla Roma Piskoposu yani Petrus'un halefi, bütün piskoposların başı olmalıydı. İsa'nın yeryüzündeki vekili veya temsilcisi, ondan başkası olamazdı. Doğudaki Kilise bu argümanı inandırıcı bulmadı. Petrus'un ilk Roma piskoposu olduğunu söylemek, zorlamaydı. Petrus'un zamanında Hıristiyanlar uzunca bir süre dünyada kalmayı beklemiyordu. İsa Mesih'in kısa süre içinde geri geleceği söylenmişti. Çok yakında her şey yok olup gideceğine göre böylesine bir örgütlenmeye ne gerek vardı?

Doğu Kilisesi kendi argümanını tarihe dayandırdı. Kilise örgütlenmesini, İsa Mesih'ten çok İmparator Konstantin şekillendirmişti. Bu nedenle Papa'nın otoritesini kabul etmediler ve kendilerini izole ettiler. Papa, Batı Kilisesinin lideri haline geldi. Ancak gücüne güç katmaya devam edecekti. Sonraki gelişmeleri anlamak için yolu Araf'a düşen ruhlara dönmemiz gerekir.

O dönemin dindarlarının gözünde, dünya üzerindeki hayatın bizi bekleyen sonsuz hayat için bir hazırlıktan ibaret olduğunu unutmayın. Sonsuz hayatınızın nasıl geçeceği, bu dünyada nasıl davrandığınıza göre belirlenecekti. Günahlar sizi Cehenneme veya şansınız varsa Araf'a götürecekti. Bu yüzden de ölmeden önce günahlarınızın bağışlanması çok önemliydi. Bazı insanlar uzun vadeli düşündü: Vaftiz olmayı ve günahlarından arınmayı, ölümden hemen öncesine kadar erteledi. Böylece hem bu dünyada eğlenceden mahrum kalmadılar

hem de öbür dünyada yeterince rahat bir hayatı garanti altına aldılar. Konstantin'in yaptığı da buydu. Tam ölmek üzereyken vaftiz oldu. İnce bir hesap yapmıştı ama sonunda başarmıştı.

İnsanların günahlarını bağışlama ve cennete gitmelerini garanti etme ehliyetiniz olsaydı, nasıl bir güce kavuşacağınızı biraz olsun düşünmeniz yeterlidir. Papa bu otoriteye sahip olduğuna inandı. İsa yetkiyi Petrus'a vermişti ve Papa da Petrus'un vârisiydi. 12. yüzyılda papalar bunu öylesine bir şekilde kullanmaya başladı ki sonunda Katolik kaya parçalandı. Ve bu süreci başlatan, İslamdı.

İslam tarihine baktığımızda, Peygamber'in ölümünden sonra Roma İmparatorluğunun güney ve doğu bölgelerine hızla yayıldığını görürüz. Fethedilen yerlerden biri de Filistin'di. Museviler ve Hıristiyanlar için kutsal olan Kudüs şehri Müslümanların eline geçti. Elbette Müslümanlar da Kudüs'e saygı gösteriyordu. Kudüs onların da kutsal şehriydi. Peygamber de İbrahim, Musa ve İsa'nın kutsal olarak görevlendirilmiş halefi değil miydi?

Papanın gözünde öyle değildi. Hıristiyanlığın kutsal şehrinin Müslümanların eline geçmesi, küçük düşürücüydü. Kudüs'ü geri almaya karar verdi. Hıristiyan savaşçıları Avrupa'dan Kudüs'e göndermek ve Katolik Kilisesi adına kutsal şehri geri almak için seferberlik başlatıldı. Bu çağrıya yanıt verip savaşa gidenlere Haçlılar dendi. Bu sözcük, haçla işaretlenmiş olanlar anlamına geliyordu. Roma yakınlarındaki Milvian Köprüsünde rakibine karşı savaşırken haç işareti bulunan bayrakları arkasına alan Konstantin gibi, Haçlılar da Filistin'i

egemenliği altına alan Müslümanlara karşı savaşta çarmıha gerilmiş İsa sembolünü kullandı.

Papa II. Urban, ilk Haçlı Seferini 1095 yılında başlattı. Sonraki iki yüzyıl boyunca yedi Haçlı Seferi daha düzenlendi. Kudüs bir süreliğine geri kazanılsa da Haçlılar, Müslümanlara olduğu kadar Doğu Kilisesine bağlı Hıristiyanlara da büyük zarar verdi. Katolik tarihinde silinmez bir leke bıraktılar. Bununla birlikte Kilise için de can alıcı bir gelişmenin kapıları aralanmış oldu. Papa insanları haçlı seferine gitmeye teşvik etmek için *bütün* günahlarını bağışlamayı vaat etti. Bu pazarlık için teknik bir terim olarak Latince imtiyaz anlamına gelen *endüljans* sözcüğü kullanıldı. Bu vaadi sunmanın ruhani bir mantığı vardı. Ne de olsa at sırtında veya yürüyerek evlerinden binlerce kilometre uzağa gidip savaş meydanlarında hayatını riske atmak, o zamana kadarki kötü davranışların geri ödemesi olarak düşünülebilirdi. Günümüzde adalet sistemleri tarafından uygulanan para cezaları veya kamu hizmeti cezaları gibiydi.

Daha sonra bir papa bu endüljansların büyük bir proje için para kaynağı olabileceğini akıl edince, Kilise için sıkıntılı süreç başladı. Bunu ilerleyen bölümlerde göreceğiz.

27. BÖLÜM

Protesto

1517 yılında bir bahar sabahı, Almanya'daki Jüterbog şehir meydanında bir vaiz kürsüye çıktı ve kendisini dinlemek için toplanan kalabalığa hitap etti. Konuşması, Hıristiyanlığı parçalayacak dinamitin fitilini ateşledi.

> Haydi! Harekete geçin! Bugün sizin şeref gününüzdür, dostlarım. Bugün esaretten kurtulacağınız gündür. İhtiyaç duyduğunuz tek şey, şu kısacık mektup. Elimdeki kısa mektup, sadece bir şilin maliyetinde ama sizi arafta yıllarca ıstırap çekmekten kurtaracak.
>
> Hepiniz sadık Katoliklersiniz. Günahın cezalandırılması gerektiğini biliyorsunuz. Günahın bir bedeli olmalı! İstediğiniz gibi günah çıkartın. Hiç fark etmez. Günahların bedeli

arafta ödenmek zorunda! Her ölümcül günah için yedi yıl.

Bir yıl içinde kaç ölümcül günah işliyorsunuz? Hayatınız boyunca kaç ölümcül günah işlediniz? Hepsini toplayın. Yüzlerce yıl arafta kalmanız işten bile değil. Bunu bir düşünün!

Ancak şu kısa mektuplardan biri, sizi kurtaracak. Bağış kutusuna bir şilin atarsanız, bütün bu ıstıraptan kurtulacaksınız. Kulağınızı iyi açın. Şu kısa mektup, sadece şimdiye kadar işlediğiniz günahların değil henüz işlemediğiniz günahların da bağışlanmasını sağlayacak. Ne pazarlık ama!

Mektupta ne mi yazıyor? Bu bir af belgesi! Kutsal babamız Papa'nın kendisinden geliyor. Beni buraya Papa gönderdi. Bu af belgesini alırsanız, öldüğünüz zaman cehennemin kapılarının kapanacağını ve cennetin kapılarının ardına kadar açılacağını size duyurmamı istedi.

Bu teklif sadece hayatta olanlar için geçerli değil. Ölüleri de kapsıyor! Arafta kalan akrabalarınızı ve arkadaşlarınızı düşünün. Önlerinde uzayıp giden yılları düşünün. Yıllarca bekleyecekler. Acılarla dolu yıllar, çilelerle dolu yıllar! Ama bu af belgelerinden birini satın alırsanız, akrabalarınız araftan kurtulacak ve göz açıp kapayıncaya kadar kendini cennette bulacak!

Dahası var! Bu af belgesi, sadece size ve sevdiklerinize fayda sağlamıyor. Kutsal Katolik Kilisesine de fayda sağlıyor. Roma'da Aziz Petrus ve Aziz Paul'un gömülü olduğu büyük kilisenin hali içler acısı. Kutsal babamız Papa

> Leo, güzelliğiyle ve ihtişamıyla dünyayı kendine hayran bırakacak bir kilise inşa etmek istiyor. O kilisenin inşa edilmesine sizin de bir katkınız olabilir! Vereceğiniz her şilinle bir taş satın alınacak ve Aziz Petrus'un yeni kilisesi bu taşla örülerek yükselecek. Görkemiyle herkesi şaşkına çevirecek.
>
> Haydi! Harekete geçin! Bir şilin karşılığında af belgelerinizi alın!

Vaiz'in adı Johann Tetzel'di. Kilisenin Dominikenler adıyla bilenen özel vaizler topluluğunun bir üyesiydi. 52 yaşında, boğa gibi güçlü, yaman bir adamdı. Zamanında Kilise için meşakkatli işler yapmıştı.

Tetzel'in Jüterbog meydanında verdiği vaazdan iki yüzyıl önce, Papa IX. Gregory engizisyon birimini kurmuştu. Engizisyoncu adı verilen infazcılar, işkence de dahil olmak üzere her türlü yönteme başvurarak Kilisede sahte öğretilerin kökünü kazımakla görevlendirilmişti. Kullanılan en etkili yöntem, işkence tezgâhıydı. Ahşap bir çerçevenin başına ve sonuna ikişer urgan tutturuluyordu. Zanlının kolları ve bacakları bu urganlara bağlanıyordu. İşkenceci, çıkrığı çevirince kemikler korkunç bir çatırtı sesiyle yerinden çıkıyordu. Beklenen itiraf gelmezse, kurbanın kolları ve bacakları bedeninden ayrılana kadar aynı işleme devam ediliyordu. Bu, düşmanlarınıza sevgi beslediğiniz ve sizi lanetleyen kişileri kutsadığınız bir dünya değildi. Bu tablo ölümden sonraki hayatla meşgul olan dinin, sıklıkla ölümden önceki hayatın düşmanı hale gelmesinin bir örneğiydi.

Tetzel de bir engizisyon üyesiydi. İkna kabiliyeti yüksek bir vaiz olduğu için Mainz Başpiskoposu tarafından af belgelerinin satışını idare etmekle görevlendirilmişti. Başpiskopos sıkıntılı bir dönemden geçiyordu. Piskoposluk bölgesi borç batağına saplanmıştı. Bu yetmezmiş gibi Papa, Roma'da Aziz Petrus Kilisesinin yeniden inşa edilebilmesi için kendisinden büyük bir katkı yapmasını bekliyordu. İşte tam o sırada başpiskoposun aklına parlak bir fikir geldi. Roma'yla pazarlık yapabilirdi. İkna kabiliyeti yüksek bir vaiz olan Tetzel af belgelerinin yetkili satıcısı olarak görevlendirilirse, toplanacak paranın yarısı Mainz başpiskoposluk bölgesi için ayrılıp diğer yarısı Roma'ya gönderilebilirdi. Bu hem sıkışık durumdaki başpiskopos hem de ona baskı uygulayan papa için tam bir kazan-kazan senaryosuydu. Anlaşma sağlandı. Tetzel ve gezgin ekibi, 1517 yılının bir nisan sabahında Jüterbog şehrinde ortaya çıktı. Çok geçmeden paralar akmaya başladı.

Ancak Tetzel'in Jüterbog şehrindeki satış başarısından aylar sonra, bir diğer tıknaz Alman papaz bu anlaşmayı bozdu. Hıristiyanların cennete gidiş biletlerini satın alabileceği fikrine çok öfkelenmişti. Komşu şehir Wittenberg'de kilisenin kapısına bir duyuru çiviledi. Latince belge, endüljans satışının Hıristiyanlıkta yerinin olmadığını ilan ediyordu. Duyuru, birkaç hafta içinde Almancaya ve diğer Avrupa dillerine çevrildi. Kasım ayının sonuna gelindiğinde Avrupa'da herkesin dilindeydi. Roma'da Papa Leo bunun bir şaka olduğunu düşündü. "Ayyaş bir Alman işte," diye mırıldandı. "Nasıl olsa, ayıldığı zaman fikrini değiştirecektir."

"Ayyaş Alman" dediği kişi, Martin Luther adındaki azimli bir keşişti. Fikrini hiçbir zaman değiştirmedi. Fikrini değiştirmesi gereken kişi Papa'ydı. Keşişin duyurusundan sonra endüljans satışlarında düşüş olduğunu ve çok az para toplandığını duyunca öfkelendi. Aziz Petrus Kilisesini yeniden inşa etme planı riske girmişti. Martin Luther'i rahiplikten atan ve her türlü yazısını yasaklayan bir papalık kararı yayınladı. Luther bu bildiriyi alıp halkın gözü önünde yaktı. O gün yaktığı şey, papalık fermanından fazlasıydı. Kendisini Katolik Kilisesine bağlayan köprüleri yakmış ve tarihçiler tarafından Reform hareketi olarak adlandırılan uluslararası isyanı başlatmıştı. Reform hareketi başladığında, Hıristiyan Avrupa paramparçaydı.

Martin Luther, 10 Kasım 1483 tarihinde Eisleben şehrinde dünyaya geldi. Hans ve Margarethe Luther'in yedi çocuğundan biriydi. Yoksul çift, akıllı oğullarına iyi bir eğitim vermekte kararlıydı. Martin, Erfurt Üniversitesine girdi ve 1505 yılında ünlü Augustine tarikatında keşiş oldu. İki yıl sonra papaz unvanı aldı ve 1512 yılında Wittenberg Üniversitesinde ders vermeye başladı. Basamakları hızla tırmanarak sivrildi. 1510 yılında üstleri tarafından Augustine tarikatı adına görüşmeler yapmak için Roma'ya gönderildi. Luther, Wittenberg'de ağır bir tempoda akan hayatın ardından, Sonsuz Şehir'de [Roma'da] tanık olduğu ciddiyetsizlik ve yozlaşma karşısında dehşete düştü. Ancak Wittenberg'e döndüğünde büyük Roma Katolik Kilisesinin halinden daha çok endişe duyacağı bir şey vardı. Kendi ruhu hakkında endişeliydi. Kilise onun ruhunu cehen-

nemden kurtarabilir miydi? Endüljans şamatası ve diğer yozlaşmalar, hiçbir işe yaramazdı. Ancak Luther'in rahatsızlığının asıl kaynağı Kilise değildi. İncil'i keşfetmesiydi.

Aslında İncil hiçbir zaman ortadan kaybolmamıştı. İncil'den seçkiler ayinlerde her gün Latince okunuyordu. O tarihe kadar Katolik Kilisesi, İncil'i kendi otoritesini sağlamlaştırmak için kullanmıştı. Kutsal Topraklarda uzun süre önce yaşamış İsa anlatılıyordu. Aynı kutsal toprakları Müslümanların elinden kurtarmak için Haçlı Seferleri düzenlenmişti. Ancak asıl önemlisi, Papa'nın İsa'nın yeryüzündeki vekili olmasıydı. İncil'deki her önemli detay, Papa'yla ilişkilendiriliyordu. Cennet veya cehennemin anahtarlarını elinde tutan kişi Papa'ydı. Latince yazıldığı için çok az kişi tarafından okunabilen bir kitapta yazılanların önemi yoktu. Ayinlerde İncil'i okuyan papazların da çok azı, okuduğunu anlayabiliyordu. Kuran gibi İncil de ezbere okunuyordu ve anlamadan okunduğunda bile güçlü bir etki yaratıyordu.

Luther'in zamanında İncil'i okuyup anlayabilen insanlar vardı. Üstelik İncil'in bin yıl önce çevrilmiş olduğu Latince tek seçenek değildi. Luther gibi âlimler Eski Ahit'i İbranice orijinalinden, Yeni Ahit'i Yunanca orijinalinden okuyabiliyordu. İncil'in mesajı, onları ürkütmeye başlamıştı. Bunlar, Tanrı'nın sözleriydi; Papa'nın ağzından çıkan sözcükler değildi. İncil'i doğru anlarsanız, bu sizin için iyi bir haberdi. Ancak yanlış anlarsanız, çok kötü olabilirdi. Luther, Katolik Kilisesinin İncil'i yanlış anladığını, hem de korkunç bir şekilde yanlış anladığını düşünmeye başladı.

İncil, Tanrı tarafından seçilen bir kişinin öyküsüydü. Bir evlilik akdiydi. Tanrı, İsrailoğullarını eş olarak seçti. Trajik bir biçimde, İsrailoğulları sadakatsiz çıktı. Bunun üzerine İsa'nın zamanında Tanrı, sadakatsiz eşini boşadı ve yeni bir eş seçti: Hıristiyan Kilisesi. Tarih kendini tekrar mı ediyordu? Katolik Kilisesi artık İsa'nın saf gelini değil miydi? Kilise, dünyevi başarılar ve bu başarıların verdiği hazların peşinde koşan sadakatsiz bir eş miydi?

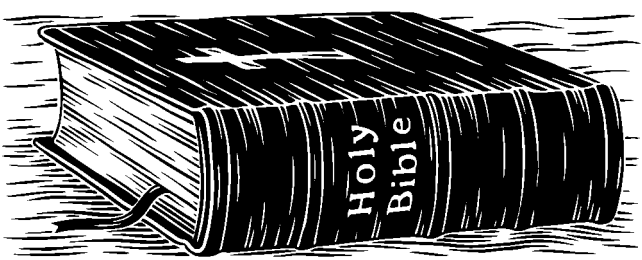
Tanrı'yla İsrailoğulları arasındaki sözleşmenin bozulmasının öyküsü, Reform hareketinin anlamını açığa çıkaran bir anahtardır. Bunun etkisini anlayabilmek için Hıristiyan Kilisesinin öne sürdüğü büyük iddiayı hatırlamamız gerekir. Kilise, erkeklere ve kadınlara sonsuz mutluluğunun müjdesini veya sonsuz ıstırabın acı haberini vermişti. Tanrı'yla yapılan sözleşmeye sadık kalırlarsa, onları cennette muhteşem bir gelecek bekliyordu. Sadakatsizliğin bedeliyse Salisbury'deki Aziz Thomas Kilisesinin duvarlarını süsleyen mahşer günü resminde grafiksel olarak tasvir edilen sonsuz işkencelerdi.

Kurtuluş fikri, Martin Luther'in zihninde bir saplantı haline geldi. Kendisi gibi saplantılı bir Hıristiyan olan Aziz Paul'un mektuplarını okurken, Tanrı'yı anladığı bir aydınlanma anı yaşadı. Sonu gelmeyen dualar ve haclar, onu kurtarmayacaktı. Papa'nın bizzat imzaladığı af belgeleri de işe yaramazdı. Bunlar Tanrı'yla ilişkisini bir tür iş anlaşmasına, alınıp satılabilir bir şeye dönüştürüyordu. Halbuki Tanrı'nın sevgisini satın almanın imkânsız olduğunu biliyordu. Sonra birdenbire farkına vardı. Tanrı'nın sevgisini satın alamazdı ama sa-

tın almasına da gerek yoktu; çünkü *Tanrı sevgisini karşılıksız sunuyordu*. Onu kurtaracak olan şey de Tanrı'nın *sevgisiydi*. Kilisenin aracılık yaptığı ucuz pazarlık onu kurtaramazdı. Tanrı'nın sevgisine güvenmeliydi. Kilise, Papa veya başka bir aracıya değil Tanrı'ya güven duymalıydı.

İlerleyen yüzyıllarda bunun nasıl bir etkisinin olacağını kestiremese de Luther'in yaşadığı bu aydınlanma anı, insanlık tarihinde bir dönüm noktası oldu. Tarihi sonsuza dek değiştirecek iki kuvveti açığa çıkardı: İncil ve Tanrı'yla yüz yüze iletişim kuran serbest bireyler. Her şeyden önce bir zamanlar sarsılmaz olan Katolik Kilisesinin birliğini bozdu. Protestan Reformu başladı. Sonraki bölümlerde bunun sonuçlarını inceleyeceğiz.

28. BÖLÜM

Büyük Bölünme

Martin Luther'in aydınlanma anında zihninde beliren fikir, Hıristiyanlık tarafından hiçbir zaman tam olarak benimsenmemişti. Luther dini vazifelerini yerine getirerek veya endüljans satın alarak değil, Tanrı'nın sevgisiyle kurtulabileceğini düşünmüştü. Bu fikrin devrimci bir anlam taşıdığını fark etmemişti. İnsanlarla ilişkilerinde her zaman bu görüşe uygun yaşamamıştı. Ama bu fikir ona gelmişti ve artık her yerdeydi.

Uzmanların Luther'in içgörüsü için kullandığı teknik terim, bize çok şey anlatır. Buna *inanç yoluyla doğrulanma* denir. Burada "doğrulanma" anahtar sözcüktür. Sözcüğün bugünkü anlamını unutun. Burada kastedilen, bir kişinin utanç duyduğu veya zorluk yaşadığı bir şeyi meşru göstermeye çalışması değildir. Suç işleyen bir kişinin hâkim karşısına

çıktığını düşünün. Suçludur ve suç işlediğini bilir. Hâkimin bunu bildiğini de bilir. Yine de hâkim onu *doğrular*; onu suçsuz ilan eder ve serbest bırakır.

Luther insanlığın Tanrı'yla ilişkisini anlamanın farklı bir yolunu kavramıştı. Dinin insanlara verdiği izlenim, Tanrı'nın onları cezalandırmak için hazır beklediğiydi. Tanrı'ya ulaşmak için soruları hiçbir zaman göremedikleri bir sınava hazırlanmalıydılar. Farklı dinlerin birbiriyle rekabet etmesinin nedeni de buydu. Her din bu sınavın sorularını sadece kendisinin bildiğini söyledi. Doğar doğmaz, daha hiçbir fikriniz yokken, kendinizi içinde bulduğunuz bu sınavda size doğru yolu göstermeyi önerdi. Ancak Luther'in Tanrı'ya bakışı tamamen farklıydı. Luther'in gördüğü şey sevgiydi. Bu, dünyaya şartsız ve koşulsuz sunulan bir sevgiydi. Bu eğer doğruysa, insanlar kendilerini cezalandırmayı bekleyen intikamcı bir tanrıya karşı sürekli tetikte olmak yerine özgürce ve mutlu yaşayabilirdi.

Luther'in kavrayışının ne kadar radikal olduğunu anlamak için dinlerin geleneksel olarak nasıl işlediğini hatırlamamız gerekir. Dinlerin arasında farklılıklar vardır ama ortak nokta "gereklilikler" sözcüğünde saklıdır. Dinler, erkekleri ve kadınları korkunç bir kaderden kurtarmak için ortaya çıkar. Ancak kurtuluşun yolu, belirli öğretilere inanmak ve belirli vazifeleri yerine getirmekten geçer. Dinlerde Romalıların tabiriyle her şey karşılıklıdır [*quid pro quo*]. Şunlara inanırsanız, şunları yaparsanız, sonuç şu olur. Bazen de gereklilikler negatiftir. Şunlara inanmayın! Şunları yapmayın! Talepkâr bir tanrı fikrini kabul ederseniz, bunun bir anlamı

vardır. Buna göre din bir alışveriştir, sözleşmedir, sigorta poliçesidir. Endüljans tam da bunun ifadesidir. Endüljans satın alırsanız, geleceğiniz kurtulur. Bu sadece dinle sınırlı değildir. İnsanlar arasındaki etkileşimlerin birçoğu bu şekilde işler. Bir şeyler almak için karşılığında bir şeyler vermeniz gerekir. Bu bir ticarettir.

İsa insanlığın Tanrı'yla ilişkisini bu şekilde tarif etmemişti. Söyledikleri öylesine kafa karıştırıcıydı ki Kiliseyi yönetenler bu söylenenlerin izinden gitmeyi hiç düşünmedi. İsa, gün sonunda ne kadar süre çalıştıklarından bağımsız olarak herkese aynı ücreti veren bağ sahibinin öyküsünü anlatmıştı. Tanrı'nın insanlıkla ilişkisinin iş hukukunu temel almadığını söylemişti. Bu, bireyin özel ihtiyaçlarına uygun olarak şekillenen birebir bir ilişkiydi. Daha da can sıkıcı bir meselde, babasından miras hakkını talep eden ve kendine düşen payı har vurup harman savuran genç bir adamın öyküsünü anlatmıştı. Genç adamın, babası tarafından en ufak bir şekilde azarlanmadan eve buyur edildiğini söylemişti. İsa'nın anlattığına göre Tanrı da öyleydi. Nasıl davranırsak davranalım, bizi sevmeyi hiç bırakmazdı. Siz de öyle sevmeyi bir deneyin!

Bu çılgıncaydı! Dünyayı bu şekilde yönetmek, din de dahil olmak üzere bütün sistemleri ve kurumları kaosa süreklerdi. Yine de Luther o gece Wittenberg'de çalışırken sevgiyi eksen alan bir Kilise olasılığını görür gibi olmuştu. Kahraman olarak gördüğü Paul'un ifade ettiği gibi, her şeyi üreten sevgiydi ve sevgi her şeye göğüs gererdi. Tanrı'nın çocuklarına duyduğu sevgi, her şeyden üstündü.

Çocuklarının kusurlu eylemleri buna gölge düşüremezdi. Ne kadar suçlu olurlarsa olsunlar, Tanrı çocuklarını sevmeye devam edecekti. İnsanları korku ve bu korkunun yol açtığı pazarlıklar değil, sevgi kurtaracaktı.

Ancak Kilise ilahi hoşgörü dininin, insani acımasızlık dinine dönüştürülmesine göz yummuştu. Konstantin, İsa'nın Çarmıhının yer aldığı bayrakların altında düşmanlarını kılıçtan geçirirken bunu yapmıştı. Haçlılar, Kutsal Topraklara Müslümanları öldürmek için gittiğinde bunu yapmıştı. Engizisyoncular, işkence tezgâhında sapkınların kollarını, bacaklarını koparırken bunu yapmıştı. Herkesi kendi Tanrı versiyonlarına boyun eğmeye zorlamışlardı. Çünkü kendi Tanrı versiyonları, aslında kendilerinin bir versiyonuydu.

Luther bütün bunların ne kadar yanlış olduğunu görebildi. Katolik Kilisesinin gücüne ve açgözlülüğüne karşı çıkmak ve yenilik çağrısı yapmak için cesaret buldu. Böylece Protestan dini doğdu. Adından da anlaşılabileceği gibi Protestanlık kendini daha çok karşıtlıklar üzerinden tanımladı. Ancak iktidarın acımasızlığına muhalefet, Avrupa tarihine eşsiz bir şey kattı. Zamanla hem dini hem de siyasi tiranlığa meydan okuyacak bir hareket haline geldi.

O dönemde toplumun örgütlenme şekli nedeniyle, Protestan hareket yerel idarecilerin onay ve desteği olmadan çok fazla gelişemezdi. Avrupa demokrasiyle yönetilmiyordu. Reformcu kiliseler, kendi başlarına kurulsa da kralların ve düklerin desteğiyle ayakta kalabilirdi. İhtiyaç duyulan ittifaklar kuruldu ve yeni kiliseler çoğaldı. Ancak

bunlar her şeye aynı gözlerle bakmıyordu veya aynı şeylere inanmıyordu. Büyük Bölünmenin ardından, yeni arındırılmış Kilisenin nasıl olması gerektiği hakkında anlaşmazlığa düşen Protestanların kendi arasında daha küçük bölünmeler yaşandı. Protestanlığın en güçlü yanı, aynı zamanda en büyük zayıflığıydı: Onaylamadığı hiçbir şeyle uzlaşamazdı.

Roma Kilisesinin en güçlü yanıysa, bölünmeye karşı direnciydi. Tek amaç doğrultusunda kenetlenmek, farklı yerlerdeki farklı insanları aynı inanç çatısında altında bir arada tutuyordu. Ayinlerde Latince kullanılması bile birleştiriciydi. Latinceyi sadece eğitimliler anlayabiliyordu ve din adamları arasında bile eğitimli olanların sayısı sınırlıydı. Dolayısıyla Avrupa genelinde ayinlere gidenleri birleştiren ortak bir özellik, mihrapta söylenenleri anlamamalarıydı. Her yerde aynı olan kutsal bir gizeme katılmak da birleştirici bir özellikti. Reformla birlikte bu birlik sonsuza dek bozuldu; Katolik Kilisesi tek istisna olarak kaldı.

Reform'un sarsıntılarının ardından, Katolik Kilisesi de Karşı Reform adıyla bilinen kendi reform hareketini başlattı. Papa III. Paul, 1545-1563 yılları arasında İtalya'nın Trent şehrinde bir konsil topladı. Beklendiği gibi, Martin Luther'in yazıları kınandı ama aynı zamanda bunları tetikleyen suiistimaller de eleştirildi. İlk Papa olarak kabul ettiği havarinin adından yola çıkarak kendini Aziz Petrus'un Gemisi olarak nitelendiren Kilise, onu alabora edebilecek fırtınayı atlattı ve tarihteki yolculuğuna devam etti. Zaman zaman sert rüzgârlarla

karşılaşsa da hiçbir zaman bu kadar ciddi bir tehditle karşılaşmadı.

Aynı şey Protestan Kiliseler için söylenemez. Denizcilik metaforunu kullanmaya devam edersek, Protestanlık ulusal bayraklar taşıyan birkaç büyük gemi olarak yola çıktı. Ancak gemilerin sayısı hızla çoğaldı, içlerinden bazıları kanodan farksızdı ve irili ufaklı gemilerden oluşan filolar birbiriyle rekabet etmeye başladı. Bu çoğalma etkisine katkıda bulunan iki faktör vardı. Temel faktör İncil'di. Bir kitabı tek bir otoritenin kontrolünden özgür bırakırsanız, birçok yoruma konu olur. Bu, Tanrı'nın ilham verdiğine inanılan bir kitap için bilhassa geçerlidir. Luther, İncil'de inanç yoluyla doğrulanmayı keşfetmişti. Ancak İncil'de birçok şey vardı ve çoğu da bununla çelişiyordu. Nihayetinde İncil, yüzyıllar boyunca birçok bilinmeyen yazar tarafından yazılan ve yeniden yazılan kitapların bir derlemesiydi. Duyulan ihtiyaca ve korkuya göre, herkes kendine uygun bir şey bulabilirdi. Yeni Protestan Kiliselerinden bazıları, Yeni Ahit'ten çok Eski Ahit'ten ilham aldı. Reform hareketinin farklı uluslarda nasıl etki yarattığını inleyeceğiz. Dinde mutlak otoriteye duyulan kadim ihtiyacın, tartışılmaz bir papa yerine tartışılmaz bir İncil'e yöneldiğini de göreceğiz.

Protestanlar arasındaki bölünmenin bir diğer nedeni, Reform hareketinin bireyleri özgürleştirme şekliydi. Geleneksel din, sıradan inananlara çok fazla seçme şansı tanımamıştı. Herkes, Kiliseyi yöneten papaz ve piskoposların söylediği şeyi yapmak durumundaydı. Reform, bireylerin vicdanını ve Tanrı'yla kişisel bir ilişki kurma hakkını doğru-

layarak bu otoriterliği ortadan kaldırdı. Bireylerin Tanrı'ya resmi olarak onaylanmış uzmanlar aracılığıyla yaklaşması gerektiği fikrini reddetti. Sadece apostolik zincir yoluyla bu statüye hak kazananların değil, tüm inananların ruhbanlığını kabul etti. İşte bu nedenle Protestanlığı bir tek kurum çatısı altında organize etmek zordu. Sorumluluk üstlenenlere meydan okuyanlar hiçbir zaman eksik olmadı. Sözlerine kulak verilmediği zaman da oradan ayrılıp kendi kiliselerini kurdular.

Ancak Reform hareketinin kiliselerinin en büyük başarısızlığı, Konstantin'in Hıristiyanlığı yozlaştırarak rakiplerine karşı uyguladığı şiddetin bir aracı haline getirmesine hiçbir zaman meydan okumamasıydı. Luther, sevginin yolunu bir an için görse de cennet kapılarını tekrar kapatmıştı ve Luther kendi karşıtlarıyla mücadele ederken en az onlar kadar acımasızlaşmıştı. Otoritesine meydan okunduğunda hiç tereddüt etmeden en sert karşılığı vermişti.

Reform hareketinin Kilisenin iktidarına meydan okumasıyla harekete geçen Alman köylüler, toprak sahiplerinin baskısından özgürleşmek istediğinde tam olarak bunlar yaşanmıştı. Serfler köle değilseler bile, köleliğe yakın bir hayat sürüyorlardı. Hiçbir hakka sahip olmayan ve hiçbir çıkış yolu bulunmayan yoksul tarım işçileriydi. Gösterişli evlerinde ve saraylarla yaşayan soylular için ölümüne çalışıyorlardı. Kilise, Tanrı tarafından kurulan bu düzeni kutsamıştı. Popüler bir ilahide dendiği gibi, "Zengin kalesinde / yoksul kapısında / Tanrı onları yükseltti veya alçalttı / Yerini belirledi." Köylüler aynı fikirde

değildi. Reform onlara umut vermişti. Kilise değişebildiğine göre toplum neden değişmesindi? Martin Luther, Roma Kilisesinin kudretini alaşağı ettiğine göre, onların Alman toprak sahiplerinin iktidarını devirmesinin önünde ne engel vardı?

Köylü Ayaklanması adıyla bilinen isyan, 1524'ten 1525'e bir yıl sürdü. Luther'in öfkeli ve hararetli desteğini alan otoriteler, ayaklanmayı acımasızca bastırdı. 100.000 kişinin öldüğü ayaklanma sona erdikten sonra, infazcı çeteler köyleri dolaşıp hayatta kalan köylülere şiddet uyguladı ve virane evlerini yakıp kül etti. Dinin insanları cennete götürme saplantısı, bir kez daha aynı insanların bu dünyadaki yaşamına katkıda bulunmaya hiç ilgi göstermemesine yol açmıştı. Luther'in Köylü Ayaklanmasının bastırılmasına destek sunması, ilk Protestan Haçlı Seferi olarak nitelendirilebilir. Bunu başkaları da takip edecekti ve genellikle Protestanlar Protestanlarla karşı karşıya gelecekti. Her şey değişmişti. Yine de her şey aynı kalmıştı.

16. yüzyılın sonu itibariyle, İrlanda haricinde Kuzey Avrupa neredeyse tamamen Protestan olmuştu. Yeni kiliseler, farklı şekiller almıştı ve çoğu zaman birbiriyle şiddetli anlaşmazlıklar yaşamıştı. Ancak Avrupa dini kriz yaşanan tek kıta değildi. Hindistan'da da dini bir kriz vardı. Reform'un İngiltere ve İskoçya'yı nasıl etkilediğini görmek için Kanal'ı geçmeden önce, bir zikzak daha çizip Hindistan'a uğrayalım.

29. BÖLÜM

Nanak'ın Reformu

Martin Luther, Sih dininin kurucusu Guru Nanak'tan muhtemelen hoşlanmazdı ve bu his muhtemelen karşılıklı olurdu ama iki ismin birçok ortak noktası vardı. Her ikisi de aynı çalkantılı dönemde yaşamıştı. Nanak 1469'da, Luther 1483'te doğdu. Nanak 1539'da, Luther yedi yıl sonra 1546'da öldü. Birbirlerinin adını hiç duymadılar ve birbirlerinden dört bin mil uzakta yaşadılar. Nanak Hindistan'da, Luther Almanya'da yaşadı. Ama her ikisi de doğduğu toprağın dininde reform yaptı. Nasıl yaşadıkları ve neye inandıkları birbirinden dağlar kadar farklıydı ama bize doğruluk ve saflık arayışı içindeyken dinlerin nasıl bölünme eğilimi gösterdiğini anımsattılar.

Sihler, Guru Nanak ve onun halefi olan dokuz gurunun müridi veya takipçisidir. Nanak, Sih dini-

nin kurucusu olsa da ortaya koyduğu inanç 1708'de dokuzuncu ve son gurunun ölümüne kadar son şeklini almadı. *Guru*, Tanrı'nın anlamını açığa çıkaran ve Tanrı'nın varlığını gerçek kılan öğretmendir. Guru Nanak ölmeden önce Guru Angad'ı vârisi ilan etti. 1552'de Guru Angad ölmeden önce Guru Amar Das'ı vârisi ilan etti. Böylelikle Sih guruların havarilik zinciri, 1676'da onuncu guru Gobind Singh'e kadar ulaştı.

Sonra ilginç bir gelişme yaşandı. Guru Gobind Singh vâris tayin etmemeye karar verdi. O tarihten itibaren, Sih topluluğunda Tanrı'yı temsil eden gurunun farklı ama birbiriyle ilişkili iki şekilde var olacağını ilan etti. İlk olarak, Sih kutsal kitabı guru olacaktı. *Guru Granth Sahib* adındaki kitap, Sih tapınağının veya *gurdwara* (kelime anlamıyla guruya uzanan yol) adı verilen ibadet yerinin tam ortasında Tanrı'nın onların arasındaki varlığının sembolü olacaktı.

Gurunun ikinci varoluş şekli, Sih dinine kabul edilen inananlar topluğuydu. Bu topluluğa *Guru Khalsa Panth* (kelime anlamıyla saf yolun gurusu) adı verildi. Reform hareketiyle birlikte Hıristiyanlıkta ortaya çıkan bazı kiliseler gibi, Sihler içinde onların inançlarını denetleyip yönetecek rahipler grubuna ihtiyaç yoktu. İnanç sahibi kişiyle Tanrı arasında aracılık yapılması gerekmiyordu. Tanrı'nın gözünde bütün inananlar eşitti. Bu nedenle Sihleri, Hint dininin Protestanları olarak düşünebiliriz. "Saf yolun gurusu" adı verilen topluluk da Hıristiyan reformcuların tüm inananların ruhbanlığını kabul etmesine benzerdir. Sihizmin Protestanlık-

la paralellik kurulabilecek daha birçok yönü vardır ama şimdi Sihizmin ilk gurusu Nanak'a dönüp her şeyin nasıl başladığına bakalım.

Nanak, Hindistan'ın kuzeybatısındaki Pencap eyaletinde tüccar kastından bir Hindu ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Hinduizmin Hindistan'daki egemen din olduğu zamanlar çok gerilerde kalmıştı. Müslüman tüccarlar, Hindistan'a ilk kez MS 8. yüzyılda ulaşmıştı ve beraberlerinde inançlarını da getirmişti. Her zaman olduğu gibi, Hindistan her dine hoşgörülüydü ve İslam da alt kıtada diğer bütün sistemlerle bir arada kök saldı. 10. yüzyılda komşu Afganistan'dan Müslümanlar, Pencap eyaletine akınlar düzenlemeye başladı. O dönemde inançlarını yaymaktan çok yağma yapmaya ilgi duyuyormuş gibi görünseler de karşılaşmış oldukları çoktanrıcılık onları şaşkına çevirmiş olmalıdır.

Müslüman istilaları devam etti ve Nanak'ın doğduğu 15. yüzyıla gelindiğinde büyük Babür İmparatorluğu Hindistan'ın kontrolünü ele geçirmeye başladı. Babürler aslen Orta Asya'daki Moğolistan'dan gelmişti ve Hindistan'a vardıklarında Müslümanlığı benimsemişlerdi. Nanak çocukken, Hindistan'ın İmparatoru bir Müslümandı. Ancak Hinduların evrenselliği yeni yöneticilere de sirayet etmişti. Babür İmparatorluğu da farklı inançlara hoşgörülüydü. Kendini ruhsal arayışa adayan Nanak'ın seçim yapması gerekiyordu: Hinduizm mi yoksa İslam mı?

Aydınlanma yaşayabilmek adına her iki dinin de kutsal mekânlarına hac yolculuğu yapmaya karar verdi. Arabistan'da Mekke'ye kadar batıya gittiği anlatılır. Yolculuklarının sonunda Pencap'a dön-

düğünde, aradığı yolun ne Hinduizm ne de İslam olduğu sonucuna varmıştı. Tanrı'yla mistik bir karşılaşmanın ardından, farklı bir yola girdi. Nasıl bir aydınlanma yaşadığını incelediğimizde, kendine özgü bir biçimde de olsa bunun her iki dinin öğelerini barındırdığını görebiliriz. Muhammed gibi ve Protestan Reform hareketinin liderleri gibi, Nanak da gösterişli dinden nefret etti. Putperest tüccarları hor gören bir tektanrıcıydı. Kendini Tanrı'nın satış temsilcisi gibi lanse eden ruhsal şarlatanların elinde dinin içinin nasıl boşaltılabileceğini gördü. Nanak, Tanrı'nın sıradan kadın ve erkeklerin yüreğinde olduğunu biliyordu. Tanrı'nın aracılar kullanmasına gerek yoktu. Nanak, profesyonel din adımları tarafından yürütülmesi gereken ayinlerden de hoşlanmadı.

Bu açıdan bakıldığında Hindu olmaktan çok Müslümandı. Ancak ruhun bu dünya üzerinde bir hayattan diğerine göç etmekten kurtulma isteğine sıcak bakması bakımından Hindu'ydu. Benimsediği karma ve reenkarnasyon inancı da Hindu doktrinlerinin ayırt edici özelliğiydi. Tanrı ona kendisinin sonu gelmeyen döngüden kurtulduğunu söylemişti. Ve insanlara yeniden doğum döngüsünden nasıl kurtulabileceklerini göstermek için onu halkına bir guru olarak göndermişti. Nanak'ın ruhsal deneyimlerini açıkladığı öykülerin birinde nasıl bir misyon üstlendiği açıklanır. Her Şeye Kadir Olan, ona şöyle demişti:

> Seni doğum, ölüm, yeniden doğum döngüsünden kurtarıyorum; sana inanarak bakanlar kurtarılacak. Senin sözlerini ikna olarak dinleyen-

> ler kurtarılacak... Sana kurtuluşu bahşediyorum. Nanak, kötülüklerle dolu dünyaya geri dön ve erkeklerle kadınlara dua etmeyi, hayırsever olmayı ve temiz yaşamayı öğret. Dünyaya iyilik yap ve bu günah çağında onu arındır.

Buraya kadar Nanak'ın tüm yaptığının, Hinduizm ve Müslümanlıktan çeşitli öğeleri alıp yeniden düzenlemek olduğunu düşünebiliriz. Ancak Nanak'ın bir sonraki adımı, radikal ve ayırt ediciydi; hâlâ da bu özelliğini korur. Nanak, insanların birlikte yemek yemesini istedi. Bu yeni veya önemli bir şeymiş gibi gelmeyebilir; ama din tarihinde bir devrimdi. Dini cemaatlerde kimlerle yemek yenebileceğini, kimlerle yemek yenemeyeceğini bilmek şarttır. Hatta bunun için kullanılan teknik bir terim bile vardır: Aynı masaya oturup yemek yemesine izin verilen gruplara *kommensalist* denir. Elbette bu konunun büyük bir kısmı, kimlerle yemek yenmeyeceğine dairdir. Bunun nedeni, saflık fikrinin dini psişede derinlere kök salmasıdır. Buna göre, temiz olmayan yiyecekler ve temiz olmayan insanlar vardır. Onlara dokunmanız durumunda, Tanrı'nın nazarında kirlenebilir ve kendinizi arındırma ihtiyacı duyabilirsiniz. Bunun en güçlü yansımaları, kast ve ırk ayrımının mevcut olduğu ülkelerde görülür. Hindu kast sisteminde, Brahmin'in yemeğine "dokunulmazlar" kastının bir üyesinin gölgesinin düşmesi bile yemeğin kirlenmiş olarak görülmesi ve çöpe atılması için yeterliydi.

Hinduizm, bu tür ayrımcılığın uygulandığı tek din değildi. Musevilikte de aynı şey vardı. Temiz

olmayan ırklar ve temiz olmayan yiyecekler vardı. İsa'ya yöneltilen suçlamalardan biri de bu tabuları yok saymasıydı. Günahkârlarla konuştuğu yetmezmiş gibi onlarla yemek de yemişti! Onun yolundan gittiğini ileri süren Kilise, çok geçmeden onunla aynı pratiği sergilememenin nedenlerini buldu. Yemek tabusu, Hıristiyanlıkta hâlâ etkilidir. Aşai Rabbani Ayini, Ekmek ve Şarap Ayini ve Kutsal Komünyon adıyla bilinen ritüelleştirilmiş yemek, Hıristiyan ibadetinin temel ayinidir. İsa'nın ölmeden önceki gece havarileriyle birlikte yediği son yemeği temel alır. İsa bu yemek sırasında kendi anısına bunu yapmayı sürdürmelerini istemiştir. Hıristiyanlar da bunu o gün bugündür kutlar. Ama bu ayini herkesle birlikte gerçekleştirmezler. Roma Katolikleri, Protestanlarla birlikte yemez. Protestanlar arasında da diğer Protestanlarla veya kendi çevrelerinin saflığının dışında kalan herhangi bir kesimle yemek yemeyenler vardır. Birçok Hıristiyan, günah işlerseniz yemek yemenize hiç izin verilmemesi gerektiğine inanır. Bu, kötü bir davranış yüzünden ceza olarak yemek yemeden uyumaya gönderilmek gibidir.

Nanak, bütün bu tabulardan nefret etti. Tüm insanları eşit ölçüde seven Tanrı'nın adına insanların arasına duvarlar örüldüğünü gördü. Buna yanıtı gayet basit oldu. Sih topluluğunda *langar* yani komünal yemek geleneğini başlattı. Bu yemek bütün kastlara açıktır. Din adamlarının çok hoşlandığı süslü ritüellerden arındırılmıştır. Sıradan bir yemektir! Herkes bir aile gibi yemek yer. Sih topluluğunda mutfak, ibadet mekânının diğer bölümle-

ri kadar kutsaldır. Yemek pişirilir ve kast, mezhep, ırk veya cinsiyeti ne olursa olsun herkese eşit olarak paylaştırılır. İbadet mekânının dört kapısının bulunması da her gelene açık olduğunu simgeler. Nanak'ın takipçisi bütün gurular, Sih inancında komünal yemeğin önemini vurgularken üçüncü guru Amar Das'ın, en yoksul köylüden Hindistan'ın imparatoruna kadar kendisini görmek isteyen herkesin öncelikle onunla birlikte yemek sofrasına oturmasında ısrarcı olduğu anlatılır.

Nanak'ın ardından gelen dokuz guru da onun güncel ihtiyaçlara bakışını onaylayıp uyguladı. Ancak Sihizmi bugüne kadar karakterize eden dramatik kimlik, onuncu guruyla birlikte oluştu. Babür Hanedanlığı, görece hoşgörülüydü ama açık bir toplum olmaktan çok uzaktı. Sihler kendilerini Müslümanlar tarafından onaylanmamaya karşı korumak zorundaydı. Altıncı guru Hargobind (1595-1644) toplumunu korumak için Sih ordusu kurdu. Onuncu guru Gobind Singh (1666-1708) Sihizmi daha da ileri taşıdı. İnsanlarına korunaklı bir şehir kurmaya ve askeri eğitim almaya teşvik etti. Bu yeni dinlerin genellikle ayrıldıkları grubun zulmüne karşı kendini korumak zorunda kalmasının bir örneğidir.

Sihizm, beş "K" olarak bilinen beş temel özelliğe sahiptir. *Kesh*, kesilmeyen saç anlamına gelir. Sihler inançlarının işareti olarak saçlarının uzamasına izin verir. Sih erkekler, saçlarını derli toplu tutabilmek için türban takarken sih kadınlar türban veya eşarp kullanır. *Khanga*, Sih'in uzun saçına atfedilen saflığı simgeleyen taraktır. *Kara*, Tanrı'nın

sonsuzluğunu simgesi olarak bileğe takılan çelik bileziktir. *Kirpan* omuz askısıyla belden aşağıya sarkıtılan küçük kılıçtır. Sihlere askeri geçmişlerini hatırlatmakla kalmaz, adalet için mücadele etme vazifesini de hatırlatır. *Kachha*, askerlerin iç giysisidir; özdisiplin ihtiyacının bir anımsatıcısıdır.

Hıristiyanlık ve Müslümanlığın aksine, Sihizm yayılmaya çalışmaz. Tıpkı Musevilik gibi hem bir inanç hem de ırksal kimliktir. Katılmak isteyenlere kapıları açık olsa da başka insanları kendi bünyesine katmak için okyanusları aşmaz. Bunun nedeni, kendini tek yetkili kurtuluş yolu olarak gören dinlerin aksine Sihizmin Tanrı'ya ulaşmanın birçok yolunun olduğuna inanmasıdır. Sihler, Batıda Hıristiyanlığa damgasını vuran hoşgörüsüzlüğün aksine Hint ruhaniliğini karakterize eden hoşgörüyü sergiler. Bu ipucuyla Hindistan'dan ayrılıp Britanya'ya geri dönebiliriz ve 16. yüzyıl boyunca ortalığı kasıp kavuran Reform savaşlarına göz atabiliriz.

30. BÖLÜM

Orta Yol

Öğrenciliğimde, Kilise tarihi derslerime giren Aberdeenli hocam çok renkli bir konuşma tarzına sahipti. Reform konusunu işlerken hâlâ hatırladığım bir metafor kullanmıştı. 16. yüzyıldaki mücadelelerden doğan farklı kiliseler hakkında şöyle düşünmemizi istemişti:

"Küçük bir oğlunuz olduğunu düşünün. Dışarıda arkadaşlarıyla oynuyor. Bütün gün oradan oraya koşuşturduktan sonra geceleyin yüzü çamurla kaplı halde eve dönüyor. Kir içinde olduğunu görünce ne yaparsınız? Üç seçeneğiniz vardır. Onu o haliyle yatağa gönderebilirsiniz ve kirli başını tertemiz yastığınıza koyup uyumasına izin verirsiniz. Başını kesebilirsiniz. Böylece çamurdan kesin olarak kurtulursunuz. Ama onu öldürdüğünüz için artık bir oğlunuz olmaz. Veyahut da yatağına göndermeden önce onu yıkayıp paklayabilirsiniz."

Bu metaforla ne anlatmak istemişti? Reform'dan sonra ayakta kalan kiliselerde geçmişin devamlılığı fikri üzerinde duruyordu. Üç model olduğunu anlatıyordu: Hiç değişmeden devam etmek, hiçbir devamlılık olmadan değişmek veya biraz değişerek devam etmek. Katolik Kilisesi geçmişi Havarilere kadar uzanan Hıristiyanlığın devamıydı. 16. yüzyıla gelindiğinde metafordaki küçük çocuk gibi yüzü kirlenmişti ama çamura bulanmış olsa da en başından beri var olan şey hiç değişmemişti. O hiçbir değişime uğramamış bir Hıristiyan'dı.

Ancak en uçtaki reformcuların gözünde Katoliklik artık Hıristiyan değildi. Papa'nın yalnızca yüzü kirlenmemişti. Papa artık İsa'nın havarisiymiş gibi görünen ama aslında düşmanı olan Deccal'di. Ülkeyi içeriden yok etmek için başkan olan bir yabancı ajan gibiydi. Katoliklik karanlık tarafa geçmişti. Bu nedenle de kötücül başı uçurulmalıydı.

Kilisenin yüzünü yıkamak isteyen reformcularsa ortada yer alıyordu. Kiliseden kurtulmak istemiyorlardı, sadece onu tanınmaz hale getiren çamurları temizlemek niyetindeydiler. Reform sırasında ortaya çıkan kiliseler arasında orta yolu en çok savunan ve kendi yolu olarak ilan eden, İngiltere'deki Kiliseydi. Katolik Kilisesiyle hiçbir anlaşmazlığının olmadığını duyurdu. Sadece onun bir tek piskoposuyla, Roma Piskoposuyla anlaşmazlığa düşmüştü. İtalyan bir piskoposun başka bir ülkenin iç işlerine müdahale etmeye ne hakkı vardı? Tüm dünya üzerinde otoriteye sahip olma iddiası, Kilisenin orijinal kimliğinin parçası değildi. İktidar hırsı, Doğuda Ortodoks Kilisesi ve Batıda Katolik Kilisesi arasın-

da Büyük Bölünmeye yol açmıştı. Roma Piskoposu eski numaralarını yeniden sergilemek peşindeydi ve dikkatli olunmazsa bir Büyük Bölünme daha yaşanacaktı.

Ancak öykünün başka bir yönü daha vardı. Roma Piskoposunun hırslarından çok, İngiltere Kralının evlenme konusunda yaşadığı güçlükler etkili olmuştu. Bu kral, altı karısıyla ün yapan VIII. Henry'den başkası değildi. Nelerin yaşandığını anlamak için, Henry'nin doğumundan yaklaşık 40 yıl öncesine gitmemiz gerekir.

Henry, otuz yıl boyunca İngiltere'yi sarsan iç savaşlar sona erdikten altı yıl sonra 28 Haziran 1491'de dünyaya geldi. Savaşlar dizisi 1455 yılında başlamıştı ve 1485 yılında Henry Tudor'un Bosworth Muharebesini kazanıp çatışmaya son noktayı koyana dek sürmüştü. Henry Tudor, VII. Henry adıyla taç giydi. Sonunda barış gelmişti! Ancak ortaçağ kralları için barış hiçbir zaman kolay değildi. Monarşiyi derinlemesine inceleyen büyük oyun yazarı William Shakespeare'in yazdığı gibi, "Taç giyen baş, huzursuzluktan kurtulmaz."

Geleceğin kralı VIII. Henry, babasının İngiltere'nin tahtına çıkmasıyla sonuçlanan savaşların öyküleriyle büyümüştü. Bir kralın tahtına yönelik en ufak tehdide karşı nasıl uyanık olması gerektiğini öğrenmişti. Ancak neyse ki bunun çok bir önemi yoktu. VII. Henry ölünce, ağabeyi Arthur tahta çıkacaktı. Akıllı ve atletik bir çocuk olan Henry, zamanını sıkı çalışarak ve sıkı eğlenerek geçirdi. Ancak on yaşına gelince her şey değişti. Ağabeyi Arthur öldü ve İspanyol prenses Aragonlu Catherine dul kaldı.

Henry, babasının kazanmak ve korumak için savaş verdiği tahtın vârisi haline geldi. 1509 yılında VII. Henry ölünce, 17 yaşındaki oğlu VIII. Henry adıyla tahta çıktı ve 38 yıl boyunca hüküm sürdü.

Bu öykünün bizi ilgilendiren kısmı, Henry'nin tahta çıkarken ağabeyi Arthur öldükten sonra dul kalan ve kendisinden beş yaş büyük olan eşi Aragonlu Catherine'le evlenmeye karar vermesiyle başlar. İncil anlaşıldığı kadarıyla bunu yasaklamış olduğu için bu olağandışı bir durumdur. Eski Ahit'in Üçüncü Kitabı, kardeşin dul kalan eşiyle evlenmeyi açıkça yasaklar: "Kardeşinin karısıyla evlenen adam rezillik etmiş olur. Kardeşinin namusunu lekelemiştir" ve gerçekten kötü haber verilir: "Çocuk sahibi olmayacaklardır." Henry istediği evliliği yapabilmek için Papa'dan özel bir ayrıcalık istemek zorundadır. Bu ayrıcalığın tanınmasıyla Catherine'le evlenir. Bu dönemde Henry, Papa'nın İngiltere topraklarındaki otoritesini kabul etmekten fazlasıyla mutlu görünür.

Her şey Catherine'in taht için erkek bir vâris dünyaya getirememesiyle başladı. Ortaçağdaki her kral gibi Henry için de bu büyük bir endişe kaynağıydı. Erkek çocuk dünyaya getirmek, o dönemde kraliçelerden beklenen tek şeydi. Catherine bu görevi yerine getirememişti. Mary adını verdikleri bir kız çocuk dünyaya getirmişti ama oğlu olmamıştı. Önemli olan erkek çocuktu. Henry, İncil'i biliyordu. Aslında biraz teolog da sayılırdı. Latince ve Yunanca okuyabiliyordu. Koyu bir Katolikti. Avrupa'dan gelen tüm reform söylentilerinden nefret ediyordu. Luther'in teolojisini hedef aldığı bir kitapçık yazdı-

ğı için Papa X. Leo tarafından İnancın Savunucusu gibi özel bir payeye layık görülmüştü. Birleşik Krallığın hükümdarı bu özel payeyi bugün bile kullanır. Madeni bir pounda bakarsanız, Kraliçenin adının yanında FD harflerini görürsünüz. Bu ifade, Latince İnancın Savunucusu anlamına gelen *Fidei Defensor* sözcüklerinin kısaltmasıdır.

Henry ne olursa olsun hiçbir surette Protestan değildi. İngiltere'de yeni bir Kilise istememişti. Ona oğul verecek bir eş istemişti. Çözüm basitti. Papa, İncil'de bu konuyla ilgili söylenenlere rağmen Catherine'le evlenmesine izin vermişti. Eşinin oğlan çocuk doğuramaması, Papa'nın ilk başta rıza göstermemesi gerektiğini ortaya koymuştu. Levililer kitabında ne denmiştir? *Çocuk sahibi olmayacaklardır*. Kız çocuklar hesaba katılmadığına göre, Henry çocuğunun olmadığını düşünmüştü. Papa bu evliliği hükümsüz kılmalıydı yani boşanmasına izin vermeliydi.

Bu, Papa için karşılanması zor bir talepti. Evliliğin iptaline karar vermesi halinde Catherine'in akrabası olan İspanya Kralını gücendirecekti. Aksi halde de İngiltere Kralının öfkesine hedef olacaktı. Hiçbir şey yapmamayı tercih etti. Bu zor durumdan kurtulmasını sağlayacak bir şeylerin olmasını umut etti.

Ve Henry'nin hayatındaki bir başka kadın sahneye çıktı. Anne Boleyn, Kraliçe Catherine'in nedimelerinden biriydi. Ölen kardeşinin karısıyla evlendiği için lanetlendiğine kanaat getiren ve Anne Boleyn'e âşık olan Henry, 1533 yılında onunla gizlice evlendi. 1534 yılında danışmanlarını tarihten bir

örnek bulmaları için görevlendirdi ve sonunda kendini İngiltere'de "Kilisenin Yüce Yöneticisi" ilan etti. Kilise üzerindeki yeni otoritesini ilk olarak Catherine'le evliliğini iptal etmek için kullandı. Roma'dan kopuş tamamlandı.

Burada önemli olan nokta, bölünmeye Protestanların yeni bir Kilise isteğinin değil İngiltere Kralının yeni bir eş isteğinin yol açmasıdır. Elbette İngiltere'de de Protestanlar vardı. Henry büyük olasılıkla haberdar olmasa da kendisinin sağ kolu Thomas Cromwell bunlardan biriydi. Hem Katolik hem reforme edilmiş, aynı ama farklı olduğunu iddia eden İngiltere Kilisesi bu koşullar altında ortaya çıktı. İngiltere Kilisesi piskopos, papaz ve yardımcı papazların eski düzenini korudu ve hâlâ apostolik zincirin bir parçası olduğunu iddia etti. İngilizlerin kendi dilinin güzel bir versiyonuyla ibadet etmesine olanak tanıyan "Ortak Dua Kitabı" eski yortu ve ibadetlerin birçoğunu korudu. Yeni bir Kilise, hatta Kilisenin farklı bir türü değildi. Yüzünü temizlemiş eski Katolik Kilisesiydi.

Daha doğrusu, kendisini bu şekilde tarif ediyordu. Ancak kökeni o kadar da temiz değildi. İngiltere'yi eski Katolik Kilisesinden koparan faktör, reforme edilmiş teoloji değil kraliyet politikasıydı. İngiliz Reformu dinin düşünmemiz gereken bir yönünü ortaya koyar: Dinin politikayla kaçınılmaz olarak iç içe geçtiğini gösterir. Yunanca şehir anlamına gelen sözcükten türetilen *Politika* terimi, insanların bütün gerilim ve anlaşmazlıklarıyla birlikte kamusal hayatlarını nasıl organize ettiğini anlattır. Politika okul bahçesindeki ağız dalaşların-

dan Birleşmiş Milletler kurullarındaki tartışmalara kadar her şeye nüfuz eder.

Din en başından beri politik karışımın parçası olmuştur. Tanrı ve insanlık arasındaki ilişkinin bile bir tür politika olduğunu söyleyebiliriz; çünkü bu da aralarındaki ilişkiyi düzenler. Din en başından beri dünyevi politikanın parçasıdır. Dinin içinde de politika vardır; dini kimin yönlendireceği ve bu seçimin nasıl yapılacağı konusundaki anlaşmazlıklar bunun birer örneğidir.

Ancak asıl tehlike, Tanrı'nın kendi tarafında olduğunu iddia eden rakip politik güçlerin arasındaki çekişmede din bir silah gibi kullanıldığı zaman ortaya çıkar. İşte bu nedenle Reform hareketini özellikle İngiltere'de dönemin politikasından bağımsız olarak düşünemeyiz. Krallığının güvenliği için Henry'nin boşanması gerekiyordu; Papa buna izin vermezse, izin verecek başka birini bulmak zorundaydı. Bu nedenle de Roma'yla bağlarını kopardı. İngiltere Kilisesi doğdu. Kökeninde neyin yattığı açığa çıksa da kendini aşırı uçlar arasındaki orta yol olarak konumlandırdı. Katolik Kilisesiydi ama daha temiz yüzlüydü.

Henry boşandı ama mutlu olamadı. Anne Boleyn de ona bir oğul veremedi; kız çocuk dünyaya getirdi. Böylece lanet devam etti. Henry düzmece bir zina suçlamasıyla Anne Boleyn'i idam ettirdi. İstediği oğlu dünyaya getiren Jean Seymour'la evlendi. Henry 1547 yılında öldüğünde dokuz yaşındaki oğlu Edward tahta çıktı.

Edward'ın kısa süren hükümdarlığında İngiltere Kilisesinin reformları pekiştirildi. Ancak 1553

yılında hayatını kaybedince, Aragonlu Catherine'in kızı Mary tahta çıktı ve İngiltere'nin din politikası tam tersi istikamete döndü. Katolik Kilisesi yeniden kuruldu ve Mary annesinin hayatını zindana çevirenlerden intikamını aldı. Protestanların can düşmanıydı. Sapkın oldukları gerekçesiyle birçoğunun yakılarak öldürülmesinin emrini verdi ve Kanlı Mary adıyla anıldı.

1558 yılında Mary öldükten sonra sarkaç bir kez daha öbür uca gitti. Mary'nin yerini Anne Boleyn'in kızı Elizabeth aldı. 1601 yılına kadar hüküm süren Elizabeth, ülkesine huzur ve istikrar getirdi. İronik bir biçimde VIII. Henry'nin istemediği kızı, İngiltere'nin gelmiş geçmiş en bilge hükümdarlarından biri oldu. Devleti istikrara kavuşturdu ve Kilise reformlarını tamamladı. Ancak babası kadar zalimdi. 1587'de İskoçya Kraliçesi olan kuzeni Mary'yi komplo kurduğu gerekçesiyle ölümle cezalandırdı. Mary'nin başının vücudundan ayrılması, üç balta darbesiyle oldu. Mary'nin mutsuz hayatı acı bir biçimde sonlandı. Bunun nedenini anlamak için Reform hareketinin çok farklı bir yön aldığı İskoçya'ya gitmemiz gerekir.

31. BÖLÜM

Canavarın Kellesini Uçurmak

Ortaçağ Avrupa'sında kraliçe olmak tehlikeliydi. Kraliçelerin üstlendiği rol, ülkeler arasında ittifakları pekiştirmek ve muhtemelen sevmedikleri erkeklerin çocuklarını doğurmaktı. VIII. Henry'nin ilk karısı Aragonlu Catherine'in rolü de aynıydı. En azından kendi yatağında hayata gözlerini yumdu. Ancak yeğeninin kızı İskoçya Kraliçesi Mary'nin ölümü bir celladın elinden oldu. Mary, çağının dini çatışmalarının bir kurbanıydı. 1542 yılında İskoçya'da Kral V. James ve Fransız eşi Marie de Guise'nin çocuğu olarak dünyaya geldi. Hayatındaki kayıplar erkenden başladı. Doğduktan haftalar sonra babası hayatını kaybetti ve Mary teknik olarak İskoçya Kraliçesi oldu. Beş yaşındayken Fransa'ya gönderildi ve on beş yaşındayken tahtın vârisi olan on dört yaşındaki Francis'le evlendirildi.

Eşinin babası Fransa Kralı II. Henry, kendi babasını hiç hatırlamayan Mary'ye babalık yaptı. Mary çok çalıştı. Hayvanları ve özellikle de köpekleri çok sevdi. Bu dönemde rahat ve korunaklı bir yaşam sürdü. Daha sonra kayıplar yeniden başladı. Kayınpederi 1559'da ölünce kocası II. Francis adıyla tahta çıktı ve Mary kraliçe oldu. Bir yıl sonra İskoçya Kraliçesi olan annesi ve altı ay sonra da kocası Francis öldü. Mary 18 yaşındayken hem öksüz hem dul kaldı. Çocukken öğrendiği Katolik inancı, bu üzüntülerle başa çıkmasına yardım etti. Kraliçe olarak tahta çıkmak üzere İskoçya'ya çağrıldığında inancını da beraberinde götürdü. Ancak onun uzakta olduğu yıllarda İskoçya Protestan olmuştu. Katolik bir kraliçeye tepkisi nasıl olacaktı?

19 Ağustos 1561 tarihinde doğduğu topraklara geri döndü. Edinburgh'da Royal Mile'in ucundaki sarayında ilk gecesini geçirmeye hazırlanırken, pencerenin dışından gelen sesleri duydu. Eski İskoç şarkılarının söylendiği bir "Evine hoş geldin!" partisi değildi. Protestocu grup İskoçya'nın yeni ilahilerini söyleyerek onu uyarıyordu. "Ayağını denk al!" mesajı verilmek isteniyordu. İskoçya'nın eski müttefiki Fransa hâlâ Katolik olabilirdi ama İskoçya artık Protestandı. Katolik Kraliçe dikkatli olmalıydı! Bu kötüye alametti. Genç Kraliçeyi zor günler bekliyordu. Protestocu grubun başında, uzun sakallı kısa boylu bir adam vardı. Adı John Knox'tu.

Reform hareketi İskoçya'ya geç gelmişti. Patrick Hamilton adındaki genç bir adamın, Avrupa'daki öğrencilik yıllarında öğrendiği Protestan fikirleri beraberinde getirmesiyle başladı. Hamilton, 1528 yılında

Katolik Kilisesinin kararıyla inançlarından dolayı yakılarak öldürüldü. İnfaz yerini St. Andrews kentinde hâlâ görebilirsiniz. Korkunç infaz sırasında Hamilton'ın ölmesi altı saat aldı. St. Andrews kentinin Hamilton'dan sonraki şehidi George Wishart'ın ölümü, İskoçya'da Katolik Kilisesinin sonunu getiren yangının kıvılcımı oldu. Wishart, Cambridge'teki öğrencilik yıllarında yatak çarşaflarını yoksullara veren iyiliksever bir insandı. İyiliği, Kilise tarafından Protestan olduğu gerekçesiyle tutuklanmasını engellemedi. 1546 yılında o da yakılarak öldürüldü. İskoçya'da Kilisenin başındaki isim olan Kardinal Beaton, infazı St. Andrews Kalesindeki penceresinden izledi. Belki de infazın ne kadar etkin gerçekleştirildiğini kontrol ediyordu. Bu defa, işlerini sağlama almışlardı. Wishart'ın daha hızlı yanmasını sağlamak için ceplerini barutla doldurmuşlardı.

Wishart'ın ölümünden birkaç ay sonra, bir grup Protestan kaleye hücum etti ve Kardinal Beaton'un kanını akıtarak intikam aldı. Başkaları da onlara katıldı ve barikatlar kuruldu. Edinburgh'da Kraliçe Mary'nin penceresinin dışında kendini gösteren John Knox da oradaydı. Knox, George Wishart'ın Protestanlığından çok etkilenmiş eski bir Katolik papazdı.

Knox, İncil'i geç keşfetmişti. İncil'deki iki kitap –Eski Ahit'teki Daniel ve Yeni Ahit'teki son kitap olan Vahiy– tıpkı gazete manşetleri gibi onu harekete geçirmişti. Daniel kitabı yaklaşık olarak MÖ 167'de İsrailoğullarının Kral Antiochus tarafından zulme uğradığı dönemde, Vahiy kitabı ise yeni kurulmuş olan Hıristiyan Kilisesinin MS 1. yüzyılda

İmparator Domitian tarafından zulme uğradığı dönemde yazılmıştı. Her iki kitap da yalnızca zulme uğrayanların anlayabileceği bir tarzda yazılmıştı ve düşmanları karşısında onlara güç vermeyi amaçlıyordu. İşler kötü gidiyordu ama her gecenin bir sabahı vardı ve son savaşı onlar kazanacaktı. Tanrı çocuklarını parçalayıp yutmaya çalışan canavarın kökünü kazımak için yeryüzüne gelecekti. Knox'un içini heyecan kapladı. Bu kitaplar geçmiş hakkında değildi. O tarihte İskoçya'da yaşananlar hakkındaydı! Katolik Kilisesi, Kral Antiochus'tu! İmparator Domitian'dı! Görev, Katolik Kilisesini reforme etmek değil yok etmek ve onun yerine yepyeni bir kilise kurmaktı.

St. Andrews'te verdiği bir vaazda Daniel'den alıntı yaptı:

> On boynuz bu krallıktan çıkacak on kraldır. Bunlardan sonra öncekilerden farklı bir başka kral ortaya çıkıp üç kralı tahtlarından indirecek. Yüceler Yücesi'ni kötüleyen sözler söyleyecek, O'nun kutsallarına baskı yapacak. Belirlenen zamanları, yasaları değiştirmeyi amaçlayacak. Kutsallar üç buçuk yıl için eline teslim edilecek... [Daniel 7:24-25]

O gün yaşadıkları şey de tam olarak bu değil miydi? Daha sonra Vahiy kitabındaki canavarı anlatmaya başlattı:

> Sonra canavarı, dünya krallarını ve onların ordularını ... gördüm. Canavarla onun önünde

> doğaüstü belirtiler gerçekleştiren sahte peygamber yakalandı. Sahte peygamber, canavarın işaretini alıp heykeline tapanları bu belirtilerle saptırmıştı. Her ikisi de kükürtle yanan ateş gölüne diri diri atıldı. [Vahiy 19:19-20]

Knox'un gözünde bu anlatılanlar İsrail'de çok uzun zaman önce yaşanmış olaylar hakkında değildi. St. Andrews kentinde o gün yaşananlar hakkındaydı. İnsanlar tarafını seçmek zorundaydı. Uzlaşı imkânı yoktu. Ya Tanrı'nın tarafındaydınız ya da onun karşısındaki Katolik Canavarın tarafında. Ortası yoktu. Bu, Knox'un sesini ilk duyuşumuzdu. Ama belki de son olacaktı.

1547'de bütün bunlar yaşanırken İskoçya hâlâ Katolik bir ülkeydi. İskoçya Kraliçesi Mary'nin annesi Kraliçe Marie de Guise tarafından yönetiliyordu. Kraliçe Marie de Guise, Protestan reformcuları bir tehdit olarak görüyordu; kızının tahta çıkmasına engel olabilirlerdi. İhtiyaç anında Fransızlardan destek istedi. Fransızlar gemilerle geldi ve St. Andrews kentindeki kuşatmaya son verdi. Knox tutuklandı ve Fransız kalyonlarında iki yıl kürek cezasına çarptırıldı. Kalyonlar yaklaşık uzunluğu 45 metre, genişliği 9 metre olan yelkenli gemilerdi. Ancak rüzgâr kesildiğinde, iş kürekçilere düşüyordu. Geminin iki yanında sıralanan küreklerin her birinde altı kürekçi yer alıyordu. Prangaya vurulan kürekçiler orada yemek yiyor, uyuyor ve nöbetleşe kürek çekiyordu. Yaklaşık iki yıllık cezanın ardından Knox serbest bırakıldı. Ancak Fransa'nın desteklediği İskoçya'ya dönmemeye karar verdi. Sonra-

ki birkaç yılını İngiltere'deki Protestanlık hareketi için çalışarak geçirdi. Kanlı Mary'nin hükümdarlığı sırasında şartlar zorlaşınca, Protestanların kontrolündeki Cenevre'ye kaçtı.

Protestan hareketin başarıya yaklaştığı 1559 yılının Mayıs ayında İskoçya'ya döndü. Mücadelenin son aşamasına damga vuran şey, Knox'un bir vaazı oldu. Kraliçe Marie de Guise, kızı Mary için İskoçya'yı Katolik tutmak istiyordu. Protestan vaizleri yasaklamaya çalışınca, Knox vaaz verme için Perth kentine geldi. Knox'a göre Katolik kiliselerdeki resim ve heykeller masum sanat değildi. Tanrı'ya saygısızlık, küfürdü. Bunlar, Katolikliğin kendini Canavar'a teslim ettiğinin bir başka kanıtıydı. Knox, putlara karşı Muhammed Peygamber gibi tahammülsüzdü. İkisinin de nedeni aynıydı. Putlar, İkinci Emirde onları yasaklayan tek gerçek Tanrı'nın kıskançlığını uyandırıyordu.

Knox'un vaazı bir ayaklanma başlattı. Kilisedeki tüm resimleri yok ettiler, sunakları kırdılar ve heykelleri devirdiler. Bu, İskoçya'nın uzun Katolik geçmişi sırasında üretilen hemen her sanat eserinin yok edildiği kitlesel çılgınlığın sadece başlangıcıydı. Protestan Kilisesi, dikkat dağıtıcı hiçbir görüntünün yer almadığı bembeyaz binalarda ibadet edecekti. Güvenilir tek kaynak olan İncil'deki Tanrı'nın sözlerine odaklanacaktı.

Katolikler ve Protestanlar arasındaki mücadele, İskoçya'da bir süre devam ettikten sonra ansızın son buldu. Kraliçe Marie de Guise öldü ve İskoç soylular bir anlaşma yaptı. İskoçya, Knox'un istediği türden bir Protestan ülke haline gelecekti ama

Kraliçe'nin kızı Mary'nin ülkesine dönerek tahta çıkmasına ve Katolik inancını korumasına izin verilecekti. Kendi özel hayatında Aşai Rabbani Ayinini dinleyebilirdi ama kamusal hayatta İskoçya'yı Protestan bir ülke gibi yönetmeliydi. Bu politik bir uzlaşıydı. Ancak gördüğümüz gibi, Knox bu uzlaşmadan hoşlanmadı. Holyrood Sarayından yokuş yukarı yarım mil mesafede olan St. Giles'te papazlık görevini yerine getiren Knox, Katolik Mary'nin İskoçya Kraliçesi olarak dönmesinden hoşlanmamıştı. Döndüğü akşam penceresinin yakınlarında Mary'ye karşı ilahiler söylemesi bu yüzdendi.

Ancak ikisi için de artık çok geçti. Knox, İskoç soyluların Kraliçe Mary'yle yaptığı uzlaşmaya karşı vaazlar vermeye devam etti. Mary'nin Papalık Canavarını İskoç Protestanlığının saf mabedine sokmanın bir yolunu bulmasından korkuyordu. Mary, Katolik inancının gereklerini yerine getirerek teselli bulan genç bir kadındı. Kendisine sık sık hedef alan Knox'ta bu kadar nefret uyandırmış olmasına şaşırıyordu. John Knox ve Kraliçe Mary arasındaki karşılaşmalar, dinin normalde iyi ve anlayışlı olan kişiler arasında çekişmelere yol açabileceğini gösterir. Knox hiç de kötü biri değildir. Dini inancı yüzünden o da acı çekmiştir. Ancak her şeyi siyah ve beyazdan ibaret görür. Gri yoktur. Orta yol yoktur.

Yaşadığı kayıpların acısıyla boğuşan ve sevgi özlemi duyan Mary, taşıdığı kraliyet kanı nedeniyle, ona biraz olsun teselli sunan ama hiçbir zaman tam olarak kalbini kazanamayan dinle yüzleşti. Sevgi görme ihtiyacıyla hareket ederken kötü tercihler yaptı. 1565 yılında yirmi iki yaşındayken Ka-

tolik kuzeni Lord Darnley'yle evlendi. Darnley hiç popüler olmayan huysuz bir ayyaştı. Knox bu evlilik aleyhine vaaz verdi. 1566 yılında Darnley'nin oğlu James'i dünyaya getirdi. İskoçya Kralı VI. James ve İngiltere Kralı I. James olarak tahta çıkacak olan çocuk, günün birinde iki monarşiyi birleştirecekti. Darnley 1567 yılında öldürüldü. Mary'nin bir sonraki kocası Lord Bothwell, onu önce kaçıran ve daha sonra terk eden bir çapkındı. Mary'nin birbiri ardına felaketlerle sonuçlanan evlilikleri, İskoç soyluları için tahammül edilemezdi. Kraliçe, ülkenin istikrarını tehdit ediyordu. Tutuklandı ve oğlu James'in lehine tahttan çekilmeye ikna edildi.

Böylece Mary'nin trajedisinin son perdesi başlamış oldu. Mary kaçtı ve İngiltere'ye sığındı. Kuzeni olan Kraliçe Elizabeth'in yardımcı olacağından emindi. Ama yine yanıldı. Elizabeth için Mary'nin varlığı bir tehditti. İngiltere'de belli oranda dini istikrarı yakalamıştı. Reform hareketinin siyasi yansımalarını büyük bir özenle yönetti. Kız kardeşi Kanlı Mary Protestanlara zulmetmişti ama Elizabeth Katoliklere zulmetmedi. Ancak denge kırılgandı. İskoçya Kraliçesi Mary bunu tehdit edebilirdi. Katolik tutkuların ve hoşnutsuzluğun odağı haline gelebilirdi. İngiltere'yi tekrar Katolik yapmak için onu tahta çıkarmak isteyebilirlerdi. Sonuçta gerçek bir kraliçeydi. Elizabeth ise Anne Boleyn'in kızıydı. Henry'nin Anne Boleyn'le evliliğinin geçerli olduğunu düşünmeyen birçok kişi vardı. İngiltere tahtının meşru vârisinin kim olduğuna dair açılacak bir dava Elizabeth aleyhine, Mary lehine sonuçlanabilirdi.

Elizabeth, Mary'yi tam 19 yıl boyunca İngiltere'deki çeşitli kır evlerinde koruma altında tuttu. Ancak Mary'nin İngiltere tahtına çıkmak için komplo hazırlığında olabileceğini haber alınca harekete geçti. Mary 1587'de başı kesilerek idam edildi. İnfaz günü Katolik şehitler gibi kırmızı renk kıyafet giymekte ısrar etmişti. Başının gövdesinden ayrılması için celladın birkaç darbe indirmesi gerekmişti. Cellat alışılageldiği gibi mahkûmun öldüğünü kanıtlamak için Mary'nin kesik başını kaldırmak istediğinde elinde sadece bir peruk kaldı ve kesik baş yere yuvarlandı.

Avrupa'nın din savaşları yüzyıllarca sürdü. Katolikler ile Protestanlar karşı karşıya kaldı. Protestanlar, Protestanlarla savaştı. Zaman zaman bu savaşların sisleri arasından Reform hareketinin yarattığı nefret ve siyasi çatışmayı aşan bir grup ortaya çıktı. Bunlardan biri de Quakerlar adıyla ün salan tarikattı. Şimdi onların öyküsünü dinlemek için Atlantik Okyanusunu aşarak Amerika'ya geçelim.

32. BÖLÜM

Dostlar

Tanrı'nın sesi bir insanın zihninde duyulduğunda, bunun her zaman İsrailoğullarının Mısır'dan Çıkışı, Muhammed Peygamberin Mekke'den Hicreti veya Martin Luther'in Wittenberg'de endüljanslara savaş açması gibi destansı bir ölçekte sonuçlar doğurmasını beklemek yanlıştır. Bazen bu ses o kadar kişisel bir şey söyler ki onu hatırlayan herkesi şaşırtır. Yine de tarihi değiştirebilir.

Din tarihindeki en ilgi çekici figürlerden biri olan George Fox için de böyle olmuştu. 17. yüzyıl İngiltere'sinde Kilisenin ve toplumun önde gelenleri gösterişe çok düşkündü. Unvanlara ve merasim kıyafetlerine bayılıyorlardı. Kendilerinden aşağı olanların bir saygı gösterisi olarak öne eğilip şapka çıkarmasını bekliyorlardı. Kendilerine layık gördükleri unvanlar, sıradan halktan ne kadar yüksek

olduklarını vurguluyordu. Ekselans, Majeste, Haşmetmeap, Cenap gibi hitaplar, onları ayaklarının altındaki karıncalar gibi gördükleri sıradan insanların üstüne çıkarıyordu. Hıristiyanlar arasında bu tutum hem şaşırtıcıydı hem de şaşırtıcı değildi. Havarilerinin arasında kibrin yerinin olmadığını söyleyen İsa'nın öğretisine ters olduğu için şaşırtıcıydı. Ancak dünyanın işleyişi bu şekilde olduğu ve din genellikle ne kadar kutsal kisveye bürünürse bürünsün dünyanın işleyişine ayak uydurduğu için şaşırtıcı değildi.

15 ve 16. yüzyılda Avrupa'yı etkisi altına alan Reform hareketi, ilk başlarda bütün bu kibre meydan okuyormuş gibi göründü. Ve bir ölçüde de meydan okudu. Ancak Roma'nın otoriterliğini reddeden kiliseler çok geçmeden kendi üstünlüklerini ispatlamanın başka yollarını buldular. Aynı nedenden dolayı kendine *Püriten* gibi adlar veren tarikatlar çıktı. Sadece kendilerinin saf, gerçek Hıristiyan olduğuna inandılar. İnsanın gösteriş merakından kaynaklanan tüm üstünlük türleri arasında dini üstünlük en kabul edilemez olanıdır.

Spiritüel veya sosyal üstünlük iddiaları, George Fox'u hiç etkilemedi. Tanrı'nın sesi, ona kendisinden yüksek veya alçak hiç kimsenin karşısında şapkasını çıkarmamasını veya özel hitap sözcükleri kullanmamasını söyledi. Zengin veya fakir, büyük veya küçük, herkese "sen" diye hitap etti. Üstünlüklerini teslim etmeyi reddettiği için çileden çıkanlar oldu. Onların karşısında el pençe divan durmadığı için defalarca hapse atıldı. Bir keresinde, küstahlık suçlamasıyla mahkeme karşısına çıkarıldığında

sadece Tanrı'nın otoritesi karşısında titreyeceğini söyledi. Bunun üzerine hâkim alaycı bir biçimde ona titrek [*quaker*] diye seslendi. Fox'un takipçileri, kendilerine "Dostlar Cemiyeti" adını verse de hâkimin alaycı ifadesi akıllarda yer etti ve Quakerlar adıyla anılmaya başladılar. Bugün de bu adı kullanırlar.

George Fox, 1624 yılında İngiltere'nin Leicestershire kentinde doğdu. Babası dokumacıydı, kendisi de kunduracı yanında çıraklık yaptı. Birçok peygamber gibi, o da gençken aydınlanma arayışında evini terk etti. Dini açıdan çalkantılı bir dönemdi. Spiritüel pazar, kendi inanç markalarının eşsizliğini duyuran din tüccarlarının çığlıklarından geçilmiyordu. Hepsi birbirine karşıt olsa da ortak bir yanları vardı. Kendi Hıristiyanlık anlayışlarının, Tanrı'ya ulaşmanın garantili yolu olduğunu ileri sürüyorlardı. Tanrı'yı bulmak için bir aracıya, sizi onunla tanıştıracak bir dosta ihtiyacınız vardı.

Fox, 24 yaşındayken onu Tanrı'nın huzuruna çıkaracak birini arayarak zamanını boşa harcadığını gösteren bir vahiy aldı. Sorunun yanıtı ona kendi soluğundan yakınken yanıtı dışarıda aramıştı. Kendini Tanrı'nın resmi görevlisi olarak tanıtan aracıların hiçbirine ihtiyacı yoktu. Tanrı'nın huzuruna çıkmak için ne eski papazlara ne de yeni vaizlere gerek vardı. Kapı zaten açıktı. Tek yapması gereken, kapıdan girmekti.

Fox'a göre kiliseler gereksizdi. İster Katolik papazların siyah cüppeleri ister Protestan papazların renkli cüppeleri; ister Katolikliğin detaylı seremonileri ister Protestanlığın katı yalınlığı olsun dinin

tüm donatıları, dikkat dağıtıcıydı. Nelere inanılması gerektiğini anlatan öğretilere veya listelere de gerek yoktu. Bu kuralları uygulayacak dini polis gücüneyse hiç gerek yoktu! Sessizce oturup kalbinin içinde Kutsal Ruhun konuşmasını beklemek yeterliydi. Tanrı'nın ışığı zaten herkesin içindeydi.

Bu bile başlı başına devrimciydi. Popüler hale gelmesi durumunda örgütlü dini yok edebilirdi. Ancak daha da fazlası vardı. Kadın veya erkek, *köle veya özgür*, her insanın eşit değere sahip olduğu iddia ediliyordu. Ne Kilise ne de devlet, Fox'un vahiylerini duymaya hazırdı. Ama Quakerlar bu şoke edici görüşleri kendi hayatlarında pratiğe dökmeye başladı. Ve bedeli ağır oldu. Binlercesi görüşleri yüzünden hapse atıldı ve birçoğu parmaklıklar arkasında öldü. Yoksulların hayatlarını iyileştirmek için azimle çalıştılar. Zorlu bir çağda, mahkûmlar ve zihinsel hastalara daha iyi muamele için mücadele verdiler. Ancak tarihsel açıdan en büyük etkiyi, kölelik karşıtı görüşleriyle yarattılar. Ve bu etki Amerika'da kendini göstermeye başladı.

17. yüzyılın başlarında Kuzey Amerika, Avrupa'daki zulümden kaçan ve yeni Vaat Edilmiş Topraklar arayan dini grupların sığınağı haline geldi. Avrupalıların Yeni Dünya istilası başladı ve İngiliz Quakerlar da ilk yerleşimciler arasındaydı. 1682'de Pennsylvania adıyla tanınacak olan koloniyi kuran William Penn bu topluluğun ileri gelenlerinden biriydi.

Ne var ki Avrupalı yerleşimciler, Kuzey Amerika'ya Hıristiyanlıktan fazlasını getirdi. İnsani kötülüklerin en büyüklerinden birini de beraberinde

getirdiler: Kölelik. Bu kadim ve evrensel bir acımasızlıktı ama Avrupalıların Amerika kıtalarını sömürgeleştirmesi, köleliğe yeni bir ivme kazandırdı. Sömürgeciler el değmemiş arazileri ıslah etmek için insanlık dışı koşullarda son nefesine kadar çalıştırabilecekleri tarım işçilerine ihtiyaç duydu. Bu ihtiyacı köleler karşılayabilirdi ve bol bol köle vardı.

Köle Yolu* denilen güzergâhta düzenli seferler yapan gemiler, Karayipler'deki şeker kamışı tarlalarında veya Amerika'nın güney eyaletlerindeki büyük çiftliklerde çalıştırılmak üzere Afrika'nın batı kıyısından milyonlarca köle getirdi. Birbirine zincirlenen ve havasız bölmelere hapsedilen Afrikalı tutsakların binlercesi, Atlantik okyanusu aşılırken can verdi. Hava koşulları çok tehlikeli hale geldiğinde, kaptanlar zincire vurulmuş köleleri gemiden atarak yükünü hafifletti. Geminin güvenliği kölelerin hayatından daha önemliydi. Elbette bu son çare olarak başvurulan bir yöntemdi. Zira köleler kıymetli bir varlıktı. Karayiplere veya Carolina eyaletlerine ulaştırıldıklarında, şeker veya pamuk gibi ürünlerle takas edilebiliyorlardı. 18. yüzyıla kadar köle ticareti İngilizlerin hâkimiyetindeydi. İskoçya ve İngiltere'den Hıristiyan köle tüccarları büyük servetler kazandı. Sonunda her şeyden uzakta bir emeklilik hayatı için yurtlarına döndüklerinde büyük saraylar inşa ettirdiler ve hayatlarının son yıllarını o saraylarda geçirdiler. Bunların birçoğu İngiltere kırsalında hâlâ ayaktadır. Peki bu Hıristiyanlar böylesine kötücül bir ticaretin nasıl parçası olabildi?

---

* Atlantik Okyanusu üzerinden Afrika'dan Amerika'ya köle taşınan deniz yoluna verilen ad –çn.

Gördüğümüz gibi kölelik İncil'de doğal karşılanmıştı. Dünyanın işleyişi bu şekildeydi. Bu, İsa'nın mesajıyla çelişmiyordu ama ilk Hıristiyanların bu konuda hiçbir şey yapmamasının geçerli bir nedeni vardı. Dünyanın ve dünyadaki düzenin uzun süre böyle devam etmeyeceğini düşünüyorlardı. İsa çok geçmeden geri gelecek ve Tanrı'nın krallığını kuracaktı. Dünya üzerindeki her şey cennetteki gibi olacaktı. O zamana kadar Hıristiyanlar saf hayatlar sürmeliydi ve kendilerini Son'a hazırlamalıydı. Dünyayı değiştirmeye çalışmaları gereksizdi. Daha önce değindiğimiz gibi, Paul köle Onesimus'u sahibi Philemon'a geri göndermişti. Onesimus artık İsa'ya inanan biri olduğu için Philemon'dan ona karşı kibar davranmasını rica etmişti. Ama onu serbest bırakması gerektiğini söylememişti. Her şey sona ereceğine göre bunun ne anlamı vardı?

1688 yılına gelindiğinde Hıristiyanlar İsa'nın dönmediğini ve yakın bir gelecekte de dönmeyeceğini artık anlamış olmalıydı. Dünyadaki kötülüklerinin Tanrı tarafından düzeltileceği Kıyamet Gününü beklemek yerine harekete geçmenin vakti çoktan gelmişti. Ancak kölelikle ilgili bir problem vardı. Kitab-ı Mukaddes, Tanrı'nın bu konuda Musa'ya söylediklerini şöyle aktarıyordu:

> "İbrani bir köle satın alırsan, altı yıl kölelik edecek, ama yedinci yıl karşılık ödemeden özgür olacak. Bekâr geldiyse, yalnız kendisi özgür olacak; evli geldiyse, karısı da özgür olacak. Efendisi kendisine bir kadın verir ve o kadından çocukla-

rı olursa, kadın ve çocuklar efendisinde kalacak, yalnız kendisi gidecek." [Mısır'dan Çıkış, 21:2-4]

Paul, Efes'te Kiliseye yazdığı mektupta Hıristiyan kölelerin dünyadaki efendilerine "İsa'ya itaat eder gibi" itaat etmelerini istemişti.

Bu yeterince açıktı. Kim meydan okuyabilirdi? 1688'de Pennsylvanialı Quakerlar meydan okudu. Bu, Hıristiyanların gelecekte İncil'i nasıl okuyacaklarını değiştiren devrimci bir etki yarattı. Quakerlar içsel ışığın veya vicdan diyebileceğimiz şeyin otoritesine inandı. Bu ışık onlara köleliğin yanlış olduğunu söylüyordu. Herkes eşit değere sahipse, bazılarına insandan daha aşağı davranmak yanlıştı. Onları Tanrı'nın çocukları olarak değil mülk olarak görmek yanlıştı. İncil bunun aksini söylüyorsa, *o halde İncil de yanlıştı!*

Quakerlar, İncil'in köleliği meşrulaştırmasını eleştirmekten fazlasını yaptı. Köleliği kaldırmak için ellerinden gelen her şeyi yaptılar. Pennsylvania'da köleliği kaldırdılar ve Güneydeki kölelerin özgürlüklerine kavuşmak için Kuzeye veya Kanada'ya kaçmasına yardımcı olmak için "Yeraltı Demiryolu" adı verilen kaçış güzergâhını organize etti. Quakerların sözde Hıristiyan bir toplumda köleliğin varlığına duyduğu öfkenin dünyada yankı uyandırması uzun zaman aldı. Britanya İmparatorluğunda kölelik 1833 yılına kadar sürdü. ABD'de ise otuz yıl daha beklemek gerekti; kölelik 1865 yılında İç Savaştan sonra yasaklandı.

Quakerlar köleliğin sonunu getirmekten fazlasını yaptı. İncil'in çocukça okunmasının da sonunu

getirdi. Kendi vicdanlarını onun üstünde tutarak, İncil'i dokunulmaz bir idol gibi değil de herhangi bir kitap gibi okuyabilmeyi mümkün kıldılar. Doğru olan ile İncil'in doğru olduğunu söylediği şey arasındaki farkı biliyorlardı. Bu fark konusunda Tanrı'nın onları uyardığına inandıkları için Tanrı'nın da İncil hakkında çekinceleri olabilirdi! İncil kölelik hakkında yanılıyorsa, dünyanın altı günde yaratıldığı hakkında da yanılıyor olabilir miydi? Belki de onu yüzyıllardır yanlış okuyoruzdur. Belki de daha akıllıca okuyup yorumlamak gereklidir. Belki de ondaki bazı hükümler yerine kendi vicdanımızın sesini dinlemekten korkmamamız gerekir.

Quakerlar bu açıdan kutsal metinlerin tarihsel-eleştirel okuması adıyla bilinen yaklaşımı ortaya koydu. Bu, Tanrı'nın İncil üzerindeki etkisini yok saymak demek değildi. İnsani öğeleri, ilahi öğelerden ayırma çabasıydı. Kölelik insanların yarattığı bir şeydi. Komşunuzu kendiniz kadar sevin demekse ilahi bir emirdi. Ancak bu işin içinden çıkmak kolay değildi!

Dostlar Cemiyeti, dünya üzerindeki en küçük mezheplerden biri olabilir ama etkisi büyük olmuştur. Hıristiyanlığın vicdanı olmayı sürdürür. Hıristiyanlığın yeni ve iddialı bir versiyonunu Amerika'ya getirmiştir. Ancak Amerika kıtası Hıristiyanlığın gelişinden önce kendi özgü ruhaniliğe sahipti. Şimdi bunu görelim.

33. BÖLÜM

Amerikan Yerlileri

Christopher Columbus'un 1492 yılında Amerika'yı "keşfettiği" söylenir. Bu ifade, sanki o keşfedene kadar hiç kimsenin orayı bilmediğini akla getirir. Avrupalıların orayı bilmediği kesindi. Colombus tarihsel yolculuğunu yaparken Hindistan'a bir geçit bulmaya çalışıyordu. Hindistan'ın Avrupa'nın doğusunda olduğunu biliyordu. Uzunca bir yolculuğun ardından Afrika'nın güney ucundan dönmek gerekiyordu. Ancak Colombus yeterince batıya giderse, doğuya ulaşabileceğini ummuştu. Yeni Dünya'ya ayak basınca, Hindistan'ı bulduğunu düşündü. Dolayısıyla oranın yerlilerine *Indian*, yani Hint dedi ve bu etiket yapışıp kaldı.

Bu "keşif" halihazırda orada yaşayan "Hintler" yani Kızılderililer için yıkıcı sonuçlar doğurdu. Sonraki dört yüz yıl boyunca beyaz yerleşimciler, Kızıl-

derililerin yurdunu elinden aldı ve Hıristiyanlığın birçok rakip türüyle kapladı. Din kimi yararlı, kimi acımasızca birçok amaca hizmet etti. En acımasızı, diğer ırkların yerinden yurdundan edilmesini meşrulaştırmak için kullanılmasıydı. Filistin'deki Vaat Edilmiş Toprakları ele geçiren İsrailoğulları gibi, Kuzey Amerika'ya gelen öncüler de kaderlerine Tanrı'nın yön verdiğine inandı. Beraberlerinde getirdikleri Protestanlık, ABD'ye damgasına vuran kıpır kıpır bir dindi. Arzuların yön verdiği, hiçbir zaman tatmin olmayan, sürekli olarak kazanma hırsıyla yanıp tutuşan bir kültür yarattı. Her zaman fethedilecek yeni sınırlar vardı.

Ancak istilacıların yayıldığı topraklar, dini bir boşluk değildi. Yerlilerin kendine özgü ruhani gelenekleri vardı ve bunlar dinamik Protestanlığın tam tersiydi. Amerikan Yerlileri doğanın düzenine karşı gelmiyordu, uyumlu hareket ediyordu. Onların hayatta kalmasını sağlayan toprağa kutsal bir bağla bağlıydılar. Onlar için Tanrı'nın karşılığı olan Yüce Ruhun toprağa can verdiğine inanıyorlardı. Bu özellikle kıtanın ortasında Büyük Ovalar adıyla bilinen geniş arazilerde yaşayan ata binen kabileler için geçerliydi. Yaklaşık 4800 km uzunluğunda ve 110 km genişliğinde olan bu bölge kuzeyde Kanada'ya, güneyde Meksika'ya kadar uzanıyordu ve yüzölçümü 2.5 milyon kilometre kareyi aşıyordu. Gezgin bufalo sürüleri, bu uçsuz bucaksız araziyi onlarla paylaşan insanların neredeyse tüm ihtiyaçlarını karşılıyordu. Bunlar, bufalolarla ilişkilerini bir tür ortaklık gibi gören göçebe kabilelerdi. Yeryüzünde kaygısızca yaşam sürüyorlardı. Yüce Ruhu

tanımlamak veya kontrol etmek gibi bir arzuları yoktu ama kendilerini onun gizemine açık tutmayı ve onun verdiği esrikliği deneyimlemeyi seviyorlardı. Vizyon arayışıyla uzaklara giden ve kendini onun gücüne maruz bırakmak için ilaçlar ve kendini yaralama ritüellerine başvuran önderleri vardı. Bu önderler daha sonra kabilenin yanına dönüp Yüce Ruhla iletişim kurduğu zaman yaşadığı şeyleri dans ve şarkılarla tekrar ediyordu.

Ancak bunu bir "din" olarak görmek yanlıştır. "İnanç" olarak adlandırılan ve hayatın geri kalanından ayrı tutulan bir şey değildir. Kızılderililer bu anlamda bir dine sahip değildiler. Kendilerini yeryüzü, bufalolar ve yüksek ovalardaki otlakları dalgalandıran rüzgârı içine alan canlı bir gizemin parçası olarak hissettiler. Bu hem çok kırılgan hem de anlaşılması zor bir şeydi. Yeni yerleşimcilerin istilasına ve onları aç bırakmayı amaçlayan bir plan çerçevesinde bufaloların sistemli biçimde katledilmesine karşı varlığını koruyamazdı. İngiltere'de inançları yüzünden zulüm gören ama Atlantik Okyanusunu aşarak varlığını sürdüren Püritenler gibi değildiler. Kızılderililer topraklarından sürüldüğünde ve bufaloların avlanma sonucu neslinin tükendiğini gördüğünde her şeylerini kaybettiler.

Bu trajedi, hatırlaması bile yürek burkan bir apokaliptik duygu uyandırdı. Apokaliptik hareketler daima Tanrı'nın onların acılarına bu kadar uzun süre kulak tıkamasına inanamayan zulüm altındaki insanlar arasında ortaya çıkar. Her şeyin yoluna gireceği düşüne tutunulur. Yerinden yurdundan edilen Kızılderililer arasında da 1889'da Hayalet

Dansı adında bir hareket ortaya çıktı. Bunu duyuran önder, yeterince uzun ve gayretli biçimde dans ederlerse, bütün beyazların yeni yeryüzünün derin bir katmanının altında sonsuza dek yanacağını söyledi. Hepsinden kurtulacaklardı! Bütün istilacılar yok olacaktı! Vahşi atlar ve bufalo sürüleri geri dönecekti. Yeniden fısıldayan otlar arasında sürüler halinde dolaşacaklardı. Yaşamış bütün Kızılderililer hayata dönecek ve cennette onlarla birlikte yaşayacaktı.

Cennetin ne olduğuna dikkat edin. Bu, tarifsiz hazlar yaşayacakları gökyüzündeki bir cennet değildi. Beyaz adam gelmeden önce sürdükleri hayattı. Beyaz adamın yok ettiği hayatı geri kazanmak için dans ettiler. Ancak cennet gelmedi. Daha çok, daha gayretli dans ettiler. Bazıları ölümüne dans etti. Ancak dünya beyaz adamın üstüne yıkılmadı. Beyaz adamı ve acımasız yöntemlerini yok etmedi. Çok sevdikleri tepenin sırtlarında vahşi atlar koşuşturmadı. Atların yeleleri güneşte parıldamadı. Bufalo sürüleri kuzeyden akın etmedi. Onları avın heyecanına ve birlik ruhuna çağırmadı. İronik bir biçimde, son koruma politikalarının neticesinde bufalolar Büyük Ovalara geri dönüyor. Ama Kızılderililer sonsuza dek yoklar.

Hayalet Dansı gibi apokaliptik hareketler, acıların son bulması için atılan çığlıklardır. Acıların asla son bulmayacak olması, bu özlemi dindirmez. ABD'nin çarmıha gerilmiş bir diğer ırkı olan Afro-Amerikalıların dininde bunu görürüz. Evlerinden zorla alınmışlardır. Hıristiyan köle sahiplerinin ihtiyaçlarını karşılamak için binlerce mil uzağa,

okyanus ötesine götürülmüşlerdir. Din tarihindeki ironilerden biri kölelerin benimsediği Hıristiyanlık inancının aslına daha sadık olması, bu bakımdan köle sahiplerinin tasavvur edebileceği her şeyi geride bırakmasıdır.

Musevilik bir köle dini olarak başlamıştı. Yanan çalılıktan Musa'yla konuşan ses, çocuklarını Mısır'daki esaretten kurtarıp Vaat Edilmiş Topraklara götürmesini söylemişti. Bir köle sahibi bu duyguya nasıl ortak olabilir? Ama bu öyküyü ilk kez duyan bir *köle* olduğunuzu hayal edin. Kendi öykünüzü dinlersiniz! Bu sizi anlatan bir öyküdür! Pazar günleri beyaz kilisesinde kaç ilahi söylemiş olursa olsun, sizin sırtınıza kamçıyı indiren köle sahibinin asla anlayamayacağı bir şekilde öykünün duygusunu hissedersiniz. Musevilik esaretten kurtulmak isteyen bir halkın inancıydı. Tıpkı Afro-Amerikalı köleler gibiydiler. Afro-Amerikalılar onu kendilerine mal ettiler ve onun hakkında şarkılar söylediler:

> Aşağı in Musa,
> Mısır topraklarında,
> İhtiyar firavuna söyle
> Halkımı özgür bırakmasını.

Hıristiyanlık da bir özgürlük hareketi olarak başladı. İsa, Tanrı tarafından yeryüzüne tarih boyunca örneği görülmemiş bir krallık kurmak için gönderilmişti. Kudretli olanları koltuklarından indirecek, mütevazı ve uysal olanları yükseltecekti. Baskının yerini adaletin almasını sağlayacaktı. Hastaları iyileştirecek, tutsakları özgürleştirecekti. Bütün bun-

lar çarmıhını Golgotha'ya taşırken kırbaçlanıp alay edilen bir Mesih tarafından gerçekleştirilecekti.

Köleler bu öyküye kulak verirken kendi yaşadıklarını düşünmeden edebilir mi? Köle sahipleri bu öykünün yazılı olduğu kitaba sahip olabilir ama öykünün anlamına sahip olanlar kölelerdir! Hıristiyanlık köleler için bir dindi! Köle sahipleri bırakın ona uygun yaşamayı onu nasıl anlayabilirdi? Kendi ayrıcalıklı hayatlarında onu her gün yadsıdılar. Kölelerse onu her gün yaşadı! Bu öykünün onlara ait olduklarını biliyorlardı. İncil'i *okumayı* bilmiyor olabilirlerdi ama İncil *olmayı* biliyorlardı. Ondaki özgürlük özlemi, kendi özgürlük özlemleriydi.

Afro-Amerikalılar, İncil'i kullanırken yeni bir şey daha ortaya çıktı. İncil kesinlikle onların özgürlük özleminin şarkısını söylüyordu. Hiç sahip olmadıkları ve hiç sahip olamayacakları bir şeye duydukları özlemi yankılıyordu. Ancak ibadetlerinde İncil'i içine hapsoldukları sistemde onlara özgürlük verecek şekilde kullanmaya başladılar. Vaizler İncil'deki öyküler hakkında sadece *konuşmuyordu*. Dinleyicilerin anlatılanları hissetmesi, kendini verebilmesi için öyküyü canlandırıyordu, gerçek kılıyordu. Böylelikle Amerika'nın en büyük sanat formu ortaya çıktı. Yaşanan acıları gölgede bırakacak şekilde acılar hakkında müzik yapıldı. Güneydeki çiftliklerde pazar akşamları barakalarda toplanıp bir iki saat boyunca şarkılar söylediler. Kırbaç ve sataşmalardan uzaklaşıp onları farklı yerlere götüren bir coşku yaşadılar.

Kaçıp kurtul, İsa'ya sığın!
Evinden kaç uzaklara,
Duramam uzun süre buralarda.

Dinin amaçlarından birini gerçekleştiriyorlardı. Dinin dayanılmaz acılar çeken insanları teselli etme ve bu yazgılarını daha hoş hale getirme kapasitesini kullanıyorlardı. 19. yüzyıl filozofu Karl Marx, dinin en büyük eleştirmenlerinden biri olarak onun bu yönünü doğruladı. Dinin yatıştırmaya çalıştığı acılara neden olan adaletsizliklerin kökünü kazımak istedi. Dini "halkın afyonu" olarak nitelendirdi. Onu anestetik ilaç gibi gördü. Ancak anesteziye ihtiyaç duyduğumuz zamanlar vardır. Ameliyat olacaksanız, cerrah neşteri vurmadan önce sizi uyutacak bir doktor tarafından karşılanırsınız. Din varoluş acısını yatıştıran bir ilaç olabilir. Sıkıntıları bu şekilde hafifleyen kişilerin halinden anlamak hiç de zor değildir. İsa'nın onları eve götürme vaadinde teselli bulan kölelere bakıp da etkilenmemek için taş kalpli olmak gerekir.

Ancak Afro-Amerikalılar, Musevilik-Hıristiyanlıktan ve onun öykülerinden sadece bu şekilde yararlanmadı. Daha doğrudan politik bir şey de yaptı. 20. yüzyıl Amerika'sının ırkçılığı ve adaletsizliğine karşı mücadele ederken onun verdiği mesajı kullandı. Amerika, Mısır toprağıydı ve onlar da esaret altındaydı. Yeni Musaları da ihtiyar Firavun'dan halkını serbest bırakmasını isteyen vaiz Martin Luther King'di.

King, 1929 yılında Atlanta, Georgia'da dünyaya geldi. Burası, ABD'de ayrımcılığın hüküm sürdüğü

güney eyaletlerinin göbeğiydi. King, 1954 yılında Montgomery, Alabama'daki bir Baptist Kilisesinin papazı oldu ve Afro-Amerikalılara vatandaşlık haklarının eksiksiz bir biçimde tanınması için mücadele başlattı. 1968 yılında suikasta kurban gitmeden önce Martin Luther King, kendini Vaat Edilmiş Toprakları çok uzaktan gören ama oraya ulaşamadan ölen Musa'ya benzetmişti. King'e göre Afro-Amerikalılar 1865 yılında kölelik kaldırıldığı zaman Mısır'dan çıkışı yaşamıştı ama yüz yıl sonra tam eşitliğin hüküm sürdüğü Vaat Edilmiş Topraklardan çok uzaktı. King'in ölümünden yarım yüzyıl sonra o hedefe hâlâ varılamamıştır.

Bu kitapta sıkça gördüğümüz gibi, din mistik deneyimlerle başlayabilir ama her zaman politikaya sürüklenir. Seçilmiş bir aracı olarak peygamberler tarafından işitilen bir sesle başlar. Ve işitilen sözler, her zaman için politika aracılığıyla diğer insanların yaşam şeklini etkileyen eylemlere yol açar. Politika bazen kötüdür. Yanlış inançlar takip edildiği veya yanlış sese kulak verildiği için insanlar zulüm görür. Veyahut insanlar en son popüler peygamberin verdiği mesajı benimsemeye zorlanır. Bu nedenle, din tarihi farklı baskı türlerinin incelendiği bir alan haline gelir.

Ancak politika bazen de iyidir. Baskı değil özgürlük hakkındadır. Pennsylvanialı Quakerların 1688'deki kölelik karşıtı mücadelesinde iyi politikanın örneğini görürüz. Afro-Amerikan Kilisesinde bugün Hıristiyanlığın politikası hâlâ özgürlük hakkındadır. Musa'nın taktikleri ve İsa'nın vaatleri dünyayı daha iyi bir yer yapabilmek adına kulla-

nılır. Din artık adaletsizlik ve eşitsizliğin acısını yatıştırmak için afyon olarak değil, bu acıların üstesinden gelmek için bir uyarıcı olarak kullanılır. Birçok insanı din oyununda tutan şey de budur.

Din, Amerikalıların oynamaktan hoşlandığı bir oyundur. 19 ve 20. yüzyılda ABD'de yeni dinler ortaya çıkmıştır. İlerleyen birkaç bölümde bunlardan bazılarına göz atacağız.

34. BÖLÜM

ABD Doğumlular

Edinburgh'da yaşıyorum ve yürüyüş yapmayı seviyorum. Şehir dışındaki tepelere yürümeyi tercih ediyorum ama yeterli vaktim yoksa evimin çevresindeki sokaklarda yürüyorum. Ayda birkaç kez gençlerle karşılaşıyorum. Her zaman iki kişi dolaşıyorlar. Şık takım elbiseler ve gömlekler giyip kravat takıyorlar. Her zaman çok nazikler. Amerikan aksanıyla konuşuyorlar. Her zaman aynı soruları soruyorlar: İsa Mesih'i tanımak ister miydiniz? İncil hakkında bilgi almak ister miydiniz? Genellikle bu teklifleri nazikçe geri çevirip yoluma devam ediyorum. Ama semtimdeki yürüyüşlerimde onlarla tekrar tekrar karşılaşacağımı biliyorum. Kızmıyorum. İskoçya'ya misyoner olarak geldiklerini biliyorum. Beni kurtarmak istediklerini biliyorum.

Benim hakkımda hiçbir şey bilmiyorlar ama ben onların hakkında epey bilgi sahibiyim. İsa Mesih'in Son Zaman Azizler Kilisesinden Mormonlar olduklarını biliyorum. Merkezlerinin ABD'nin batı eyaletlerinden biri olan Utah'ın Salt Lake şehri olduğunu biliyorum. Kilisenin her erkek üyesinin ülke içinde veya dışında iki yıl misyonerlik yapmak zorunda olduğunu da biliyorum. Benim inancımı değiştirmeye çalışan bu genç adamlara bu nedenle nazik davranıyorum. Evlerinden çok uzaktalar, soğuk bir iklimde ve hakkında çok az şey bildikleri bir ülkede çalışıyorlar ve beni İsa'nın geri geleceğine ikna etmeye çalışıyorlar. Elbette bunu daha önce de duymuştum ama onların anlattıkları gibi değildi. İsa geri döndüğünde, Kudüs'e değil Amerika'ya geleceğini söylüyorlar. Bu onun ilk ziyareti de olmayacak. Daha önce de orada bulunmuş.

Bunu nereden biliyorlar? Bu bilgiyi nereden almışlar? Tüm dini görüşlerin ortaya çıkışında olduğu gibi bunun kaynağı da vizyonlar gören ve sesler duyan bir peygamberdi. Kendisine vahiy yoluyla haber verilenleri yazıya döküp başkalarını da buna inandırmaya çalıştı. Bu kez bir Amerikalıydı. Adı Joseph Smith'ti. 1805 yılında Sharon, Vermont'ta dünyaya geldi. Daha sonra New York'un taşrasına taşınan küçük bir çiftçi ailesinin çocuğuydu. Çocukken kentindeki Protestan kiliseler arasındaki bölünmeye ve rekabete tanık oldu. Aralarında nasıl seçim yapabilirdi?

Kendisinden önceki peygamberler gibi o da yaşadığı problem hakkında dua etmek için uzaklara gitti ve dua ederken bir vizyon gördü. Bir melek ona

yerel kiliselerden uzak durmasını söyledi. İsa'nın vizyonundan ayrılmışlardı. İlk havarilerin ölümünden sonra Hıristiyanlığa yozlaşmış görüşler girmişti. Hıristiyanlık yolunu kaybetmişti. Ama restorasyon geliyordu ve kendisi buna aracılık edecekti. Kendini hazırlamalıydı. Vakti geldiğinde Kiliseyi eski saflığına geri kavuşturacak ve tekrar doğru yola sokacaktı.

Joseph Smith bekledi. Yirmi beş yaşındayken onu harekete geçiren vahiy geldi. Melek, antik Amerika'nın peygamberlerine ait yazılardan oluşan bir seçkinin varlığını haber verdi. Yaklaşık olarak 4. yüzyılda altın levhalara yazılan bir kitap New York, Palmyra'daki bir tepede toprağa gömülmüştü. Kitabı yazan kişi Mormon adındaki bir adamdı. Kitapta İsa'dan yüzyıllar öncesine ait materyaller vardı. Nefililer ve antikçağda Ortadoğu'dan Amerika'ya kaçan diğer kabilelerin öyküsü anlatılıyordu. Joseph Smith'e bu bilgileri veren meleğin adı Moroni'ydi. Smith'in daha sonra fark edeceği gibi, Moroni varlığından söz ettiği kitapta da geçiyordu. Moroni savaşta öldükten sonra diriltilmiş ve melek statüsüne yükseltilmişti. Ve bir melek olarak gelip Smith'i Mormon Kitabının yazılı olduğu altın levhaların varlığından haberdar etmişti.

Anlatıldığına göre Smith'in altın levhaları gün yüzüne çıkarması dört yıl aldı. Ardından da Smith bunları İngilizceye çevirmeye koyuldu. Üç ay sonra Mormon Kitabı adıyla bilinen kitabın beş yüz sayfası ortaya çıktı. Kitap versiyonunun, 311 ve 385 yılları arasında derlenmiş olduğu söylenir. Bu bir başka ünlü çevirinin, 1611 yılında yayımlanan

ve Protestan kiliselerinin çok sevdiği, dolayısıyla Smith'in de aşina olduğu Kral James İncilinin 1200 yıl öncesine denk düşer.

Mormon Kitabının aşağıdaki sözleri, tonu belirler:

> O gün geldiğinde, dedi Baban, tövbe etmeyen ve Sevgili Oğluma katılmayan her kim olursa, onları halkımın arasından kovacağım, ey İsrail Evi. Onlardan intikam alacağım, duyulmamış gazabımı üzerlerine olacak, tıpkı kâfirler gibi.

Mormon Kitabı, İsa Mesih'in dönüşünü ve her şeyin onun egemenliği altında toplanmasını duyuran diğer apokaliptik metinler arasındadır. Tek fark, yeni Zion'un bu defa Amerika'da kurulacak olmasıdır. Bu hiç de şaşırtıcı değildir; çünkü Mormon Kitabından öğrendiğimize göre Tanrı planlarını Ortadoğu'dan Amerika'nın Batısına yöneltmiştir. Amerika'nın yeni Kutsal Ülke statüsü, İsa'nın dirildikten birkaç ay sonra 34 yılında kıtaya yapmış olduğu kişisel bir ziyaretle de doğrulanır. Kitap bize "İsa Mesih'in Nefi halkına, Bolluk Ülkesinde toplanan kalabalığa göründüğünü ve yardım ettiğini" söyler. Bu büyük bir olaydı. Dünyanın haberdar edilmesi gerekiyordu. Joseph Smith 6 Nisan 1830 tarihinde New York, Fayette'de inancını duyurdu. Kendi hareketini yeni bir kilise olarak değil, eskisinin saflaştırılması olarak gördü. İlk Hıristiyanlar kendilerini aziz olarak adlandırıyordu. Onun hareketinin üyeleri de aziz olacaktı. Onlar bugünün azizleriydi. Böylelikle İsa Mesih'in

Son Zaman Azizler Kilisesi ortaya çıktı. Mormon Kitabı da kutsal kitaplarıydı.

Bu kitap boyunca gördüğümüz gibi, yeni bir dini hareket başlatmak, sağlığınıza zararlıdır. İnsanlar dinlerinin yanlış olduğunu söylemenizden hoşlanmaz. İsa'nın kendisi de peygamberlerin kendi halkı arasında saygı görmediğini ifade eder. Hayatınız boyunca tanıdığınız birinin, Tanrı tarafından peygamber olarak görevlendirildiğine inanmak zordur. Smith de istisna değildi. O da kim oluyordu? Diğer kiliselerin liderleri, Smith'in iddialarını öfkeyle karşıladı. Smith ve takipçileri zindanlara atıldı. Kasaba kasaba peşlerine düşüldü. Ancak vahiyler gelmeye devam etti. Mormon metinlerine yenileri eklendi. Smith'i diğer Hıristiyanların gözünde tamamen bitiren şeyse cinsellik oldu. Bir meleğin size yeni bir incil iletmesiyle başka erkeklerin eşlerini alabileceğinizi söylemesi birbirinden tamamen farklı şeylerdi.

Melek, Smith'e İsa Mesih'in Son Zaman Azizler Kilisesinin antik İsrail'in gerçek inancını restore ettiğini söyledi. İbrahim ve diğer patriarklar birden çok eş aldığından, kendisi de onların izinden gitmeliydi. İncil'de bir erkeğin aynı anda birden çok kadınla evlenmesine izin veren poligami uygulaması yeniden canlandırılacaktı. Smith de buna uydu ve kendisine kırk eş aldı. Bunlardan bazıları Kilisedeki diğer erkeklerle evliydi.

Bu, Smith'in düşmanları için bardağı taşıran son damla oldu. Smith infaz edilmekten kaçmak için kendisine inananlarla birlikte Illinois ve Ohio'ya göç etti. 1836 yılında orada ilk Mormon tapınağı

inşa edildi. Ancak peşine düşenlerden yakasını kurtaramadı ve sürekli yer değiştirmek zorunda kaldı. Sonunda 1844 yılında Carthage, Illinois'da yine cezaevinde bulunduğu bir sırada kardeşi Hyrum'la birlikte öldürüldü. Ancak başlattığı Kilisenin sonu gelmedi. Azizlerin kanı, her zaman Kilisenin kaynağıdır. 1847 yılında Mormonlar, Brigham Young'ı yeni liderleri seçti. Smith, Mormon inancının peygamberiyse Young bu inancı yaşatacak sistemi inşa eden mimar oldu.

Young, 1801 yılında Vermont'ta on bir çocuklu bir ailenin dokuzuncu çocuğu olarak dünyaya geldi. Elinden her iş gelen çok yetenekli biriydi. 1832 yılında İsa Mesih'in Son Zaman Azizler Kilisesinde vaftiz olduktan sonra, bu yeteneklerini yeni hareketin yararına kullandı. Smith, Kilisenin kuruluşunda 12 kişilik bir havari grubu seçmişti. Young, 1835 yılında havari oldu. Smith tarafından yetenekleri fark edildiği için Kilisenin ticari işlerini yürütmekle görevlendirildi. Mormonluğun ilgi çekici özelliklerinden biri, en başından itibaren Kilisenin dünyadaki işlerini yönetirken makul bir iş anlayışıyla hareket etmesiydi.

Young, Smith'in öldürülmesinden sonra büyük bir sorunla karşı karşıya kaldı: Kilisenin güvenliğini nasıl sağlayacaktı? Daha da batıya, Meksika'nın kontrolündeki Utah'a göç etmeye karar verdi. Utah, Mormonların Vaat Edilmiş Toprakları olabilirdi ama halihazırda Ute Kızılderililerinin yurduydu. İlk başta bu bir problem değildi. Mormon Kitabına göre Kızılderililer İsa'dan yüzyıllar önce Amerika'ya gelmiş İsrailoğullarının soyundan geliyordu.

Dolayısıyla Uteler İsa Mesih'in dirildikten sonra ziyaret edip konuştuğu halkın mirasçısıydı. Mormonlar, Amerika'nın batısını istila eden diğer yerleşimciler gibi Kızılderililerin düşmanı değildi. Kızılderililer onların dini öyküsünün bir parçasıydı. Kızılderilileri kendi inançlarına döndürmeyi planladılar. İsa'nın 1800 yıl önce başladığı misyonu tamamlamak istediler.

Bu antik İsrailoğullarıyla karşılaşmak için sabırsızlanan Brigham Young, binlerce at arabasından oluşan bir kafileyle yeni Zion'a doğru hareket etti. Çok geçmeden Utelerin Mormonları istemediği ve Utelerin kendileri için istedikleri şeyin Mormonların planlarıyla uyuşmadığı ortaya çıktı. Kıta genelindeki Kızılderililer için yıkıcı sonuçlar doğuran bir karşılaşma daha yaşandı. Young, "uygarlık alışkanlıkları" dediği şeyin Utelerin yaşam tarzıyla uyuşmadığını fark etti. Bu topraklara uygarlığın alışkanlıkları egemen olmalıydı. Uteler rezervasyon adı verilen bölgelere sürüldü ve Utah Mormonların kutsal toprakları oldu.

Birleşik Devletler, Meksika'yla savaşıp Utah'ı topraklarına katınca Young eyaletin ilk valisi oldu. İsa Mesih'in Son Zaman Azizler Kilisesi sonunda yurdunu güvence altına almıştı. Ama bunun bir bedeli olacaktı. Kendisinden önceki Smith gibi Young da çokeşliydi. Yirmi eşi ve kırk yedi çocuğu vardı. Utahlı Mormonlar barış içinde inançlarının gereğini yerine getirebilmek için federal hükümetle uzlaşmak zorundaydı. Bunun için de çokeşlilik kalkmalıydı. Cazibesini hiçbir zaman tam olarak kaybetmese de çokeşlilikten feragat ettiler. Mormonlu-

ğun tarihinde Joseph Smith'in orijinal vizyonunun parçası olarak çokeşliliği Kilise hayatına sokmaya çalışanlar hiçbir zaman eksik olmadı. Genellikle başarısız oldular ama bir teselli buldular. Cennette çokeşliliğin hâlâ uygulandığına inandılar. Böylece erkekler eşleri öldüğünde yeniden evlenirse, öbür dünyada her ikisiyle de birlikte olabilecekti.

İsa Mesih'in Son Zaman Azizler Kilisesi, renkli bir başlangıçtı ama bugün çok sade bir yaşamın temsilcisi. Mormonlar sigara içmezler ve uyuşturucu kullanmazlar. Alkol, çay veya kahve içmezler. Dövme veya piercing yaptırmazlar. Kumar oynamazlar. Evlenmeden önce seks yapmazlar. Aile hayatına değer verirler ve evlendikten sonra çok çocuk yaparlar. Çok sıkı çalışırlar ve birçoğu çok zengindir. Genç erkekler hayatlarının iki yılını ABD'de veya diğer ülkelerde misyonerlik yaparak geçirir. Belki de yakınlarınızdaki bir caddede onlardan biriyle karşılaşabilirsiniz.

35. BÖLÜM

Büyük Hayal Kırıklığı

Joseph Smith, 19. yüzyılda New York eyaletindeki tek peygamber değildi. İsa Mesih'in Son Zaman Azizler Kilisesi de orada ortaya çıkan tek yeni din olarak kalmadı. Çok fazla heyecan vardı ama o heyecanı duyanlar her zaman aynı bakışa sahip değildi. Smith geçmişin yeni bir versiyonunu bulup çıkarmıştı. Ancak geçmişe değil, geleceğe bakanlar da vardı. Onların geçmişle bir işi yoktu. İlgilendikleri şey gelecekti. Çünkü İncil'de İsa'nın dönüşüyle ilgili verilen her vaat yakında gerçekleşecekti! İsa geri gelecekti! Çok yakında!

Bundan emin olanlardan biri de Low Hamptonlı William Miller'dı. Miller kompulsif bir İncil okuruydu. Eski ve Yeni Ahit'te İsa'nın yaşayanları ve ölüleri yargılamak için geri döneceğini haber veren kısımlar, onu büyülemişti. İncil'de İsa'nın İkinci Ge-

lişinin tam tarihini veren gizli bir şifre bulunduğuna kanaat getirdi. O şifreyi doğru yorumlaması yeterli olacaktı. Daha önce gördüğümüz gibi İncil'de bu konuyla ilgili okuması gereken metin Daniel'di. Miller aradığı ipucunu tam da bu kitapta buldu.

Daniel'in sekizinci bölümünde peygamber şunları aktarıyordu: "Kutsal varlık bana, '2.300 akşam, sabah olacak, sonra kutsal yer yeniden düzene konulacak' dedi." Miller aradığı şifrenin bu olduğundan emindi. 2300 yıl demekti! İleriye doğru saydığında 21 Mart 1844 tarihine ulaştı. İsa'nın döneceği tarih buydu. Miller bunun için hazırlandı. Ama olmadı. Hesaplamasının biraz sapmış olabileceğini düşündü ve yeniden hesapladı. Bu kez aynı yılın 22 Ekim tarihini buldu. O gün de gelip geçti ama hiçbir şey olmadı. Miller'ın başarısızlığı, kendisi ve takipçileri için Büyük Hayal Kırıklığı olarak bilinir. Miller ister istemez kehanet işini bıraktı.

Kehaneti başkaları sürdürdü ve 1860 yılında kendi peygamberleriyle yeni bir tarikat kurdular. Yedinci Gün Adventistleri adını aldılar. *Adventist* sıfatı [İngilizce geliş, gelme anlamına gelen sözcük] tarih konusunda emin olamasalar da İsa'nın çok yakında döneceğine inanmaya devam etmelerinden ve Yedinci Gün ise pazar değil cumartesi gününü Şabat günü olarak kabul etmelerinden geliyordu. Şabat gününü haftanın son gününden ilk gününe aldığı için Katolik Kilisesini suçladılar. Ancak Şabat gününü değiştirmek, Roma Kilisesine yöneltikleri suçlamaların en hafifiydi. Roma'nın Deccal olduğu konusunda İskoçyalı reformcu John Knox'la aynı fikirdeydiler.

Adventistlerin peygamberi Ellen White'tı. 1827-1915 yılları arasında yaşayan White'ın yazıları, Yedinci Gün Adventistleri arasında kutsal metinler olarak kabul edilir. Birçok tarikat gibi Yedinci Gün Adventistleri de sigara, içki, dans ve birçok eğlence türüne karşı yasakların yanı sıra vejetaryenliği de içine alan katı ahlaki kurallara sahipti. Teslise ve İsa'nın ilahiliğine inandılar. İsa'nın büyük bir güç ve göz kamaştırıcı bir ihtişamla geri dönüşünü beklediler. Ancak ölümden sonra nelerin olduğuna dair inançlarında ortodoks değildiler.

Resmi Hıristiyan öğretisine göre Kıyamet Günü insanlar iki gruba ayrılacaktır. Kötü olanlar sonsuza dek cehennemi boylarken, iyi olanlar cennette sonsuz mutluluğu tadacaktır. Ellen White bu öğretiyi reddetti. Şöyle yazdı:

> Kötü olanların sonsuza dek cehennem azabı çekeceğini, bu dünyadaki kısacık ömürlerinde işledikleri günahların karşılığında Tanrı'nın var olacağı süre boyunca cezalandırılacağını söyleyen öğreti, sevgi ve merhamet duygularına ve hatta adalet anlayışımıza ne kadar aykırı.

White, Tanrı'nın günahkârları sonsuz azapla değil sonsuza kadar unutulup gitmekle cezalandıracağını söyledi. Günahkârların kaderi sonu gelmeyen düşmanlık değildi, yok olmaktı: "Hiç sonu gelmeyen cehennem azabını çekerken Tanrı'ya küfredecek kayıp ruhlar olmayacak; kurtarılmış olanların şarkılarına cehennemdeki sefillerin çığlıkları karışmayacak." Doğrusu, Aziz Thomas Aquinas bunu onaylamazdı.

White'ın cehennemi ortadan kaldıran yaklaşımı, 19. yüzyıl Amerika'sında dünyanın sonunu bekleyen başka bir kişi tarafından daha benimsendi. Charles Taze Russell, William Russell'ın kehanetlerinden etkilenen Pittsburghlu bir esnaftı. Miller'ın aksine İkinci Geliş gerçekleşmediğinde yenilgiyi kabul etmedi veya hayal kırıklığına uğramadı. İsa'nın döndüğünü ama varlığını görünmezlik pelerininin arkasında gizlediğini söyleyerek problemi çözdü. Dolayısıyla bunlar son günlerdi ve Kıyamet çoktan başlamıştı. 1914 yılında Armageddon'daki son savaşta zirvesine ulaşacaktı.

İskoçyalı reformcu John Knox gibi Russell da Eski Ahit'in peygamberi Daniel ile Yeni Ahit'in peygamberi ve Vahiy Kitabının yazarı Yuhanna'yı birleştirdi. Yuhanna, Kilise Roma İmparatoru Domitianus'un zulmü altındayken Patmos Adasına sürgüne gönderilmişti. Vahiy Kitabı şu sözlerle başlar: "İsa Mesih'in vahyidir. Tanrı yakın zamanda olması gereken olayları kullarına göstermesi için O'na bu vahyi verdi." John daha sonra "Rabbin gününde Ruh'un etkisinde kalarak" trans haline girdiğini ve bir ses işittiğini anlatır. Ses ona "İşte hırsız gibi geliyorum! ... uyanık durup giysilerini üstünde bulundurana ne mutlu!" dedi ve son savaşın "İbranice Armageddon denilen yerde" gerçekleşeceğini duyurdu. Armageddon, Kudüs'ün kuzeyinde kalan bir bölgeydi ve İsrail tarihinde birçok savaşa sahne olmuştu.

Russell'ın tek ihtiyaç duyduğu buydu. İkinci Geliş ve ardından yaşanacak olan Armageddon Savaşını bekleyenler için 1879'da "Gözcü Kulesi" adında

bir hareket başlattı. Sadece 144.000 kişi kurtulabilecek olsa da mümkün olabildiğince çok insanı bu konuda uyarmaya çalıştılar. Ellen White'ın kehanetinde olduğu gibi, geri kalan herkes yok olacaktı. Russell, Adventistlerden çok şey aldı ama seçici davrandı. Cehennemden kurtulmak güzeldi ama daha fazlasına ihtiyaç vardı. Kutsal Üçlüden de kurtulmak lazımdı. Tanrı veya kendisinin tercih ettiği adıyla Yehova tek başına yeterliydi.

1914 yılında başlayan I. Dünya Savaşı, Avrupa için bir tür Armageddon'du. Ancak Russell'ın beklediği şey bu değildi. 1916 yılında ölene kadar gerçek Armageddon'u bekledi. Onun ardından Gözcü Kulesi hareketinin lideri olan Joseph R. Rutherford sıkı bir işadamıydı. Çok geçmeden Russell'ın takipçilerini uzun süreli bir kampanya yürütmek için örgütledi. 1931 yılında hareketin adını Yehova Şahitleri olarak değiştirdi. Hareketin üyelerini toplumdan ayrı tutan katı bir disiplin uyguladı. Onların dünyadan uzaklaşıp kendi içlerine yönelmesini sağladı.

Modern topluma sırt çevirmek ve tüm değerlerini, hatta tıp pratiğini reddetmek cesaret ister. Yehova Şahitleri kan naklini kabul etmez. Kan onların gözünde hayattır ve sadece Tanrı hayat verebilir. Bu nedenle çocuklarına kan nakli yapılmasını reddettikleri için dava edildikleri de olur. Bu şekilde dünyaya karşı durmak, gruplara güçlü bir kimlik duygusu kazandırabilir. Baskılar bağlılığı pekiştirir. Aynı zamanda grubun inançları hakkında fikriniz değişse bile gruptan ayrılmayı zorlaştırabilir.

Rutherford 1942 yılında öldü. O tarihte gerçekleşen II. Dünya Savaşı iyi bir taklidi olsa da asıl Ar-

mageddon yaşanmadı. Yehova Şahitleri bir kez daha hayal kırıklığına uğradı. Yeni liderler onlara tarihin akışını derinlemesine araştırmayı tavsiye etti. İsa dönecekti. Hazırlıklı olmalıydılar. Mormonlar gibi Yehova Şahitleri de kapı kapı dolaşarak misyonerlik faaliyeti yürütmeye meraklıdır. İnsanları kendi inançlarına döndürmeye çalışırlar. İbadet mekânları kilise değil, Krallık Salonudur. Dünya genelinde *The Watchtower* [Gözcü Kulesi] dergisini satmaya devam ederler. Gözleri ufku tarayarak, nöbet tutmayı sürdürürler. Zira bekledikleri, "geceleyin bir hırsız gibi" gelecektir.

Yedinci Gün Adventistleri ve Yehova Şahitleri gibi tarikatlar, İncil'in en sıkıntılı noktalarından birini hatırlatır: İki bin yıllık bekleyişe rağmen İsa hâlâ gelmemiştir. Liberal Hıristiyanlar bu problemi incelikle çözer. İkinci Gelişe inanmayı sürdürürler. Bunu nasıl yaparlar? İncillerinde buna açıkça yer verirler. Öğretilerinde bunu sık sık tekrarlarlar. Noel'den önceki ayı –yani Advent dönemini– bunun anlamı üzerine düşünerek geçirirler.

Tanrı'nın Krallığının halihazırda burada olduğunu savunurlar. Hıristiyanların yapması gereken şey, bunun varlığının kanıtlarını aramaktır. Tanrı'nın Krallığı yoksullara yardım edilen ve haksızlıklarla mücadele edilen yerdedir. İyi insanların dünyayı daha iyi bir yer yapmaya çalıştığı yerdir. Bu sayede dünya İsa'nın tarif ettiği krallığa daha çok benzeyecektir. İsa'nın bu yaklaşımı destekleyen sözleri de vardır. Bu sözlerin kaynağı, İsa'nın gerçek sözlerini içermesine rağmen Yeni Ahit'e dahil edilmeyen Thomas'ın İncili'dir. Bu kitapta anlatıl-

dığına göre havariler İsa'ya "Krallık ne zaman gelecek?" diye sorar. İsa şu yanıtı verir: "Beklemekle gelmeyecektir. Burada olduğu veya şurada olduğunu söylenemez. Baba'nın krallığı yeryüzüne yayılır ama insanlar onu göremez."

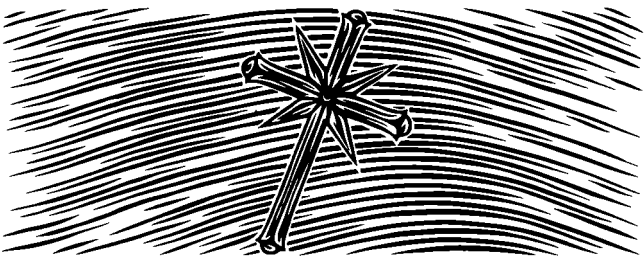
İkinci Gelişe gerçekten inananlar bu yaklaşımı zayıf bulur. Daha somut bir şey beklerler. Armageddon'u beklerler. Ve Amerikan Hıristiyanlığı bu ihtiyacı karşılamakta oldukça başarılıdır. Belki de Amerikalıların kendilerini seçilmiş bir ulus görmesinin de bunda payı vardır. Ancak yazgısı Tanrı tarafından çizilmiş ayrıcalıklı bir halk olduklarına ne kadar inansalar da Amerika'da Hıristiyanlığın tarihi İsa'nın dönüşünü ve dünyanın sonunu bekleyen tarikatlarla doludur. Bunlar günümüzde de mevcuttur. Yeni peygamberler sık sık boy gösterip sonun yaklaştığını ilan eder. Mesajlarını yaymanın yeni ve farklı yollarını bulurlar. En başarılı olanlarından biri de kurguyu kullanır. İnsanların süpermarketlerden alabileceği bir dizi roman yazmıştır.

Evangelikal papaz Tim LaHaye, son 40 yılın en etkili Amerikalı Hıristiyanı olarak nitelenir. Yaptığı şey, İkinci Gelişi yeniden şarj etmektir. "Geride Kalanlar" adını taşıyan seride 16 roman kaleme almıştır. Romanlar gücünü çağdaş atmosferinden alır. Olaylar antik İsrail'de değil bugünün sorunlarla ve şiddetle dolu dünyasında geçer. Kitaplarda "Sevinç Günü" gerçekleşmiş, Kıyamet başlamıştır. Gerçek inançlılar, dünya üzerinde o esnada ne yapıyorlarsa olduğu gibi cennete gönderilir. Araba veya uçak kullanıyorlarsa, sürücü ve pilot koltuklarından anında çekip alınarak sonsuz hayata nakledilirler.

Kullandıkları araçlar, göz alıcı çarpışma sahneleriyle bir yerlere çarparak ancak durabilir. "Geride Kalanların" dünyası kaosa sürüklenir. İnsanlar kurtuluş umuduyla bir lider aramaya başlar. Ve bir lider çıkar. Dünyaya düzen getirebilecekmiş gibi görünen o lideri Birleşmiş Milletler Genel Sekteri yaparlar. Ne var ki dünyanın bilmediği bir şey vardır. Liderleri İncil'de haber verilen Deccal'den başkası değildir. Büyük düzenbazın aklında dünyayı felakete sürüklemek vardır. Canavarın ta kendisidir! Reform hareketi sırasında olsaydı, o kişi Papa da olabilirdi. Oysa günümüzde Evangelikal Amerikalıların nefret objesi artık Papa değil Birleşmiş Milletlerdir. Romanlarda bir pilot ve arkadaşları çok geçmeden olup bitenlerin farkına varır. İnsanları kurtarmak ve son günlerden önceki Büyük Sıkıntıya hazırlamak için yeni Deccal'e karşı savaşır. Romanlar altmış beş milyon kopyadan fazla satar. Amerika'da kıyamet dini hâlâ çok tutar.

Ancak son yüzyılda çıkan yegâne din türü bu değildir.

36. BÖLÜM

Mistikler ve Film Yıldızları

Din araştırmacıları, kilise ve tarikat arasında bir ayrım yapar. Kilise, tarikattan daha karmaşıktır. Geniş bir inanç yelpazesini barındırır ve bunları belli bir dengede tutmaya çalışır. Tarikat ise dinin bir yönüne tutunur ve onu temel kaygısı haline getirir. Son bölümlerde Yedinci Gün Adventistleri ve Yehova Şahitlerinin İncil'in belli bölümlerine nasıl odaklandığını gördük. Her ikisi de İsa'nın insanları yargılamak ve dünyanın sonunu getirmek için geri döneceğini öngören bölümlere odaklanmıştı. Bu nedenle araştırmacılar her ikisini de kilise değil tarikat olarak sınıflandırır. 1879'da ABD'nin Boston eyaletinde kurulan Bilimci İsa Kilisesi de tarikat olarak tanımlanır. İsa Mesih'in çalışmasının bir yönünü alır ve ana tema olarak onun peşinden gider.

Hıristiyan Bilim tarikatı, İsa'nın şifacı rolünü kendine misyon edindi. Hareketin kurucusu Mary Baker, 1821 yılında New Hampshire'da dünyaya geldi. Hastalıklı bir çocuktu ve yetişkinliğine kadar hastalıklar peşini hiç bırakmadı. Markos'un İncil'inde anlatılan hekimlerin elinden çok çeken kadın gibi Mary Baker da çok uzun süre şifa aradı. Geleneksel tıbbın yanı sıra hipnotizma ve diğer alternatifleri de denedi. Ama hiçbiri uzun süre işe yaramadı. 1866 yılında buz tutmuş bir yolda kayıp düşerek omurgasını zedeledi. O defa farklı bir şey denedi. Derdini bir doktora değil Yeni Ahit'e açtı. Matta'nın İncil'inde İsa'nın felçli bir kadına ayağa kalkıp yürümesi için talimat verdiği anlatılır. Mary Baker bu pasaj hakkında düşünürken, kendisi de iyileşmeyi deneyimledi. Zedelenen omurgası düzelince İsa'nın iyileştirici etkisinin gerisindeki bilimi keşfettiğine inandı.

Mary Baker'a gelen vahiy, hastalığın illüzyona dayalı olduğuydu. İllüzyon, maddenin bağımsız bir varlığa sahip olduğuydu. Madde bağımsız bir varlığa sahip değildi. Tanrı'nın zihninin ürünüydü. Zihin nedendi. Madde sonuçtu. Dolayısıyla şifayı bulmanın yolu, zihinden geçiyordu. Mary Baker, *Science and Health* adlı kitabında bunu şu sözlerle ifade etti: "İnsanın bilgi dağarcığı bunları maddenin kuvvetleri olarak adlandırır; ama ilahi Bilim bunların tamamen ilahi Zihne ait olduğunu ... ve bu Zihnin içinde olduğunu söyler." Bu zihin-madde ilişkisi insanların çektiği acılara uygulandığında, bizi etkileyen hastalıkların hiçbir gerçekliğinin olmadığını fark ederiz. Bunlar maddenin zihne oynadığı oyundur; aldatmaca ve illüzyondan başka bir

şey değildir. İyileşme, aynı oyunu –yani maddenin oyununu– oynayan doktorların eliyle gerçekleşemez. İyileşmek için Tanrı'nın sevgi dolu gücüne kendimizi açmamız gerekir. Bu güç, hastalık illüzyonunu ortadan kaldırıp bizi sağlığa ve gerçekliğe kavuşturacaktır. Hıristiyan Bilim hastalıklarımızı iyileştirmez. Her şeyden önce bizi hasta olduğumuz illüzyonundan kurtarır!

Bu, New England'daki yerleşik kiliselerin kabul etmeye hazır olduğu bir öğreti değildi. Acıların bu kadar kolay geçip gidebileceğine inanmadılar. Bunlar illüzyon değil gerçekti. Mary Baker'ın günah ve yargının, cennet ve cehennemin gerçekliğine de inanmadığından şüphe ettiler. Zaten inanmıyordu da. Mary Baker'ın kitabında hiç kimse kurtarılamaz konumda değildi. Zihin-madde prensibi anlaşıldıktan sonra hiçbir problem çözümsüz değildi. Mary Baker, vahiylerine sert bir biçimde karşı çıkıldığını görünce hayal kırıklığına uğradı. 1887'de üçüncü eşi Asa Gilbert Eddy'yle evlendi ve 1879'da Boston'da Bilimci İsa Kilisesini kurdu. 1908'de *Christian Science Monitor* adında bir gazete çıkarmaya başladı. Bu saygın gazete hâlâ yayımlanmaya devam eder. Boston'un Back Bay bölgesinde 5,6 hektarlık bir arazide inşa edilen Ana Hıristiyan Bilim Kilisesi de aynı ölçüde ünlüdür.

Hıristiyan Bilim Kilisesindeki ayinlerde İncil'in yanı sıra *Science and Health* başta olmak üzere Mary Baker Eddy'nin kendi eserlerinden pasajlar okunur. İlahilerin okunduğu ve sükûnetin korunduğu anlar vardır ama tek dua Rab'bin Duası'dır. Hıristiyan Bilim hiçbir zaman kitle hareketine dönüş-

mese de dünya geneline yayılmıştır. Birçok şehirde Mary Baker Eddy'nin yazılarının sergilendiği okuma odalarıyla karşılaşabilirsiniz ve zihin-madde prensibinin hastalıklara nasıl uygulanabileceğini kendiniz araştırabilirsiniz. Mary Baker Eddy 1910 yılında Boston banliyösündeki evinde öldü.

Kırk yıl sonra, 1952 yılında modern tıbbı Hıristiyan Bilim'den bile daha çok dışlayan bir Amerikan dini daha ortaya çıktı. Kendine "Scientology" Kilisesi adını veren inancın peygamberi, 1911 yılında Nebraska'da dünyaya gelen Lafayette Ronald Hubbard adındaki bilimkurgu yazarıydı. Hollywood yıldızları arasında popüler oldu. Tom Cruise ve John Travolta, başarılarını Scientology'nin prensiplerine ve uygulamalarına borçlu olduğunu açıkladı. Scientology, modern teknoloji ve zihin araştırma tekniklerini kullansa da temel felsefe olarak Hinduların kadim reenkarnasyon veya samsara öğretisini benimsedi. *Thetan* adındaki ölümsüz ruhların trilyonlarca yıldır bedenden bedene göç ettiğine inanıldı. Detaylarından emin olunamasa da thetanlar anlaşıldığı kadarıyla yaratılmamıştı. Tam tersine evreni onlar yaratmıştı. Evrenin işleyişini sağlamak için kendilerine araçlar üretmişlerdi ve insan bedeni, onların girdiği birçok şekilden sadece biriydi.

İşler bu noktadan sonra karmaşıklaşmaya başlar. Bütün dinler dünyadaki kötülüğü açıklamaya ve yaşanan acılara çare olmaya çalışır. İncil, bütün suçu bir itaatsizlik eylemine atar. Âdem ile Havva itaatsizlik yüzünden gözden düşerek Aden bahçesinden kovulmuştur. İnsanlık tarihi günahlarından arınma ve tekrar cennete kabul edilme arayışı ola-

rak görülür. Hindu teolojisinde karma veya eylem yasası uyarınca günahlarımızdan arınıp nirvânaya ulaşana kadar milyonlarca hayat sürmek zorunda kalırız. Scientology kendi öğretisinde bunların her ikisinden öğeleri kullandı.

Thetanlar milyonlarca hayat sürerken yaşadıkları deneyimlerden duygusal ve psikolojik olarak etkilenir. Acımasız bir çocukluk dönemi geçirmiş olmanın, yetişkinlik hayatına gölgesinin düşebilmesi gibi bunlar da thetanlarda bir hasar bırakır. Zararlı deneyimlerden bazıları kazara gerçekleşir. Hubbard bunlara *engram* adını verdi. Bunlar, zamanın açtığı yaralardı; thetanların milyonlarca hayat süren seyahatindeki olağan yıpranma payıydı. Bazen de zararlar kasıtlıydı; karanlık tarafa geçen ve diğer thetanlar üzerinde egemenlik kurmaya çalışan thetanların işiydi.

Hubbard insan ruhuna verilen bu kasıtlı zararları *implant* olarak adlandırdı. Bunlar sadece fiziksel ve psikolojik acıların değil, aynı zamanda thetanların aklını çelmek için kasıtlı olarak aşılanan kötü fikirlerin de temel kaynağıydı. Hubbard şunları yazdı: "İmplantlar türlü türlü hastalık, hissizlik, yozlaşma, nevroz ve delilikle sonuçlanır ve insanlarda bunların ortaya çıkmasının başlıca kaynağıdır." Hıristiyanların cennet fikrinin 43 trilyon yıl önce aşılandığını söyledi. Cennet fikri, Thetanları kendilerini bekleyen sonsuz hayatları düşünmek yerine, yalnızca bir hayatları olacağını düşünmeye sevk ederek aldatmak için dikkatlice tasarlanmış iki implantın sonucuydu.

Engramlar ve implantlar, Hıristiyanların "Düşüş" olarak adlandırdığı şeyin karşılığıdır. Scientology

inancına göre insanların çektiği acının kaynağıdır. Acıların kaynağı kadar çözüm yolu da spesifiktir. Engramlar insanın bilinçaltına veya Hubbard'ın deyimiyle "reaktif zihne" yerleşir ve hayatlarımızda sıkıntıları tetikler. Kurtuluş, "denetim" adı verilen bir süreçten geçerek bunları boşaltmak veya temizlemekten geçer. Bunu bir danışmanın insanları dinlemesi ve onları sıkıntıya sokan geçmiş olayları yavaş yavaş açığa çıkarması gibi düşünebilirsiniz. Ama Scientology'de işler öyle yürümez. Denetimciler insanları dinler ama bunu yaparken teknolojiyi kullanır. Yalan makinesi gibi çalışan *elektropsikometre* veya *E-metre* adında bir cihazdan yararlanır. E-metre, denetimcinin derinlere gömülen olayı yüzeye çıkaracak soruyu bulmasını sağlar. Her seansın amacı bir "kazanç" veya aydınlanma anı yaşamaktır. Bu anlarda suçluluk deneyimi yüzeye çıkar ve kaybolup gider. Bu bir olayın hatırlanıp iyileştirilmesi değildir. Tamamen ortadan kaldırılmasıdır. Geçmiş itiraf edilmez ve bağışlanmaz. Geçmiş silinir.

Scientology'de kendine özgü bir biçimde kurtuluşu getiren başka teknikler de vardır. Ancak bu özgün anlamda bir kurtuluştur. Bu hayatla sınırlıdır; inanan kişinin o anda yaşadığı hayatı kapsar. Nihai kurtuluş veya lanetlenme yoktur. Cennet veya Cehennem yoktur. Hayat, başlayıp biten bir şey değildir; sonsuz bir döngüdür. Nirvânası olmayan bir samsaradır. Scientology'nin yaptığı şey, engramları temizleyerek ve implantların farkına vararak şu anda sürdüğünüz hayatınızı geliştirmenize yardımcı olmaktır.

Ancak bu hiç de ucuz değildir. Kurtulmak istiyorsanız karşılığını nakit olarak ödemeniz gerekir.

Ve bu kurtarma teknikleri çok pahalıdır. Scientology'nin gizemlerinde ne kadar ileri ve derine giderseniz, cebinizden o kadar çok para çıkar. Bu nedenle de eleştirmenler bunun bir din değil ticaret olduğunu söyler. Scientology mensuplarıysa diğer dinlerin de insanlardan para alabilmek için her yolu denediğini söyleyerek bu eleştirilere yanıt verir. Lafayette Ron Hubbard 1986 yılında öldü. Scientology mensubu olarak veya başka bir şekilde geri dönüp dönmediğini bilebilmek imkânsız. Dolayısıyla hâlâ programda olup olmadığını bilmiyoruz.

Scientology gibi dinler ortaya çıkmaya devam eder ama yeni şeyler söylediklerine rastlamak güçtür. Bu belki de Eski Ahit'in "Vaiz" kitabında dendiği gibi hiçbir şey hakkında söylenecek yeni bir şey olmamasındandır: "Önce ne olduysa, yine olacak. Önce ne yapıldıysa, yine yapılacak. Güneşin altında yeni bir şey yok." Bu bölümde ele almak istediğim son din için bu tespit kesinlikle doğruymuş gibi görünür. "*Unification*" [Birleştirme] Kilisesi veya uzun adıyla Dünya Hıristiyanlığının Birleşmesi İçin Kutsal Ruh Birliği, kurucusu ve peygamberi Sun Myung Moon'un adıyla Mooncular olarak anılır. Moon, 1920 yılında Kore'de dünyaya geldi. 16 yaşındayken İsa ona göründü ve kendisinin misyonunu tamamlamak için görevlendirildiğini söyledi. Moon seks konusuyla çok ilgiliydi. Havva'nın cinselliği aşktan ayırarak yozlaştırdığına inandı. Havva'nın Âdem dışında Şeytan'la da zina yaptığını ileri sürdü. Bu leke kuşaktan kuşağa aktarılmıştı.

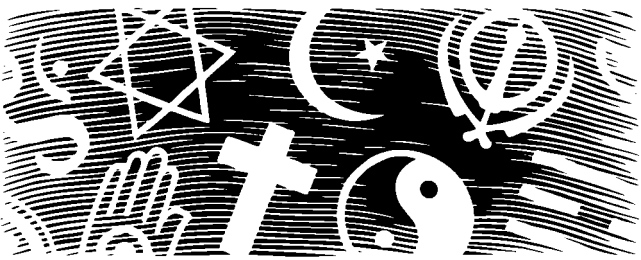
Tanrı bu durumu düzeltmek için İsa'yı görevlendirdi. Plan, evlenmek ve günahsız çocuklar dünya-

ya getirmekti. Scientology'den bir terim ödünç alacak olursak, bu Havva'nın günah "implantıydı" ve insanın cinsel deneyimindeki bu günah "implantı" ortadan kaldırılmalıydı. İsa ve gelini, günahsız çocuklar dünyaya getirecekti. Ne yazık ki İsa kusursuz eşini bulup insanlığını kurtaramadan çarmıha gerildi. Tanrı'nın planına bir kez daha karşı gelindi. Ama bu kez plan hayata geçirilecekti. Sun Myung Moon, İsa'nın işini tamamlamak için Mesih tayin edilmişti. Bu da ideal aile kurularak gerçekleştirilebilirdi. Aşkın saflığı en nihayetinde Havva'nın günahını silecekti.

Moon kusursuz eşini dördüncü evliliğinde bulabildi ve evlilik yoluyla kurtuluş hareketini başlatabildi. Müritlerini kendisinin izinden gitmeye çağırdı. Toplu nikâh törenlerinde düzenleyerek onları evlenmeye teşvik etti. Belli bir ücret karşılığında binlerce çift aynı anda evlendi. Birçoğu kendileri için seçilmiş eşlerle hayatını birleştirdi. Bu gayet kârlı bir iş olmalıydı. Sun Myung Moon, 2012 yılında 92 yaşındayken öldüğünde geriye 900 milyon dolarlık bir servet bıraktığı söylenir.

Unification Kilisesi, 1970'lerde Batıya yöneldi ve binlerce genci saflarına kattı. Öğretisi bu yönüyle dinde "düşüş" ve "kurtuluş" temalarının nasıl tekrarlandığını ve yenilendiğini gösterir. İnsanın hoşnutsuzluğu, sürekli olarak sorunları için yanıt aramasına yol açar. Yeni bir dinle bu ihtiyacı karşılamak için sabırsızlanan birileri hiçbir zaman eksik olmaz. Bu nedenle bir sonraki bölümde biraz mola verip dinleri çeşitlendirmek yerine bir araya getirmek niyetinde olan bir hareketi gözden geçireceğiz.

37. BÖLÜM

Kapıları Açmak

Ekümenik, dini terminolojinize eklemek isteyebileceğiniz faydalı bir sözcüktür. Yunanca ev anlamına gelen *oikos* sözcüğünden gelir; tüm insanlığı anlatmak için *oikoumene* terimi kullanılır. İstikamet, kapılar ardındaki bir tek aileden dünya genelindeki bütün insanlığa doğrudur. Ekümenik olmak, başkalarına ulaşmak ve onlarla ortak yanlarını kutlamaktır. Kapalı kapılar arkasından çıkıp komşularınızla el ele tutuşmaktır. Bu tür bir açılım, 20. yüzyılda dinin büyük öyküsüydü. Birçok yerde gerçekleşti ama Hıristiyanlıkla başlayalım.

16. yüzyıl Reform hareketi, Hıristiyanlığı savaşan gruplara böldü. Birbirlerini öldürmeyi bıraktıktan sonraki birkaç yüzyılı da birbirlerini inkâr ederek geçirdiler. Her mezhep kendi içine kapandı ve kendi hayatını sürdü. Daha sonra ağır kapılar

yavaş yavaş aralandı. Hıristiyanlar dışarı çıktı ve yüksek çitlerin üzerinden birbirleriyle konuşmaya başladı. Bu süreç, 1910 yılında Edinburgh'ta çok sayıda Protestan misyoner grubun görüş alışverişinde bulunmak için bir araya geldiği konferansta başladı.

Daha sonra 1938 yılında 100 kilisenin lideri Birleşmiş Milletleri model alan Dünya Kiliseler Konseyini kurma kararı aldı. 1939 yılında II. Dünya Savaşının patlak vermesi üzerine bu plan askıya alındı. 1948 yılında Dünya Kiliseler Konseyi 147 kilisenin hazır bulunduğu ilk toplantısını gerçekleştirdi. Günümüzde konsey üyelerinin sayısının 345'i bulmuş olması Hıristiyanlığın hâlâ ne kadar parçalı bir yapıya sahip olduğunu akla getirir.

Ekümenik Hareket ilk başlarda bölünmüş Hıristiyan grupları bir tek Kilise çatısı altında toplayarak yeniden birlik sağlamayı ummuştu. Kusursuz bir benzetme olmasa da bu rekabet halindeki birçok firmanın dev bir şirket çatısı altında birleşmesine benzetilebilir. Bu bir mühendislik modeliydi. Biraz oradan, biraz buradan alıp parçaları bir araya getirerek Birleşik Kilise kurma hayali! Birkaç Protestan kilisesi bu şekilde birleşmeyi başarabildi. Örneğin 1957 yılında iki ayrı kilise bir araya gelip Birleşik İsa Kilisesini kurdu. Avustralya'da 1977 yılında üç kilise bir araya gelip Birleştirici Kiliseyi kurdu. Ancak birkaç yerel başarının dışında bu tür birlik arayışları başarısızlıkla sonuçlandı. Yine de kiliseler arasındaki havayı değiştirdi.

Birlik arayışı, daha esnek bir yaklaşımla başarıya ulaştı. Kiliseler birbirleriyle evlenmek iste-

melerinde sorun olmadığına ve dost olmamaları için ortada neden bulunmadığına karar verdi. Ortak yanlara sahip olduklarında ve aradaki farkları görmezden gelmeye hazır olduklarında bu daha kolay gerçekleşti. Ekümenik hareketin jargonuyla birbirleriyle "komünyon" oldular. İngiliz Adalarının Anglikan kiliseleri 1992 yılında Kuzey Avrupa'nın Lutherci kiliseleriyle bir araya geldi. Birleşmediler ama yeni bir dini grup oluşturdular. Hepsi kendi çatısı altında kaldı ama kapılarını birbirine açtı ve geniş bir aile oldu.

Bütün bu ekümenik etkinliğin Hıristiyanlığı nereye götüreceğini söylemek için henüz çok erken. Özel olarak tasarlanmış bir birlik arayışının artık gözden düştüğü söylenebilir. Bunun yerine, kiliseler arasındaki farklılıkları kutlanacak bir şey olarak gören daha esnek bir yaklaşım revaçtadır. Sonuçta her ailenin kendi tarzı ve kendi işleyişi vardır ama hepsi dünya üzerindeki tüm insanlık ailesine aittir. Çeşitliliği kutlayan bir yaklaşım, binlerce Hıristiyan grubu tek bir çatı altında birleştirme şansını çok düşük görür. Bilakis, çoklukta erdem ve güzelliği görmeye başlar. Yüzlerce çiçeğin açtığı bir bahçe gibi Tanrı da farklı farklı anlaşılabilir ve birçok farklı şekilde ibadet edilebilir.

Bu, Batıdan çok Doğuya özgü bir yaklaşımmış gibi gelebilir. Hıristiyanlardan çok Hindulara aitmiş gibi durabilir. Gerçekten de öyledir. Ekümenik hareket Hıristiyan dünyasında ilk olarak 1910 yılında adını duyursa da bu arayışın kökleri çok daha gerilere uzanır. Diğer inanç geleneklerine açık bir tutum sergileyen Sihizmde bunun nasıl işlediğini görmüş-

tük. Bu haliyle Hinduların aynı denize akan nehirler metaforunu yansıtır. İslamı dünya üzerindeki inançlardan biri olarak değil de onları tamamlayan ve sona erdiren bir inanç olarak gören Muhammed Peygamber'in bu fikre sıcak bakacağı söylenemez.

Bugün dünya üzerindeki en ekümenik dinin, Hinduizme değil de İslama dayanıyor olması, bu nedenle çok ilginçtir. Bahailik günümüzde İran adıyla bilinen Pers ülkesinde 1844 yılında ortaya çıktı. Hıristiyanlık ve Müslümanlık gibi Bahailik de klasik bir peygamber diniydi. Peygamberliğin özü, Tanrı'nın zihninin özel olarak seçilmiş kişilere kendini açmasıdır. Çoğunlukla erkek olan bu seçilmiş kişiler, gördüklerini ve duyduklarını duyurur. Yeni öğretiyi hayata geçiren bir topluluk kurulur. İslam, İbrahim'den İsa'ya ve ondan da Muhammed'e geçen bu peygamberlik geleneğini benimser. Ancak Muhammed'in son peygamber, "Peygamberlerin Mührü" olduğuna inanır. Bu, vahiy akışının tamama ermesi veya kusursuz hale gelmesidir. Nehir sonunda gölünü bulmuştur. Vahiyler sona ermiştir.

Bahailer farklı bir bakışa sahiptir. Onların gözünde Tanrı'nın vahiylerini sınırlandıran ne bir göl vardır ne de baraj. Nehir hâlâ akar. Peygamberlik sürer. Tarihin sonuna kadar da sürecektir. Zaman zaman yeni bir peygamberin vahiylerinde kendini gösterir. Bahailer 19. yüzyılın ortalarında Tanrı'nın dünyaya yeni bir peygamber göndermesiyle birlikte bu kez İran'da kendini gösterdiğine inanır. Hatırlayacağınız gibi İncillerde İsa Mesih'in Vaftizci Yahya adında bir öncülünün olduğu anlatılır. İnsanlar, Yahya'ya Mesih olup olmadığını sorar. Yahya, Mesih

olmadığını söyler. Kendisinden sonra gelecek olana zemin hazırlamak için gönderilmiştir.

Aynı şey 1844 yılında İran'da gerçekleşti. Kendine Báb veya Kapı adını veren genç bir adam, Tanrı tarafından bir sonraki peygamberin gelişine zemin hazırlamak için gönderildiğini duyurdu. Báb peygamber değildi ama peygamberlerin olağan kaderini paylaştı. Yeni peygamberin gireceği Kapı olma iddiası, geleneksel Müslümanların gözünde sapkınlıktı. Muhammed son peygamberdi ve başkası olamazdı. 1850 yılında Báb tutuklanıp infaz edildi.

Birkaç yıl sonra, Báb'la birlikte tutuklanan ve onun haber verdiği peygamberi dört gözle bekleyen Mirza Hüseyin Ali Nuri beklediği peygamberin kendisi olduğuna dair bir vahiy aldı. Allah'ın Görkemi anlamına gelen Bahá'u'lláh adını aldı. Böylece Bahai inancı doğmuş oldu. Bahá'u'lláh, Báb'la aynı kaderi paylaşmadı. İranlı yetkililer onu infaz etmedi ama Bahá'u'lláh sonraki kırk yılını hapiste ve sürgünde geçirmek zorunda kaldı. 1892 yılında Filistin'deki sürgün şehri Akka'da hayatını kaybetti. Yeni bir din başlatmanın sağlığınızı ciddi bir biçimde tehlikeye atabileceğinin bir başka örneği oldu.

Kendisiyle aynı cezayı paylaşan oğlu Abdu'l-Bahá, liderliği devraldı. 1908 yılında serbest bırakıldıktan sonra Mısır, Avrupa ve Amerika'yı dolaştı. Yeni vahiyleri yaydı ve takipçiler topladı. 1921 yılında ölünce, torunu Şevki Efendi görevi devraldı. Bahai inancı dünya genelinde yayılmaya devam etti. Şevki Efendi 1957 yılında Londra'da ölünce, hareketin liderliği peygamberlik zincirindeki bireylerden Yüce Adalet Evi adlı kuruma devredildi.

Bahailiğin güzel yanı, hiçbir şeyin karınaşık olmamasıdır. Temel fikir, vahiylerin devamlılığıdır. Tanrı peygamberler göndermeye devam eder. Bahá'u'lláh içlerinde en yenisidir. Bu, Bahá'u'lláh'a gelen vahiylerin son vahiyler olduğu anlamına gelmez. İnsanlığın şimdilik dikkate alması gereken vahiyler olduğu anlamına gelir. Çünkü onunkiler en son vahiylerdir. Bu basit bir derstir; dönemin ekümenik ruhuna da uygundur. İnsanın kavrayışının ötesinde bir varlığa sahip tek bir Tanrı vardır. Peygamberler, Tanrı'nın zihnine dair anlık bakışlar yakalar. Ne yazık ki bu anlık bakışlar etrafında kurulan dinler her zaman bir şeyi yanlış yapar. Hataları her zaman aynıdır. Kendi söylediklerinin, Tanrı hakkındaki son sözler olduğunu düşünürler.

Bahailer, dünyanın bütün dinlerinin Tanrı'nın gizemi hakkında bir şeyler anladığına ve dolayısıyla hepsine saygı gösterilmesi gerektiğine inanır. Yakaladıkları anlık görüntüler geçerlidir. Ancak hiçbiri tam resmi yakalayamaz. Bahailik de bunu yapamaz. Bahailik sadece en yeni versiyondur. Ve yalınlığın güzelliğine sahiptir. Birçok din olduğunu ama hepsinin aynı Tanrı'ya baktığını fark etmiştir. Bu anlamda hepsi zaten birdir. Onları birleştiren şey bakış açıları değildir, baktıkları şeyin ta kendisidir. Dinler bunu unutur. Görünen şeyi, onu gören kişiyle karıştırırlar. Bir kez daha körler ve fil hakkında anlatılan kıssaya geliriz. Ama bu defa farklı bir anlamda düşünün. Fil aynı olabilir; herkes ona farklı bir açıdan bakar.

Peki Bahailiğin bakış açısı nedir? Tanrı'nın tek olduğunu söylemek yeni bir şey değildir. Bahaile-

rin yaptığı vurgu, insanlığın da tek olduğudur. İnsanlığın birliği, Tanrı'nın birliğini öğrenmek kadar önemli bir derstir. Bunun pratik sonuçları da olur. Son sözü söylediğine inanan dinlerin trajedisi, insanlığı birbiriyle savaşan bloklara bölmesidir. Böylece din insanlığın en büyük düşmanı haline gelir. Ancak farklı açılardan baksalar da bütün dinlerin aynı Tanrı'yı gördüğü fark edilirse, din bölücü değil birleştirici bir güç haline gelebilir.

Yeni bir küresel ekümenik anlayışla dünya dinlerini bir araya getirme hareketinde Bahailiğin ön plana çıkması bu nedenledir. Dünya Dinler Meclisi adındaki oluşum Chicago'da ilk olarak 1893 yılında ve yüz yıl sonra 1993 yılında toplandı. En son toplantısını 2015 yılının Ekim ayında Salt Lake City'de gerçekleştirdi. Dinler Meclisi, çağımızda dinlerin çok eskilere dayanan ayrılık ve kuşkuları bir kenara bırakıp yeni bir dostluk ve diyalog çağını başlatmasının bir emaresidir.

Bahailer, hem Tanrı'nın birliğinin hem de insanlığın birliğinin küresel tanıkları olmanın dışında kendilerine özgü basit bir spiritüel pratiğe sahiptir. Atanmış din görevlileri yoktur. Üyeleri arasında öğreti birliğini empoze etmezler. Onlarınki bir aile inancıdır ve ayinlerini çoğunlukla kendi evlerinde gerçekleştirirler. Ancak bu ayinler Bahailiğin İslama dayanan kökenini yansıtır. Bahailer abdest aldıktan sonra belli bir yöne dönerek ibadet eder. Ancak Mekke'ye değil, peygamberleri Bahá'u'lláh'ın İsrail topraklarındaki kabrine dönerler. Duaları gayet basittir: "Ey Tanrım! Beni, Seni tanımak ve Sana tapmak için yarattığına ta-

nıklık ederim... Senden başka koruyan ve kendi kendine var olan Tanrı yoktur."

Bahailik, çağımızda dinde geçmişteki bölünmelerden yeni bir birliğe doğru yönelme eğiliminin bir örneğidir. Bu birlik, mevcut sistemler yeni kurumların çatısı altında bir araya gelmeye zorlanarak sağlanmayacaktır. Zaten var olan bir birliğin ortaya çıkarılması yeterlidir: Bu ortak insanlığımızın birliğidir. Konuşmaktan çok dinleyerek keşfedilebilir. Gürültüden çok sessizlikte ifadesini bulur.

Ne var ki bu evrensel bir eğilim olmaktan çok uzaktır. Kendisinin tam karşıtı olan bir eğilimle dengelenir. Tanrı'nın hakikatinin yegâne sahibi olduğunu düşünen öfkeli köktenciler tam karşılarında yer alır. Bunlar günümüz dünyasındaki en çirkin çatışmalardan bazılarının sorumlusudur. Bir sonraki bölümde onların öyküsüne göz atacağız.

38. BÖLÜM

Öfkeli Din

Köktenci [*fundamentalist*] günümüzde birçok dini grup için kullanılan bir etikettir ama ilk olarak 20. yüzyılın başlarında Amerikan Protestanlığının belli bir kolunu tarif etmek için kullanılmıştır. Modern bilim, İncil'i kelimesi kelimesine yorumlayan Hıristiyanlar için hayatı gittikçe zorlaştırmıştı. İncil onlara Tanrı'nın evreni altı günde yarattığını, yedinci gün dinlendiğini söylüyordu. Yani altıncı günün belli bir anında insanı her şeyiyle yaratmıştı. 19. yüzyıla kadar birçokları her şeyin gerçekten de böyle geliştiğine inandı. Derken gerçek bilim insanları sahneye çıktı ve bunu sorgulamaya başladı. İçlerinden biri, inançlılar için tam bir baş ağrısıydı.

Adı Charles Darwin'di. Darwin gerçekleştiği araştırmalarda gezegenimizdeki bütün türlerin çevreye ufak çaplı adaptasyonlar geçirerek çok uzun

bir zaman dilimde evrimleştiği sonucuna ulaştı. Altı günde yaratılış rafa kalktı. Bu da yetmezmiş gibi Darwin tam olarak şekillenmiş insanların yaklaşık 6.000 yıl önce özel olarak yaratılmadığını ileri sürdü. İnsanlar da milyonlarca yıl boyunca yavaş yavaş evrimleşmişti. Üstelik insanların en yakın atası da maymunlardı! Darwin'in 1859 yılında yayımlanan *Türlerin Kökeni* adlı kitabı, İncil'deki öyküyü Tanrı'nın evreni yaratmasını kutlayan bir şiir olarak değil de gerçekten yaşananlarının birebir anlatımı olarak okuyanlar için bir kriz yarattı. Hıristiyanlar, Darwin'in kitabına farklı şekillerde yanıt verdi.

Birçoğu kitabı okuyup Darwin'e hak verdi. Dolayısıyla İncil yanlış olmalıydı! Dünya başlarına yıkıldı. Dinlerini kaybettikleri için üzüldüler. Çocuklar Noel Baba'ya inanmayı bıraktığı zaman kendini nasıl hissederse onlar da öyle hissettiler. Ama bazıları da Darwin'in kitabını kendilerine örnek aldılar ve dinlerini yeni bilime adapte ettiler. İncil'i yeni bir şekilde okumayı öğrendiler. İncil bilim değil sanattı. Hayatın işleyişi hakkında bilgiler vermek için değil, hayatın anlamını düşünmenizi sağlamak için tasarlanmıştı. Bu kişilerin gözünde din varlığını korudu ama eski kesinliğini yitirdi. İlk kez gerçek anlamda inanç haline geldi! Kesinlik inanç değildir. İnancın tam karşıtıdır. Ortada kesin bir şey varsa, ona *inanmanız* gerekmez. 2+2'nin 4 ettiğine *inanmazsınız*. Kesin olarak *bilirsiniz*, emin olursunuz. Parmaklarınızla sayabilirsiniz. Ancak hayatın önemli bir anlamı olduğunu ve dünyanın onu seven bir yaratıcısının olduğunu kesin olarak bilemezsiniz. Öldükten sonra başka bir hayat süreceğinizden

de emin olamazsınız. Bunların hiçbiri kesinlik içeremez. Bunlara ya inanırız ya da inanmayız. İnanca sahip oluruz ya da olmayız. Modern bilim, dinin daha iyi anlaşılmasını ve kendini daha iyi ifade etmesini sağlayarak aslında katkıda bulunmuş olur.

Ancak bazı Hıristiyanlar da modern bilimle uzlaşmayı reddetti. Ne inançlarını kaybettiler ne de farklı bir inanç anlayışı geliştirdiler. Bilimle mücadele etmeye karar verdiler. Bilim onları üzmedi veya düşünmeye sevk etmedi. Bilim onları kızdırdı! Öfke köktenciliğin yapı harcı haline geldi. Bunu anlamak için temelinde yatan hiddet ve hayal kırıklığını hissetmeniz gerekir.

Bir alet çalışmıyor diye kendinizi kaybedip onu odanın diğer ucuna fırlattığınız oldu mu? Bir tenis oyuncusunun topa vurmayı başaramayınca hıncını raketten çıkarmasını hiç izlediniz mi? Hayat sürekli bizi konfor alanımızın dışına çıkaran değişikliklerle karşımıza çıkar. Bazı insanlar bu değişikliklerle daha iyi başa çıkar ve yeni zorluklara kolayca adapte olur. Bu kişilere "erken benimseyiciler" diyoruz. En son telefonu veya iPad'i ellerine almak için sabırsızlanır. Bazıları ise pek istemeyerek adapte olur. Bir de adapte olmayı reddedenler vardır. Değişiklikten nefret ederler. Öfkeyle karşı koyarlar. Özellikle de inançları söz konusu olduğunda! Modern çağda bilim değişimin en büyük kaynağı olduğu için kendilerini köşeye sıkışmış hisseden öfkeli inanç sahiplerinin hedefi haline geldi. Bu öfke, 1910-1925 yılları arasında ABD'yi kasıp kavurdu. Savaşı başlatan, Darwin'in evrim teorisi oldu.

İlk yaylım ateş, kendilerine "Dünya Hıristiyan İlkeleri Birliği" adını veren bir grubun yayımladığı bir dizi kitapçıktı. Temel ilkeler, güçlü temelleri simgeler. Evinizi güçlü bir temelin üzerine inşa ederseniz, zamanın selleri onu alıp götüremez. Kitapçıkların yazarlarına göre, Hıristiyanlığın temeli İncil'in şaşmaz gerçekliğiydi. İncil'in her sözcüğünü Tanrı dikte ettirmişti ve Tanrı hata yapmazdı. İncil'deki her şey doğruydu, Tanrının kendi sözüydü. Onunla çelişen her söz yanlıştı. Darwin onunla çelişiyordu, dolayısıyla yanılıyordu!

Köktenciler, bilimin yanlışlığını ispatlamaya çalışmadı ve ona karşı argümanlar geliştirmedi. Bilime karşı *hükmünü verdi*! Bu ebeveynlerin çocuklarıyla tartışırken "Çünkü ben öyle söylüyorum" demesi gibiydi. Köktenci din tam da bunu yapar. Kanıtlar sunmakla uğraşmaz, otoritesini kullanır. Darwin neden haksızdır? Çünkü İncil öyle olduğunu söyler! Ancak bu ahkam kesmekten farksızdı. Bilimi yasaklamak istediler. Bunun karşılığında bilim direnişe geçti.

1925 yılında Hıristiyan papazların öfkeli protestoları sonucunda Tennessee eyaleti okullarda evrimin öğretilmesini yasakladı. İnsanın İncil'de anlatılan ilahi yaradılış öyküsünü reddeden ve bunun yerine daha düşük seviyedeki hayvanlardan evrimleştiğini savunan her türlü teoriyi öğretmek ceza gerektiren bir suç haline geldi. John Thomas Scopes adında genç bir bilim öğretmeni, yeni yasaya meydan okumaya karar verdi. Öğrencilerine evrimi öğreterek kendisini tutuklattı. Mahkemedeki savunmasında evrimi İncil'in Yaratılış bölü-

münden alıntılar yaparak çürütmeye çalışmanın ne kadar aptalca olduğunu anlatacaktı. Amerikan Sivil Özgürlükler Birliğinin desteğini alan ve o dönemde Amerika'nın en ünlü avukatı Clarence Darrow tarafından savunulan Scopes'un davası, Darwin'in insanların maymunlardan evrimleştiğini iddia etmesi sebebiyle Maymun Davası olarak anılmaya başlandı. Dava sonunda Scopes evrimi öğrettiği için suçlu bulundu ve 100 dolar cezaya çarptırıldı. Darrow, mahkemedeki savunmayı köktenci görüşteki çelişkileri gözler önüne sermek ve köktenci görüşün sözcüsünün bilgi sahibi olmadığı konularda konuştuğunu kanıtlamak için kullandı. Scopes davayı kaybetse de Darrow tartışmayı kazandı. Ancak okullarda evrimi öğretmeyi yasaklayan yasa Amerikan Yüksek Mahkemesi tarafından iptal edildiği 1968 yılına kadar yürürlükte kaldı.

Scopes davası, yeni bilgilerin köktenci öfkeyi nasıl tetiklediğini gösterdi. Her türlü köktenci, tarihten ve tarihin getirdiği değişikliklerden hoşlanmaz. Yeni gelişmelere yanıt vermek yerine yaygara koparırlar. Kendi geçmişlerine tutunurlar. "Neden sürekli gelecekten bahsediyorsun?" diye bağırırlar. Köktencilik öfke nöbetidir; öfkeyle bağırıp çağırmak ve yeni gerçeklikleri kabul etmeyi geri çevirmektir.

Bilimsel değişim ve beraberinde getirdiği yeni bilgiler, köktenci zihnin kabul etmekte zorlandığı şeylerdir. Toplumun işleyiş şeklindeki bir değişikliği kabul etmeleri daha da zordur. Çağımızda dini köktencilik, bilimin baskılarından çok toplumsal değişim karşısında galeyana gelir. Bazı türleri, öfkelenmekle kalmayıp şiddete de yönelir.

20 ve 21. yüzyılda dünyayı etkisi altına alan en devrimci değişim, kadınların özgürleşmesiydi. İncil ve Kuran erkeklerin kontrolündeki toplumlardan gelmeydi. Bunun şaşılacak bir yanı yoktur. Dünya üzerindeki her yerde yakın geçmişe kadar işler böyle yürümüştü. Bu konuyu daha derinlemesine ele almadan önce dikkat etmemiz gereken bir nokta vardır. Tarih, kontrolü elinde bulunduran erkeklerin asla ayrıcalıklarından vazgeçmeye yanaşmadığını gösterir. Bir sabah uyanıp "Başkalarını kontrol etme ve egemenlik kurma şeklimin yanlış olduğunu birdenbire fark ettim. Alışkanlıklarımı değiştirmeliyim. Gücümü onlarla paylaşacağım. Onlara oy hakkı tanıyacağım!" demezler. İşler asla böyle yürümez. Tarih, gücün her zaman için mücadele edilerek kazanılması gerektiğini gösterir. İngiltere'de kadınların oy hakkına kavuşması için mücadele edenler bu dersi çıkardı. Erkekler kadınlara oy hakkı tanımaya yanaşmadı. Kadınlar oy hakkı için mücadele etmek zorunda kaldı.

Güç hakkında dikkat edilmesi gereken bir nokta daha vardır. Din tam da bu noktada devreye girer. Güçlüler güce tapar ama bunu meşrulaştıran teoriler kullanarak ihtirasını gizler. Kadınların oy kullanmasını önlemek için kullanılan teori, kadın beyninin politikanın karmaşıklığını kavrayamayacak oluşuydu. Politika erkeklere göreydi. Çocuk yetiştirmek kadınların işiydi. İnsanları oldukları yerde tutmak için başvurulan nedenlerin en iyi kaynağı her zaman din olmuştur. Kölelik tartışmasında bunu görmüştük. İncil ve Kuran köleliği olduğu gibi kabul eder. Kadınların ikincil konumunu da olduğu gibi kabul eder. Bunun

sonucunda insanları kontrol etmek isteyen kişilerin kutsal metinleri kendi çıkarları doğrultusunda kullanması gibi tuhaf bir durumla karşı karşıya kalırız.

Din günümüzde de bu şekilde kullanılmaya devam eder. Köktenci Hıristiyanların gözünde kadınların erkek kontrolünden çıkması büyük bir problemdir. Çünkü İncil kadınların erkeklere tabi olması gerektiğini ve erkekler üzerinde asla otoriteye sahip olamayacağını söyler. Günümüzde birçok Hıristiyan, kadınların resmi din görevlisi olmasına karşı çıkar. Bu konu, dünya üzerindeki en büyük örgüt olan ve üye sayısı bir milyarı aşan Katolik Kilisesinde tartışmaya açık değildir. Hıristiyanlığın daha liberal versiyonları bile yüzyıllar boyunca bu sorunla boğuşmuştur. İngiltere Kilisesi ancak 2015 yılında kadınların piskopos olabilmesinin önünü açmıştır. Liberal dinler, Darwin'e adapte olmayı öğrendikleri gibi kadınların özgürleşmesine adapte olmayı ne kadar acı da olsa öğrenmek durumundadır. Ancak zaman durduğu yerde durmaz. Bugün daha da acı verici olsa da eşcinsellerin özgürleşmesiyle başa çıkmak zorundalar.

Bütün bunlar Hıristiyanlık için yeterince zorken, birçok nedenden dolayı İslam için daha da zordur. Ve değişime ayak uydurma mücadelesinde işin içine şiddet de girer. Köktenci Müslümanlar sadece öfkeli değildir; en aşırı türünde acımasızca kan dökebilir. İslamda bu krize katkıda bulunan birçok faktör vardır ve bunların birçoğu bu kitabın kapsamının dışındadır. Ancak İsrail'dekiler de dahil olmak üzere dünyanın her yerindeki köktenciler ortak bir sorunu paylaşır. İsrail'de Kutsal Toprakları

Filistinlilerle paylaşmaya dönük her türlü girişimi reddeden köktenci Yahudiler vardır. Tanrı'nın bin yıl önce Filistin'i onlara verdiğini ileri sürerler. Sadece kendilerinden çalınmış olanı geri aldıklarına inanırlar. Bu tutumun tehlikelerini işaret etmeye çalışırsanız, köktenci Hıristiyanların Darwin'e söylediği şeyi tekrar ederler. Biz haklıyız, siz haksızsınız; çünkü İncil öyle söylüyor.

İncil ve Kuran bu şekilde kullanıldığı için bu çatışmaların kökeninde onlar varmış gibi görünür. Bir başka deyişle asıl sorun, bu metinlerin Tanrı'dan gelen vahiyler olması fikridir. Ne de olsa kadınların veya eşcinsellerin statüsünü tartışabiliriz ve bu konuda hemfikir olabiliriz veya farklı düşünebiliriz. Ama bu konudaki görüşünüzün kendinizin değil de Tanrı'nın görüşü olduğunu söylerseniz, tartışmak imkânsız hale gelir. Maymun davasının yeniden görülmesinden başka bir şey olmaz.

Köktenciler tartışmaz. Kanıtlar sunmaya çalışmaz. Hüküm verir. İnandığı kutsal kitap meseleyi çoktan karara bağlamış olduğu için bu hüküm her zaman için karşı tarafın "suçlu" olduğu yönündedir. Günümüzde en şiddetli versiyonları da dahil olmak üzere köktencilik krizi, doğrudan Tanrı'dan gelen vahiyleri temel aldığını ileri süren dinler için merkezi bir sorun teşkil eder. Dinler sadece cehalet değil şiddet meylini meşrulaştırmak için kullanılıyorsa, dini terminolojiyi kullanırsak kökten yanlış olan bir şey vardır. Peki dinler bu açmazdan nasıl kurtulabilir? Dinin şiddet tarihini daha yakından inceleyeceğimiz bir sonraki bölümde bu sorunun yanıtını da arayacağız.

39. BÖLÜM

Kutsal Savaşlar

Din birçoklarının ileri sürdüğü gibi insanlık tarihindeki şiddetin başlıca kaynağı mıdır? Hiç şüphesiz din şiddete yabancı değildir. Geçmişte de şiddeti kullanmıştır, bugün de kullanmaya devam eder. Peki ama din şiddetin *nedeni* midir? Bu konuya kafa yoran birçok kişi öyle olduğunu düşünür ve dünyayı şiddetten arındırmak için dinden arındırmak gerektiğini savunur. Bazıları daha da ileri gidip insanlığın başına musallat olan şiddeti bizzat Tanrı'nın emrettiğini ve insanlığı kurtarmanın en iyi yolunun Tanrı'dan kurtulmaktan geçtiğini söyler. Bu güçlü ve görmezden gelinemeyecek bir ithamdır.

Tartışmayı İbrahimi dinlerle yani Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlıkla sınırlandıracak olursak, bu itham yerli yerindeymiş gibi görünür.

Yahudiliğin ilk dönemi şiddetle doludur. Yahudiler, şiddet olmadan Mısır'daki kölelikten kurtulamazdı. Bu noktada durup şiddetin gerekli olup olmadığını sorgulamamız gerekir. Başkalarına karşı şiddetin asla meşru olamayacağını ileri sürenlerin sayısı çok azdır. Şiddet her zaman kötüdür ama bazen iki kötü seçenek arasında daha az kötü olandır. Kölelik de kötüydü. Erkek ve kadınlara insan değil hayvan gibi davranılıyordu. Alınıp satılabilen kölelerin kaderi, sahiplerinin iki dudağının arasındaydı. Günümüzde birçok insan, kölelerin sahiplerine karşı ayaklanma ve özgürlüğü için savaşma hakkını destekleyecektir. Yahudiler de bunu yapmıştı. Efendilerine karşı ayaklandılar ve çöle kaçtılar. Ancak daha sonra yaşananlar, bu meseleyi karmaşık hale getirir.

Yahudilerin MÖ 1300 yıllarında Kenan ülkesinde (günümüzde Filistin) yaşayan (ve Yahudilerin gözünde günahkâr olan) kabilelere yaptıkları, Hıristiyan yerleşimcilerin 19. yüzyılda Kızılderililere yaptıklarından farksızdı. Günümüzde bir halkın köklerinden sökülüp yok edilmesini anlatmak için *jenosit* yani soykırım tabirini kullanırız. O tarihte yaşananlar da bu tanıma uygundur. Bunun sorumlusu ise İncil'dir. Tarihçiler, Yahudilerin Filistin topraklarına ne kadar sürede yerleştiği ve bunun için ne kadar şiddete başvurduğu konusunda tartışmalar yürütebilir. Ancak İncil kan döküldüğünü net biçimde ortaya koyar. Bunun emrinin Tanrı tarafından verildiğini de söyler. Bu olaylar İncil'in Yeşu bölümünde anlatılır. "İnsanların tümünü kılıçtan geçirip öldürdüler" ve "soluk alan bir tek ki-

şiyi esirgemediler" gibi ifadeler sıkça geçer.* Yeşu, Yahudi kabilelerin Tanrı tarafından azmettirilen şiddet eylemlerinin sonucunda Vaat Edilmiş Topraklara yerleşebildiğini anlatır.

Tarihsel kayıtlar Hıristiyanlığın da şiddet dolu bir başlangıca sahip olduğunu gösterir. Ancak Hıristiyanlar şiddeti uygulayan değil, şiddete maruz kalan taraftı. İlk başlarda dünyevi politikayla ilgilenecek kadar vakitlerinin olmadığını düşünmüşlerdi. Ancak bu durum, zulme uğramalarının önüne geçmemişti. Hıristiyanlar çarmıha gerilmiş bir Tanrı'ya ibadet etmiş ve kendi çektikleri acıları kabullenmişti. İmparator Konstantin Hıristiyanlığı benimseyip kendi yararına kullanmaya başlayınca her şey değişti. Sonrasında Kilise şiddetin tadını aldı ve şiddeti bir kontrol aracı olarak kullanmayı öğrendi. Yahudilere yüzyıllar boyunca şiddet uygulandı. İsa çarmıha gerildiği için Yahudiler "Tanrı'nın katili" olarak görüldü. İsa'nın Dağdaki Vaazda söylediği her şeyi unutulup gitti. Haçlı Seferleri sırasında Müslümanlara şiddet uygulandı. Engizisyon sırasında heretik Hıristiyanlara şiddet uygulandı. Reform hareketinden sonra yaşanan din savaşlarında rakip Hıristiyan gruplar toplum şiddetten bıkıp sesini çıkarana kadar birbirleriyle savaştı.

Müslümanlığın da şiddetli bir doğuşu oldu. Cihat veya mücadele fikri, şiddetten uzak şekillerde yorumlanabilse de kâfirler veya inanmayanlara karşı şiddeti meşrulaştırmak için de kullanıldı. Hıristiyanlar gibi Müslümanlar da aynı inancın farklı versiyonlarını benimseyenlerin kanını dökmekten

* Yeşu, 11:14 –çn.

geri durmadı. Hıristiyanlıkta Katolikler ile Protestanların hiç gözünü kırpmadan birbirlerini katletmesi gibi, Şiiler ile Sünniler de birbirlerini katletti. Aralarındaki düşmanlık, Ortadoğu'da bugünkü çatışmaların başlıca nedenlerinden biridir.

Dolayısıyla asıl soru, dinin tarihteki şiddetin büyük bir kısmının nedeni olup olmadığı değildir; bunun bizi neden tedirgin etmesi gerektiğidir. Köleliği ele alırken, şiddetin geçerli bir ahlaki seçenek olarak karşımıza çıktığı koşulların bulunduğuna dikkat çekmiştik. Birçok ülke hem iç politikada hem dış politikada bu prensibi benimser. İstatistiksel olarak, ABD dünya üzerinde en çok Hıristiyan nüfus barındıran ülkedir. Aynı zamanda en çok şiddet görülen ülkelerden de biridir. ABD'de idam cezası uygulanır ve sıradan vatandaşlar ateşli silahlar satın alıp meşru müdafaa maksadıyla kullanma hakkına sahiptir. Sonuç olarak her yıl binlerce Amerikan vatandaşı öldürülür. Ayrıca diğer ülkeler gibi ABD de şiddeti sadece kendini düşmanlarına karşı savunmak için değil başkalarının iç işlerine müdahale etmek için kullanır. Bu koşullarda şiddet meşru görülebiliyorsa, din şiddeti kendi amaçları doğrultusunda kullandığında neden bu kadar çok kaygılanırız? Sonuçta şiddete meyilli bir türüz. Dini şiddete karşı neden bu kadar hassasız?

Bunun iki nedeni vardır. İlk olarak, işin içine din girdiği zaman diğer çatışmalarda her zaman var olmayan zehirli bir unsur da karışıma ilave olur. İnsanlar ne olursa olsun şiddete yatkındır ama şiddet uygularken Tanrı'nın buyruklarını yerine getirdiklerine inanırlarsa, her türlü merhamet ve ılımlılık

şansı da ortadan kalkar. 17. yüzyılda İskoçya'da "ölüm zamanları" olarak bilinen dini çatışmalar sürecinde, taraflardan birinin şiarı "Merhamet Yok!" şeklindeydi. Bu, Tanrı adına savaşırken hiç merhamet göstermeyecekleri ve hiç esir almayacakları anlamına geliyordu. Bugün televizyon haberlerinde Ortadoğu'daki rakip Müslüman grupların birbirlerine bomba yağdırdığını izliyoruz. Füzeleri ateşlerken büyük olasılıkla Allah'ın adını andıklarını duyuyoruz.

Evrenin ahlaki hâkimine itaat ediyorsanız, yanılıyor olamazsınız. Din fanatikleri arasındaki çatışmaların hiçbir uzlaşma zemini aranmadan yüzyıllarca devam etmesinin nedeni budur. Eski bir kan davası yeniden alevlendiğinde, bazen "kimlik politikası" çerçevesinde değerlendirilir. Popüler olmayan bir grup, kendini ötekilere karşı tanımlayan bir inanca tutunarak belli bir amaç ve kimlik duygusuna sahip olur. Bu, dışlanan kesimin kimsesizlik duygularını yatıştırır ama aynı zamanda onları öfkeyle zehirleme olasılığı da vardır. 2005 yılında Londra'da kalabalık bir metro istasyonunda kendini patlatmak için bir neden verebilir.

Dini şiddetin bizi ürkütmesinin ilk nedeni, insanlar arasındaki çatışmalara akıldışı bir yoğunluk katmasıysa ikinci neden kendi içinde korkunç bir çelişki barındırmasıdır. Bu genellikle inanmayanların inananlardan daha net görebildiği bir çelişkidir. Çelişkinin adı Tanrı'dır. Çoğu din Tanrı'nın en yüce gerçeklik olduğu savını temel alır. Tanrı ahlaki yasaların yazarıdır. Bunu farklı farklı şekillerde ifade etseler de bütün dinler Tanrı'yı evrensel ebe-

veyn olarak görür. İnsanlar, Tanrı'nın çocuklarıdır. Yeni Ahit'te olduğu gibi, "O'nda yaşarız ve hareket ederiz; O'nda varız," denir.

Peki ama hepimiz Tanrı'nın çocuklarıysak, Tanrı neden tarihin büyük bir bölümünde evrensel ailesinin bir koluna başka bir kolunu yok etme talimatı verdi? Yahudi çocuklarına duyduğu sevgisini neden Filistinli çocuklarının katledilmesi üzerinden ifade etti. Daha sonra Hıristiyan çocuklara duyduğu sevgiyi göstermek için neden Yahudi çocuklarını terk etti ve neden yeni gözdelerini eski kardeşlerine zulmetmeye teşvik etti? Onun Bir olduğuna inanan Müslüman çocuklarına, onun Birçok olduğuna inanan pagan çocuklarına zulmetmesi için neden talimat verdi? Din tarihinde neden bu kadar çok şiddet var? Neden hepsinin faili Tanrı'nın kendi yanlarında olduğunu ileri süren dini gruplar?

Tanrı'nın çılgın bir tiran gibi taraf tuttuğuna inanmaya hazır değilseniz, bu ikilemden sadece iki çıkış yolu vardır. Bunların ilki, Tanrı'nın hiç var olmadığına karar vermektir. Buna göre Tanrı insan icadıdır ve diğer şeylerin yanı sıra insanlığın şiddete olan düşkünlüğünü ve yabancılardan duyduğu nefreti meşrulaştırmak için kullanılır. Tanrı'dan kurtulmak, şiddet problemini değilse de en azından şiddetin bahanelerinden birini ortadan kaldıracaktır.

Ancak Tanrı'dan vazgeçmek istemiyorsanız, biraz kafa yormanız gerekir. Kendi kendinize hangisinin daha muhtemel olduğunu sormalısınız: Tanrı, dinin onu çoğu zaman lanse ettiği türden bir manyak katil midir? Yoksa din Tanrı'yı yanlış yorumlayıp kendi acımasızlığını Tanrı'nın iradesiyle mi

karıştırır? Dinin Tanrı'yı yanlış yorumlaması ihtimalini, Tanrı'nın kimi vaizlerin lanse ettiği gibi bir canavar olma ihtimalinden yüksek görüyorsanız yine bir problemle karşı karşıya kalırsınız.

Ateizme kıyasla din Tanrı'nın daha büyük bir düşmanı olabilir. Ateizm Tanrı'nın var olmadığını söyler. Tanrı varsa, ateistlerin saygısızlığı karşısında öfkeye kapılmak yerine bunu eğlenceli bulması daha olasıdır. Ne de olsa ateistler çok geçmeden gerçeği görecektir! Ancak Tanrı bir canavar değilse, kendisini öyle lanse eden dini önderlerin söylediklerini muhtemelen eğlenceli bulmayacaktır. Dolayısıyla şu sonuca varabiliriz: Din dünyaya Tanrı'nın gerçek doğasını anlatma iddiasında olsa da çoğu zaman Tanrı'yı kendi acımasızlığının sis perdesinin arkasına gizler.

Kutsal metinlerde dinin Tanrı'nın en acımasız düşmanı olduğuna dair vurgularla zaman zaman karşılaşırız. Dinin hem kötü şeyler yapmanın bir gerekçesi olarak hem de iyi şeyler yapmamanın bir mazereti olarak kolaylıkla kullanılabileceğini gören İsa'nın sözlerinde buna rastlarız. Yol kenarında gördükleri yaralıya sırf *kendilerinden biri olmadığı için* yardım eli uzatmayan ve yanından geçip giden rahip ve yardımcısını bu şekilde davranmaya iten şey kötü dindi.*

Evet, din tarihteki en kötü şiddet olaylarının bazılarına neden oldu ve neden olmaya da devam ediyor. Evet, din bunu meşrulaştırmak için Tanrı'yı kullandı. Tanrı deyince aklımıza evrenin sevgi dolu yaratıcısı geliyorsa, bu durumda var olmaması gere-

* İncil'deki İyi Samiriyeli öyküsü. Luka, 10:25-37 –çn.

kir ya da din onu yanlış anlamıştır. Her iki durumda da dine karşı temkinli yaklaşmamız gerekir. Bu dini tamamen terk etmemiz gerektiği anlamına gelmez. Dine bağlı kalabiliriz ama bunu alçakgönüllü bir şekilde yapabiliriz. Dinin yaptığı iyilikler kadar kötülükleri de teslim edebiliriz. Bu bize kalmış.

Dinin kana susamış tarihinden çok ürktükleri için onu ehlileştirmeyi ve yola getirmeyi aklına koyan kişiler de vardır. Son bölümümüzde bunu nasıl yaptıklarına bakacağız.

40. BÖLÜM

Dinin Sonu mu?

Köpeğim, kasım ayının ilk haftasından nefret ediyor. Yaşadığım yerin yakınlarındaki parklar ve bahçelerde, geceler havai fişeklerle aydınlanıyor. Öylesine büyük bir gürültü kopuyor ki Daisy korkusundan tir tir titriyor. Peşindeki düşmandan gizlenmek için çalışma odamdaki halıda bir çukur kazmaya çalışıyor. Ortada tehlikeli bir durumun olmadığını ona bir türlü anlatamıyorum. Daisy *hiperaktif etken-aracı tespit mekanizmasına** sahip. Var olmayan tehditleri tespit ediyor. Bu hepimizin başına gelebilir. Tavan arasında bir gıcırtı duyarız ve davetsiz bir misafirimizin olduğunu düşünürüz. Bunun üzerine rasyonel yanımız devreye girer ve

* Canlılarda olayları belli etken-aracıların ilişkilendirme eğilimini anlatmak için Justin L. Barrett tarafından tanımlanan mekanizma –çn.

aniden çıkan rüzgârın bu gıcırtıya sebep olduğunu fark ederiz. Daisy bu şekilde akıl yürütemez. Bu nedenle kasım ayının başları ve havai fişek mevsimi onun için tam bir kâbus. Yüksek sesler duyduğunda kaçmaya programlanmış. Ne kadar dil dökersem dökeyim, hiç kimsenin onun peşinde olmadığını anlamıyor.

Daisy, tarihte hiperaktif etken-aracı tespit mekanizması geliştiren tek canlı değil. Bu mekanizma insanlığın çoğunu yüzyıllar boyunca etkiledi. Din, erkeklere ve kadınlara dünyanın doğanın yasalarıyla değil doğaüstü güçlerce kontrol edildiğini anlattı. Bir şeyin doğal bir neden olmaksızın büyüyle gerçekleşebileceği inancına *hurafe*, batıl inanç diyoruz. Bu düşünce tarzı 17. yüzyılda Aydınlanma adıyla bilenen dönemde değişmeye başladı. Dünyada olup bitenleri açıklamanın en iyi yolu olarak hurafelerin yerini bilim aldı. Her şeyin doğal bir nedeni vardır. Gerçekleşen her şey bir nedenden kaynaklanır. Aydınlanmanın şiarı "Öğrenmeye Cesaret Et" şeklindedir. Hurafelere teslim olma. Her şeyin asıl nedenini öğrenmeye cesaret et. Aydınlanmanın sonuçlarından biri, doğaüstü açıklamaların insan zihni üzerindeki tahakkümünün hafiflemesiydi. İnsanların zihnine ışık sızdı ve insanlar kendi başlarına düşünmeye başladı.

Doğanın nasıl işlediğini öğrenmeye cesaret etmenin yanı sıra yüzyıllardır süren dini şiddetten duyulan nefret de Aydınlanmanın hareket noktalarından biri oldu. Hurafeler yeterince kötüydü. Savaş berbattı. Aydınlanma düşünürleri, dinlerin her zaman birbirleriyle anlaşmazlığa düştüğünü fark etti. Her

din Tanrı'nın açıkladığı hakikate sahip olduğuna inanıyordu ve diğerlerini yanıldığını iddia ediyordu. Her din bir ülkenin kontrolünü ele geçirdiğinde, herkesin kendisine ayak uydurmasını istiyordu. Bu yeterince kötüydü. Ancak ülkede birbirleriyle rekabet eden iki dinin olması daha da kötüydü. Sürekli birbirlerinin boğazına yapışıyorlardı. Avrupa'da Reformdan beri yaşanan buydu. Oysa otuz din olsaydı, hepsi barış içinde yaşayabilirmiş gibi görünüyordu!

Aydınlanma bundan iki sonuç çıkardı. İlk olarak, toplumda ne kadar çok din olursa herkes o kadar çok güvende olacaktı. Dolayısıyla barışı tesis etmenin en iyi yolu, ayrımcılığı yasaklamak ve hoşgörülü davranmaktı. İkinci olarak, toplumda dine hoşgörüyle yaklaşılsa da dinin toplumu kontrol etmesine asla izin verilmemeliydi. Dini liderlerin otoritesi, kendi cemaatleriyle sınırlı olmalıydı.

Bu prensip sadece ABD'de katı bir biçimde uygulandı. Amerikan Anayasasını kaleme alanlar, Aydınlanmanın din hakkındaki görüşlerinden etkilenmişti. Amerika'nın ilk yerleşimcilerinin Avrupa'daki dini zulümden kaçtığını hatırlamışlardı. Yeni vaat edilmiş topraklarında bundan uzak durmaya kararlıydılar. Bağımsızlık Bildirgesinin yazarlarından biri olan ve genç cumhuriyetin üçüncü başkanı seçilen Thomas Jefferson, bu nedenle Amerikan halkına "herhangi bir dini resmen tesis etmek için veya dinlerden birinin özgürce yaşanmasını engellemek için hiçbir kanun çıkarılmamasını" tavsiye etti. Kilise ve devlet arasında bir duvar inşa edilmeliydi. Bu, ABD'nin kuruluş prensiplerinden biri haline geldi.

Kilise ve devletin yüzyıllardır iç içe geçtiği Avrupa'da işler daha karmaşıktı. Ancak Aydınlanmanın serbest bıraktığı fikirler, devlet işlerinde dinin otoritesinin altını oymaya başladı. Zaman içinde Avrupa'da kilise ve devlet arasında daha radikal bir ayrıma gidildi. ABD'de din resmi bir konuma sahip olmasa da ciddi bir sosyal ve siyasi etkiye sahip olmayı sürdürdü.

Avrupa günümüzde kullandığımız ifadeyle *seküler devletin* ortaya çıkışına sahne oldu. Seküler sözcüğü, Latincede zaman dilimi anlamına gelen *saeculum* sözcükten gelir. Sonsuzluğa karşı zamanı, kilisenin karşısında dünyayı, dini vahiy karşısında insani düşünceyi vurgulamak için kullanıldı. Seküler devlet, hayatlarını dini prensiplere göre yaşayanlara müdahale etmemeyi seçti. Ancak kendi kararlarını yalnızca bu dünyanın prensiplerine dayandırdı. Bunun günümüzde nasıl işlediğinin birkaç örneğini ele alalım.

Gördüğümüz gibi birçok din kadınlara karşı ayrımcılık uygular. Kutsal kitaplarda, Tanrı'nın belirlediği çerçeveye göre kadınların erkeklerin yardımcıları olduğu ve erkekler üzerinde hiçbir otoriteye sahip olamayacağı anlatılır. Seküler toplumlarda kadınlara karşı ayrımcılık, ahlaken yanlıştır ve bazı durumlarda kendinizi mahkemede bulabileceğiniz bir suç teşkil edebilir. Yine de dinin kendi içindeki işleyişine müdahale etmemeyi öngören seküler prensip uyarınca devlet normalde suç teşkil edecek birçok pratiğin inanç topluluklarının bünyesinde sürdürülmesine çoğu zaman göz yumar.

Bir diğer örnek eşcinselliktir. Yine dinlerin kutsal kitapları bunu onaylamaz. Eşcinsel seks, her zaman bir günahtır ve en ağır şekilde cezalandırılabilir. Dünyanın kimi yerlerinde bugün bile eşcinseller idam cezasına çarptırılır. Ancak çoğu modern seküler toplumda eşcinsellere zulmedilmesi bir suçtur. Homoseksüeller artık heteroseksüellerle aynı haklara sahiptir ve bazı ülkelerde evlenme hakkından da faydalanabilir. Ancak seküler devlet birçok inanç topluluğunda eşcinsellere karşı uygulanan ayrımcılığa göz yumar.

Seküler devlet, inanç topluluklarının cinsiyetçi ve homofobik uygulamalarını görmezden gelebilse de *vatandaşların* birçoğu bu konulara çok dikkat eder ve gördükleri tablodan hoşlanmaz. Çünkü Aydınlanma *seküler devletin* yanı sıra *seküler zihnin* de ortaya çıkmasını sağlamıştır. Seküler zihin, hayat hakkında Tanrı'ya ve Tanrı'nın dünyanın düzeni hakkındaki görüşlerine hiçbir atıfta bulunmayan bir düşünme şeklidir. Kendi hayatına dini prensiplerin uygulanmasını reddetmekten daha fazlasını yapar. Dinin başka insanların hayatları üzerindeki etkisinden de kaygı duyar. Geç bronz çağa ait kutsal yazılar temelinde kadınlara ve eşcinsellere ayrımcılık uygulanmasına karşı çıkar. Seküler zihnin ortaya çıkışı, Batıda dinin otoritesinin aşama aşama erozyona uğramasıyla sonuçlanmıştır. Sonuç olarak Avrupa'ya yüzyıllar boyunca hükmeden inanç olan Hıristiyanlık, gerilemeye başlamıştır ve bu gerileme duracakmış gibi de görünmemektedir.

Dinin gereklerini yerine getirmeyi bırakmış kişilerin de aralarında bulunduğu geniş bir kesim, bu

gerileme sürecinden üzüntü duyar. Kilisenin tarih boyunca uzun yolculuğu sırasında birçok kötülük yaptığını bilirler ama aynı zamanda kilisenin erdemlerinin olduğunu da teslim ederler. Kilise insanlığın hem dostu hem de düşmanıdır; hem bir işkenceci hem de şifacıdır. Ancak insan doğası boşluktan nefret eder. Batıda Hıristiyanlığın zayıflamasının yarattığı boşluğu doldurmak için *seküler hümanizm* adında bir hareket doğmuştur. Din tanımına uygun olmasa da dinin en iyi fikirlerinden beslendiği için bu harekete hızlıca göz atmak, din tarihini sonlandırmanın iyi bir yolu olabilir.

Adından da anlaşılabileceği gibi, seküler hümanistler erkekler ve kadınların iyi bir hayat sürmesine yardımcı olmaya çalışır. Ama bunu dinin empoze ettiği prensipler temelinde değil, insanların geliştirdikleri prensipler temelinde yaparlar. İnsanlığın olgunlaştığını ve artık kendi sorumluluğunu almasının vaktinin geldiğini düşünürler. Çocukluk döneminde, din veya Tanrı insanlığa ne yapması ve ne yapmaması gerektiğini söylemiştir. Bu talimatlardan bazıları şoke edicidir. Kölelik, kadınlara uygulanan baskı, eşcinsellerin taşlanması, din değiştirmeye zorlama ve yanlış şeylere inananları cezalandırma... Seküler hümanistler bundan daha iyisini yapabilirdi! Kendileri de insan olduğundan, insanlık için neyin iyi olduğunu bilmek için en iyi konumdaydılar. Hoşgörü iyidir. Zulüm kötüdür. İyilikseverlik iyidir. Acımasızlık kötüdür. Bunu görmek için Tanrı'ya inanmanız gerekmez. Komşularınızı sevmek ve kendinize nasıl davranılmasını istiyorsanız onlara o şekilde dav-

ranmak için size bütün bunları söyleyecek bir dine ihtiyacınız yoktur.

Seküler hümanistler, inanç grupları da dahil olmak üzere bu dünyayı daha iyi bir yer kılmak isteyen her grupla işbirliği yapmaktan mutluluk duydu. Hatta dinin kimi pratiklerini örnek almaya hazırlandı. Hümanistler, dinin gerilemesiyle birlikte iyi şeylerin de kaybolduğunun farkındaydı. Bu nedenle dini kısmen canlandırıp hümanist bir biçimde kullanmak için ellerinden geleni yaptılar. Din, insan hayatındaki dönüm noktalarını işaretlemekte iyiydi. Doğum, evlilik ve ölüm için düzenlenen dini törenler vardı. Ancak sorun şu ki dini törenler, seküler hümanistlerin inanmadığı öteki dünyaya da atıflar içeriyordu. Bebeklerin günahtan arındırılması gerekliydi. Çiftlere evliliğin isteseler de istemeseler de ömür boyu sürmesi gerektiği söyleniyordu. Ölüler başka bir hayatın yolunu tutuyordu. Hümanistler bunların hiçbirine inanmıyordu.

Onlar da kendi metinlerini yazmaya başladılar. Modern seküler devlet, bu törenleri gerçekleştirmeleri için onlara yetki verdi. Günümüzde hümanist tören yöneticileri, İskoçya'da Hıristiyan papazlar kadar çok evlilik töreni gerçekleştiriyor. Aynı şekilde cenaze törenleri ve bebekler için ad verme törenleri de düzenleniyor. Hümanist tören yöneticileri, bu törenleri talep sahiplerinin özel ihtiyaçlarına uygun hale getirmekte epeyce ustalaştı. Tören sahiplerinin kendi değer ve tercihleri etkinliğe yansıtılabiliyor. Böylelikle bu törenler kişisel bir anlam kazanıyor. Geçmişte geleneksel dinin tekelinde bulunan hayatın bu önemli anlarına farklı türden bir

spiritüellik katılabiliyor. Seküler spiritüellik, anlam ve güzelliği bu hayatta bulur. Bu hayat, sahip olduğumuz yegâne hayat; şükran duymalıyız ve onu iyi kullanmalıyız.

Seküler hümanistlerin dinden aldıkları şeyler bunlarla sınırlı değildir. İnanç sahiplerinin ibadet etmek için bir araya gelmesini ve birliktelik deneyimini yaşamasını da takdir ederler. İnanç sahipleri başka türlü hiçbir zaman karşılaşmayabilecekleri insanlarla kaynaşıp onlara destek olurlar. Haftalık ibadetlere katılım, temkinli olmak ve nasıl bir yaşam sürdüğünüzü düşünmek için iyi bir fırsattır. Belki de bazı değişiklikler yapmaya karar verebilirsiniz. Seküler hümanistler bunun kıymetini bilir. Bu nedenle de kendileri için pazar toplantıları düzenlerler. Bu bazen "ateistler için kiliseye gitmek" olarak ifade edilir. Düşünmek ve kutlamak için bir araya gelirler. Seküler vaazlar ve konuşmalar dinlerler. Şarkılar söylerler. Sessizlik ve düşünme anları ayırırlar. Bu, doğaüstü hiçbir şeye yer vermeyen bir dindir; *insan* dinidir.

Bu tür bir hümanizmin varlığını sürdürüp gelişeceğini ya da zayıflayıp yok olacağını söylemek için henüz çok erken. Seküler din girişimleri daha önce de denendi ve kısa bir süre sonra yok oldu. Eleştirmenler her zaman bunların alkolsüz bira veya kafeinsiz kahve içmek gibi olduğunu söyler. Ne anlamı var?

Bütün bunlar, seküler zihniyete sahip erkekler ve kadınların gözünde dinin hem cazibesini hem de zorluğunu ortaya koyar. Dinin yaptığı şeylerin birçoğunu takdir ederler ama bunların temelinde-

ki doğaüstü inançları artık kabul edemezler. İnsan tarafından doğrulanamayacağı söylenen otorite türlerine şüpheyle yaklaşırlar. Dinin insan davranışındaki iyi değişimlere adapte olmakta ve yeni bilgilerin sonuçlarını kabul etmekte ne kadar yavaş olduğunu görürler. Din yeni olanı öğrenmeye cesaret etmek şöyle dursun, genellikle eski olana sıkı sıkıya tutunmayı tercih eder.

Gördüğümüz gibi, din kendisine çekiç darbesi indiren birçok ustayı bitap düşürmüş bir örs gibidir. Seküler hümanizmden de fazla yaşayabilir. Bugün birçok yerde gerilese de dünya üzerindeki en büyük gösteridir ve hemen yakınınızdaki bir ibadet yerinde gerçekleştirilir. Bilet alıp almamak tamamen size kalmış.

DİZİN

Abdu'l-Bahá 306
AD (*anno Domini*) 12
Âdem 180, 181, 300
Âdem ile Havva 180, 181, 297
Afro-Amerikalı 56, 272-276
agnostisizm 24
Ali 183, 186, 198, 199
Allah 181, 185, 191-195, 201, 202, 210, 306, 322
Altın Kural 118
Amar Das, Guru 237, 242
Amerika (ABD) 14, 56, 97, 260, 264, 265, 267-270, 272, 274, 275, 277-281, 283-285, 289, 292-294, 306, 312, 314, 321, 328, 329
Amerikalı 277, 279, 292, 293
Amerikan 97, 278, 292, 297, 310, 321, 328
Amerikan Anayasası 328
Amerikan Sivil Özgürlükler Birliği 314
Amerikan Yerlileri 269, 270
Amerikan Yüksek Mahkemesi 314
Ana Hıristiyan Bilim Kilisesi 296
anarşist 124
Angad, Guru 237
animizm 136
Antiochus, Kral IV 254, 255
apostolik zincir 213, 234, 249
Aquinas, Aziz Thomas 210, 211, 288
Araf 211, 217, 221
Aranyaha 29
Armageddon 289, 290, 292
Aryanlar 28, 34, 35, 41, 57
asketizm [çilecilik] 53
Asurlular 79, 84
Aşai Rabbani Ayini 241, 258
ateist 10, 324, 333
ayinler 29, 90, 143, 144, 225, 232, 239, 296, 308
Aziz Petrus Kilisesi 223, 224
Aziz Thomas Kilisesi 210

Babür İmparatorluğu 238, 242
Bahai 305-309
Bahá'u'lláh 306-308
BC (*Before Christ*) 12
BCE (*Before the Christian/Common Era*-Hıristiyanlık/Ortak Çağından Önce) 12, 13
Becket, Thomas 208

Beş Emir 50
Birleşmiş Milletler 250, 293, 303
Boleyn, Anne 248, 250, 251, 259
Brahman 29, 34, 35
Brahmana 29, 30
Buddha 40-42, 46-50, 104, 125, 126, 128
Budizm 47-49, 114, 120, 126-129, 137, 140, 144
Büyük Bölünme 228, 232, 246
Büyük Hayal Kırıklığı 286, 287
Büyük İskender 87

Caynacılık (Jainizm) 48-56
Cebrail 184, 185, 189, 201
CE (*Christian/Common Era*-Hıristiyanlık/Ortak Çağı) 12, 13
cehennem 53, 110, 111, 143, 201-211, 217, 221, 224, 225, 288-290, 296, 299
cihat 198, 201, 320
Columbus, Christopher 269
Cromwell, Thomas 249

Çift Kapı teorisi 22
Çin 113-117, 120, 121, 123, 126-130, 197
Çince 127, 131
Çinli 115, 116, 118, 127, 130, 131, 137, 140
çokeşlilik 284, 285
çoktanrıcılık 36, 60, 64, 67, 107, 108, 115, 116, 140, 189, 238

Dağdaki Vaaz 159, 161, 320
Dalai Lama 128, 129
Damascus [Şam] yolu 147
Daniel 92, 93, 94, 99, 100, 109, 111, 149, 254, 255, 287, 289
Darius, Kral 92
Darrow, Clarence 314
Darwin, Charles 310, 311-314, 316, 317
Davud, Kral 77, 82, 83, 133
Deccal 245, 287, 293
defin 15, 105
din değiştirme 146, 147, 331
Diocletianus, İmparator 175
doğal din 205
Domitian, İmparator 255
Domitianus, İmparator 289
"Dört Karşılaşma" 42
Dünya Dinler Meclisi 308
Dünya Hıristiyan İlkeleri Birliği 313
Dünya Hıristiyanlığının Birleşmesi İçin Kutsal Ruh Birliği 300
Dünya Kiliseler Konseyi 303

Eddy, Mary Baker 295-297
Ekmek ve Şarap Ayini 241
Ekümenik Hareket 303, 304
Elizabeth, I. 251, 259, 260
engizisyon 222, 223, 231, 320
"erken benimseyiciler" 312
evrim 30, 41, 65, 311-314
Eyüp [Job] 99-103
Eyüp'ün Kitabı 100, 102, 104
Ezekiel [Zülkifl] 83, 84, 90

Fatma 183, 198
Fox, George 261-264

Gandhi, Mahatma 56
Ganeş 37, 38
Gehenna 206, 207, 209
Giza (Mısır) 15
Gobind Singh, Guru 237, 242
Gregory, Papa IX. 222
Greyfriars Bobby 11

Hac 186, 193
Haçlı Seferleri 219, 225, 235, 320
hadis 201
halife 198, 199
Hamilton, Patrick 253, 254
Hamursuz Bayramı 71, 72, 150
Hanukah 88
Hargobind, guru 242
Hatice 183, 185
Havva 180, 300, 301
Hayalet Dansı (1889) 271, 272
hell 206, *ayrıca bkz.* cehennem
Henry, Fransa Kralı II. 253
Henry, İngiltere Kralı II. 208
Henry, VII. (Henry Tudor) 246, 247
Henry, VIII. 246-252, 259
heretik 96-100, 102, 320
Hıristiyan 30, 56, 58, 89, 147, 151, 155, 161, 168, 170-175, 177, 179, 189-191, 197, 207, 208, 216-219, 223, 224, 226, 237, 241, 245, 254, 262, 265-267, 272, 281, 282, 288, 291, 292, 298, 303, 304, 310-313, 316, 317, 319-321, 323, 332
Hıristiyan Âlemi 177
Hıristiyan Bilimi 295, 296, 297
Hıristiyanlık 12, 13, 30, 63, 91, 106, 145, 147, 153, 168-173, 175-178, 187, 189, 199, 200, 204, 205, 207-209, 212, 215, 218, 220, 223, 228, 234, 237, 241, 243, 245, 263, 264, 268, 270, 273-276, 280, 292, 302-305, 313, 316, 318, 320, 321, 330, 331
Hicret 186
Hindistan 24, 26-28, 31, 35, 37, 41, 46, 50, 55-57, 59, 104-106, 112, 114, 116, 126, 131, 197, 235, 236, 238, 242, 243, 269
Hindu 26-31, 36, 38, 42, 113, 121, 131, 138, 205, 238-240, 297, 298, 304, 305
Hinduizm 24, 27, 30, 31, 36, 37, 40, 41, 49, 144, 187, 188, 238-240, 305
homoseksüel 316, 317, 330, 331
Hubbard, Lafayette Ronald 297-300

İbrahim 57-68, 70, 79, 81, 85, 98, 107, 131, 148, 155, 178-182, 185, 188, 193, 218, 282, 305, 318
İncil 29, 89, 134, 138, 165, 189, 190, 207, 225-227,

233, 247, 248, 254, 257, 267, 268, 274, 278, 281, 282, 286, 287, 291, 293-297, 305, 310, 311, 313, 315-317, 319, 324
İngiliz Reformu 249
İngiltere 29, 206, 208, 235, 245-251, 257, 259-261, 263, 265, 271, 315, 316
İngiltere Kilisesi 249, 250, 316
İpek Yolu 113, 114, 127
İsa Mesih'in çarmıha gerilmesi 150, 154, 163-165, 172, 175, 177, 212, 219, 231, 301, 320
İsa Mesih'in Son Zaman Azizler Kilisesi 279, 281-286
İsa Mesih [Jesus Christ] 12, 13, 150-174, 176, 177, 182, 189, 191, 206-208, 212, 213, 215-219, 225, 226, 230, 231, 241, 245, 262, 266, 267, 275, 276, 278-284, 286-289, 291, 292, 294, 295, 300, 301, 305, 320, 324
İshak 62, 63, 66, 68, 70, 79, 179
İskandinavya 132, 134
İskoçya 130, 235, 251-259, 265, 278, 287, 289, 322, 332
İslam 178-180, 182, 186, 187, 189, 190-194, 196, 198, 201, 202, 218, 238, 239, 305, 308, 316
İslamın Beş Şartı 186, 191, 193, 198, 200, 202
İsmail 179-81, 193
İsrail 13, 62, 66, 68, 69, 71, 77, 78, 82-88, 90-95, 99, 100, 106, 108, 111, 149, 150, 159, 162, 163, 170, 179, 256, 281, 282, 289, 292, 308, 316
İsrailli 66, 68, 70
İsrailoğulları 66, 67, 69-71, 73-79, 81, 83-85, 87, 90, 93, 103, 139, 206, 226, 254, 261, 270, 283, 284
İstanbul 214
İyi Samiriyeli Öyküsü 161, 324

Japonya 126, 129-131, 133, 135-137
Jefferson, Thomas 328
Joyce, James 209

Kâbe 181, 184-186, 193
kâfirler 150, 151, 281, 320
karma 26, 27, 30, 34, 35, 43, 48, 113, 239, 298
Karşı Reform 232
kast sistemi 52, 131, 240
Katolik Kilisesi 12, 145, 207, 208, 210-215, 218, 221, 224-227, 231, 232, 245, 249-251, 254, 255, 287, 316
Kenan ülkesi (İsrail) 62, 65, 66, 77-79, 81, 162, 319
Kennedy, John F. 97, 98
Kıyamet Günü 208, 266, 288
King, Martin Luther 56, 275, 276
Kitabı Mukaddes 16, 85, 100, 170

Knox, John 253-259, 287, 289
kommensalist 240
Konfüçyüs 113, 116-121, 123, 125, 126, 137
Konstantin, İmparator 175-177, 212, 214, 217, 218, 231, 234, 320
Kore 126, 300
Köktenci [fundamentalist] 309, 310, 312-314, 316, 317
Köylü Ayaklanması 235
Kudüs 79, 82, 83, 87, 88, 90, 95, 96, 147, 149, 151, 153, 156, 166, 167, 173, 182, 183, 190, 207, 218, 219, 279, 289
Kuran 29, 184, 189, 190, 194, 195, 200-203, 207, 210, 225, 315, 317
Kutsal Gece 46
Kutsal Kitap 162
Kutsal Komünyon 241
Kutsal Pınar 181, 186
Kutsal Topraklar 225, 231, 316
Kuzey Amerika 264, 270
Kyros, Pers kralı 84, 92

LaHaye, Tim 292
Lao Tzu (*Yolun Kitabı*) 123
Laozi (Lao Tse) 123-125
Leo, Papa X. 221, 223, 248
Londra 306, 322
Luka İncili 155, 156, 159, 324
Luther, Martin 224-236, 247, 261, 304

Mahavira 50, 51, 55
Mahşer Günü 208
Markos İncili 155-158, 164, 295
Marx, Karl 275
Mary, I (Kanlı Mary) 247, 251, 257, 259
Mary (İskoçya Kraliçesi) 251-260
Matta İncili 155, 156, 159, 163, 295
Mattathias 87
Maymun Davası 314
Medine (Suudi Arabistan) 186, 190
meditasyon 40, 44, 45, 47, 108, 125, 127
Mekke (Suudi Arabistan) 181, 182, 184-186, 190-193, 238, 261, 308
melekler 148, 149, 184, 185, 189, 201, 208, 279, 280, 282
merhamet 64, 194, 201, 210, 211, 288, 321, 322
"Merhamet Yok!" 322
Mezopotamya 58, 59, 68, 79, 81, 131, 134
Mısır 15, 18, 22, 65, 67-74, 78, 79, 81, 83, 95, 132, 162, 183, 197, 261, 267, 273, 275, 276, 306, 319
Mısırlı 67, 68, 70, 71, 179
Miller, William 286, 287, 289
Mithras 143
Moon, Sun Myung 300, 301
Mooncular 300
Mormon Kitabı 280-283
Mormonlar 279, 280, 282-285, 291

Moroni (melek) 280
Muhammed 182-186, 189-193, 196-199, 201, 239, 257, 261, 305, 306
Mungo Gölü (Avustralya) 13
Musa 17-23, 65, 68-71, 73-76, 78, 79, 81, 148, 155, 159, 218, 266, 273, 275, 276
Musevilik 18, 89, 91, 94, 99, 106, 140, 148, 157, 168, 173, 187, 189, 197, 206, 218, 240, 243, 273, 275
Müslüman 58, 63, 91, 106, 112, 185-187, 189-194, 197-199, 201, 204, 205, 207, 208, 210, 213, 216, 218, 219, 225, 231, 238-240, 242, 243, 305, 306, 316, 318, 320, 322, 323

Nanak, Guru 236-242
Nathan 82, 133
Neron, İmparator 172
nirvāna 49, 53, 55, 56, 126, 128, 205, 298, 299

On Emir 73, 74, 139, 159, 207
Orta Yol 46-49, 244
Ortodoks Kilisesi 215, 245

ölülerin dirilişi 148, 151
Ölüm Dansı 38

Parsiler 105, 106
Parvati 37
Pascal, Blaise 47
Paul (Saul) 147, 148, 150-153, 155, 156, 165-173, 221, 226, 230, 232, 266, 267
Penn, William 264
Pennsylvania 264, 267, 276
Petrus, Aziz 163, 165, 172, 216-218, 221-232
Protestan 227, 231-235, 237, 239, 241, 248, 249, 251, 253, 254, 256-260, 263, 270, 279, 281, 303, 310, 321
Protestan Reformu 227, 239, 256
Püriten 262, 271

Qafzeh mağarası (İsrail) 13
Qingming ("mezar süpürme" günü) 120
Quakerlar 260, 263, 264, 267, 268, 276

Rab'bin Duası 296
Ramazan 192, 193
reenkarnasyon 27, 31, 41, 128, 129, 239, 297
Reform hareketi 224, 226, 232-235, 237, 243-245, 250, 251, 253, 259, 260, 262, 293, 302, 320, 328
ren 118
Rig Veda Samhita 29, 31
Ritüel Notları 30
Roma İmparatorluğu 88, 141-144, 147, 149, 162-164, 168-170, 172, 174, 175, 177, 212, 214-216, 218, 221, 223, 224, 232, 235, 241, 249, 250, 262, 287, 289
Romalılar 95, 96, 140, 141, 143, 144, 149, 150, 154, 163, 164, 169, 171, 229

Roma Piskoposları 214, 215, 217, 245, 246
Russell, Charles Taze 289, 290
Russell, William 289
Rutherford, Joseph R. 290

sallekhana 49
Samiriyeli 160
samsāra 27, 30, 35, 41, 46, 48, 49
Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi 209
Saul, Kral 77
Science and Health 295, 296
Scientology Kilisesi 297-301
Scopes, John Thomas 313, 314
seküler hümanizm 331, 333, 334
Sessizlik Kuleleri 106, 111, 112
Shema 99
Sheol 93, 206
Shinto 137, 140
Siddhartha Gautama 40-45, 48, 50
Sihizm 237, 238, 242, 243, 304
Siyah Taş 181, 186
soykırım 319
Spartaküs 164
spiritüel 39, 41, 54, 60, 99, 128, 142, 162, 167, 176, 179, 184, 185, 262, 263, 308, 333
Süleyman, Kral 77, 79
sünnet 167, 201

Şabatgünü 133, 158, 160, 287
Şam 147, 151-153, 155, 165, 166, 168
şehitler 260
Şekli Olmayan Bir Tek Şey 31, 32, 36, 38-40
Şevki Efendi 306
Şiva 37, 38

Taoizm 120, 121, 123, 125-128, 137
teist 9
Tek Kapı teorisi 22
tektanrıcılık 36, 60, 64, 69, 73, 74, 98, 107, 108, 133, 179, 181, 182, 187, 188, 191, 194, 239
teokrasi 84, 90
teoloji 10, 30, 186, 191, 198, 205, 247, 249, 298
Tetzel, Johann 222, 223
Tevrat 85, 90, 99, 190
Thomas'ın İncili 291
Tibet 128, 129, 130
tirthankara 50
Türlerin Kökeni 311

Upanişadlar 29-31, 34, 36
Ur 58
Urban, Papa II. 219
Uriah 82

vaftiz 157-159, 217, 218, 283
Vaftizci Yahya 157, 305
Vahiy Kitabı (İncil) 22, 254-256, 289
Vedalar 28, 29, 42, 43
Vişnu 38

White, Ellen 288-290

Wishart, George 254

Yahuda 163, 164
Yahudi 21, 58, 63, 67, 71, 72, 87, 88, 92-96, 98, 99, 104, 111, 113, 116, 121, 140, 144, 145, 147, 148, 154, 155, 160, 162, 163, 165-168, 173, 179, 190, 317-320, 323
Yakup 66, 68, 70, 79
Yang ve Yin 123, 125, 126
Yaratılış Kitabı 58, 62, 191, 313
Yedinci Gün Adventistleri 287, 288, 291, 294
Yehova 290
Yehova Şahitleri 290, 291, 294
Yeni Ahit 58, 155, 156, 177, 225, 233, 254, 286, 289, 291, 295, 323
Yeşu Kitabı 76, 319, 320
Yıkıcı Şiva 37
Young, Brigham 283, 284
Yuhanna İncili 155, 156, 165, 289
Yunan 53, 87, 106, 140, 141, 143, 155
Yunanca 9, 11, 14, 24, 58, 91, 97, 98, 115, 119, 124, 142, 145, 147, 154, 162, 173, 176, 199, 214, 216, 225, 247, 249, 302
Yüce Adalet Evi 306

zekât 192
Zerdüşt (Zoroaster) 104, 106-113, 140, 143